

Ο

Μηνιαία Έπιθεώρηση
τεύχος 100, Αύγουστος 1989
τιμή τεύχ. 300 δρχ.

ΠΟΛΙΤΗΣ

‘Η ύβρις,
ή κάθαρση,
τό αδιέξοδο

ο πολιτης

20 ΑΥΓΟΥΣΤΟΥ 1989
τεύχ. 100, Αύγ. 1989
Κέκροπος 2, 105 58 Αθήνα
τηλ. 3239 645, 3228 791
τιμή τεύχ. 300 δρχ.

ΤΑΚΤΙΚΟΙ ΣΥΝΕΡΓΑΤΕΣ

Μαριάννα Δήτσα, Βασίλης Ζουναλῆς, Μάκης Καβουριάρης, Γιώργος Καρράς, Διονύσης Κασάλης, Βάσω Κιζήλου, Βάσω Κιντή, Παῦλος Κρέμος, Δημήτρης Κυρτάτας, Σταῦρος Λιβαδάς, Γρηγόρης Μανιαδάκης, Γιώργος Μαργαρίτης, Μιχάλης Μοδινός, Ἀριστείδης Μπαλτάς, Παντελής Σπ. Μπουκάλας, Γιώργος Μπράμος, Ἀνδρέας Πανταζόπουλος, Δαμιανός Παπαδημητρόπουλος, Γιώργος Πάσχος, Νίκος Πολίτης, Ἐλένη Πορτάλιου, Χρύσα Προκοπάκη, Νόρα Σκουτέρη.

Ἐκδότης, Ἄγγελος Ἐλεφάντης, Κέκροπος 2, Αθήνα 105 58, τηλ. 32.28.791.

Διαχείριση: Σπύρος Δελέγκας.
Ἐκτύπωση-Βιβλιοδεσία, «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16 Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550 καὶ 36.23.877.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΑΘΕ ΜΗΝΑ, Ρούχα μαζί πού πλύθηκαν κι ἔχουνε γίνει ρόζ»	4
Βασίλη Ζουναλῆ, Ἡ Χρυσή Ὀλυμπιάδα	5
Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου, Ξημερώνει τηλεοπτική κατοχή	6
Ἀνδρέα Πανταζόπουλου, Περί ἑλληνικῆς ἰδιωτικῆς τηλεόρασης	9
Βούλας Τσινόρεμα, Γιά τό ἔθνος, τό κράτος, τήν ἀριστερά	10
Σταύρου Λιβαδά, Ἡ κυβέρνηση Ν.Δ. - Συνασπισμοῦ	13
Μάμπη Νούτσου, Ἐξετάσεις καί Ἠθική	16
Γιώργου Μαργαρίτη, Μετά τήν κάθαρση τί;	18
Δαμιανοῦ Παπαδημητρόπουλου, 1989: τό ἔτος τῆς κομμουνιστικῆς ἀπουσίας;	20
Βασίλη Ζουναλῆ, Ἀριστερά καί Οἰκολογία	25
Ἄγγελου Ἐλεφάντη, Ἡ ὕβρις, ἡ κάθαρση	28
Ἀριστείδη Μπαλτά, Τά μέρη τοῦ λόγου καί οἱ χρόνοι τοῦ ρήματος	38
Ἀγγελικῆς Κωνσταντακοπούλου, Διακόσια χρόνια γαλλική	47
Δημήτρη Σπάθη, «Ὁ βασιλικός» τοῦ Α. Μάτεση	54
Ἀνδρέα Πανταζόπουλου, Ἡ εἰσήγηση τῆς ἐπιτροπῆς Κράϊσκυ	64

ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΣΩΤΕΡΙΚΟΥ: Ἐτήσια (12 τεύχη) 2.500 δρχ.
ἑξάμηνη (6 τεύχη) 1.300 δρχ.
ΣΥΝΔΡΟΜΕΣ ΕΞΩΤΕΡΙΚΟΥ: Εὐρώπη ετήσια 3.000 δρχ.
Ἄλλες χώρες, ετήσια 3.300, ἑξάμηνη 1.800

ΦΟΙΤΗΤΙΚΗ ΣΥΝΔΡΟΜΗ: Ἐτήσια 1.500, ἑξάμηνη 800

Ἰδιοκτησία: Σπ. Δελέγκας καί Σία Ο.Ε. Ἐκδότης Ἄγγελος Ἐλεφάντης, Κέκροπος 2, 105 58 Αθήνα τηλ. 32.28.791. Ἐκτύπωση «ΝΕΟΣ ΠΑΡΝΑΣΣΟΣ» Μπουμπουλίνας 16, Μεταμόρφωση, τηλ. 27.94.550

«Ροῦχα μαζί πού πλύθηκαν κι ἔχουνε γίνει ρόζ»

Στόν ἐκλογικό στίβο ὁ Ἕλληνας ψηφοφόρος δέν θά ἔχει στό ἐξῆς τό δίλημμα νά διαλέξει ἀνάμεσα σ' ἓνα κομμουνιστικό ψηφοδέλτιο καί σέ κάποιον ἄλλο. Ὁ Συνασπισμός τῆς ἀριστερᾶς προόδου τόσο πού κατήγγειλε στήν πρᾶξη τά μέρη πού τόν συναποτελεῖσαν. Στό ἐξῆς τό ΚΚΕ δέν θά εἶναι παρά τό ὀργανωτικό ὑπόβαθρο τοῦ Συνασπισμοῦ. Αὐτή εἶναι μιᾶ μεγάλη ἀλλαγὴ πού συντελέστηκε τοῦτο τό δροσερό μετεκλογικό καλοκαίρι.

Η δεύτερη μεγάλη ἀλλαγὴ εἶναι ὅτι εἰσήλαμε στήν μεταΠΑΣΟΚ ἐποχή. Ἡ ἥττα τοῦ ΠΑΣΟΚ κλείνει τή μακρά μεταπολιτευτική περίοδο στήν ὁποία ἡγεμόνευσε ὁ πασοκικός λαϊκισμός. Τώρα, ἀκόμη καί τό ΠΑΣΟΚ, θά κινήθῃ πρὸς ἄλλες κατευθύνσεις. Τά ἰδεολογήματα τῆς μεταπολίτευσης τοῦ εἶναι ἄχρηστα. Ἦδη προσημαίνονται τά ἰσχυρότερα καί πιό σύγχρονα τῆς σοσιαλδημοκρατίας. Καί «ἀποκαθαμένο» τό ΠΑΣΟΚ, ἀφοῦ ἡ κάθαρση θίγει μόνο κάποιες ποινικές διαστάσεις τῆς σκανδαλόλογου πολιτείας του, θά μπορούσε προοπτικά νά εἶναι ὁ προνομιακός σύμμαχος τοῦ Συνασπισμοῦ. Αὐτή εἶναι ἡ δεύτερη μεγάλη ἀλλαγὴ.

Η τρίτη ἀλλαγὴ συνδέεται μέ τήν ἀνοδο τῆς Ν.Δ. στήν ἐξουσία γιά τήν ὁποία ἀπομένει ὡς τίς ἐπόμενες ἐκλογές. Μπαίνουμε, λοιπόν, σέ μιᾶ φάση ἐπικράτησης τοῦ κοινωνικοῦ συντηρητισμοῦ, πού πρῶτα δείγματα τοῦ ἔχουμε ἤδη. Γιά τήν ὥρα ἡ Ν.Δ. μέ πολιτικό μηχανισμό τήν «κάθαρση» προβαίνει στόν ἀποεκπασοκισμό τοῦ κράτους καί στήν ἀντικατάσταση τοῦ πολιτικοῦ του προσωπικοῦ μέ δικό της. Διότι ἐν ἀρχῇ ἦν τό κράτος. Τά ὑπόλοιπα θά ῥθουν μετὰ.

Κέντρο καί Ἀριστερά, ἰδού τό μελλοντικό στρατόπεδο τῆς προόδου χωρίς σοσιαλιστική προοπτική ἀλλά μέσα στήν γενική πορεία τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ καί τῆς σοσιαλδημοκρατίας καί τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ. «Ροῦχα μαζί πού πλύθηκαν, κι ἔχουνε γίνει ρόζ». Ἡ ἄλλη ἀριστερά δέν ὑπάρχει παρά ὡς ὑπόμνηση ὅτι τά πράγματα θά μπορούσαν νά εἶναι κι ἄλλιως. Ἦ ὡς ἔνοχη συνείδηση γιά τήν ἀπουσία μιᾶς ἄλλης πολιτισμικῆς συμπεριφορᾶς, μιᾶς ἄλλης ἰδεολογίας. Ἀξίζει τόν κόπο νά κρατήσουμε τή σπίθα ζωντανή, σάν πρόκληση, σάν καθρέφτη θρυφαλισμένο νά καθρεφτίζει τίς κατακερματισμένες εἰκόνες ζωῆς, τίς κόσμιες καί ἐξωραϊσμένες, ὅπου μέσα τους βολεῦεται ἡ κίβδηλη συνείδηση.

Δια χειρὸν ἀφ' ἑαυτοῦ

Ξημερώνει τηλεοπτική κατοχή

Ἡ κυβέρνηση Ν.Δ. — Συνασπισμοῦ ἔλαβε ἤδη μιά τεράστιας σημασίας ἀπόφαση: τή θεσμοποίηση τῆς ἰδιωτικῆς τηλεόρασης. Τὴν ἀπόφαση αὐτὴ εἶχε προετοιμάσει τὸ ΠΑΣΟΚ, καὶ τὴν ὑλοποιεῖ ἡ Ν.Δ. μετὰ πλήρη κάλυψη τῆς Ἀριστερᾶς τοῦ Συνασπισμοῦ. Ἐπὶ τῆς οὐσίας δηλαδὴ ὑπῆρξε πλήρης ἐθνικὴ ὁμοψυχία, νὰ παραδοθεῖ τὸ ρωμέικο στὸν τηλεοπτικὸ βομβαρδισμό.

Προηγήθηκε πρὶν δύο χρόνια ἡ ἰδιωτικὴ ραδιοφωνία. Γιά τὸν πολὺ κόσμον ἡ ἰδιωτικὴ, δημοτικὴ τέλος πάντων μὴ κρατικὴ ραδιοφωνία, ἔχει δικαιωθεῖ, ἔχει ἐκπληρώσει καὶ ἐκπληρώνει τὴν ἀποστολὴ τῆς. Ἡ μὴ κρατικὴ ραδιοφωνία δημιουργήθηκε σὲ μιά περίοδο ἀσφυκτικοῦ κρατικοῦ ἐλέγχου στὰ ΜΜΕ καὶ σ' αὐτὴ τὴν περίοδο ἔπαιξε τὸ ρόλο τῆς: τὸ ρόλο τοῦ μέσου πού ἀποκαθιστᾷ ἢ καὶ δημιουργεῖ κάποιους διαύλους ἐπικοινωνίας, πού σπάει τὴν ἀποπληροφόρηση, πού δημιουργεῖ ἓνα κλίμα κοινωνικῆς χειραφέτησης.

Μαζὶ μετὰ τὴν ἰδιωτικὴ ραδιοφωνία ἀρχίζει καὶ ἡ πολὺ μεγαλύτερης σημασίας (καὶ πολιτισμικῆς ἐμβέλειας) ἐποχὴ τῆς ἰδιωτικῆς τηλεόρασης. Αὐτὰ πού συνέβησαν στὸν Τύπο καὶ πιο πρόσφατα στὸ ραδιόφωνο, προδιαγράφουν τὸ μέλλον καὶ τῆς ἰδιωτικῆς τηλεόρασης. «*Ὁ νέος τηλεοπτικὸς σταθμὸς, ἀρκιβῶς ὅπως ὄλοι σχεδὸν οἱ ἰδιωτικοὶ σταθμοὶ σ' ὄλο τὸν κόσμον, στὸ πρόγραμμα — ψυχαγωγικό, μορφωτικό κ.λπ. — θὰ ρίξει ὅλες σχεδὸν τίς δυνάμεις του*» γράφει ὁ κ. Τεγόπουλος στὴν *Ἐλευθεροτυπία* θέλοντας νὰ ἀντικρούσει τὴν ἀποψη ὅτι ὁ ἀνταγωνισμὸς θὰ γίνεαι στὸ ἐπίπεδο τῶν εἰδήσεων, τῆς πολιτικῆς. Στὸ πρόγραμμα, λοιπόν, στὴν ψυχαγωγία, στὰ κουίζ καὶ τὰ σόου καὶ σ' ὅ,τι τέλος πάντως φέρνει ἀκροαματικότητα, διαφημίσεις, χρῆμα, κέρδος. Ἡ συνταγὴ εἶναι γνωστὴ καὶ ἀπὸ τὴ γειτονικὴ μας Ἰταλία: ὁ ἀνταγωνισμὸς θὰ γίνεαι στὸ ἐπίπεδο τῆς εὐτέλειας τοῦ προγράμματος καὶ θὰ συμπαρασύρει καὶ τὰ κρατικὰ κανάλια στὴν ἴδια εὐτέλεια, ἂν τουλάχιστον θέλουν νὰ ἐπιβιώσουν. Ὅποιος ἤξερε παλιὰ τὸ πρόγραμμα τῆς *RAI* καὶ βλέπει πού τὴν ὁδήγησε σήμερα ὁ ἀνταγωνισμὸς τοῦ *Μπερλουσκόνι*, θὰ καταλάβει τί ἐννοοῦμε.

Καὶ θὰ καταλάβει τί ἐννοοῦσε ὁ Κ. Μητσοτάκης ὅταν προεκλογικὰ ἔλεγε ὅτι «ξημερώνει» καὶ ὅτι τὴν ἀλλαγὴ θὰ τὴν καταλάβουν οἱ Ἕλληνες ἀπὸ τὴν τηλεόραση. Μιά νέα ἐποχὴ εὐνοουχισμοῦ τῆς πρωτοβουλίας, κοινωνικῆς παθητικότητας, πολιτικῆς ἀδράνειας καὶ πολιτισμικῆς χειραγωγῆσης ἀνατέλλει.

Δαμιανὸς Παπαδημητρώπουλος

Περὶ ἐλληνικῆς ἰδιωτικῆς τηλεόρασης

Καὶ λέγονταν καὶ γράφονταν. Ὅτι τὰ ἰδιωτικὰ κανάλια πού θὰ ἀρχίσουν νὰ λειτουργοῦν, σύμφωνα μετὰ τίς ἐπίσημες πλέον ἀνακοινώσεις, ἀπὸ τὸ Σεπτέμβρη, θὰ δοθοῦν στοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν ἐφημερίδων. Ἡ ἱστορία δηλαδὴ περὶ τοῦ τρόπου «πρόσληψης» τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας καὶ στὸν τηλεοπτικὸ ἔθρονον θὰ ἦταν ἦταν καθαρὰ ἐλληνικοῦ τύπου μετὰ ὅσα μπορεῖ αὐτὸ νὰ σημαίνει. Νὰ σημαίνει δηλαδὴ τί;

Δια χειρῶν ἀφ' ἑαυτοῦ

Ἐπί ΠΑΣΟΚ ἀκόμα, οἱ διαπραγματεύσεις καί τὰ λογιῶν παρασκήνια εἶχαν φαίνεται προχωρήσει ἀρκετά. Τά συγκροτήματα τοῦ τύπου εἶχαν ἤδη ἀρχίσει νά προετοιμάζονται ἀρκετό χρόνο πρὶν τίς ἐκλογές, οἱ «φήμες» ἤθελαν τόν κ. Λαμπράκη νά βγαίνει στὸν ἀέρα στίς 19 Ἰουνίου σέ περίπτωση πού ἡ Ν.Δ. κέρδιζε τίς ἐκλογές καί σχημάτιζε αὐτοδύναμη κυβέρνηση. Τό πρῶτο ἐμπόδιο φαίνεται πῶς ἦταν ὁ συγκεκριμένος τρόπος διάθεσης τῆς τηλεκοινωνιακῆς ὕλης. Ἄλλωστε ὁ Κοσκωτάς ἀκόμα δέν εἶχε φύγει ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα καί διεκδικοῦσε νά στήσει τὸ δικό του ἀποκλειστικά τηλεοπτικό σταθμό. Ἀλλά καί μετὰ τὴ φυγὴ Κοσκωτᾶ οἱ διαπραγματεύσεις ἀνάμεσα στὴν τότε κυβέρνηση καί τοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν ἐφημερίδων συνεχίζονταν. Ἀντικείμενο αὐτῶν τῶν διαπραγματεύσεων. ἂν πιστέψουμε τίς δηλώσεις τοῦ προέδρου τῆς ΕΙΗΕΑ κ. Τεγόπουλου (26.7.89), τὰ «ἀνταλλάγματα» πού ζητοῦσε τὸ ΠΑΣΟΚ: ἡ θεσμοθέτηση τῆς ἰδιωτικῆς τηλεόρασης συνεπαγόταν τὴν ὑποχρέωση ἐκ μέρους τῶν ἰδιοκτητῶν τῆς νά ὑποστηρίξουν, ἔστω καί διακριτικά, τὴν προεκλογικὴ καμπάνια τοῦ καταρρέοντος κινήματος.

Ὅπως φαίνεται πλέον σήμερα «ξεπεράστηκαν». Καί ὁ τρόπος διανομῆς τῆς ...ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας ἱκανοποίησε τοὺς ἐνδιαφερομένους καί συμφωνία φαίνεται νά ἐπετεύχθη ὡς πρὸς τὰ «ἀνταλλάγματα». Γιὰ ποιά ἀνταλλάγματα ὁμως πρόκειται; Μήπως γιὰ μιὰ ἀντίστοιχη διακριτικὴ ὑποστήριξη τῆς Ν.Δ. καί τοῦ σιωποῦντος ἀκόμα Συνασπισμοῦ στίς ἐπερχόμενες ἐκλογές; Σίγουρα ναί. Μόνο πού ὅπως διαφαίνεται αὐτὴ ἡ ὑποστήριξη θά ἀποφεύγει τὴν πασοκικὴ χοντροκοπιὰ μὲ τὴν ὁποία τὸ μόλις πρὶν ἓνα μῆνα κυβερνητικὸ κόμμα ἤθελε νά ρυθμίσει τὴν ὑπόθεση.

Ὁ καθένας θά μπορούσε λοιπὸν νά ἐπισημάνει τίς διαφορὲς ἀνάμεσα στίς δύο περιπτώσεις. Ἀλλὰ ἀνάμεσα στὴν «χοντροκοπιὰ» ἀπὸ τὴ μιὰ πλευρά καί τὸ «τάκτι» ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ τρόπος διαχείρισης τῆς ὑπόθεσης, ἡ ἴδια ἡ οὐσία τῆς δηλαδή, παραμένει ἀμετάλλακτος. Ἡ κεφαλαϊώδης σύμπτωση καί στίς δύο περιπτώσεις εἶναι ὅτι οἱ σταθμοὶ ἐκχωροῦνται στοὺς ἰδιοκτῆτες τῶν ἐφημερίδων καί μόνο, πού στὸ ἐξῆς θά ἀποπειραθοῦν νά δημιουργήσουν ἓνα τεράστιο ἐπικοινωνιακὸ πλέγμα. Βέβαια καί σὲ ἄλλες χώρες, Ἰταλία, Γαλλία, Ἀγγλία γιὰ νά ἀναφέρουμε τίς πιὸ γνωστὲς περιπτώσεις, τὸ ἴδιο ἔχει συμβεῖ. Μόνο πού οἱ αὐτοκρατορίες τῶν Μπερλουσκόνι, Ἐρσάν καί Μάξουελ ἀντίστοιχα, ἔχουν νά λαβαίνουν ὑπόψη τους τὴν πραγματικότητά πού ἔχει δημιουργηθεῖ ἀπὸ μιὰ RAI καί ἀπὸ μιὰ Republica, ἀπὸ μιὰ Antenne 2 καί ἓνα Monde ἢ μιὰ Liberation, ἀπὸ ἓνα BBC.

Καί ἐδῶ βρίσκεται ἡ οὐσία τῆς ὑπόθεσης. Στὴν ἐλληνικὴ περίπτωσις ἡ ἐκχώρηση τῆς πρωτοβουλίας γιὰ ἰδρυσιὴ ἰδιωτικῶν καναλιῶν στοὺς ἐκδότες τῶν ἐφημερίδων, ὁ ἐπιμερισμὸς δηλαδή ἑνὸς δικαιώματος σὲ μιὰ συγκεκριμένη κοινωνικὴ ὁμάδα, συνιστᾶ ἓνα πολιτικὸ σκάνδαλο, πού ὁμως δέν ἀναγνωρίζεται ὡς τέτοιο γιὰτί σχετίζεται μὲ τὸ ἴδιο τὸ ποιὸν ἀνάπτυξης τοῦ πολιτικο-ἰδεολογικοῦ «ἐποικοδομήματος» στὴ χώρα μας. Ἐνὸς «ἐποικοδομήματος» πού δυσκολεύεται νά ...ἀρθεῖ στὸ ὕψος τῶν περιστάσεων καί πού γιὰ νά τίς παρακολουθήσει θά πρέπει νά χαμηλώσει ἀρκετά, νά τίς ἐλέγξει ἄμεσα.

Αὐτὸς λοιπὸν ὁ τρόπος «πρόσληψης» τῆς ἰδιωτικῆς πρωτοβουλίας στὸν τηλεοπτικὸ χώρο στὴν Ἑλλάδα. Οἱ χωρὶς ἀρχὲς διαπλοκὴ τῶν

Δια γυμνού σφαιλικοί

κυρίαρχων πολιτικο-οικονομικών συμφερόντων επιβάλλει μιά ουσιώδη παρέκκλιση από τό καθεστώς του διαβόητου κράτους δικαίου, επιτάσσει τήν αλληλεξάρτηση των εξουσιών, κατά τά άλλα απόλυτως διακριτών μεταξύ τους... και παράλληλα πιθηκίζει όταν πρόκειται νά προβεί στην ιδεολογική νομιμοποίηση του έγχειρήματος: «Κατ' αναλογίαν σειρᾶς διατάξεων τῆς ισχύουσας νομοθεσίας περί τοπικῆς ραδιοφωνίας, τά κριτήρια τά ὅποια ἐλήφθησαν ὑπόψη, εἶναι ἡ σοβαρότητα τῶν προτάσεων, ἡ φερεγγυότητα, ἀντιπροσωπευτικότητα καί συλλογικότητα τῶν ἐπιχειρήσεων πού ζητοῦν ἄδεια, καθὼς καί ἡ ἐμπειρία καί παράδοσή τους στά μέσα ἐπικοινωνίας καί ἰδίως στόν ἡμερήσιο καί περιοδικό Τύπο».

Κατ' αναλογίαν λοιπόν. Εἶναι σάν νά λέμε ὅτι δέν μπορείς νά ἐξασκήσεις τό ἐπάγγελμα τοῦ φούρναρη ἂν προηγουμένως δέν ἔχεις θητεύσει ὡς σιτοπαραγωγός. Μακρὺς καί ἀνηφορικός ὁ δρόμος γιά τόν πραγματικό ἐκδημοκρατισμό τῆς κοινωνίας μας.

Ἀνδρέας Πανταζόπουλος

«Χρυσή Ὀλυμπιάδα»: ἡ παραμυθία τῆς σύγχρονης πολεοδομίας

Οἱ βλαβερές γιά τή χώρα (καί καταστροφικές γιά τήν Ἀθήνα) ἐπιπτώσεις τῆς «Χρυσῆς Ὀλυμπιάδας» τοῦ 1996, εἶναι λίγο-πολύ γνωστές.

- Ἡ ὅλη ἐπιχείρηση τῆς «Χρυσῆς Ὀλυμπιάδας» — ἂν τελικά ὁ διάβολος βάλει τό χέρι του κι ἀνατεθεῖ στην Ἀθήνα, παρ' ὅλες τίς καθυστερήσεις στην ἐκτέλεση τῶν ἀπαραίτητων ἔργων καί παρ' ὅλες τίς ἀνεπάρκειες— θά ὑποθηκεύσει, χωρίς ὑπερβολή, τό μέλλον μας οἰκονομικά, πολιτισμικά καί περιβαλλοντικά. Δέν θά ἀριθμηθῶμε ἐδῶ αὐτές τίς ὑποθήκες. Εὐκαιρίας δοθείσης ἀπό τή συμπλήρωση τοῦ Φακέλου Ὑποψηφιότητας καί ἀπό τό ὁμόφωνο «ναί» τῆς συγκυβέρνησης, θά θίξουμε ὀρισμένες βεβαιότητες καί ἀπορίες μας.

- Ἡ τότε κυβέρνηση τοῦ ΠΑΣΟΚ «δρομολόγησε» τήν ἐπιχείρηση «Χρυσή Ὀλυμπιάδα» γιά νά αἰχμαλωτίσει στό σύγχρονο ἀποτελεσματικό δόκανο τοῦ ὀλυμπισμοῦ καί τοῦ ἀθλητικοῦ ιδεώδους τό φαντασιακό, γιά νά στρέψει τήν προσοχή στό θέαμα, γιά νά μᾶς ἀπογειώσῃ ἀπό τήν ἀθλιότητα καί τή μιζέρια τῆς καθημερινότητας, γιά πολιτικούς σέ τελευταία ἀνάλυση λόγους. Ἡ διεκδίκηση τῆς «Χρυσῆς Ὀλυμπιάδας» εἶναι μία ἀπό τίς ἐκσυγχρονισμένες μορφές τῆς «μεγάλης ιδέας», ἀκριβέστερα μία ἀπό τίς «μεγάλες ιδέες» πού ἐμφανίζονται ἀπό καιρό εἰς καιρόν, ὡς ιδεολογικοί ὄροι, ξεκομμένοι δηλαδή ἀπό τό πεδίο παραγωγῆς κι ἀναφορᾶς τους καί συνεπῶς χρησιμοποίησιμοι γιά τούς ἀντικειμενικούς στόχους ἐκείνων πού τούς καλλιεργοῦν: ἀσφαλιστικές δικλείδες, φυγές πρὸς τό κενό. Γνωστή καί δοκιμασμένη πρακτική παρ' ὅλες τίς δυσάρεστες ἐκπλήξεις, παρ' ὅλες τίς καταστροφές πού κατά κανόνα ἀκολουθοῦν. Ὑπάρχει, ἄλλωστε, πάντοτε ἡ ἐλπίδα ὅτι ὅλα θά πᾶνε κατ' εὐχὴν, ὅτι ἐν πάσῃ περιπτώσει εἶναι πιθανό νά «πληρώσουν» κάποιοι ἄλλοι.

- Παρ' ὅλες τίς διαφορές τους, ἡ Ν.Δ., (χωρίς ἐπιφυλάξεις) καί ὁ Συνασπισμός (μέ δισταγμούς) κινήθηκαν σέ παραπλήσιες λογικές. Οἱ ἀντιρρήσεις τους περιορίζονταν στό ἂν τό ΠΑΣΟΚ ἔχει τήν ἱκανότητα νά διεκδικήσει ἀποτελεσματικά τήν Ὀλυμπιάδα, ἂν θά μπορέσει νά προ-

Δια γυμνού σφραγιστού

έμεις καταστρέφουμε. Είδες τί μπορεί νά κάνει ό σύγχρονος πολεοδομικός σχεδιασμός Κλεισθένη;

- Μπορεί νά παρατάξει σέ εϋθεία γραμμή, από τήν Πάρνηθα ως τό Φάληρο, τόν ένα μετά τόν άλλο, τούς τέσσερις πόλους του συστήματος τών χώρων πού απαιτούνται: τό 'Ολυμπιακό Χωριό (βλέπε 15.000 κατοικίες ή 25.000 διαμερίσματα, μιά πόλη σάν τά Γιάννενα δηλαδή) μεταξύ Μενιδίου καί Θρακομακεδόνων στήν Πάρνηθα, τό 'Ολυμπιακό 'Αθλητικό Κέντρο στό 'Ολυμπιακό Στάδιο τής Καλογρέζας (δεύτερο «χωριό» σύν άθλητικοί χώροι), τό «'Ιστορικό Κέντρο» τής 'Αθήνας στό κέντρο τής 'Αθήνας (έπί τά αυτά δηλαδή, πλην «άναβαθμισμένα» — «συμπελεγμένα» γιά τίς γιορτές καί τά πανηγύρια), ένα δεύτερο 'Ολυμπιακό 'Αθλητικό Κέντρο — 'Ιπποδρόμιο — χώρους εκθέσεων καί άναψυχής στόν όρμο του Φαλήρου. Πρόκειται δηλαδή γιά τή χειρότερη δυνατή παράταξη πόλων (σέ εϋθεία γραμμή!) καί γιά τή χειρότερη δυνατή καταστροφική επέμβαση μέ χιλιάδες τόνους μετόν, μέ πλακοστρώσεις επί ασφαλτοστρώσεων, μέ όριστική εξαφάνιση τής όποιας φύσης έμενε περί τήν Πάρνηθα καί τής όποιας προσπέλασης έμεινε στό Φάληρο, μέ έπιπλέον πύκνωση τών χρήσεων στό μέγιστο.

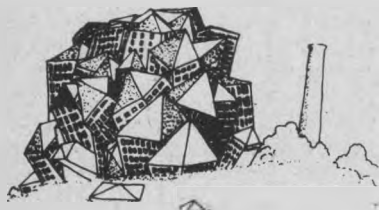
- 'Η σύγχρονη τέχνη τής πολεοδομίας μπορεί επίσης νά σχεδιάσει στό χαρτί έναν τεράστιο «όδικό δακτύλιο» (Κηφισού — Σταυρού — 'Ελευσίνας — Κηφισίας — Βασ. Σοφίας — Συγγρού — Παραλιακής) μέ έξι λωρίδες κυκλοφορίας, μέ συνδετήριους δρόμους, άνισόπεδες καί τά λοιπά συναφή, γιά τήν έξυπνέρευση αυτού του τετραπολικού άξονα. Σέ λάθος διάταξη τών πόλων άναγκαστικά λάθος καί ή όδική έξυπνέρευσή τους.

- Γιά νά μήν τήν άδικοϋμε, ή πολεοδομία του Φακέλου προβλέπει καί καλά πράγματα: όλίγον μετρό, όλιγότερο σιδηρόδρομο, δενδράκια κατά μήκος τών όδικών άρτηριών. 'Ετσι, «ή Χρυσή 'Ολυμπιάδα» θά αλλάξει τήν πρωτεύουσα, (τίτλος έγκωμιαστικού — προπαγανδιστικού άρθρου στό *Βήμα*, 2 'Ιουλίου 1989, ύπέρ τών άγώνων καί κυρίως ύπέρ τών πολεοδομικών προτάσεων του Φακέλου 'Υποψηφιότητας).

- Δυστυχώς (ή ευτυχώς) τά όποια σχέδια άπλώς μοιάζουν, αλλά δέν είναι ή πραγματικότητα. Ευτυχώς (ή δυστυχώς) τά σχέδια του Φακέλου δέν παραπλανούν ούτε καν ως τέτοια, παρ' όλο πού σ' αυτό άποσκοποϋν.

- Οί προπαγανδιστές, όμως, τής «Χρυσής 'Ολυμπιάδας» έπιμένουν: «αν χάσουμε τό τρένο τής 'Ολυμπιάδας, αυτή ή πόλη θά δυσκολευτεί νά αλλάξει». Μας λένε: τά περισσότερα έργα του φακέλου είναι άπαραίτητα γιά τήν 'Αθήνα, έστω κι αν δέν γίνονται οί 'Ολυμπιακοί του 1996. 'Η 'Ολυμπιάδα θά είναι μιά ευτυχής συγκυρία γιά νά γίνουν επιτέλους μιά καί θά πιέζουν οί ήμερομηνίες. Λέτε νά 'χουν δικιο μέσα στόν παραλογισμό τους; 'Οπωσδήποτε όχι, κι άπορούμε γιά τήν έπιμονή τους: επειδή ή σκοπιμότητα αυτής τής έπιμονής είναι προφανώς, ή άπορία μας συνίσταται στό «γιατί μας θεωρούν τόσο άφελείς»;

- 'Η 'Αθήνα έχει ανάγκη από έπεμβάσεις πού θά τήν κάνουν πιο ανθρώπινη, πού θά περιορίσουν τή χρήση τών Ι.Χ. αυτοκινήτου, πού θά έλατώσουν τό νέφος, τίς ταιλαιπωρίες τών μετακινήσεων, τήν άθλιότητα ιδίως τών Δυτικών συνοικιών, τό θόρυβο καί πολλά άλλα. Οί έπεμβάσεις όμως, γιά τήν έξυπνέρευση τής 'Ολυμπιάδας είναι μόνον ύπέρ αυτής καί εναντίον μας. 'Υπάρχουν τόσες άλλες προτεραιότητες. Τουλάχιστον δύο: σιδηρόδρομος (άγγίζει τά όρια τής ιλαροτραγωδίας τό ότι ή ΕΟΚ προτείνει περικοπές 500 δισεκατομμυρίων στά έργα περιφερειακής ανάπτυξης μεταξύ τών όποιών καί εκείνα πού συνδέονται μέ τήν 'Ολυμπιάδα, ενώ μας χορηγεί πολύ περισσότερα άπ' όσα ζητήσαμε γιά τόν εκσυγχρονισμό τών σιδηροδρόμων) καί μετρό (όχι βέβαια τό κουτσουρεμένο του Φακέλου 'Υποψηφιότητας).

Βασίλης Ζουναλής

Ο Συνασπισμός στην κυβέρνηση της κάθαρσης ΓΙΑ ΤΟ ΕΘΝΟΣ, ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ, ΤΗΝ ΑΡΙΣΤΕΡΑ

της Βούλας Τσινόρεμα

Η αλλαγή συσχετισμών μέσα στο κυρίαρχο μπλόκ εξουσίας που εκφράστηκε με την εκλογική ήττα του ΠΑΣΟΚ και την άνοδο της Νέας Δημοκρατίας κατέστησε δυνατή τη συμμετοχή του Συνασπισμού της Αριστεράς και της Προόδου σε κυβερνητικό σχήμα μαζί με τη Νέα Δημοκρατία. Γεγονός σημαδιακό που έκανε ορισμένους να πανηγυρίσουν ότι «ήρθε η ώρα της Αριστεράς», ότι «βρίσκεται επίτελους η Αριστερά στο κέντρο των πολιτικών εξελίξεων», ότι ταυτόχρονα συντελέστηκε η «έθνική συμφιλίωση» και χτυπήθηκε το «αντιδεξιό σύνδρομο».

Μας ενδιαφέρουν αυτές οι εκτιμήσεις όπως και οι ενέργειες του Συνασπισμού. Και με τις μόνιμες και με τις δέκα πρόκειται να διαφωνήσουμε ξανά.

Η συγκυβέρνηση δρομολογήθηκε πάνω σε δύο μείζονα θέματα «έθνικής σημασίας». (α) την «κάθαρση» και (β) την «ομαλή λειτουργία» και «δημοκρατική ανασυγκρότηση» των κρατικών θεσμών. Ο Συνασπισμός αποκάλεσε την κάθαρση «έθνικό ζήτημα» που χρειάζεται «πατριωτική αντιμετώπιση». Για χάρη της συμφιλιώνεται η αριστερά με τη δεξιά, ξεχνιέται η ταξική αντιπαλότητα, πανηγυρίζεται ο ρόλος του Συνασπισμού ως «έθνικού συμφιλιωτή» που σπάει το «διχασμό».

Νά λοιπόν που η (συνασπισμένη) αριστερά (έπ)ανακαλύπτει το έθνος, το «έθνικό συμφέρον», τις «έθνικές λύσεις». Όμολογουμένως η αριστερά στην Ελλάδα ήταν πάντα έθνική. Απέναντι στον «ξένο παράγοντα» αντέταξε μια έθνική ιδεολογία με αίχμη την υπεράσπιση του έθνους και της έθνικής ανεξαρτησίας, και αυτό σε αρκετές στιγμές της ιστορίας της σε βάρος της ταξικής αντιπαλότητας και των συγκρούσεων με τις κυρίαρχες σχέσεις εξουσίας μέσα στην ελληνική κοινωνία.

Όμως τό καινούργιο σήμερα είναι ότι επίτελους της αναγνωρίζεται τό δικαίωμα να είναι έθνικόφρων. Εκεί που παλιά η αριστερά ως «αντεθνική»

δύναμη ήταν σε έκκρεμότητα έθνικής ταυτότητας, ξένο σώμα και μη-έθνος μέσα στο έθνος, εκεί πού, ενώ κυνηγούσε ακατάπαυστα τόν «έξωτερικό έχθρό», ήταν ή ίδια ό χαλκευμένος «έσωτερικός έχθρός» που φτιαχόταν στις φυλακές και τά ξερονήσια, χώρους που χάραξαν σύνορα μέσα στα σύνορα, τώρα γίνεται ή ίδια έγγυητής του έθνικού συμφέροντος και της σωτηρίας του έθνους.

Ο έθνικός αποκλεισμός της αριστεράς λειτουργούσε στην προδικτατορική και δικτατορική Ελλάδα ως όλικός πολιτικός αποκλεισμός της, ως αποκλεισμός της από την πολιτική έξουσία και τη διαχείριση του κράτους. Αντίστοιχα, σήμερα, ή αποδοχή της ως έθνικής δύναμης έγγυάται ακριβώς τη συμμετοχή της στην πολιτική έξουσία και τό κράτος. Τι συνέβη εν τώ μεταξύ πού να δικαιολογεί αυτή την αλλαγή; Πρίν δοθεί ή απάντηση, μία μικρή παρένθεση ίσως την διευκολύνει.

ΓΙΑ ΤΟ ΚΡΑΤΟΣ ΕΘΝΟΣ, ΤΙΣ ΤΑΞΕΙΣ, ΤΗΝ ΑΡΙΣΤΕΡΑ

Τί είναι, αλήθεια, τό έθνος για τό συμφέρον του οποίου υπεραμύνεται ή (συνασπισμένη) αριστερά;

Τό έθνος αποτελεί ιδιαίτερη ιστορική και συμβολική ένότητα αναπαγωγής του συνολικού πλέγματος των κοινωνικών σχέσεων, δομημένη πάνω σ' ένα συγκεκριμένο χωρόχρονο: ένα κοινό έδαφος πού διακρίνει τό «μέσα» από τό «έξω», και μία κοινή ιστορικοπολιτιστική παράδοση πού οργανώνει χρονικά τό «μέσα». Στους δύο τελευταίους αιώνες τό έθνος έχει συνδεθεί οργανικά με τό κράτος. Ούτε τό έθνικό έδαφος είναι άπλή γεωγραφική χάραξη συνόρων, ούτε ή έθνική ιστορία άπλή αντικειμενική καταγραφή των συλλογικών πεπραγμένων και της μνήμης του λαού-έθνους. Τό έθνικό έδαφος αποτελεί πολιτική ένότητα τά σύνορα της οποίας διαγράφουν τις δυνατότητες και τά όρια του κράτους και της έξουσίας. Μέ τόν ίδιο τρόπο,

ή έθνική ιστορία και παράδοση είναι ή μέσω του κράτους επιλεκτική συγκρότηση και ένοποίηση του ιστορικού παρελθόντος ως του σπουδαίου παρελθόντος πού μετατρέπεται σε έργαλειό έξουσίας και νομιμοποίησης του κυρίαρχου παρόντος.

Τό καπιταλιστικό κράτος οργανώνει τό σύγχρονο έθνος, τό όποιο με τη σειρά του έγχαράσσεται μέσα σ' αυτό προσφέροντας κριτήριο νομιμοποίησής του. Τό καπιταλιστικό κράτος επιβάλλεται ως έθνικό κράτος. Δέν άντλεί την θεμιτότητά του από τη θεϊκή καταγωγή της έξουσίας, αλλά από τη θεμελίωσή του σε μία κοινότητα «ελευθέρων» ύποκειμένων πού καταλαμβάνουν κοινό έδαφος, έχουν κοινή ιστορία, κοινή γλώσσα, κοινά πεπραγμένα. Τά τελευταία διακόσια χρόνια ή έθνική ιδεολογία στηρίζει την ήγεμονία των κρατών, ενώ έχει συνδεθεί με πρωτοφανείς ιμπεριαλιστικούς ανταγωνισμούς, αποικιοκρατικούς πολέμους, ρατσισμούς, γενοκτονίες, πάσης φύσεως κοινωνικούς αποκλεισμούς.¹

Η σχέση του έθνους με τις κοινωνικές τάξεις είναι ζήτημα κομβικό και πολυδιάστατο. Τό έθνος στην αλληλοδιαπλοκή του με τό κράτος οργανώνει τις κυρίαρχες τάξεις ως κυρίαρχες, ένοποιεί τό συνασπισμό έξουσίας, εξασφαλίζει την ήγεμονία του, αποδιοργανώνοντας διαρκώς τις καταδυναστευμένες τάξεις. Ένώ όμως δεχόμαστε ότι τό έθνικό κράτος οργανώνει την άστική τάξη σε κυρίαρχη τάξη, αρνούμαστε κατηγορηματικά ότι είναι άπλό έργαλειό στα χέρια της άστικής τάξης, έργαλειό άπλής ιδεολογικής κυριαρχίας αυτής της τάξης. Αντίθετα τό έθνικό κράτος είναι ή ειδική συμπύκνωση ενός συσχετισμού δυνάμεων των διαφόρων τάξεων. Η σχέση των δυναστευομένων τάξεων με τό έθνος εξαρτάται από τις ιδιαίτερες της ταξικής πάλης στη δεδομένη στιγμή.

Ότιδήποτε όμως έχουμε να πούμε για τη σχέση των δυναστευομένων τάξεων με τό έθνος, για την καταλυτική

επίδραση τών άστικών εθνικιστικών ιδεολογιών επάνω τους, πού όχι σπάνια τίς οδήγησαν στις σφαγές τών εθνικο-ιμπεριαλιστικών πολέμων, ή από μέρους τους διεκδίκηση του έθνους και του εθνικού ενέχει τό έξής αυθεντικό στοιχείο: διεκδίκηση τής δικής τους ιστορίας μέσα στο έθνικό κράτος. Οί άγώνες τους απέναντι σ' αυτό τό κράτος έχουν κι αυτή τήν σημασία: εγγάραξη μέσα σ' αυτό μιάς νέας εθνικότητας πού θά συμπεριλαμβάνει τή δική τους ιστορία — πράγμα όμως πού δέν μπορεί νά γίνει παρά μόνο μέ ριζικό μετασχηματισμό αυτού του κράτους, μέ τό ξεπέραςμα του σύγχρονου έθνους και τή ριζική ανατροπή τών σχέσεων πού τό αναπαράγουν.

Γι' αυτό μάς απογοητεύουν οί πανεθνικές διεκδικήσεις τής σύγχρονης συνασπισμένης άριστεράς. Γιατί ή (έπαν)εθνικοποίηση τής πολιτικής της δέν έγινε μέ όρους άλλαγής του πολιτικού νοήματος του έθνους όπως αυτό εγγαράσσεται στο κράτος. Δέν έγινε μέ στόχο τών άγώνων της τό έθνος ως ιστορική συνιστώσα τής ταξικής πάλης, διεκδικώντας νά φέρει μέσω αυτών τών άγώνων σπέρματα άλλων κοινωνικών σχέσεων, μιάς άλλης ιστορίας. 'Η (έπαν)εθνικοποίηση τής συνασπισμένης άριστεράς άποτελεί νομιμοποιητική γι' αυτήν λειτουργία σε δύο επίπεδα:

α) νομιμοποίησή της ως πολιτικού σχήματος, δεδομένης τής πολλαπλότητας και ιδεολογικοπολιτικής άνομογένειας τών δυνάμεων και προσώπων πού τήν συγκροτούν.

β) νομιμοποίησή της ως κόμματος έξουσίας, ικανού νά (συν)διαχειριστεί τήν πολιτική έξουσία μέσα στο κράτος.

Η ΤΡΕΧΟΥΣΑ ΕΘΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ: ΚΑΘΑΡΣΗ ΚΑΙ ΕΚΔΗΜΟΚΡΑΤΙΣΜΟΣ

'Η εθνική πολιτική τής άριστεράς του Συνασπισμού δομείται γύρω από τήν κάθαρση και τόν εκδημοκρατισμό.

α) Τίς τελευταίες μέρες ιστορικές άποφάσεις παίρνονται, σηµαδιακές συμμαχίες γίνονται, ιστορικοί διχασμοί γεφυρώνονται εν όνόματι τής πιά άπολιτικής έννοιας πού χρησιμοποιήθηκε ποτέ, και μάλιστα μέ τόση ευρύτητα, στο σύγχρονο πολιτικό μας λεξιλόγιο: τής ψυχολογικής κατηγορίας τής κάθαρσης.

'Η «κάθαρση» είναι τό αποτέλεσμα τής διαδικασίας του «καθαρισμού», τής άπαλλαγής από άκάθαρτα, βλαβερά στοιχεία: γιά νά είμαστε πιά άκριβείς, τής άπαλλαγής από «καθάρματα», δηλαδή «τά κατά τήν κάθαρσιν άπορριπτόµενα», τά νοσογόνα στοιχεία, τά

άπόβλητα, τά μιάσματα, και κατ' επέκταση τους άνήθικους ανθρώπους.

Μέσω τής κάθαρσης, όλη ή 'Ελλάδα ζει τό τελευταίο διάστημα μιά πρωτοφανή όμαδική, εθνική τελετουργία. Καθαρισμοί επιβάλλονται και στην πολιτική, όπως στη θρησκευτική τελετουργία, γιά τή θεραπεία τών νοσούντων, τήν άποβολή τών «καθαρμάτων» και τόν έξορκισμό τών κακών πνευμάτων. 'Η πολιτική αντιπαράθεση γίνεται πλέον μέ βάση μιά νέα διαχωριστική γραμμή: άνάμεσα στους καθαρούς και τους άκάθαρτους, τους κλέφτες και τους τίμιους, τους «άρχάγγελους τής κάθαρσης» και τους «έν βορβώρω κειμένους», όπως άποκαλούσαν τους άμύητους οί 'Ορφικοί. Και αυτό βαπτίζεται «πλήγμα στο αντιδεξιό σύνδρομο», «ξεπέραςμα τής στείρας παρελθοντολογίας και καθιέρωση δημοκρατικότερων κανόνων πολιτικής αντιπαράθεσης».

Μάς ένοχλεί βαθύτατα αυτή ή πολιτική. 'Οχι πώς δέν αξιώνουμε νά τιµορουνται ένοχοι όταν κλέβουν, όταν μάλιστα κατασπαταλούν δημόσιο χρήμα. 'Οχι πώς θεωρούμε ότι δέν πρέπει νά καταλογισθούν οί ποινικές ευθύνες εκεί πού υπάρχουν. Κάθε άλλο.

'Εκείνο πού ένοχλεί είναι ή ποινικοποίηση — και άπολιτικοποίηση — τής πολιτικής. Μάς ένοχλεί νά διενεργείται ή μεγαλύτερη κοινωνικοπολιτική συναίνεση, μεταξύ άριστεράς και δεξιάς, εν όνόματι ενός άγώνα μεταξύ τιμών και άτίμων, ήθικών έναντιον άνήθικων, ενός άγώνα πού έτσι συκαλύπτει τό πραγματικό πολιτικό περιεχόμενο τών σκανδάλων, πού λυγίζει και άποδιοργανώνει τίς αντίστασεις, πού άποδιάρθρώνει τίς άριστερές συνειδήσεις.

Μάς ένοχλεί πού μέσα από τό σκάνδαλο Κοσκωτά ή 'Αριστερά δέν άνέδειξε τή σύγκρουσή της μέ όλόκληρο τό σύστημα διακυβέρνησης πού εφαρμόσε και ένίσχυσε άποφασιστικά τό ΠΑΣΟΚ στην όκτάχρονη κυβερνητική του θητεία. Μάς ένοχλεί πού ή άριστερά συγκρούεται μέ τίς δυσλειτουργίες του και όχι αυτή τήν ίδια τή δομή και τή λειτουργία του.

Μάς ένοχλεί πού ή σύγκρουση τής άριστεράς εστιάζεται στην κλοπή του δημοσίου χρήματος, ενώ λόγος κανένας δέν γίνεται γιά τους σκοπούς πού έπεδίωκε νά έξυπηρετήσει ή κλοπή. 'Οπως εδστοχα διαμαρτύρεται ό Δ. Παπαδημητρόπουλος ('Εποχή, 23 'Ιουλίου), ή προσπάθεια άλωσης του πολιτικού μας ύποσυνειδήτου μέσω τής έξαγοράς τών μέσων χειραγώγησης και διαμόρφωσης τής κοινής γνώμης, μέσω έφημερίδων, 'Ολυμπιακού, κ.λπ., αυτά δέν ένοχλούν πολιτικά. Ούτε τέθηκαν, ούτε καταδικάστηκαν. 'Αν τά χρήματα πού χρησιμοποιήθηκαν γιά τους σκοπούς αυτούς δέν ή-

ταν κλεμμένα, ούτε γάτα ούτε ζημιά.

Μάς ένοχλεί επίσης πού ή ποινικοποίηση τής πολιτικής ξελασπώνει, σε τελική άνάλυση, τό ΠΑΣΟΚ. Του παρέχει άλλοθι νά καταγγέλλει ρεβανσισμό σε βάρος του, νά διαμαρτύρεται γιά άδικες παραπομπές σε έξεταστικές έπιτροπές μέ έλλειπή στοιχεία (όποτε ή πολιτική άσκειται πάνω στο τί συνιστά έπαρκή και άνεπαρκή μαρτυρία).

'Η όλη, ποινική, αντιμετώπιση τής ύπόθεσης τό βοηθάει νά άπαλλαγεί μέ τό λιγότερο δυνατό πολιτικό κόστος: Νά παραμείνει άναγνωρισμένη δύναμη του δημοκρατικού προοδευτικού χώρου, μέ τήν όποια ό Συνασπισμός, διά όνόματος του νέου γ.γ. του ΚΚΕ, ρητά διατυπώνει τήν πιθανότητα νά συμμαχήσει — άφού βεβαίως άποκαθαρθεί από όρισμένους άνέντιμους ένόχους. (Ρίζοσπάσσης, 23 'Ιουλίου, σ. 17).

β) 'Όσο γιά τή «δημοκρατική άνασυγκρότηση» τών θεσμών, ή μίνιμουμ βάση πάνω στην όποία συγκλίνουν οί δύο πόλοι τής κυβέρνησης είναι ή άνάγκη «άποεκπασκοτισμού» του κράτους, τόν όποιο έννοούν ως επάνοδο σε μιά ύποτιθέμενη ούδετερότητα του κράτους πού στη συνέχεια θά τους έπιτρέψει νά αναλάβουν οί ίδιοι κυρίαρχο πολιτικό ρόλο. Μ' αυτόους όρους όμως όχι μόνο δέν προάγεται ή λαϊκή συμμετοχή και ό κοινωνικός έλεγχος, αλλά ή εκτελεστική έξουσία καθίσταται χώρος συναλλαγής μεταξύ τών ηγετών τών δύο κομμάτων.

Και δέν θά περιμέναμε νά θεθεί τό θέμα του «εκδημοκρατισμού» από τή Ν.Δ. μέ άλλους όρους, τό περιμέναμε όμως από τό Συνασπισμό. 'Ο τελευταίος δέν αμφισβήτησε τόν πολιτικό καταμερισμό διεθυνόντων / διευθυνόμενων μέσα στο κράτος, τήν ιεραρχική γραφειοκρατικοποίηση, τίς ιεραρχικές έξουσιαστικές δομές ενός άυταρχικού και συγκεντρωτικού κράτους. Τά αίτήματα αυτά θά μπορούσαν νά θεθούν μόνο ύπό τό πρίσμα τής *άλλαγής τής σχέσης κράτους - λαϊκών μαζών*. Και αυτό δέν τό έθεσε ό Συνασπισμός. Είναι χαρακτηριστικό — και έδω διαφοροποιείται από τή Ν.Δ. — ότι βλέπει πρωτίτως τόν εκδημοκρατισμό ως «κατάργηση τών θεσμών πού διευκολύνουν τά σκάνδαλα ή δημιουργία νέων πού θά αποτελούν φραγμό». ('Οπ.π., σ. 15). Δηλαδή, μέ τρόπο καθαρά θεσμικό, περίπου όπως τό ΠΑΣΟΚ στην κυβερνητική όκταετία του: νά κάνουμε νέους θεσμούς εκεί όπου δέν ίκανοποιούν οί προηγούμενοι.

'Όμως όπως ό εκδημοκρατισμός δέν έγκειται στην άπλή αντικατάσταση του κρατικού προσωπικού, άλλο τόσο δέν έγκειται στην άπλή καθιέρωση νέων θεσμών. Ούτε, άλλωστε, στην άπλή υιοθέτηση δημοκρατικότερων μορφών στρατολόγησης του προσωπικού σ' αυτούς τους θεσμούς. Τά τελευ-

ταία αιτήματα παραμένουν δευτερεύοντα μπροστά στο βασικό πρόβλημα μετασχηματισμού του κράτους τις σχέσεις του με τις λαϊκές μάζες. "Αν δέν τεθεί το πρόβλημα υπό μιά τέτοια όπτική, τότε τόσο το νέο προσωπικό —μέ όση διαφάνεια κι αν έχει προσληφθεί— όσο και οι νέοι θεσμοί θά καταλήξουν νά αναπαράγουν τις πρακτικές πού άπορρέουν από την (ιεραρχική, συγκεντρωτική, αυταρχική) δομή του κράτους.

Έκδημοκρατισμός δέν σημαίνει λοιπόν αντικατάσταση ενός κυρίαρχου κόμματος έξουσίας μ' ένα άλλο, ή ένδεχομένως δύο, στην κρατική μηχανή. Δέν σημαίνει, μερικοί νεοδημοκράτες από δω, λίγες προσωπικότητες της άριστεράς από εκεί. "Αντίθετα σημαίνει μιά σειρά ριζικών αλλαγών στις πολιτικές σχέσεις, πού συμπυκνώνει το κράτος, προς όφελος των λαϊκών μαζών.

ΣΥΝΑΙΝΕΣΗ ΔΙΑ ΤΗΣ ΚΑΘΑΡΣΗΣ ΤΗΣ ΑΡΙΣΤΕΡΑΣ

Κάθαρση και έκδημοκρατισμός αναδεικνύονται ή κατάλληλη μαγιά γιά την έξελισσόμενη συνένωση, την κοινωνικοπολιτική συναίνεση μεταξύ άριστεράς και δεξιάς.

Δέν θά μακρηγορήσουμε επαναλαμβάνοντας τά χιλοσιπωμένα: "Οτι ό σύγχρονος καταπιταλισμός διέρχεται περίοδο κρίσης, πού προκύπτει από βαθιές αλλαγές στις παραγωγικές σχέσεις, στην έργασιακή διαδικασία κ.λπ. "Οτι αν είναι κάτι πού μās έχει διδάξει τό παρελθόν, είναι οτι οί κρίσεις του είναι περίοδοι αναδιάρθρωσης και όχι αποδιάρθρωσης, αναδόμησης και όχι αποδόμησης. "Οτι, λοιπόν, στην σημερινή φάση αναδιάρθρωσής του ό καταπιταλισμός άπαιτεί τή μέγιστη δυνατή συναίνεση, τή μέγιστη δυνατή κοινωνική και πολιτική ειρήνευση. Θά προσθέσουμε όμως οτι ό Συνασπισμός της άριστεράς με την κυβερνητική του έπιλογή οδηγεί προς αυτή την κατεύθυνση. Τείνει νά διαμορφωθεί ό ίδιος ως δίκτυο συγκρότησης συναίνεσης κι όχι ως διάυλος διεκδικήσεων και άγώνων των λαϊκών μαζών. "Αντάλλαγμα, πού χρυσώνει τό χάλι, ή συμμετοχή στην νομή της κυβερνητικής έξουσίας.

Προκειμένου νά συμβεί αυτό όμως έπρεπε πρώτα νά αλλάξει ή ίδια ή (συνασπισμένη) άριστερά. Και είναι αλήθεια οτι ή άριστερά δέν έγινε πλυντήριο, όπως πριν τις εκλογές διεμήνευε προς τό ΠΑΣΟΚ ό πρόεδρος του Συνασπισμού. Πλήν όμως μπήκε ή ίδια στο πλυντήριο ή, με όρους επίκαιρους, στο καθαρτήριο. Κι εκεί πού πριν τό '74 ήταν «κάθαρμο» από τό όποιο έπρεπε με πάσης φύσεως καθαρμούς,

έκτελέσεις, φυλακές, ξερονήσια, νά απαλλαγεί τό έθνος, τώρα γίνεται ή ίδια έγγυήτρια δύναμη του έθνους, άφου πρώτα υπέβαλε τον έαυτο της σε καθαρμό. «Κάθαρμο» από τό όποιο έπρεπε νά απαλλαγεί ό άριστερός συγκρουσιακός της λόγος, ή ταξική αντίπαλότητα, οί διεκδικήσεις της, οί αντίστασεις, οί άμφισβητήσεις της. "Ετσι άποκεκαθαρμένη και άποκαταστημένη νομιμοποιείται νά μπει στο STAR-SYSTEM της έπίσημης πολιτικής.

Κι έτσι βρεθήκαμε εκεί πού φοβόμαστε. Δέν ήρθε δυστυχώς ή ώρα της άριστεράς. Γιατί «ώρα της άριστεράς» θά σήμαινε θετική άπάντηση τουλάχιστον στα παρακάτω έρωτήματα:

Είναι σήμερα ισχυρότερες εκείνες οί κοινωνικοπολιτικές δυνάμεις πού μπορούν νά διαγράψουν μιά σημαντική ώθηση της κοινωνίας προς αντικαπιταλιστική, άριστερή κατεύθυνση;

Είναι ή συνασπισμένη άριστερά τό είδος της συμμαχίας εκείνης ίκανής νά θέσει τό αίτημα του σοσιαλισμού, ως πολιτικού σχεδίου, στην ήμερήσια διάταξη — και νά τό κάνει μ' έναν τρόπο πού νά ένεργοποιεί μαζικές λαϊκές πλειοψηφίες υπέρ του;

Όρισμένες διαπιστώσεις γιά τό χαρακτήρα της δεξιάς, καθώς και γιά τό χαρακτήρα και τις προοπτικές της συνασπισμένης άριστεράς ένισχύουν τις ήδη δεδομένες άρνητικές άπαντήσεις.

"Η Ν.Δ. παρουσιάζεται ως πολιτική δύναμη της οποίας τό παλιό, πατριωτικό προφίλ υποχωρεί σταθερά υπέρ ενός μείγματος νέο-φιλελευθερισμού και έπιθετικής πίστης στην έλεύθερη αγορά σε συνδυασμό με μιά προσπάθεια έπιβολής ενός προτύπου υποτιθέμενης σύγχρονης και άνανεωμένης δύναμης πού είναι *άποφασισμένη νά αλλάξει τά πράγματα*. Έκμεταλλεζόμενη την άρνητική έμπειρία μιάς αυταρχικής, λαϊκιστικής, πνιγμένης στα σκάνδαλα, πασοκικής διακυβέρνησης προσπαθεί νά εδραιώσει τή δική της εικόνα ως δύναμη πού θέλει νά αλλάξει τή ζωή μας.

Μ' αυτή την εικόνα οφείλει νά συγκρουστεί ή άριστερά αναδεικνύοντας τό βαθύτατα αυταρχικό και αντιλαϊκό περιεχόμενό της. Στο έρώτημα όμως κατά πόσον υπάρχει εκ μέρους της ή πολιτική αντίπρόταση στην δεξιά νεοσυντηρητική προοπτική ή άπάντηση είναι άπερίφραστα άρνητική. Και δταν σε λίγο θά πάμε στις εκλογές, με κουτσά-στραβά ολοκληρωμένη την κάθαρση, ή Ν.Δ. θά ζητάει την ψήφο του έλληνικού λαού με βάση τό άπαράδεκτο, πρότυπο κοινωνίας πού επαγγέλλεται. "Η άριστερά του Συνασπισμού όμως γιά ποιο λόγο θά διεκδικεί την ψήφο των άριστερών, και μή, ψηφοφόρων; Μήπως, έτεροχρονι-

σμένα, γιατί θά έχει κάνει την κάθαρση;

"Αδυνατώντας νά συγκροτήσει άριστερή πολιτική άλτερνατίβα στην νεοφιλελεύθερη διαχείριση, έπιστρέφει ήδη στην θέση της αναδιάρθρωσης της «προοδευτικής δημοκρατικής παράταξης» και στο προεκλογικό σχέδιο της «προοδευτικής δημοκρατικής κυβέρνησης» — μιά στρατηγικού χαρακτήρα χάραξη πορείας προς σοσιαλδημοκρατικές λύσεις πού συμπεριλαμβάνουν άναγκαστικά ένα «κεκαθαρμένο ΠΑΣΟΚ, όπως πρόσφατα παραδέχθηκε ό νέος γ.γ. του ΚΚΕ. "Όπως τό εκκρεμές: συναινετικά, πότε με τή νεοφιλελεύθερη δεξιά, πότε κλίση σοσιαλδημοκρατικά.

1) "Αξίζει νά σημειωθεί ή σημερινή υποχώρηση ορισμένων πλευρών του ζεύγματος έθνους-κράτους, ή όποια έξαρτάται από τό ρόλο του εκάστοτε έθνικού κράτους στο διεθνή καταμερισμό έργασιας, τή θέση του σε συγκεκριμένα μπλόκ έξουσίας (ΝΑΤΟ, Σύμφωνο Βαρσοβίας...), τή θέση του σε σχέση με τό διεθνές νομικό σύστημα και τους μεγάλους διεθνούς οργανισμούς (Δ.Ν.Τ., Διεθνής Τράπεζα, ΕΟΚ). "Εξαιτίας αυτών πλήττονται ορισμένες πλευρές της έθνικής κυριαρχίας, υποχωρούν περιφερειακοί έθνικοί πολιτισμοί κ.λπ. Παρά ταύτα διατηρεί ισχυρά έρείσματά του, πού άφορούν τόσο τή νομιμοποιητική του λειτουργία, όσο και τή διαχείριση μεγάλων ζητημάτων όπως αυτό της ζωής και του θανάτου (π.χ. τό δικαίωμα νά κηρύσσει πόλεμο).

Στό μετεκλογικό τοπίο Η ΚΥΒΕΡΝΗΣΗ Ν.Δ. – ΣΥΝΑΣΠΙΣΜΟΥ

του Σταύρου Λιβαδά

Η κυβέρνηση Ν.Δ. – Συνασπισμού ονομάστηκε από τους εταίρους της κυβέρνηση έθνικης συμφιλίωσης και προσδιόρισε ως αντικείμενό της την κάθαρση, την αποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών και του κύρους τους και την αντιμετώπιση τρεχόντων προβλημάτων στη διάρκεια που άσκει εξουσία.

Και ό αυτοχαρακτηρισμός της και τό αντικείμενό της της δίνουν ένα βάρος πολύ μεγαλύτερο απ' αυτό μιας κανονικής κυβέρνησης διαδοχής του ΠΑΣΟΚ μέσα από εκλογές, της δίνουν βάρος κυβέρνησης καθεστώτικης αλλαγής. Αυτά στο επίπεδο των δηλωμένων προθέσεων, της πολιτικής βούλησης που λένε.

Δικαιολογείται αυτός ό βαρύνων ρόλος της νέας κυβέρνησης από τή εξέλιξη των πραγμάτων στη διάρκεια της οκταετίας ΠΑΣΟΚ και πώς υλοποιείται;

Προκύπτει αυτός ό ρόλος από τή φύση των εταίρων της και από τά έργα της; Διότι, ήδη, πέρα από τίσ όμολογημένες ή άναμολόγητες προθέσεις της, ή κυβέρνηση έχει ήδη νά επιδείξει έργο που μπορεί νά κριθεί καθ' έαυτό.

Η ΟΚΤΑΕΤΙΑ ΠΑΣΟΚ

Αυτή ή ανάγκη της καθεστώτικης αλλαγής ή της «καθεστώτικης αποκατάστασης», δέν προκύπτει από τή διαφορετική πολιτική φύση του καθεστώτος επί ΠΑΣΟΚ ή τίσ ριζικά διαφορετικές επιλογές του στά μεγάλα κοινωνικά, οικονομικά, έθνικά κ.λπ. ζητήματα, σέ σχέση με τά χαρακτηριστικά και τά πλαίσια της άστικής εξουσίας, όπως διαμορφώθηκε μετά τήν μεταπολίτευση. Αυτό είναι σαφές και για τή Ν.Δ. και τό Συνασπισμό και δέν άντλεί από εκεί τά επιχειρήματά της ή κριτικής τους. Άλλωστε, τό

ΠΑΣΟΚ, ιδιαίτερα τή δεύτερη τετραετία της διακυβέρνησής του κατά τήν όποία δημιουργήθηκαν και οι μεγάλες ένστάσεις, δυσαρέσκες και αντίπαλότητες, πολιτεύθηκε με κατευθύνσεις και πρόγραμμα, που δέν διέφερε ως προς τά ουσιώδη, από τά αντίστοιχα προγράμματα των αντιπάλων του.

Άπό πού δικαιολογείται λοιπόν αυτή ή διάσταση της καθεστώτικης αλλαγής, που δίνουν Ν.Δ. και Συνασπισμός στην κυβέρνησή τους; Άπό τόν τρόπο που πολιτεύθηκε τό ΠΑΣΟΚ, από τίσ σχέσεις και τήν πολιτική που άσκησε, ως προς τό κράτος και τους θεσμούς.

Ή αλήθεια είναι πώς τό ΠΑΣΟΚ πολιτεύθηκε μέσα σέ ρευστά πλαίσια, όπου συνυπήρχε ή νομιμότητα με τήν άνομία, με κύριο στόχο τή διαίωνιση της εξουσίας του. Τό ΠΑΣΟΚ ύποτίμησε, περιφρόνησε, τροποποίησε ύφιστάμενους θεσμούς ή και εισήγαγε και έκανε έπιλεκτική χρήση νέων τυπικών και άτυπων θεσμών, με στόχο όχι άπλως τήν άκόμη μεγαλύτερη (άπ' όσο είναι ήδη ισχυρή) στά σύγχρονα άστικά καθεστώτα) ισχυροποίηση της εκτελεστικής εξουσίας, σέ βάρος των θεσμών, άμεσου ή έμμεσου κοινωνικού έλέγχου, αλλά και τήν ύποτίμηση, έως καταργήσεως, κάθε συλλογικότητας της εξουσίας.

Τό ΠΑΣΟΚ οικοδόμησε μέσα στό ίδιο τό κράτος ένα εκτεταμένο δίκτυο νευραλγικών πόστων, που πλαισιώθηκαν από άνθρωπους της άπολύτου έμπιστοσύνης του άρχηγού του. Τό δίκτυο αυτό του επέτρεπε ταυτόχρονα και τήν άναπαραγωγή του μέσα στό ίδιο τό κράτος και τή συγκέντρωση όλων των έξουσιών στά χέρια του Άρχηγού του και τή μεταφορά αυτού του κέντρου εξουσίας, πάνω και έξω από τους θεσμούς, σ' αυτό που κατά καιρούς άπετέλεσε τό Καστρί ή ή Έκκληση.

Άποκορύφωμα αυτής της επιχειρήσης διαίωνισης της εξουσίας του, ύ-

πήρξε ή προσπάθεια, μέσω Κοσκωτά, νά έλέγξει και τους μηχανισμούς διαμόρφωσης, έπηρεασμού και έλέγχου της κοινής γνώμης, και μάλιστα στην έμμεσα πολιτική (και ως εκ τούτου πιο δραστηκή) μορφή τους, σ' αυτό τόν ειδικό παραπολιτικό, «κοινωνικό», ψυχαγωγικό τύπο, έφημερίδες-περιοδικά, περιοδικά-περιοδικά, που έγείρουν τό «φαντασιακό των άναγνωστών τους και τους προσφέρουν τήν ίκανοποίηση της «συμμετοχής» στα έγκόσμια, διά των γενικευμένων ψευδαισθήσεων.

Σ' αυτό λοιπόν τό γενικότερο πλαίσιο, αυτή ή αυτόνομη πολιτική εξουσία, που φρόντιζε πρώτα και κύρια τήν έξασφάλιση των όρων της άναπαραγωγής της, ήταν φυσικό νά εκθρέψει σκάνδαλα. Άτομικές φιλοδοξίες δόξας και πλουτισμού έβρισκαν γόνιμο έδαφος ν' άναπτυχθούν και ν' αποδώσουν καρπούς.

Άλλά και ή ίδια ή ανάγκη νά διαωινισθεί στην εξουσία ώθησε προς τήν ίδια κατεύθυνση, αφού τό νά κάνεις πολιτική με τους σημερινούς ισχύοντες όρους, σημαίνει νά διαθέτεις χρήμα, πολύ χρήμα.

Έτσι λοιπόν ή Πασοκική διακυβέρνηση συνιστούσε μία, στην ουσία, άπόπειρα «έκτροπής», γιατί τό ΠΑΣΟΚ προσπάθησε νά διαωινίσει τήν εξουσία του, όχι μόνο περιφρονώντας τους θεσμούς, αλλά άλλοιώνοντας και τό βασικότερο όρο της κοινοβουλευτικής δημοκρατίας, τή δυνατότητα έναλλαγής των κομμάτων στην εξουσία. Ή πολιτική αυτή δέν συνιστούσε όμως έκτροπή, δέν παραβιάστηκαν άνοικτά και επί του τυπικού, ούτε τό σύνταγμα, ούτε οι νόμοι, ούτε οι κοινοβουλευτικοί κανόνες και πολύ περισσότερο δέν άμφισβητήθηκε ή παραβιάστηκε ή υπέρτατη αρχή της λαϊκής έτυμιογίας: «ό νικητής των εκλογών κυβερνά».

Δέν πρέπει όμως νά μās διαφεύγουν

και ορισμένα πρόσθετα γεγονότα αυτής της περιόδου:

Γεγονός 1ο: Τό ΠΑΣΟΚ, με εξαίρεση την τελευταία περίοδο του ενός χρόνου, είχε την πολιτική στήριξη ή την ανοχή των δυνάμεων της αριστεράς και της προόδου, αυτών που συνιστούν σήμερα τό Συνασπισμό. 'Ακόμη και την κορυφαία πράξη της (διά της τροποποίησης του Συντάγματος) εγκαθίδρυσης της ενός ανδρός αρχής, ήταν τό εγχρωμα ψηφοδέλτια της ντροπής, από τό χέρια του Χ. Φλωράκη και των βουλευτών του ΚΚΕ, που επέτρεψαν την πραγματοποίησή της.

Γεγονός 2ο: Τό ΠΑΣΟΚ, ιδιαίτερα την μετά τό 1985 περίοδο, ανέπτυξε μία πολιτική περί τό οικονομικά, πολιτικά, κοινωνικά, έθνικά θέματα, που ελάχιστα απέκλινε από τή βούληση και τίς προτεραιότητες των κυρίαρχων τάξεων στην 'Ελλάδα. Δέν ήταν μόνο ή πολιτική της λιτότητας και του αυταρχισμού, δέν ήταν μόνο ή φιλοσοκική, ως τήν πλήρη ύποταγή σ' όλες τίς έπιλογές των Βρυξελλών, στροφή, τό Νταβός, ή στάση απέναντι στό ΝΑΤΟ και οι βάσεις, αλλά ήταν και αυτή ή πολύμορφη και ποικιλότροπη πριμοδότηση όλων εκείνων των έπιλογών, πρακτικών, δραστηριοτήτων, που στό όνομα του έκσυγχρονισμού και της ανάπτυξης, προήγαγαν ως μέτρο κοινωνικής εθιμότητας και τρόπο ζωής τήν κατανάλωση, επέτρεψαν τήν έμπορευματοποίηση των πάντων, συνέτειναν στή φθορά, έως και τή διάλυση, κάθε μορφής συλλογικότητας, κατέλυαν τήν άπολιτικότητα και τήν παθητικοποίηση, έτρεφαν ένα νεοσυντηρητισμό και άνεδείκνυαν ένα διαφορετικό, διά του «θεάματος», του «άκροάματος» και της «φιλαθλοποίησης», τρόπο «παρουσίας», (άπουσίας) των ανθρώπων στην πολιτική σκηνή. 'Ως πρός αυτό τό σημείο τό πρόγραμμα και τά νεοδημοκρατικά όράματα, έβρισκαν ήδη τήν εφαρμογή τους.

Γεγονός 3ο: Τό κορυφαίο σκάνδαλο Κοσκωτά, όνομάσθηκε σκάνδαλο και άρχισε νά καταγγέλεται ανάλογα —όχι για τό περιεχόμενο και τούς στόχους του, τήν προσπάθεια κατασκευής ενός έκτεταμένου μηχανισμού για τόν έλεγχο της κοινής γνώμης— αλλά γιατί έθιγε κατεστημένα συμφέροντα στό χώρο του Τύπου.

'Ολη ή επιχειρηματολογία στην καταγγελία του δέν περιστράφηκε στό που απέβλεπε, αλλά στό γεγονός ότι τό προωθούσε ένας άπατεώνας με κλεμμένα λεφτά.

'Ως τή στιγμή της ρήξης Παπανδρέου-Τύπου, ό Κοσκωτάς δέν υπήρχε σκάνδαλο, αλλά ως δραστήριος και πετυχημένος επιχειρηματίας, με τόν όποιο συναλλάσσονταν, όχι μόνο κυβερνητικά στελέχη, αλλά τό σύνολο του πολιτικού κόσμου και διακε-

κριμένες προσωπικότητες του πνευματικού, έπιστημονικού και επιχειρηματικού κόσμου μας. 'Αλλωστε, τά σκάνδαλα γενικότερα, και ή ανάγκη της κάθαρσης άρχισαν νά «υπάρχουν» για τόν Τύπο και τίς αντίπαλες στό ΠΑΣΟΚ πολιτικές δυνάμεις έξουσίας, μετά τήν άποκάλυψη του σκανδάλου Κοσκωτά.

Γεγονός 4ο: Μετά και τίς άποκαλύψεις των σκανδάλων, τήν άρρώστεια του πρωθυπουργού και τήν πολιτική κρίση που γρήγορα ξεσπασε, ακόμη και σ' αυτή τήν τελευταία περίοδο κατακόρυφης πτώσης της αίγλης και μέγιστης φθοράς του ΠΑΣΟΚ, ό Συνασπισμός, παρά τίς επί μέρους ένεργειες έντυπωσιασμού (έπίσκεψη των «τεσσάρων» στό Σαρτζετάκη), στην ουσία βοήθησε τό ΠΑΣΟΚ νά «ξανασταθεί στό πόδια του» είτε μή καταψηφίζοντας τό στή Βουλή, αλλά κυρίως, οικονομώντας τή θεωρία «περί έντιμων και μή έντιμων του ΠΑΣΟΚ» και προπαγανδίζοντας τήν ανάγκη συνεργασίας του με τό «έντιμο» ΠΑΣΟΚ. Μ' αυτή τή θέση πολιτεύθηκε δλη τήν προεκλογική περίοδο. 'Ο Συνασπισμός καταγράφηκε στό πολιτικό σκηνικό, προσανατόλισε όπαδούς, ψηφοφόρους και αντιπάλους, σε μία άναζητηση πλαισίων μετεκλογικής συνύπαρξης με τό ΠΑΣΟΚ και πάντως όχι με τή Ν.Δ., για τήν όποια δέν κουραζόταν νά επαναλαμβάνει, όχι μόνο ότι έχει τεράστιες ιδεολογικοπολιτικές διαφορές, αλλά ότι είναι μία δύναμη που άποκλείεται νά κάνει τήν «κάθαρση».

Βλέπουμε λοιπόν πώς σ' όλη τή διάρκεια της όκταετίας του ΠΑΣΟΚ, τόσο ή Ν.Δ. όσο και οι δυνάμεις του Συνασπισμού, ένεπλάκησαν ή και συνέπλευσαν, περισσότερο ή λιγότερο, ουσία ή και τύπος, με τήν πολιτική του ή και τό ίδιο τό ΠΑΣΟΚ. Για τίς δυνάμεις μάλιστα του σημερινού Συνασπισμού και ιδιαίτερα τό ΚΚΕ και τήν ΕΑΡ, αυτή ή έμπλοκή είχε στοιχειά μιας διαρκούς, (με ελάχιστα και δευτερεύουσας σημασίας εξαιρέσεις) σύμπλευσης και στήριξης, αλλά και της προοπτικής νά συνεχιστεί και στό μέλλον. 'Εκ των πραγμάτων λοιπόν οι βασικές αντιθέσεις τους περιορίζονταν κατά κύριο λόγο σε μία αντιπαλότητα για τή νομή της έξουσίας και πολύ λιγότερο σε προγραμματικές ή ιδεολογικοπολιτικές διαφορές.

Παρέμεινε βέβαια τό γεγονός των σκανδάλων και γενικότερα της αυταρχικής, αυθαίρετης και αντιδημοκρατικής πασοκικής πολιτικής και διακυβέρνησης. Τά προβλήματα όμως αυτά και ή όποια πολιτική ν' αντιμετώπιστούν, δηλαδή αυτό που λέγεται κάθαρση και άποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών, σημαίνει νά εκλείψουν οι συνθήκες όπου τά δημιουργούν.

Είναι προβλήματα κατ' έξοχήν πολιτικά, της όποιας άναγκαία, αλλά καθόλου ίκανή και όπωσδήποτε δευτερεύουσα πλευρά, είναι ή τιμωρία των ένοχων.

'Η Ν.Δ. όσο και ό Συνασπισμός, με όσα αναφέραμε προηγουμένως, κατ' έξοχήν δέ ή συνεργασία τους, έχουν τά λιγότερα και προϋποθέσεις νά τ' αντιμετώπισουν.

Μήπως υπερέβαλαν τήν ιστορία τους και τούς έαυτούς τους και τό πράττουν ως κυβέρνηση σήμερα;

ΛΙΓΕΣ ΜΕΡΕΣ ΑΠΟΚΑΛΥΠΤΙΚΑ ΕΡΓΑ

'Η κυβέρνηση Τζαννετάκη, ή ή άποψη του Συνασπισμού νά στηρίξει Κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας, άπετέλεσε έκπληξη, με βάση τουλάχιστον τίς προεκλογικές εκτιμήσεις, αλλά και τήν πολιτική και τίς διακηρύξεις του ίδιου του Συνασπισμού.

Πρυτάνευσε όμως στους δύο, τή Ν.Δ. και τό Συνασπισμό, όπως δηλώνουν οι ήγειες τους, ή ανάγκη της κάθαρσης και της άποκατάστασης της δημοκρατικής όμαλότητας στον τόπο, παραμέρισαν τίς άξεπέραστες διαφορές στις κοσμοθεωρίες και τά προγράμμάτα τους, ό Συνασπισμός παραμέρισε και τήν προεκλογικά έκφρασμένη πεποίθησή του πώς ή Ν.Δ. δέν μπορεί νά πραγματοποιήσει τήν κάθαρση, και ρίχθηκαν από κοινού στό δουλειά.

'Η κάθαρση από πολιτικό πρόβλημα μετράπηκε σε ποινικό και συρρικνώθηκε σε ένα έργο τιμωρίας των ένοχων των σκανδάλων, με πρώτον και κύριο τόν άρχηγό του ΠΑΣΟΚ.

Σ' αυτή τή διαδικασία χάνεται κάθε διάσταση που θ' άποδεικνυε τίς έγγενείς αίτιες που γέννησαν και γεννούν τά σκάνδαλα (δέν έννοούμε τίς άνώδυνες, σε τελευταία άνάλυση, γενικεύσεις: «φταίει τό σύστημα»), δηλαδή τίς συγκεκριμένες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες μέσα στις όποιες άναπτύχθηκε και κινήθηκε τό ΠΑΣΟΚ, προβλήματα δομής και λειτουργίας της διοίκησης και του κράτους γενικότερα, προβλήματα νόμων και θεσμών.

Παρακολουθούμε λοιπόν ως έργο της κάθαρσης τό κυνήγι του κλέφτη, που όλο και περισσότερο παίρνει ένα χαρακτήρα ξεκαθαρίσματος λογαριασμών μεταξύ πολιτικών αντιπάλων, με βάση τόν υπέρτατο νόμο: τό δίκαιο του ισχυρότερου. 'Η άποκατάσταση των δημοκρατικών θεσμών και του κύρους τους μεταμορφώνεται και περιορίζεται στην έκτεταμένη αντικατάσταση από τή νέα κυβέρνηση του κράτους, με αντίστοιχο, χρώματος μπλέ

καί ρόζ πινελιές, προσωπικό. Είναι θεμιτό, μιά κυβέρνηση νά χρησιμοποιεί στις νευραλγικές πολιτικές θέσεις ανθρώπους των απόψεών της καί τής εμπιστοσύνης της.

Όμως, στόν πραγματοποιούμενο, σήμερα, έπιλεκτικό «έκδημοκρατισμό» πραγματοποιούνται όρισμένα συγκεκριμένα καί άγνοούντα όρισμένα άλλα, επίσης συγκεκριμένα πράγματα, μέ παράλληλα άποτελέσματα:

— Όλος αυτός ό τερατώδης κρατικός μηχανισμός, όπως τελικά διαμορφώθηκε από τό ΠΑΣΟΚ, νά μήν τίθεται σέ άμφισβήτηση, κριτική καί κυρίως νά μήν έκφράζεται καμιά βούληση γιά συρρίκνωση ή καί άποδιάρθρωσή του, αλλά άπλώς γά αλλάζει χρώμα (ρίζτε μιά ματιά στά ύπουργεία καί τούς όργανισμούς όπου θά δείτε τίς φρουρές των νέων εμπιστών), ν' αντικαθιστούν στίς βίγλες καί τά μετερίζια τίς προηγούμενες.

— Ός «έκδημοκρατισμός» νοείται ή, διά τής αναθέσεως των «πόστων», έξαργύρωση καί πληρωμή πάσης φύσεως ύποχρεώσεων, γραμματίων, καί ταμάτων, των έταίρων τής κυβέρνησης, πρός όσους τούς παραστάθηκαν καί συνέδραμαν, άνεξαρτήτως ποιότητος ήθους, προσόντων κ.λπ., πρός όξαν τής αξιοκρατίας καί τής άποκαταστάσεως του κύρους των θεσμών. Άκόμη καί έξαγνισμοί καί «διαρθρώσεις» πολιτικών μητρώων πραγματοποιούνται, όταν γνωστοί χουντικοί καί σκληροί συνδικατολόγοι καί έξυατοφάγοι του παρελθόντος, χρίζονται σήμερα άξιοι έπιτελείς καί έπικεφαλής. Σ' αυτό τό άλισβερίσι ό Συνασπισμός προσφέρει τήν ιστορία δημοκρατικών άγώνων καί ήθους τής Άριστεράς, γιά νά εκδίδονται πιστοποιητικά έγκυρότητας καί νομιμοφροσύνης, μέ άντάλλαγμα τή συμμετοχή (του)/διαχείρισή της στήν έξουσία, αλλά καί τήν εκπλήρωση άνάλογων ύποχρεώσεων πρός δικούς τους ανθρώπους.

— Ός εκδημοκρατισμός νοείται, επιπλέον, ή τοποθέτηση σέ θέσεις μέ ιδιαίτερο βάρος στίς σημερινές συνθήκες (Δικαιοσύνη), ανθρώπων τής άπολύτου εμπιστοσύνης μέ άδιαφανείς διαδικασίες, ώστε νά ύπάρχουν τά έχέγγυα πώς θά περαιωθεί έπιτυχώς τό έργο τής «κάθαρσης».

Η κυβέρνηση χαρακτηρίζεται από τούς έταίρους της τεχνικού-μεταβατικού χαρακτήρα, γιά ν' αντιμετώπισει τρέχοντα προβλήματα, όμως σπεύδει ν' αναλάβει πρωτοβουλίες καί άποφάσεις μέ μακροχρόνιες πολιτικές, οικονομικές, κοινωνικές έπιπτώσεις.

Δηλώνει αναρμόδια νά δώσει λύση στό θέμα τής έκδοσης του Ρασίντ καί είναι ιδιαίτερα δυσκοίλια στό νά καθορίσει τίς νέες τιμές των ΔΕΚΟ, δέν διστάζει όμως έσπευσμένα νά άποφα-

σίζει γιά τή διεκδίκηση τής Χρυσής Όλυμπιάδας, των 1,3 τρισεκατομμυρίων καί γιά τή λειτουργία τής ιδιωτικής τηλεόρασης. Μ' αυτές τίς έσπευσμένες άποφάσεις της ή κυβέρνηση, πού θέτει σάν στόχο της τήν κάθαρση καί τήν πλουραλιστική πληροφόρηση, εμπίπτει ή ίδια στά άδικήματα τά όποια ύποτίθεται πώς έπανορθώνει: Τό σκάνδαλο Κοσκωτά ήταν κυρίως μιά γιγαντιαία επιχείρηση έλέγχου του φαντασιακού, τής «κοινής γνώμης», όπως είναι οί Όλυμπιακοί Άγώνες καί ή ιδιωτική τηλεόραση καί, φυσικά, κάθε άλλο παρά μπορούμε νά μιλάμε γιά πλουραλιστική πληροφόρηση, όταν παραδίδεται καί ή τηλεόραση στά χέρια αυτών πού έλέγχουν τόν Τύπο.

Αυτή όμως ή στάση δέν άποκαλύπτει μόνο μιά ύποκρισία ως πρός τό ρόλο της, άποκαλύπτει καί ένα πρόσωπο δηλώνοντας επιφυλακτική ν' άσχοληθεί μέ τόν «άρτο» μας, αλλά άποφασιστική νά έξασφαλίσει τό «θέαμα» μας, έξαργυρώνοντας, μέ τήν παραχώρηση στους μεγαλοεπιχειρηματίες του Τύπου τής ιδιωτικής τηλεόρασης, τήν «προσφορά» τους στήν πώση του ΠΑΣΟΚ καί τή στήριξη τής ίδιαιας καί των έταίρων της, εμφανίζει τά χαρακτηριστικά ενός προσώπου πού συνδυάζει τόν πολιτικαντισμό καί τή μικροκομματική σκοπιμότητα μέ τίς ιεραρχήσεις, προτεραιότητες καί όράματα τής νέας δεξιάς, όπως ύπάρχει ήδη στήν Εύρώπη καί τόν αναπτυνόμενο κόσμο, καί σήμερα καί στή χώρα μας.

ΠΟΙΕΣ ΠΡΟΟΠΤΙΚΕΣ;

Δέν πρόκειται λοιπόν μόνο γιά εκτιμήσεις, πώς βρισκόμαστε μπροστά σέ μιά κυβέρνηση συνεργασίας Ν.Δ. - Συ-

νασπισμού γιά προσδοκίες πολιτικών όφελών πού μπορούν νά προκύψουν από τήν πτώση καί τό κύτπημα του ΠΑΣΟΚ. Η προφανής αυτή άρχική εκτίμηση επιβεβαιώνεται, όχι μόνο από τή φύση καί τούς στόχους των έταίρων, όχι μόνο από τό πρόγραμμα καί τίς προτεραιότητες τής συνεργασίας τους, αλλά ήδη καί από τά έργα της, πού είναι άρκετά άποκαλυπτικά ήδη μέσα σέ λίγες μέρες. Η Πολιτική όμως τής νέας κυβέρνησης επιβεβαιώνει καί μιά άκόμη εκτίμηση, ότι βρισκόμαστε μπροστά σέ μιά κυβέρνηση τής δεξιάς, λίγο πριν πάρει έπισημα καί τήν τυπική επικύρωση, στίς επόμενες εκλογές, τής έντολής ν' άσκήσει έξουσία.

Τά μεγάλα έρωτήματα πού προκύπτουν άπ' αυτές τίς εξελίξεις όμως δέν άφορούν τόσο στίς πολιτικές προοπτικές αυτές καθ' έαυτές, αλλά στίς προοπτικές τής άριστεράς, μετά άπ' αυτές τίς επιλογές του Συνασπισμού. Έρωτήματα πού δέν σταματούν μόνο στό ότι μετέτρεψε τήν πολιτική σέ «τζόγο», αλλά άφορούν πολύ σοβαρότερα, καθ' όσον μακροπροθεσμιότερου χαρακτήρα πολιτικά, ιδεολογικά, άκόμη καί θεωρητικά, προβλήματα τής άριστεράς. Άν ως σήμερα ή άριστερά ως μόνη πολιτική γνώριζε τή «συνεργασία των δημοκρατικών δυνάμεων γιά τήν πρόοδο καί μετά βλέπουμε», άν ως σήμερα ή άριστερά ήταν ιδεολογικά έπιρρεπής σέ μιά προοπτική διαχείρισης του συστήματος, άν σήμερα αυτή ή άριστερά προσχωρεί καί πολιτικά στή διαχείριση των πραγμάτων, αλλά καί άν ταυτόχρονα ή άριστερά μέ τήν ως χθές στάση της επέτρεπε (καί ήταν ή μόνη δύναμη πού τό μπορούσε) τήν έπαφή των μαζών, των λαϊκών ανθρώπων μέ τήν πολιτική, ποιά μέλλον προδιαγράφεται γιά τίς δυνάμεις του σοσιαλισμού καί τήν προοπτική του;

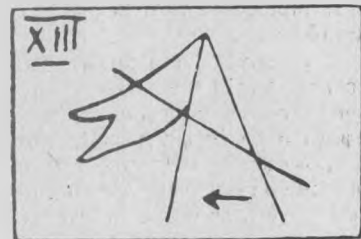
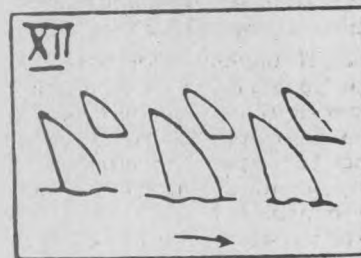
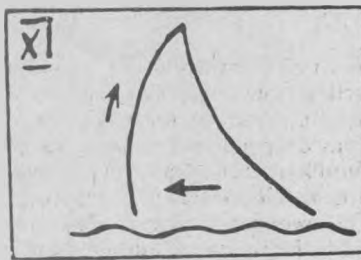

A

ν τό αίτημα τής «κάθαρσης», πού σημασιοδοτεί ποικιλότητα τήν τωρινή μετεκλογική συγκυρία, κυριαρχεί αναντίρρητα στή ρητορική τών «άντιπροσώπων του Έθνους», στά μηνύματα τών μέσων μαζικής έπικοινωνίας και στά καθημερινά «πηγαδάκια» τών συμπολιτών μας, ή εξέγησή του βρίσκεται άσφαλώς στίς συγκλίνουσες επιδιώξεις τών κοινωνικοπολιτικών δυνάμεων, πού τό έπικαλούνται και τό προβάλλουν. Άπ' ατή τήν τελευταία σκοπιά ή «κάθαρση» άποτελεί τό νεόκοπο ιδεολόγημα τών ήμερών μας, μιά και λειτουργεί εκτός τών άλλων ως άπόκρυψη-άναπαραγωγή συγκεκριμένων ταξικών σχέσεων κυριαρχίας. Μιά από τίς όψεις ατήσ τής λειτουργίας του θά επιχειρήσουμε νά συλλάβουμε και ν' αναλύσουμε εδώ, μέ άφορμή κάποιες άπόψεις πού διατυπώθηκαν πρόσφατα γιά τ' άποτελέσματα τών εισαγωγικών εξετάσεων στήν τριτοβάθμια εκπαίδευση.

Είναι άυτονόητο πώς ή έννοια τής κάθαρσης παραπέμπει όπωσδήποτε, άνάμεσα σ' άλλες, στήν έννοια του Δικαίου και τής Ήθικης. Τί έννοει βέβαια ό καθένας, όταν μιλάει γιά κάθαρση, Δίκαιο και Ήθική, σπάνια άποτελεί άντικείμενο έννοιολογικών διευκρινίσεων. Έκείνο πού ένδιαφέρει κυρίως, όσους χρησιμοποιούν αυτούς τούς όρους, είναι τά άποτελέσματα από μιά τέτοια έπίκληση στον άναγνώστη ή τόν άκροατή. Έτσι, λοιπόν, σέ μιά πρόσφατη δημοσιογραφική έρευνα ό κ. Κ. Γεωργουσόπουλος, φιλόλογος και κριτικός θεάτρου, θά ισχυριστεί, μιλώντας γιά τ' άποτελέσματα τών Γενικών Έξετάσεων πώς αυτές «είναι τώρα έτσι όπως διενεργούνται παιδαγωγικά άνήθικες» (Τά Νέα, 20.7.89).

Θά μπορούσε κανείς νά προσπεράσει άγνοώντας την μιά τέτοια άξιαματική διατύπωση, αν οι όροι ήθικός-άνήθικος δέν είχαν χρωματίσει ως τώρα τίς ιδεολογικές συγκρούσεις γιά τήν εκπαίδευση. Όσοι όμως έχουν μελετήσει έστω και πρόχειρα τήν ιστορία τής νεοελληνικής εκπαίδευσης ξέρουν καλά πώς ή «ήθική» ύπήρξε συχνά άνεξάντλητο όπλοστάσιο γιά τούς παραδοσιακούς διανοούμενους στήν πολεμική τους έναντίον τών φιλελεύθερων εκπαιδευτικών μεταρρυθμίσεων. Ό άπόηχος τής πολεμικής

ΕΞΕΤΑΣΕΙΣ ΚΑΙ ΗΘΙΚΗ

του Μπάμπη Νούτσου

*«Χωρίς έθνικό έγκλημα θά
μπορούσε νά υπάρξει παγκόσμια αγορά;»*

Κ. Μάρξ

του 1964-65 δέν έχει σβήσει ακόμα. Τότε βέβαια ήσαν τά πρόσωπα, οι πρωτεργάτες εκείνων τών μεταρρυθμίσεων παιδαγωγικά άνήθικοι, τώρα είναι ό τρόπος πού γίνονται οι εξετάσεις. Παρόλο πού οι θεσμοί δέν πέφτουν μόνοι τους από τόν ουρανό, κάναμε, σύμφωνα μέ τή διατύπωση του κ. Γεωργουσόπουλου, μιά όρισμένη πρόοδο: Ή ήθική καταδίκη δέν άφορᾶ πρόσωπα, άφορᾶ εκπαιδευτικούς θεσμούς.

Όσοι κρίνουν μιά τέτοια πρόοδο θετικά, χρειάζεται ωστόσο νά μή παραβλέπουν σ' ατή τήν τελευταία διατύπωση τήν προτεραιότητα τής «Ήθικης» στον καθορισμό τών εκπαιδευτικών επιλογών. Μᾶς τό υπενθυμίζει ρητά ό ίδιος ό κ. Γεωργουσόπουλος, όταν αισθάνεται τήν άνάγκη ν' άπαριθμήσει συγκεκριμένα μέτρα γιά τήν αλλαγή του σημερινού εξεταστικού συ-

στήματος. Για μέτρα αυτά, μᾶς λέει, «θά άποσκοπούν στήν ήθικοποίηση τών Γενικών Έξετάσεων». Είναι καιρός, μ' άλλα λόγια νά περάσουμε από τίς άνήθικες στίς ήθικές εξετάσεις. Ή κάθαρση χρειάζεται κι εδώ. Μαθαίνουμε έτσι πώς οι εξετάσεις δέν είναι πιά εύκολες ή δύσκολες, κοινωνικά δίκαιες ή άδίκες κ.τ.λ., αλλά πώς είναι κυρίως παιδαγωγικά ήθικές ή άνήθικες.

Τί σημαίνει στήν πράξη μιά τέτοια «ήθικοποίηση τών Γενικών Έξετάσεων»; Ό κ. Γεωργουσόπουλος μασάει τά λόγια του. Τά μέτρα πού προτείνει γιά νά ισχύσουν από τό σχολικό έτος 1992-93 «είναι άρκετά νά άποθαρρύνουν τό 50% τουλάχιστον τών άποφοίτων του Λυκείου νά προσέλθουν στίς εξετάσεις». Και συνεχίζει ό ίδιος: «Θεωρώ άυτονόητο ότι μ' αυτό τόν τρόπο άποδεσμεύεται τό σχολείο από τίς εξετάσεις τών ΑΕΙ και ισχυροποιείται τό άπολυτήριο του, άφού έτσι γίνεται γιά τούς περισσότερους τό μοναδικό εισιτήριο εισόδου στήν αγορά εργασίας».

Ή «παιδαγωγική ήθική» του κ. Γεωργουσόπουλου μᾶς άποκαλύπτει άνευρυθρίαστα τό γυμνό της πρόσωπο: Οι περισσότεροι άπόφοιτοι Λυκείου καλά θά κάνουν νά μή προσέλθουν στίς εξετάσεις, γιατί είναι βέβαιο πώς θ' άποτύχουν. Ή «ήθικοποίηση τών Γενικών Έξετάσεων», στο όνομα τής άποδέσμευσης του σχολείου από τίς εξετάσεις τών ΑΕΙ, δέν είναι παρά ένα από τά πολλά πρόσωπα τής παιδαγωγικής τρομοκρατίας. Ή γνώριμη παραδοσιακή παιδαγωγική σ' όλο της τό μεγαλείο.

Πού θεμελιώνεται άραγε ατή ή παιδαγωγική ήθική; Ό κ. Γεωργουσόπουλος και πάλι δέν μασάει τά λόγια του: «Είναι φυσικό και λογικό νά μήν είναι ικανοί νά γίνουν έπιστήμονες περισσότεροι από τό 30% τών άποφοίτων Λυκείου (στήν Άγγλία αυτό τό ποσοστό είναι 5%). Τό γεγονός αυτό δέν άποτελεί κοινωνικό στίγμα ούτε κουσούρι». Ή «παιδαγωγική ήθική» του κ. Γεωργουσόπουλου δέν κρύβει τόν κυνισμό της. Δέν είναι, γιά τόν φιλόλογο και κριτικό του θεάτρου, κοινωνικά άνήθικο νά σπουδάζουν στα ΑΕΙ μόνο 30% τών άποφοίτων Λυκείου, γιατί άπλούστατα μόνο αυτό τό ποσοστό είναι ικανοί γι' αυτές τίς σπουδές.

Οι υπόλοιποι, δηλαδή οι περισσότεροι είναι άνικανοι να γίνουν επιστήμονες. 'Η γνώριμη παιδαγωγική ιδεολογία των άτομικων ικανοτήτων σ' όλο της τό μεγαλειό.

'Η «παιδαγωγική ήθική» μένει κενός λόγος όσο ο κ. Γεωργουσόπουλος δεν κάνει τον κόπο να μιλήσει για την κοινωνική προέλευση του 70% των αποφοίτων, που χάρη σε μία τέτοια «ήθικοποίηση των Γενικών 'Εξετάσεων» θά φοβηθούν να προσέλθουν σ' αυτές. Για να έχει κανείς τό ήθικό δικαίωμα να ισχυρίζεται πως αυτό τό γεγονός δεν αποτελεί κοινωνικό στίγμα ούτε κουσούρι πρέπει να δείξει πως σ' αυτό τό 70% εκφράζονται μέ τά ίδια πάνω κάτω ποσοστά όλες οι κοινωνικές ομάδες ή τάξεις. 'Η πραγματικότητα όμως, στή χώρα μας και διεθνώς, διαψεύδει συστηματικά και κατηγορηματικά τέτοιες παιδαγωγικές ήθικές: Οί εξετάσεις αποτελούν τίς φανερές διαμεσολαβήσεις της κοινωνικής αδικίας στό σχολείο. Πιό άπλά αυτοί που αποτυχαίνουν σ' αυτές προέρχονται σε ύψηλότερα ποσοστά από τίς κοινωνικά καταπιεσμένες-άδικημένες κατηγορίες ανθρώπων. 'Ως προς αυτή την πραγματικότητα, ή «παιδαγωγική ήθική» του κ. Γεωργουσόπουλου έπιτελεί τίς επόμενες λειτουργίες:

- Παρασιωπά ή αποκρύπτει την κοινωνική προέλευση των μαθητών
- Παρασιωπά ή αποκρύπτει τον κοινωνικά ταξικά διαφοροποιημένο χαρακτήρα της σχολικής επίδοσης
- 'Ανάγει αυτόν τον χαρακτήρα σε άτομική υπόθεση, μέ την προσφυγή στην έννοια των άτομικων ικανοτήτων
- Θεωρεί υπεύθυνους για τή σχολική άποτυχία τά άτομα-μαθητές
- 'Αποκρύπτει και δικαιολογεί τελικά, στό όνομα μιας όρισμένης ήθικής, τό ρόλο του σχολείου στην αναπαραγωγή των κυρίαρχων ταξικών σχέσεων.

Γι' αυτούς τούς πέντε λόγους ή «παιδαγωγική ήθική» του κ. Γεωργουσόπουλου αποτελεί παιδαγωγικό ιδεολόγημα. Μένει, ωστόσο, ακόμα να δούμε τό συγκεκριμένο περιεχόμενο της λειτουργίας του σήμερα. Μπορούμε, λοιπόν, να έπισημάσουμε τά επόμενα:

1. 'Η «ήθικοποίηση των Γενικών 'Εξετάσεων» είναι μία έπιπρόσθετη ένισχυση των συντηρητικών άστικων δυνάμεων, που προπαγανδίζουν και επιδιώκουν τό δραστικό περιορισμό του αριθμού των υποψηφίων φοιτητών και την ένισχυση του επιλεκτικού ρόλου των εξετάσεων. 'Όταν π.χ. ο κ. Γεωργουσόπουλος προτείνει να ξανάρθουν οί εισαγωγικές εξετάσεις από τό Γυμνάσιο στό Λύκειο —δέν μās εξηγεί βέβαια γιατί αυτές οί εξετάσεις είναι «ήθικοποιημένες»— υιοθετεί και προπαγανδίζει άπλώς τό εκπαιδευτικό πρόγραμμα της «Νέας Δημοκρατίας»

για τό έξεταστικό και τή ροή του μαθητικού δυναμικού. «Είναι άστειο, λέει ο κ. Γεωργουσόπουλος, να παράγουμε άνεργους δικηγόρους και χαμηλόμισθους εκπαιδευτικούς... ένω δέν έχουμε ειδικευμένους τεχνίτες για τούς όποιους ή ζήτηση είναι μεγάλη και ως εκ τούτου οί άμοιβές τους υψηλές». 'Η «Νέα Δημοκρατία» δέ λέει τίποτε περισσότερο άπ' αυτό.

2. 'Η «παιδαγωγική ήθική» του κ. Γεωργουσόπουλου ύπηρετεί την τρέχουσα αντίληψη και πρακτική για την αναγκαιότητα της πολιτικής συναισης. Τά μέτρα που προτείνει ο κ. Γεωργουσόπουλος για να ισχύσουν από τό σχολικό έτος 1992-93 τά θεωρεί «καθολικής άποδοχής και προϊόντα ύπερκομματικής συνάισης». Την ίδια ακριβώς αντίληψη εκφράζει στό ίδιο φύλλο της εφημερίδας και ό σημερινός ύπουργός Παιδείας και ήγετικό στέλεχος της Ν.Δ.: «Σκοπός μας, σήμερα, είναι να προτομάσουμε τό έδαφος ώστε ή επόμενη κυβέρνηση που θά προκύψει από τίς νέες εκλογές να προχωρήσει στή λήψη αναγκαιών μέτρων... Αυτό τά μέτρα πρέπει να είναι καθολικά... Τό συναινετικό κλίμα, τό όποιο ύπάρχει σήμερα, σίγουρα θά βοηθήσει στον τομέα της εκπαίδευσης, περισσότερο από όποιονδήποτε άλλον τομέα». 'Η «παιδαγωγική ήθική» του κ. Γεωργουσόπουλου δέν είναι, λοιπόν, παρά τό άλλο όνομα της νεοδημοκρατικής πολιτικής.

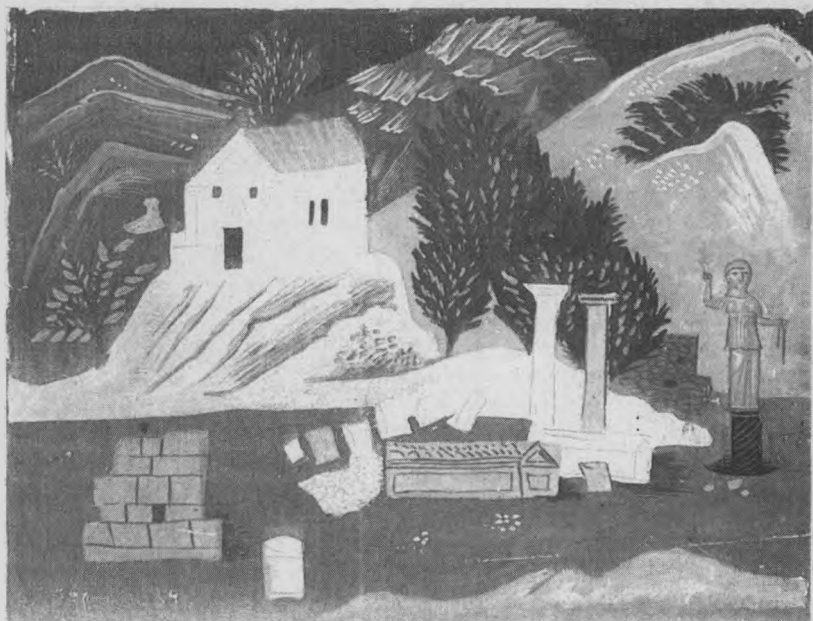
3. 'Η «ήθικοποίηση των Γενικών 'Εξετάσεων» έχει ώστόσο συνέπειες και στό περιεχόμενο των σχολικών γνώσεων. 'Όταν ο κ. Γεωργουσόπουλος επιθυμεί την «κατάργηση της δωρεάν παροχής βιβλίων» ή τουλάχιστον την «ύπαρξη δύο ή και περισσότερων βιβλίων για την ίδια ύλη», ώστε «αυτομάτως να τιναχθεί στον άέρα ή άπομνημόνευση», άγνοεί άσφαλώς πως ή άπομνημονευτική πρακτική είναι κι αυτή κοινωνικά καθορισμένη. 'Αλλά δέν πρόκειται μόνο γι' αυτό. 'Η καταγγελία της άπομνημόνευσης άφορά έμμεσα και τά σημερινά σχολικά βιβλία. Στο σημείο αυτό ο κ. Κοντογιαννόπουλος είναι σαφέστατος: «Νομίζω ότι έπισημάνθηκαν όρισμένα προβλήματα που ήταν αναπόφευκτα. Για παράδειγμα, ή Κοινωνιολογία, όπου ύπάρχει πρόβλημα τόσο στο περιεχόμενο του βιβλίου όσο και στα θέματα που τέθηκαν για εξέταση...». 'Ενα βήμα ακόμα, δηλαδή μία κυβερνητική αυτοδυναμία της Ν.Δ., και κάμποσα τέτοια βιβλία θ' αποτελούν παρελθόν. 'Η Ν.Δ. έξάλλου δέν έκρυψε ποτέ, στό θέμα αυτό, τίς προθέσεις της.

4. 'Η «παιδαγωγική ήθική» του κ. Γεωργουσόπουλου άφορά τέλος και «τό μεγάλο θέμα της έλληνομάθειας των υποψηφίων», δηλαδή μ' άλλα λόγια μία βασική συνιστώσα της εκπαιδευτικής ιδεολογίας. 'Η μετεκλογική

συγκυρία είναι εύνοϊκή, τό συναινετικό κλίμα ύπάρχει —μή ξεχνάμε πως ή κάθαρση προβάλλεται ως έθνικό θέμα— τίποτε λοιπόν δέν έμποδίζει να ξανάρθουν στην επικαιρότητα μαζί μέ την έλληνομάθεια και τά έλληνοχριστιανικά ιδεολογήματα. 'Ο κ. Γεωργουσόπουλος μās παραπέμπει σε όσα κατά καιρούς έχει ύποστηρίξει στή στήλη του των *Νέων* γι' αυτό τό «άκανθώδες θέμα». 'Απ' όσο ξερούμε δέ διαφέρουν και πολύ άπ' όσα ύποστηρίζει στο ίδιο φύλλο της εφημερίδας ο κ. Τ. Λιγνάδης, όταν χαρακτηρίζει ως τεράστια καταστροφή την κατάργηση των αρχαίων κειμένων: «'Όπως δήποτε, τεράστια, κυρίως ως προς τά ύποδείγματα. Δηλαδή, σε κάποιον θά πρέπει να μοιάσουμε. Εϊδεμή τά παιδιά θά μοιάσουν μ' αυτούς της εταιρείας "δολοφώνων"». Τί να σου κάνουν τά παιδιά. Μέ ποιους να μοιάσουν;». 'Η «ήθικοποίηση των εξετάσεων» δέν είναι παρά ή δικαιολόγηση της προτεραιότητας του παρελθόντος άπέναντι στο παρόν και τελικά ή άπόκρυψη των εκπαιδευτικών και κοινωνικών άδικιών του παρόντος.

'Η «παιδαγωγική ήθική» του κ. Γεωργουσόπουλου είναι ένα άμάλγαμα φιλελεύθερων και συντηρητικών άστικων αντίληψεων για τον άνθρωπο, την εκπαίδευση και την κοινωνία φτιαγμένο μέσα στο μεγάλο καζάνι της ιδεολογικής δεοντολογίας. 'Ετσι, όταν ο ίδιος ύποστηρίζει πως «ή κρίση της Παιδείας μας είναι κρίση δομική της κοινωνίας μας», δέν περιμένουμε βέβαια να μās πεί πως χρειάζεται ριζική άλλαγή στην κοινωνία «μας» για να ξεπεραστεί ή κρίση στην Παιδεία «μας». 'Ο κ. Γεωργουσόπουλος δέ μπορεί ή δέν έβλεπει να δει μία τέτοια κοινωνική άλλαγή, γι' αυτό και άρκεϊται μονάχα να πεί πως αυτή ή παιδευτική κρίση θά «ξεπερασθεί, αν ξεπερασθεί ποτέ, μόνο μέ ριζικές άλλαγές στην όλη φιλοσοφία της ζωής μας». Στή φιλοσοφία μας, δηλαδή στις *άτομικές* μας αντίληψεις και πρακτικές, κι όχι π.χ. στις κυρίαρχες αντικειμενικές σχέσεις ιδιοκτησίας. Δέν είναι λοιπόν τυχαίο που οί ποικιλώνυμοι εκφραστές της έλληνορθόδοξης ιδεολογίας προβάλλουν άδιάκοπα τό αίτημα για «νέα» φιλοσοφία της παιδείας. 'Η σημερινή συναινετική πολιτική στο όνομα της κάθαρσης έχει άνάγκη και εύνοει έξαιρετικά τέτοιες εκπαιδευτικές φιλοσοφίες. Οί κυρίαρχες άστικές δυνάμεις προετοιμάζουν τή δική τους κάθαρση, δηλαδή μ' άλλα λόγια μία νέα όργάνωση της ήγεμονίας τους, σ' όλα τά επίπεδα της κοινωνίας. Τους χρειάζεται, λοιπόν, εκτός των άλλων να λιγοστέψουν οί αντίστασεις και στο συμβολικό επίπεδο. 'Η «ήθικοποίηση των εξετάσεων» μπορεί έδω να συμβάλει άποτελεσματικά, όταν θά ρθει ή ώρα της «κάθαρσης» του σχο-

λείου. 'Ο κ. Κοντογιαννόπουλος είναι σαφέστατος: «'Όσο και νά προχωρήσουμε τά προγράμματα, όσα μέτρα και νά πάρουμε, άν οί δάσκαλοι δέν άνέβουν ποιοτικά... τότε όλη ή προσπάθεια θά είναι μάταιη. Καμιά μεταρρύθμιση δέν θά μπορέσει νά πετύχει. Καί αύτή ή ποιοτική αναβάθμιση του έκπαιδευτικού προσωπικού μπορεί νά αρχίσει από τά πανεπιστήμια, όπου γίνονται οί δάσκαλοι». 'Ός τότε ό «'Συνασπισμός τής 'Αριστεράς και τής Προόδου «θά βαυκαλίζεται μέ τήν ιδέα τής συγκυβέρνησης και ό Ριζοσπάστης 16.7.89) θά παρηγορεί τούς «ήθικοποιημένους άποτυχόντες» μέ τά επόμενα λόγια: «Κουράγιο παιδιά. Δέν πρόκειται γιά τό τέλος του κόσμου. Μπορείτε νά ξαναδοκιμάσετε του χρόνου ή νά δοκιμασείτε σέ ένα διαφορετικό πεδίο πάλης. Στο κάτω κάτω δέν θά μπορούσαν όλοι νά γίνουν έπιστήμονες». Τί σύμπτωση! Τί ίδια λόγια μās ειπε και ό κ. Γεωργουσόπουλος. 'Η συναίνεση κάνει καλά τή δουλειά τής.

ΚΑΙ ΜΕΤΑ ΤΗΝ ΚΑΘΑΡΣΗ;

Του Γιώργου Μαργαρίτη

'Η έντονη διαπάλη που αναπτύσσεται τόν καιρό αυτό γύρω από τό θέμα τής κάθαρσης και τής παραπομπής ή όχι του πρώην πρωθυπουργού έχει έξοβελίσει στο περιθώριο τίς συζητήσεις γιά τά οικονομικά και κοινωνικά άδιέξοδα που πιέζουν τήν χώρα. 'Υπάρχει και μία επιλογή κορυφής εδώ καθώς ή κυβέρνηση Τζανετάκη στηρίζεται σέ πολιτικές δυνάμεις που δέν χρησιμοποιούν τήν ίδια γλώσσα στά ζητήματα αυτά. 'Ετσι, τά πάντα έχουν αναβληθεί άν και, οί επιλογές φαίνεται νά έχουν ήδη γίνει και τά μέτρα που θά τίς υλοποιήσουν παίρνονται διακριτικά και άθόρυβα.

'Η τελευταία τετραετία του ΠΑΣΟΚ χαρακτηρίστηκε από σημαντικές οικονομικές εξελίξεις φαινομενικά αντιφατικές και οδσισιατικά κοινωνικές. Δηλαδή, από τή μία πλευρά ό λεγόμενος δημόσιος τομέας τής οικονομίας

—περιλαμβάνει ός θυμίσουμε, σημαντικές και ήτερόκλητες δραστηριότητες όπως μέγα μέρος του τραπεζικού, πιστωτικού συστήματος, σημαντικές βιομηχανικές παραγωγικές μονάδες, τό μεγαλύτερο μέρος των μεταφορών αλλά και τά συστήματα πρόνοιας, εκπαίδευσης κ.λπ.— όδηγήθηκε στο χείλος του οικονομικού άδιεξόδου, ενώ, από τήν άλλη μεριά, ένα πλήθος ιδιωτικών επιχειρήσεων κάθε μεγέθους και ποικίλων δραστηριοτήτων, παρουσίασε συνεχώς βελτιούμενα αποτελέσματα. 'Η αντίθετη αύτή πορεία δέν εξηγείται εύκολα από άπλοϊκές έρμηνείες όπως γιά παράδειγμα ότι ή λιτότητα του 1985-87 ενόησε μονόπλευρα τίς ιδιωτικές επιχειρήσεις. Θεωρητικά, ή λιτότητα, ή καθήλωση των μισθών και ή φαλκίδευση τής Α.Γ.Α. θά έπρεπε νά ενόησει τόσο τήν Πειραική-Πατραϊκή όσο και τά «Κλω-

στήρια Ναούσης» ή τήν «Levis», τόσο τίς συνεταιριστικές επιχειρήσεις γαλακτος όσο και τήν «Δέλτα» ή τήν «Φάγε». Τό γεγονός ότι ή λιτότητα ενόησε μόνο τίς δεύτερες, δημιουργεί μία σειρά από έρωτηματικά τά όποία απαιτούν σύνθετες άπαντήσεις. Χωρίς νά υποκύψουμε στον πειρασμό των εξίσου άπλοϊκών εξηγήσεων του τύπου έδω δουλεύουν οί εργαζόμενοι εκεί δέν δουλεύουν, θά υποθέταμε ότι ή επιτυχία των εταιρειών αυτών οφείλεται στις σχέσεις τους μέ τά νέα πλέγματα άγοράς που ή ένοποίηση τής Εύρώπης δημιουργεί όλοένα και πίο έντονα: αυτό που οί πολλοί όνομάζουν «εδελξία» του ιδιωτικού τομέα και που δέν είναι παρά ή σύνδεση των εταιρειών αυτών μέ πλέγματα διάθεσης των προϊόντων, ευρωπαϊκής διάστασης. 'Ο πρόσφατος πόλεμος γιά τόν έλεγχο των υποδομών διανομής προϊόντων στή χώρα, ιδιαίτερα στον τομέα των τροφίμων-ποτών, είναι μία επιπλέον ένδειξη γιά τό τί συμβαίνει.

Μέ άλλα λόγια ένα μεγάλο μέρος του ιδιωτικού παραγωγικού δυναμικού τής χώρας έχει εισέλθει ήδη —και εισέρχεται όλοένα και περισσότερο— σέ μία νέα οικονομική πραγματικότητα, ενώ ό δημόσιος παραγωγικός τομέας άσθμαίνει περιθωριοποιούμενος όλοένα και πίο έντονα. Βρισκόμαστε μπροστά σέ ένα πρόβλημα πολιτικό όπου ή εισοδηματική πολιτική, όποια

εισοδηματική πολιτική, ελαχιστες λύσεις ή απαντήσεις μπορεί νά δώσει.

Στόν ιδεολογικό τομέα, τό συγκριτικό χειροπιαστό οικονομικό πλεονέκτημα τών εταιρειών του «ελεύθερου ανταγωνισμού» σέ σχέση μέ τίς επιχειρήσεις του «δημόσιου χώρου» μεταφράζεται στίς περί οικονομικής ελευθερίας θεωρίες του φιλελευθερισμού και του «λιγότερου κράτους». Αυτό που στήν ουσία δέν είναι παρά αναδιάρθρωση τών πλεγμάτων τής αγοράς, παρουσιάζεται ως κλειδί γιά τήν διάρθρωση τής κοινωνίας του αύριο. Είναι όμως πέρα από κάθε αμφιβολία ότι οι απόψεις αυτές, ένισχυμένες από τό όλικό τους αντίκρουσμα, θά παραμένουν ισχυρές γιά πολύ καιρό άκόμα.

Ούτε τό λεξιλόγιο ούτε οι αντίληψεις ούτε οι σκέψεις τών κοινωνικών ομάδων και τών ανθρώπων στή χώρα μας, είναι άκόμα σέ θέση νά ταξινομήσουν τά καινοφανή δεδομένα και νά ιεραρχήσουν τά δικά τους συμφέροντα μέ βάση αυτές τίς άπειλές. Αυτό που στήν ουσία είναι βαθύτατα κοινωνικό, καθώς ή αναδιάρθρωση τών πλεγμάτων τής αγοράς θά αναμορφώσει στά μέτρα τής τήν κοινωνία, βιώνεται ως μία άπειλή οικονομικής κρίσης. Οι τάξεις, οι ομάδες, τά άτομα αντιδρούν σ' αυτή όλως και σέ κάθε ανάλογο φαινόμενο. Κλείνονται στόν εαυτό τους, περιχαρικώνονται άμυντικά, έχθρεύονται ή μία τήν άλλη. Οι άγρίως φορολογούμενοι μισθωτοί γιά παράδειγμα θεωρούν αντίπαλο τους περίπου μή φορολογούμενους άγρότες παραγωγίζοντας όλοκληρωτικά τό γεγονός ότι και οι μέν και οι δέ στήν πλειοψηφία τους περιθωριοποιούνται σέ σχέση μέ τους νέους οικονομικούς μηχανισμούς και ραγδαία υποβαθμίζονται στόν κοινωνικό χώρο. Ένδεικτικά ως άναρωτηθούμε γιά τή φθίνουσα αξία τών περισσότερων άγροτικών προϊόντων στίς αγορές ή γιά τήν έπίσης φθίνουσα σημασία τών περισσότερων ειδών εργασίας στόν μισθωτό χώρο.

Στήν πολιτική άρένα, ως σημειώσουμε, οι παραπάνω εξελίξεις καταγράφονται ως κλίμα άμηχανίας. Οι ομάδες και τά άτομα αποστρέφονται τίς ιδέες και τους φορείς τους, λειτουργούν βραχυπρόθεσμα, άμυντικά, προσπαθώντας νά περισώσουν τόν κόσμο τους που βυθίζεται. Έπενδύουν σέ διαχειριστές και σέ έχοντες πρόσβαση στήν έξουσία.

Καθώς όμως ό δημόσιος τομέας δέν είναι μόνο παραγωγικός μηχανισμός αλλά και μηχανισμός πρόνοιας, έξισορρόπησης και εξασφάλισης του ελάχιστου, ή δική του ήττα, ή συρρίκνωση και ή άποτυχία προκαλούν από μόνες τους κοινωνικές δυσλειτουργίες. Άς πάρουμε, γιά παράδειγμα, τόν τομέα τής κοινωνικής πρόνοιας,

τής ασφάλισης τών εργαζομένων. Η αύξηση τής εισφοράς εργαζομένων και εργοδότη στό ΙΚΑ σέ άπίστευτα επίπεδα δέν άπέτρεψε τήν οικονομική κατάρρευση του ιδρύματος. Οι ασφαλιστικοί οργανισμοί έχουν ήδη χρέος 1 τρίς δραχμών και άπίστευτα έλλείματα ενώ ταμεία, όπως τό ΝΑΤ, κάνουν κάθε μήνα και ένα νέο δάνειο γιά νά πληρώσουν τίς τρέχουσες συντάξεις. Είναι φανερό ότι παρά τό εισφορές τους οι εργαζόμενοι του σήμερα ελάχιστες πιθανότητες έχουν νά πάρουν σύνταξη αύριο ενώ ή εξαθλίωση είναι ήδη φανερή στόν τομέα τής υγειονομικής και νοσοκομειακής ασφαλιστικής περιθαλψης.

Συμβαίνει εδώ ό,τι είδαμε νά συμβαίνει και στόν παραγωγικό χώρο. Τήν ίδια στιγμή που ή κοινωνική ασφάλιση άποσυντίθεται στόν δημόσιο χώρο, αντίζουν μέ έκπληκτικούς ρυθμούς ιδιωτικές ασφαλιστικές επιχειρήσεις όπως ή Interamerican. Η άνωτερότητα τών δεύτερων όφείλεται στό ότι εκτός από τήν ασφάλιση καθ' εαυτή, πωλούν στόν πελάτη τους ένα είδος διαχείρισης τών περιουσιακών του στοιχείων, μέ έντυπωσιακές επιδόσεις στους τομείς τής κίνησης και τής αξιοποίησης κεφαλαίων. Άς προσεχθεί, ένδεικτικά, ή «εξελίξια» του «Άμοιβαίου Κεφαλαίου» τής Interamerican.

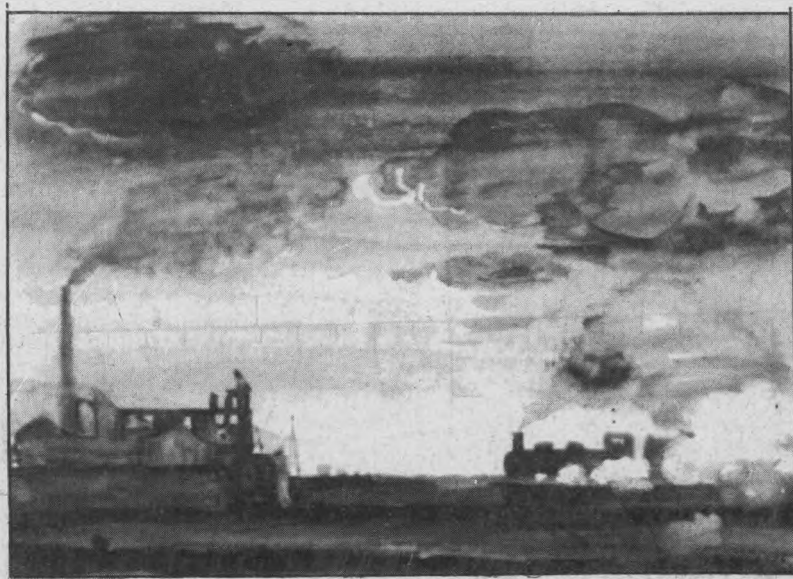
Όταν όμως ή ασφάλιση παρουσιάζεται μέ τέτοιους όρους, τότε, είναι φυσικό νά άφορα κυρίως αυτούς που έχουν περιουσιακά στοιχεία αξία πρós «άξιοποίηση» και «διαχείριση». Γιά τους άλλους, οι άποστάσεις μεγαλώνουν ως τό άδύνατο. Όταν πάτε σέ κάποια μεγαλόσχημη ασφαλιστική εταιρεία γιά νά ασφαλίσετε τίς σπουδές του παιδιού σας και σας ρωτήσουν «έχετε κανένα άκίνητο;» πριν σας κλεί-

σου ένδοικό συμβόλαιο, θα έχετε μάθει έ α μέρος τής άλήθειας.

Όποσδήποτε οι άμηχανοι εργαζόμενοι και οι πανικόβλητοι περίπου συνταξιούχοι συσπειρώνονται γύρω από τά Ταμεία τους και φαινομενικά έλέγχουν τό παιχνίδι. Ποιος όμως, στόν ιδιωτικό τομέα, άρνείται τήν «πρόσθετη ασφάλιση» που ή εταιρεία παρέχει; Ποιος επαγγελματίας πληρώνει μέ ευχαρίστηση αυτά τά άπίθανά που ζητά τό ΤΕΒΕ χωρίς νά άταποδίδει ζήτα; Οι καιροί αλλάζουν σιγά σιγά και κανείς δέν βιάζεται γιά πιά γρήγορους ρυθμούς.

Οι χειροπιαστές άπειλές εξηγούν σέ μεγάλο βαθμό τήν άντοχή του ΠΑΣΟΚ στόν εκλογικό στίβο, άντοχή που στήρίζεται έν πολλοίς στους συνταξιούχους και στήν άνησυχία τους γιά τά Ταμεία που τους τρέφουν. Αντίθετα, στους νέους, όπου ή ιδεολογία μετρά περισσότερο, οι χειροπιαστές προσδοκίες που μοιράζει ό «φιλελευθερισμός», παραλλάζοντας τήν πραγματικότητα, ένισχύονται σημαντικά. Η Άριστερά πρέπει νά είναι εδώ σέ τέτοιους καιρούς. Πρέπει νά εξηγήει, νά αναλύει, νά βοηθά τους ανθρώπους νά άντιληφθούν τίς εξελίξεις και νά άναμετρούν ουσιαστικά τά δικά τους συμφέροντα. Και όταν οι άντιστάσεις εκδηλωθούν, ή Άριστερά πρέπει νά είναι εκεί, στό πλευρό τών κινήματων που θά γεννήσουν.

Ο κόσμος αύριο θα είναι δραστήριος. Η σημερινή άμηχανία είναι ό δικοματισμός, είναι ή μπερδεμένη συνάντηση του Συνασπισμού μέ τή Νέα Δημοκρατία. Όταν οι πραγματικότητες έμφανιστούν, όταν οι ιδεολογίες στηριχθούν σέ μή άλλοτριωμένα συμφέροντα, όταν οι άντιστάσεις στά νέα πλέγματα γενικευτούν, τότε θα έχει έρθει ή ώρα τής Άριστερας. Πόσο όμως θα είναι έτοιμη;

Καθώς τελειώνει μιά ιστορική φάση

1989: ΤΟ ΕΤΟΣ ΤΗΣ ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗΣ ΑΠΟΥΣΙΑΣ

του Δαμιανού Παπαδημητρόπουλου

Η

18η Ίουνίου 1989 είναι ή ήμερομηνία κατά την όποία και τυπικά ξεκινάει ή άπουσία κομμουνιστικών πολιτικών σχηματισμών από την έλληνική πολιτική σκηνή. Τό μαζικότερο κομμουνιστικό κόμμα, τό ΚΚΕ, πού ώς τό 1985 (άνεξάρτητα από τόν πολιτικό λόγο πού εξέπεμπε) συμμετείχε αυτόνομα στις εκλογές διατηρώντας μιά δύναμη γύρω στό 10%, κρύβεται πλέον πίσω από τό πολυσυλλεκτικό (δηλαδή μή εργατικό) σχήμα του Συνασπισμού. Ό τελευταίος άποτελεί μακροπρόθεση στρατηγική έπιλογή και μέ αυτή την έννοια (πλήν άπροόπτων) τό ΚΚΕ δέν προβλέπεται (δέν προβλέπει τό ίδιο) νά κάνει την επανεμφάνισή του. Τό ΚΚΕ έσωτερικού - Α.Α. μέ 0,28% των ψήφων έξοστρακίζεται στό πολιτικό περιθώριο, ενώ άλλες μικρότερες κομμουνιστικές ομάδες και κόμματα άρκέστηκαν, κατά τά είωθότα, στις ψήφους των μελών τους.

Μέ τή μετεκλογική σύμπραξη Νέας Δημοκρατίας και Συνασπισμού γεννιέται μιά νέου τύπου συναινετική δημοκρατία ή όποία έχει ως κύριο χαρακτηριστικό ότι «δέν νομιμοποιεί όσους δέν τή νομιμοποιούν». Τερματίζεται έτσι μιά περίοδος «άνεκτικής» δημοκρατίας, όπως ήταν ή δημοκρατία των πρώτων δεκαπέντε χρόνων της μεταπολίτευσης, κατά την όποία κόμματα όπως ή Νέα Δημοκρατία (ή όποία ταυτιζόταν σχεδόν μέ τό πολίτευμα), συνυπήρχαν μέ κόμματα σάν

τό ΠΑΣΟΚ πού διεκδικούσε για τόν έαυτό του (στό πολιτικό επίπεδο) μιά ριζική, ολοκληρωτική διαφορετικότητα, ή σάν τό ΚΚΕ πού, τά πρώτα τουλάχιστον χρόνια, δήλωνε δύναμη άνατροπής. Άκόμα και τό έναίο ΚΚΕ έσωτερικού δέν είχε, εκείνα τά χρόνια, ολοκληρώσει την άνίχνευση του δρόμου πού θά άκολουθούσε.

Σήμερα, ως αντίδοτο στα στοιχειά ιδιότυπου ολοκληρωτισμού πού επέδειξε τό ΠΑΣΟΚ, επιβάλλεται ό ολοκληρωτισμός της θεσμικής συναίνεσης. Μιλάμε δέ για ολοκληρωτισμό άκριβώς γιατί έχει εκλείψει τό στοιχείο της δημοκρατικής άνοχής πού χαρακτήριζε την πρώτη μεταπολιτευτική περίοδο. Η σύμπραξη της πρώην κομμουνιστικής Άριστερας μέ τή Νέα Δημοκρατία, δύο δηλαδή όνομαστικά και ιστορικά «έκ διαμέτρου αντίθέτων» παρατάξεων, παρέχει την πολιτικοϊδεολογική κάλυψη, τό βεληνεκές και τή νομιμοφάνεια του έγχειρήματος. Έκτός της νέας συναινετικής νομιμότητας βρίσκεται προσωρινά και τό ΠΑΣΟΚ, λόγω του παρελθόντος του, καθώς και κόμματα, ομάδες ή τάσεις πού έπιμένουν νά θέτουν την προτεραιότητα όχι στην έδραϊωση των αστικών - κοινοβουλευτικών θεσμών, αλλά στό ζήτημα του κοινωνικού μετασχηματισμού.

Τή διαδικασία αυτή δέν θά μπορούσε νά τή διεκπεραιώσει μόνη της ή Νέα Δημοκρατία και είναι γι' αυτό καθοριστικός ό ρόλος του Συνασπι-

σμού της Άριστερας: μέ δική του πρωτοβουλία έλέγχονται ή και ύποτάσσονται οι άριστερές αντιδράσεις και φωνές στό έσωτερικό κυρίως του ΚΚΕ, ό κομματικός ή φιλικός τύπος του Συνασπισμού λογοκρίνει, διαστρεβλώνει, ή περιγελά τις αντιδράσεις και τις διεργασίες σε κομματικό και γενικότερο λαϊκό επίπεδο· μέ πρωτοβουλίες του Συνασπισμού και του φιλικού του τύπου έπιχειρείται τό έγχειρημα του πνιγμού κάθε άλλου άριστερου κόμματος ή φωνής: οι κομματικές άρχές, ή κομματική ήγεσία δηλαδή, επιβάλλουν μέ διοικητικές - άυταρχικές μεθόδους τόν στραγγαλισμό της ιστορικής Άριστερας και των αντιδράσεων, είτε αυτές έχουν άυθεντικό, λαϊκό χαρακτήρα, είτε προέρχονται από πιο λόγο, στελεχικό επίπεδο. Παράλληλα είναι ή σύμπραξη του Συνασπισμού μέ τή Νέα Δημοκρατία πού καθώς σε επίπεδο, όχι βέβαια πολιτικής, αλλά πολιτικής τοπογραφίας «καλύπτει» τό ΠΑΣΟΚ, έπιτρέπει την παράλειψή του από τό νέο συναινετικό πλαίσιο.

Οι διαδικασίες πού ζουμε αυτό τόν καιρό δέν είναι βέβαια πρωτόγνωρες για τά ευρωπαϊκά δεδομένα, όπου ή συναινετική - παθητική δημοκρατία, ή περιθωριοποίηση των κομμουνιστικών κομμάτων και ή ώθηση άλλων άριστερων - άντιαυταρχικών ομάδων στον έξτρεμισμό και την παρανομία έχουν συντελεσθεί πρό πολλού. Άν κάτι διαφοροποιεί τό «έλληνικό παράδειγμα», είναι ότι τό πλαίσιο της συ-

ναίνεσης δέν διαμορφώνεται από ένα συντηρητικό και ένα σοσιαλδημοκρατικό κόμμα, αλλά από έναν συντηρητικό και έναν ιδιότυπο, πρώην κομμουνιστικό, σχηματισμό.

ΤΟ ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΛΑΙΣΙΟ

Η δεκαετία του '80 είναι δεκαετία διαδικασιών που αλλάζουν το πρόσωπο της ανθρωπότητας, κυρίως στο πολιτικοϊδεολογικό επίπεδο. Στη Δύση έχουμε την κρίση του κράτους - έθνους, τη διεθνοποίηση των οικονομικών και πολιτικών προβλημάτων, τη συνακόλουθη άδιαφάνεια των αποφάσεων που από άντικειμενο πολιτικής (και συνεπώς πολιτικής πάλης) μετατρέπονται σε ζήτημα διεθνών συμβιβασμών συμφερόντων τεχνοκρατικού - διαχειριστικού χαρακτήρα. Αν θεωρήσουμε την αντιπροσωπευτική δημοκρατία του κράτους-έθνους ως μία μορφή «δευτεροβάθμιας» πολιτικής οργάνωσης των κοινωνιών, στις μέρες μας αναπτύσσονται τριτοβάθμιες διαδικασίες οι οποίες αποκτούν αποφασιστικό χαρακτήρα, χωρίς όμως ταυτόχρονα να είναι θεσμοθετημένες, να υπόκεινται δηλαδή σε πολιτικό και κοινωνικό έλεγχο: ή δημοκρατία δηλαδή δέν φτάνει ως εκεί, δέν τίς άγγίζει, αντίθετα υποτάσσεται σ' αυτές. Καθώς δέν υπάρχουν πολιτικοί θεσμοί, οι διαδικασίες αυτές υπόκεινται στον άγραφο διεθνή νόμο του lesser faire. Παράλληλα στο έσωτερικό των έπιμέρους κρατών οι κοινωνίες μαζοποιούνται, παθητικοποιούνται, άποπολιτικοποιούνται, στο συλλογικό - κοινωνικό επίπεδο δέν υπάρχει πλέον χώρος έκφρασης της άτομικότητας, ή οποία και εκφράζεται (;) μόνον στη σφαίρα του ιδιωτικού. Οι άνθρωποι γίνονται πλέον άντικείμενα ενός μηχανισμού, περίπλοκου, γιγαντιαίου και δεδομένου, δηλαδή οικουμενικού, τόν όποιο ούτε όρίζουν, ούτε έλέγχουν, ούτε κατανοούν. Άπλως υποτάσσονται, ώστε να μπορούν να ζήσουν καλά. Παράλληλα ό μηχανισμός αυτός ως άντάλλαγμα της ύποταξης τούς προσφέρει τή θαλπωρή της προστασίας του.

Ό Συνασπισμός της Άριστερας είναι ώριμος καρπός αυτής της περιόδου, έχει δηλαδή προσαρμόσει τήν πολιτική του, τή νοοτροπία του, τόν τρόπο που συνδιαλέγεται με τίς μάζες (και πρόκειται πραγματικά περί μαζών όσο κι άν σοκάρει, ή άκριβώς έπειδή σοκάρει, ή λέξη) στις άπαιτήσεις και τά δεδομένα της νέας, περιόδου. Παράλληλα ό Συνασπισμός είναι και ώριμος καρπός της περαστούκα, πνευματικό τέκνο του Γκορμπατσώφ και των δσων συμβαίνουν αυτή τήν έποχή στην Άνατολική Εβρώπη.

Βέβαια είναι δύσκολο να άποδείξει κανείς με στοιχεία τόν ισχυρισμό ότι ήταν άποφασιστική ή συμβολή του Γκορμπατσώφ και της Σοβιετικής Ένωσης στη δημιουργία του Συνασπισμού στην Ελλάδα. Όμως ήδη από τό «άνύποπτο» έτος 1985 (βλέπε *Δεκαπενθήμερος Πολίτης*, τεύχ. 44, «Οί σύντροφοι της άλλης πλευράς, ό Γκορμπατσώφ και έμεις») είχαν γίνει υπό τήν αιγίδα τό σοβιετικού πρέσβη συναντήσεις παραγόντων του ΚΚΕ με τμήμα της ηγεσίας του τότε ΚΚΕ έσωτερικού, τό όποιο λίγον καιρό άργότερα έθεσε έσωκομματικά τό θέμα της μετεξέλιξης.

Πέρα όμως από τό άστυνομικό μέρος της υπόθεσης ισχυριζόμαστε ότι ήταν άδύνατο για ένα κόμμα με τά χαρακτηριστικά του ΚΚΕ να θέσει τόν έαυτό του στο περιθώριο, να βγάλει μπροστά τήν ΕΑΡ και τήν πολιτική της ΕΑΡ, να μεταβάλλει άπόψεις περί ΕΟΚ, μονοπωλίων κ.λπ. χωρίς τήν έξωθεν έπιβολή της πολιτικής αυτής από τή «μητέρα πατρίδα». Είναι άλλωστε χαρακτηριστικό ότι ένώ κατά τό 12ο Συνέδριο του ΚΚΕ ήττώνται (τουλάχιστον σε επίπεδο προσώπων) οι «άνανεωτικές άπόψεις» Άνδρουλάκη, έντούτοις άμέσως μετά άρχίζει μία διαδικασία «μετεξέλιξης» του ΚΚΕ από τά πάντα: ό Χ. Φλωράκης άφήνει κατά μέρος τό πρόσωπο που είχε δείξει στο δημοκρατικό Συνέδριο, ό Γ. Φαράκος μεταμορφώνεται σε «άνανεωτή», ό Μ. Άνδρουλάκης, τό παιδί του Γκορμπατσώφ και της περεστρόϊκα αναγορεύεται σε πρώτο βιολί.

Ισχυριζόμαστε άκόμα ότι ή διαδικασία της μετεξέλιξης που ξεκίνησε ό Λ. Κύρκος, τά περί χρεοκοπίας του κομμουνισμού και τά περί συνάντησης σοσιαλιστών - κομμουνιστών (ή μεγάλης Άριστερας, όπως ονομάστηκε άργότερα) είχαν τήν προαποφασισμένη κατάληξη του Συνασπισμού: γι' αυτό και ό Λ. Κύρκος προώθησε τήν υπόθεση της μετεξέλιξης (που χωρίς τή σύμπραξη με τό ΚΚΕ θά ήταν άπλως μία έπιχείρηση καθαρής αυτοκτονίας) με τέτοιο πείσμα και άποφασιστικότητα ρισκάροντας άκόμα και τή διάσπαση του κόμματος. Κάπου άλλου τόν περίμενε μία άλλη ένότητα πολύ πιό άποτελεσματική και ισχυρή. Τό σχέδιο άλλωστε ήταν ιδιαίτερα πονηρό και περίπλοκο για να τό έχουν συλλάβει μόνον τους (βλέπε π.χ. τίς έφεδρείες της «τρίτης πρότασης» που στην κρίσιμη στιγμή στοίχησαν τίς καλοπορσίφρες, τίς «έλευθεριακές» άπόψεις γύρω από τή μετεξέλιξη με άποτέλεσμα αυτοί που κατεχοχόν πρέσβευαν τήν άντιεξουσιαστική πολιτική από τά κάτω να βρεθούν σε ένα χώρο που άσκει κατεχοχόν πολιτική έξουσίας με έπαγγελματικές μεθόδους).

Αυτά που συνέβησαν στο ΚΚΕ έσω-

τερικού, ό τρόπος δηλαδή που μία κομματική μειοψηφία μετατρέπεται διοικητικά - όργανωτικά σε πλειοψηφία, για να άσκήσει ήγεμονική πολιτική τέτοια ώστε πλέον να αναγκάσει τούς ψηφοφόρους να υποκύψουν στο έπιχείρημα της δύναμης, ήταν μικρογραφία και συνάμα προοίμιο των δσων συμβαίνουν σήμερα στο ΚΚΕ με τό Συνασπισμό.

Τό ΚΚΕ άποδέχεται και προωθεί τή μετεξέλιξη του άκριβώς γιατί ό μόνος συνδετικός κρίκος, ό ομφάλιος λώρος, άνάμεσα στην παλιά και τή νέα φύση του κόμματος, είναι ό καθοριστικός ρόλος της Σοβιετικής Ένωσης. Η στρατηγική του ΚΚΕ, ό δρόμος του ΚΚΕ για τό σοσιαλισμό, ήταν μέχρι και τήν έποχή του Μπρέζνιεφ οι επαναστατικές άσκήσεις άναμονής και ή προετοιμασία του έσωτερικού πολιτικοϊδεολογικού έδάφους για τήν ένταξη της Ελλάδας στο στρατόπεδο των «σοσιαλιστικών χωρών», ένταξη που έξαρτιόταν από τόν διεθνή συσχετισμό δυνάμεων και θά γινόταν (ως προς αυτό τό ΚΚΕ δέν είχε άυτάπατες) στο πλαίσιο γενικότερων διεθνών μεταβολών του συσχετισμού αυτού, άκόμα και με στρατιωτικά μέσα (ή με τήν άντίστοιχη άπειλή).

Χωρίς τή Σοβιετική Ένωση ή στρατηγική και τό όλο έπιχείρημα του ΚΚΕ έμενε μετέωρο. Για να τό άποφυγει αυτό έπρεπε να προσαρμοστεί με τίς νέες άπαιτήσεις της Σ.Ε. κι αυτές του έπέβαλαν να αλλάξει στρατηγική, με άλλα λόγια για να σώσει τό σκληρό πυρήνα της στρατηγικής του σκέψης έπρεπε να τόν μεταβάλλει (όπως συμβαίνει π.χ. και με τό άλλο σοβιετόφιλο Κ.Κ. της Εβρώπης, τό πορτογαλικό, που άνακοίνωσε αυτές τίς μέρες στρατηγική συμμαχίας με τούς σοσιαλιστές).

Έπί Γκορμπατσώφ ή Σοβιετική Ένωση άφού έχει περάσει από τίς περιόδους του πολεμικού κομμουνισμού (στο πλαίσιο του προλεταριακού διεθνισμού), του σοσιαλισμού σε μία μόνο χώρα, τήν επέκταση της έπιρροής της κατά τό Β Παγκόσμιο Πόλεμο και τήν συνακόλουθη περίοδο των δύο στρατοπέδων και του ψυχρού πολέμου, άφού τέλος περνάει από τή «διπολική» ειρηνική συνύπαρξη του Μπρέζνιεφ (πάντα δηλαδή στο πλαίσιο των δύο στρατοπέδων), φθάνει τώρα στην πολιτική της δημιουργικής συνύπαρξης, του δημιουργικού συγχρωτισμού με τήν Δύση (ή αίτηση του Γκορμπατσώφ να πάρει μέρος στη διάσκεψη των 7 βιομηχανικών χωρών, να έχει δηλαδή λόγο στις καθοριστικές παγκόσμιες εξελίξεις, είναι ένδεικτική).

Η δημιουργική συνύπαρξη επιβάλλει μιάν άνάλογη πολιτική δημιουργικής συνύπαρξης των κομμουνιστικών κομμάτων της Δύσης με τά άστικά

κόμματα. Στό βαθμο που ἡ Σοβιετική Ἐνωσις ἐλέγχει κάποια Κ.Κ. ἢ τέλος πάντων στό βαθμό πού τά ἴδια παρουσιάζονται σοβιετόφιλα, μία ἐμμονή τους στήν ὀλοκληρωτική, «πολεμική», ἀντιπαράθεσι μέ τά ἀστικά κόμματα θά δημιουργοῦσε τριβές στίς σχέσεις τῶν ἀστικῶν κομμάτων τῶν χωρῶν αὐτῶν μέ τή Σοβιετική Ἐνωσις. Πρέπει δηλαδή ὁ Γκορμπατσώφ γιά νά ἐξασφαλίσει τήν ἐξομάλυνσι τῶν ἐξωτερικῶν σχέσεων τῶν κρατῶν τῆς Δύσεως μέ τή Σοβιετική Ἐνωσις, νά ἐγγυηθεῖ ταυτόχρονα καί γιά τήν ἐξομάλυνσι στό ἐσωτερικό τῶν Δυτικῶν χωρῶν, τουλάχιστον ὅσον ἀφορᾷ τά σοβιετόφιλα Κ.Κ.

ΤΟ ΣΟΒΙΕΤΙΚΟ, ΚΑΙ ΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ «ΠΕΙΡΑΜΑ»

Δέν εἶναι τοῦ παρόντος νά ἀναλύσουμε τήν πολιτική τῆς περεστρόικα στό ἐσωτερικό τῆς Σοβιετικῆς Ἐνωσεως, τί ἐπιδιώκει ἡ σοβιετική ἡγεσία καί τί ρήγματα ἀνοίγονται μ' αὐτήν. Ὑπάρχει ὡστόσο ἕνα κρίσιμο ζήτημα πού δέν μπορούμε ἐδῶ νά τό ἀποσιωπήσουμε. Εἶναι γνωστό ὅτι στίς κοινωνίες σοβιετικοῦ τύπου τά μέσα παραγωγῆς ἀνήκουν στό κράτος. Οἱ κοινωνίες αὐτές εἶναι ὡστόσο ταξικές κοινωνίες στό βαθμό πού τό κράτος δέν ἀνήκει στό λαό, δέν εἶναι δηλαδή δημοκρατικό, ἀλλά ἀνήκει σέ μία κάστα κομματικῶν καί διευθυντικῶν στελεχῶν. Μέσω τῆς «ἰδιοκτησίας» τῆς ἐξουσίας ἡ κάστα αὐτή ἐξασφαλίζει καί τήν ἰδιοκτησία τῶν μέσων παραγωγῆς. Γι' αὐτό καί τό αἶτημα τοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ εἶναι τό πρωταρχικό (μοναδικό σχεδόν) λαϊκό - ταξικό αἶτημα στό ἐσωτερικό αὐτῶν τῶν κοινωνιῶν — καί δέν εἶναι ἡ Κίνα ἢ παλιότερα ἡ Πολωνία τά μοναδικά παραδείγματα.

Ἀπό αὐτήν τήν ἀποψη ἡ περεστρόϊκα, δηλαδή ὁ ἐλεγχόμενος ἀπό τήν ἐξουσία ἐκδημοκρατισμός πού ἐπιχειρεῖ ὁ Γκορμπατσώφ, θά μπορούσε κανεῖς νά ὑποστηρίξει ὅτι «ἀποσταθεροποιεῖ» τήν ταξικότητα τῶν κοινωνιῶν αὐτῶν, ὅτι ἀνοίγει συνεπῶς διαδικασίες πού θά μπορούσαν νά ὀδηγήσουν σέ ἕναν πραγματικό σοσιαλισμό, μία σοσιαλιστική δημοκρατία πού ἀναγνωρίζει τήν ὑπαρξη τάξεων καί τήν πάλη τῶν τάξεων, τό δικαίωμα τοῦ λαοῦ νά ἐλέγχει ὁ ἴδιος τήν οἰκονομία, τήν πολιτική, τό δικαίωμά του νά πάρει τίς τύχες του στά χέρια του.

Ὡς ἕνα βαθμό ἡ πῶ πάνω παρατήρησι εἶναι σωστή: ρήγματα ἔχουν σίγουρα δημιουργηθεῖ καί οἱ πρόσφατες ἐξεγέρσεις π.χ. τῶν ἀνθρακωρύχων δείχνουν ὅτι ἡ ἐργατική τάξι γνωρίζει καί νά διεκδικεῖ καί νά ἀφυπνίζεται. Θά ἤθελα ὁμως ἐδῶ, κάπως ἀξιωματι-

κά, νά ὑποστηρίξω, ὅτι τό ρίσκο καί συνάμα τό στοίχημα τοῦ Γκορμπατσώφ εἶναι ἐμπνευσμένο ἀπό αὐτά πού ἱστορικά συνέβησαν στίς δυτικές δημοκρατίες. Οἱ περισσότερες ἀπό αὐτές, ἄλλες πῶ νωρίς κι ἄλλες (π.χ. ἡ Ἑλλάδα) πρόσφατα, πέρασαν ἀπό περιόδους ὀξυτάτης ταξικῆς καί πολιτικῆς σύγκρουσεως, πού ἐνίοτε ὀδήγησαν καί σέ πολιτικές δικτατορίες.

Τελικά μέ τή σημερινή ἀνάπτυξι τῶν παραγωγικῶν δυνάμεων, τόν ἐκλεπτυσμό τῶν μεθόδων ἰδεολογικῆς ἐπιβολῆς καί ἐνσωμάτωσεως, τήν ἀποστομωτική ἐπικράτησι τῆς ἀρχῆς τῆς πλειοψηφίας ὡς ὀλοκληρωτικοῦ ἀξιώματος ἀσκήσεως τῆς πολιτικῆς, μέ τήν ἀδιαφάνεια καί ἐπαγγελματοποίηση τῆς πολιτικῆς ζωῆς, τά δυτικά κράτη ἔχουν περάσει στήν ἀδιατάρακτη (γιά τήν ὥρα) βασιλεία τῆς συναινετικῆς δημοκρατίας πού βασίζεται καταρχήν στήν ἰδεολογική ἐπικράτησι τῶν ἀστικῶν δυνάμεων.

Πιστεύω λοιπόν ὅτι τό στοίχημα πού προσπαθεῖ νά κερδίσει ὁ Γκορμπατσώφ εἶναι ἀκριβῶς ἡ συναινετική (ὡς πρός τό καθεστῶς) δημοκρατία κατὰ τά πρότυπα τῶν ἐξελιξένων στή Δύση. Τό σοβιετικό καθεστῶς θά περάσει βέβαια ἀπό μία περίοδο ἀναταραχῶν καί ἀμφισβήτησεως, τό ρίσκο αὐτό εἶναι δεδομένο, ὁμως πέρα καί πίσω ἀπό ὅλα αὐτά ὁ Γκορμπατσώφ θεωρεῖ ὅτι δέν ὑπάρχουν καί δέν μπορούν νά γεννηθοῦν οἱ πολιτικές δυνάμεις πού θά ἀμφισβητοῦσαν τό ἴδιο τό καθεστῶς. Θεωρεῖ δηλαδή ὅτι τό δίπτυχο δημοκρατία/ἡγεμονία θά μπορέσει τελικά νά ἐπιβάλει τή συναινεσι μέσω τῆς ὁποίας ὁ σοβιετικός σοσιαλισμός θά μπορέσει νά «ἀντικειμενικοποιηθεῖ». Στή λέξι ἀντικειμενικοποίηση, νομίζω ὅτι βρίσκεται καί ἡ βαθύτερη οὐσία τοῦ ἐγχειρήματος Γκορμπατσώφ. Πρόκειται δηλαδή γιά τό «ὄραμα» μίας κοινωνίας ὄχι πλέον ὑποκειμενικά ταξικῆς ἀλλά ἀντικειμενικά ταξικῆς, μίας κοινωνίας ταξικῆς ὡς πρός τή δομή τῆς καί ὄχι ὡς πρός τούς φυσικούς φορεῖς πού «ἐπανδρώνουν» αὐτή τή δομή, οἱ ὁποῖοι μπορούν καί νά ἐναλλάσσονται στά πόστα τους. Σ' αὐτόν τόν τομέα ἡ καπιταλιστική Δύσι προσέφερε ἕνα ἔτοιμο μοντέλο στόν Γκορμπατσώφ καί συνάμα μία πρόκλησι: ὅτι δηλαδή ἂν ἡ Σοβιετική Ἐνωσις δέν ἀκολουθήσει κινδυνεύει νά κλειστεῖ «στό χρονοτούλαπο τῆς ἱστορίας».

Θά μπορούσε νά ἐπεκταθεῖ κανεῖς πάνω στό θέμα, ὁμως δέν εἶναι αὐτό τό ἀντικείμενό μας. Αὐτό πού πρέπει νά κρατήσουμε εἶναι ἕνα: ὅτι ἡ ἐπιτυχία (ἀπό τή σκοπιά τοῦ ἴδιου τοῦ Γκορμπατσώφ) τοῦ ἐγχειρήματος ἔχει μία βασική προϋπόθεσι. Τήν ἰδεολογική (καί κατ' ἐπέκτασι πολιτική) κυριαρχία. Ὅπως σέ κάθε χώρα τοῦ πλανήτη ἀλλωστε.

Ἀπό αὐτή τήν ἀποψη, παρά τήν ἰδιαίτερη ἀστάθεια τοῦ σοβιετικοῦ καθεστῶτος καί τίς ρωγμές πού παρουσιάζει ὁ ἐκδημοκρατισμός, μπορούμε νά πούμε ὅτι θέμα ἀνατροπῆς τοῦ δέν ὑφίσταται γιά τό προβλεπτό μέλλον. Καί δέν θά ὑφίσταται ὅσο οἱ ἀξίες μέ βάση τίς ὁποῖες κινεῖται ἡ κοινωνία καί παράγει τίς ἀναζητήσεις τῆς παραμένουν καθαρά ἀναπτυξιακές, ποσοτικές, καταναλωτικές (οἱ λέξεις γράφονται χωρίς καμιά κριτική ἀφ' ὑψηλοῦ διάθεσι ἀπέναντι στά προβλήματα καί τά αἰτήματα τῶν σοβιετικῶν ἐργαζομένων), ὅσο δέν ἐγγράφεται στό ἰδεολογικό ἐπίπεδο τό ζήτημα τῆς πολιτικῆς πάλης τῶν τάξεων καί τοῦ κοινωνικοῦ μετασχηματισμοῦ. Ἡ κατάργησι τῆς ἀτομικῆς ἰδιοκτησίας τῶν μέσων παραγωγῆς εἶναι ἀναγκαία ἀλλ' ὄχι καί ἰκανή συνθήκη γιά τό σοσιαλισμό. Εἶναι ἡ ἀναγκαία προϋπόθεσι γιά «νά πάρει ἡ κοινωνία τίς τύχες τῆς στά χέρια τῆς». Ἀπό κεῖ καί πέρα τό πῶς θά τίς χειριστεῖ εἶναι ζήτημα κυρίαρχης ἰδεολογίας. Καί ἐκεῖ ὅλα τά καθεστῶτα γνωρίζουν τή δουλειά τους.

Ὅλα ὅσα γράφτηκαν παραπάνω γιά τόν Γκορμπατσώφ γράφτηκαν γιά νά δεηθεῖ ὅτι οἱ ὁμοιότητες τοῦ ἐγγῶριου πειράματος τοῦ Συνασπισμοῦ μέ τά ὅσα συμβαίνουν στή Σοβιετική Ἐνωσις εἶναι μεγάλες: οἱ ἀλλαγές ἀπό τά πάνω, ἡ σύγκρουσι μέσα στό κομματικό μηχανισμό καί ἡ ἀλωσι τοῦ, ἡ ἐγκατάλειψη τοῦ «κόμματος μαζῶν» καί ἡ υιοθέτησι τοῦ μοντέλου τοῦ κόμματος τῆς συναινεσεως, τό συνακόλουθο πέρασμα τῆς πολιτικῆς πρωτοβουλίας στά χέρια τῶν ἐπαγγελματιῶν πολιτικῶν, πρωτοβουλίας πού βρίσκεται τή δικαίωσή τῆς κάθε τέσσερα χρόνια μέσω τῆς λαϊκῆς ἐπιδοκιμασίας, ἡ ἐγκατάλειψη τῆς ταξικῆς σύγκρουσεως (τῆς ὁποίας τελοσπάντων) πρός χάρη τῆς «δημιουργικῆς ἀνάμειξεως», ἡ ἐπιθετική εἴσοδος στό προσκήνιο ὄχι πλέον ἀπό θέσεις ἀντιπαλότητας ἀλλά ἀπό θέσεις συνεργασίας καί διαλόγου καί τέλος ἡ ἐλλειψη ἰδεολογίας καί κοινωνικοῦ ὁράματος πού νά δίνει περιεχόμενο στή δημοκρατία, στήν ὁποία ὅλοι τώρα δηλώνουν πίστη, ἡ ἐφαρμογή μέ ἄλλα λόγια τοῦ τριπτύχου ἰδεολογική ὑποταγή - συναινεσι - δημοκρατία (ἡ σειρά εἶναι αὐθαίρετη καί θά μπορούσε κανεῖς νά τήν ἀντιστρέψει; τουλάχιστον ἀπό ἱστορικῆς σκοπιάς), εἶναι τά κοινά σημεῖα τοῦ ἐλληνικοῦ μέ τό σοβιετικό μοντέλο.

Τό «ἐλληνικό πείραμα» τοῦ Συνασπισμοῦ ἔχει πάψει πλέον νά ἔχει σχέση μέ τό σοσιαλισμό. Δέν εἶναι μόνο ὅτι τόσο τό ΚΚΕ ὅσο καί ἡ ΕΑΡ δέν μιλοῦν πλέον στίς ἀποφάσεις τῶν συνεδριῶν τους γι' αὐτόν (ἡ τόν παραπέμπουν στό ἀπώτερο μέλλον). Εἶναι κυρίως τό γεγονός ὅτι γιά νά μποῦν στήν πολιτική μέ ὄρου δημιουργικοῦς ἐ-

χουν προηγουμένως δηλώσει παραίτηση από την ιδεολογία τους, από τη σκοπιά της 'Αριστεράς. "Η και νά μήν την έχουν δηλώσει άτομικά, την δηλώνουν δημόσια διά των πράξεών τους — κι αυτό είναι πού έχει σημασία.

Μιά ματιά στον καθημερινό τύπο αρκεί για νά πείσει ότι η 'Αριστερά γίνεται δεκτή στο βαθμό πού έχει εγκαταλείψει τη σκοπιά της. Για νά τό πούμε διαφορετικά, οι σημερινές πράξεις και η πολιτική του Συνασπισμού δέν εκκινούν από τη σκοπιά του κοινωνικού σχίσματος, δέν εμπιρεύουν την κατάργηση της ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής και τό κυριότερο, δέν εγγράφουν στο ιδεολογικό επίπεδο τά ιδεώδη της κοινωνικής αντίστασης, τις αξίες της κοινωνικής πάλης, τό στόχο του κοινωνικού μετασχηματισμού, τό όραμα της αύριανής κοινωνίας. Δέν υπάρχει λοιπόν τό αίτημα του κοινωνικού μετασχηματισμού, ούτε καν τό αίτημα της αντίστασης στις επιλογές του καπιταλισμού, υπάρχει αντίθετα μόνο τό αίτημα και οι αξίες της προσαρμογής.

"Αλλωστε αυτός πού θά προσπαθούσε νά κρίνει τις πολιτικές επιλογές του Συνασπισμού από τη σκοπιά της αντικαπιταλιστικής πάλης και του σοσιαλισμού σίγουρα θά έμενε έμβρόντητος: την ώρα πού η νεοφιλελεύθερη ιδεολογία και οι αντίστοιχες πολιτικές επιλογές κυριαρχούν παγκοσμίως, ο Συνασπισμός βοηθάει τη Νέα Δημοκρατία νά κυριαρχήσει και στον τόπο μας εν όνόματι της κάθαρσης (έν όνόματι δηλαδή ενός συγκυριακού και καθαρά έλληνικού φαινομένου και αιτήματος ο Συνασπισμός πραγματοποιεί μιάν ιστορικής σημασίας επιλογή). Στο ζήτημα των 'Ολυμπιακών αγώνων ο Συνασπισμός συναινεί σε μιά «ανάπτυξιακή επιλογή» και σε έναν καταμερισμό εργασίας πού ακόμα και από «έθνική» σκοπιά είναι άμφισβητήσιμη. Στο ζήτημα της ιδιωτικής τηλεόρασης ο Συνασπισμός άνοίγει τό δρόμο στην περαιτέρω παθητικοποίηση του λαού ως δέκτη, στη δημοκρατία των μέσων μαζικής ενημέρωσης και της συναίνεσης, στην ιδεολογική κυριαρχία του νεοσυντηρητικού λόγου, στην υιοθέτηση του πολιτισμικού ιδανικού πού προωθεί τό κεφάλαιο, στη διαμεσολάβηση της σχέσης εκπροσώπων και εκπροσωπούμενων, έξουσιαστών και έξουσιαζόμενων από τό άπόσωπο κουτί και στο συνακόλουθο μέγλωμα της μεταξύ τους απόστασης. "Οχι βέβαια ότι όλα αυτά δέν τά κάνει και η κρατική τηλεόραση. 'Αλλά η ιδιωτική άφενός τά κάνει καλύτερα, άφετέρου τά αντικειμενικοποιεί.

Είναι λοιπόν τρελό νά θέλει νά κρίνει κανείς όλες αυτές τις επιλογές του Συνασπισμού από τη σκοπιά του σο-

σιαλισμού. Και είναι άφελές νά κάτσει κανείς νά σκεφτεί στά σοβαρά τις έξαγγελίες 'Ανδρουλάκη ότι ο Συνασπισμός μπαίνει τώρα στην μεγάλη πολιτική μέ τους όρους πού αυτή επιβάλλει, ώστε νά μπορεί άργότερα νά την αλλάξει. "Οχι. 'Απλώς η πολιτική Γκορμπατσώφ βρήκε εύηχοα ότα σε κάποιους άριστερους πού τό 'χουν βάλει τάμα νά δοξαστούν εν ζωή. Τουτό τό τελευταίο δίνει και την έλληνική διάσταση του πειράματος του Συνασπισμού: γιατί ο Συνασπισμός δέν είναι βέβαια κόμμα έξουσίας — άπόδειξη και η άπροθυμία του νά συναινέσει στις πρόσφατες αξήσεις τιμολογίων πού ζήτησε η Νέα Δημοκρατία. 'Ο Συνασπισμός δέν έχει πρόταση έξουσίας ούτε καπιταλιστικής ούτε σοσιαλιστικής. Διατηρεί η και προσπαθεί νά αυξήσει την πολιτική του έπιρροή υιοθετώντας μιά πολιτική «οικονομισμού» ταυτόσημη μέ τη «φιλολαϊκή» πολιτική του ΠΑΣΟΚ, πού άπλως χρέωσε τη χώρα και εξάνεμισε τό εισόδημα των εργαζόμενων στον πληθωρισμό. Κατά τ' άλλα, μέσω αυτής της άπήχησης, ο Συνασπισμός είναι όμιλος προώθησης άτομικών και όμαδικών συμφερόντων. Μέχρι νά βρούμε κάποιο εν πύδο κμο χαρακτηρισμό μπορούμε νά μιλάμε για ΑΚΕΛοποίηση του κομμουνιστικού κινήματος.

ΚΑΙ Η ΚΟΜΜΟΥΝΙΣΤΙΚΗ ΑΝΑΝΕΩΣΗ;

Τό ΚΚΕ έσωτερικού - Α.Α. δέν θέλησε νά δοξαστεί εν ζωή. Τό 0,28% ήταν λοιπόν άπόλυτα σύμφωνο μέ τον δρόμο πού επέλεξε. Γιατί η περιθωριοποίηση του κομμουνιστικού κόμματος είναι ιστορικό φαινόμενο πού καμιά συγκυριακή πολιτική, όσο εύστοχη κι αν ήταν, δέν θά μπορούσε νά μεταβάλει.

'Η ανανέωση του κομμουνιστικού κόμματος ξεκίνησε μέ κάποιες προθέσεις, κάποιες προϋποθέσεις και κάποιες προοπτικές. Σήμερα οι προοπτικές αυτές όλο και ξεμακραίνουν στον όριζοντα. Πριν είκοσι χρόνια υπήρχε κομμουνιστικό κίνημα και έμεις θέλαμε νά τό ανανεώσουμε. Σήμερα δέν υπάρχει καν κομμουνιστικό κίνημα και συνεπώς τό έγχείρημα της κομμουνιστικής ανανέωσης τίθεται σε τελείως διαφορετική βάση, μιά και δέν υπάρχει αντικείμενο.

Πριν είκοσι χρόνια ξεκίνησαμε διαφωνώντας για τό δρόμο πού οδηγεί στο σοσιαλισμό. 'Αργότερα «άνακαλύψαμε» ότι διαφωνούμε και ως προς τό περιεχόμενο του σοσιαλισμού. 'Ακόμα πύ πρόσφατα η διαφωνία έγινε άβεβαιότητα και άμηχανία: η κρίση του ύπαρκτου σοσιαλισμού έφερε σε κρίση και τις δικές μας βεβαιότητες

άλλά και τις άμφισβητήσεις. 'Η κρίση δηλαδή του ύπαρκτου σοσιαλισμού είναι πολύ γενικότερη από τις άμφισβητήσεις μας: ζητήματα πού μπήκαν πρόσφατα όπως αυτό της οικονομίας της αγοράς μετά τη χρεωκοπία του κεντρικού σχεδιασμού, δείχνουν όλοένα και πύ καθαρά ότι ο σοσιαλισμός, ο δημοκρατικός σοσιαλισμός, είναι ένα έξαιρετικά λεπτό ιστορικό στοιχείο, μιά ιστορική άλλ' όχι νομοτελειώδη δυνατότητα, η πορεία του όποιου έξαρτάται κυρίως από την ιδεολογία της σοσιαλιστικής αγοράς η τη σοσιαλιστική ιδεολογία της αγοράς.

Και ενώ έμεις τώρα μόλις αρχίζουμε νά παίρνουμε μυρωδιά από τά νέα (και συνάμα τόσο παλιά — για νά μή νομίζουμε ότι είμαστε οι πρώτοι πού τά αντιμετώπιζουμε) προβλήματα του σοσιαλιστικού μετασχηματισμού, στά μυαλά των άπλων ανθρώπων τό σοσιαλιστικό όραμα έχει χρεωκοπήσει. 'Ο σοβιετικός ύπαρκτος σοσιαλισμός δημιουργούσε κάποτε στον πολύ κόσμο την πίστη και την πεποίθηση ότι είναι δυνατή μιά άλλη κοινωνία, η αύριανή κοινωνία. 'Η χρεωκοπία του ύπαρκτου σοσιαλισμού, η άπαθητική πλέον δύναμη πού άσκει, κλώνισαν στον πολύ κόσμο την πίστη στο χειροπιαστό όραμα και τη διάθεση του νά παλέψει γι' αυτό. Είναι προφανές ότι από τη στιγμή πού σάν πολιτικός χώρος εξακολουθούμε νά έπιμένουμε στο σοσιαλιστικό μετασχηματισμό, τά λόγια μας δέν θά έχουν εφύτερη άπήχηση για όσο διάστημα η σοσιαλιστική έπαγγελία θά είναι ένα νεφελώδες διακηρυκτικού χαρακτήρα όραμα.

Τό σοσιαλιστικό αύριο δέν υπάρχει στο σήμερα παρά μόνο έμβρυακά. Τό σοσιαλιστικό αύριο άποτελούσε πάντοτε και άποτελεί ακόμα μιά «λόγια κατασκευή» πού εγγράφεται από τους ίδιους τους άριστερους στο σήμερα, στο ιδεολογικό σήμερα, και αυτή η έγγραφη είναι πού αλλάζει τους πολιτικούς και ιδεολογικούς όρους και συσχετισμούς. Αυτή η έγγραφη δέν υπάρχει σήμερα ούτε ως ύπαρκτος σοσιαλισμός, όπως υπήρχε παλιότερα, ούτε ως αξιόπιστη και ιδεολογικά έδραιομένη κοινωνική πρόταση.

'Από αυτή την άποψη ως πολιτικός χώρος διατηρήσαμε όλα τά έξωτερικά στοιχεία (όλες τις άρνήσεις και όλες τις έξθρότητες) πού άποτελούν άπαραίτητες προϋποθέσεις για μιά σοσιαλιστική πολιτική, την ώρα πού η ίδια η ουσία του έγχειρήματος είναι, στά μάτια του κόσμου, πολλαπλά ύπονομευμένα. Οι άρνήσεις μας και η καθαρότητα, φάνταζαν άδικοιολόγητες άκριβώς γιατί έλειπε τό αντικείμενο. 'Ωστόσο αν και στο μεταξύ έχουμε άποκτήσει πλήρη συνείδηση ότι η επανάσταση δέν περνάει άναγκαστικά μέσα

από τον πόλεμο, ότι η καταστροφή του παλιού κοινωνικού ιστού δεν σημαίνει απαραίτητα καμένα σπίτια και σκοτωμένους, ότι η επανάσταση περνάει πρώτ' απ' όλα μέσα από τα μυαλά των ανθρώπων, έντουτοις δεν έχουμε καταφέρει όλα τα αυτά να τα κάνουμε πολιτική.

Δέν καταφέραμε ακόμα να πείσουμε (καί δέν μιλάω μόνο γιά τήν 'Αριστερά στήν 'Ελλάδα) ότι είμαστε αξιόπιστη πολιτική δύναμη πού αντιμάχεται τόν καπιταλισμό, όχι μέ τά λόγια καί τίς διακηρύξεις, αλλά μέ τήν έναντιώση στίς διαρθρωτικές επιλογές του τελευταίου. Καμία λ.χ. αριστερή πολιτική δύναμη στήν 'Ελλάδα ή στήν Εύρώπη δέν συμμαρίστηκε καί δέν προέβαλε τήν ιδέα, ή μάλλον τήν πολιτική, του ευρωπαϊκού προστατευτισμού απέναντι στήν ιαπωνική επίθεση έντασης εργασίας, ώστε να προστατευθούν οι κοινωνικές κατακτήσεις των ευρωπαίων εργαζομένων καί να εμποδιστεί ή επικράτηση των νεοφιλελεύθερων ιδεών. Κανείς δέν προβάλλει σέ όλη της τή συνέπεια τήν ανάγκη

πολιτικής ένοποίησης τής Εύρώπης, ώστε να αποκτήσει περιεχόμενο καί αξιοπιστία ή πολιτική πάλη τής 'Αριστεράς, ή πάλη να δαμαστούν καί να ύποταγούν στήν κοινωνική θέληση οι διεθνείς ανεξέλεγκτες οικονομικές διαδικασίες.

Περιορίστηκαμε λοιπόν στό ρόλο των συμπαθών (ένιότε, ιδιαίτερα τώρα τελευταία, καί αντιπαθών) διαμαρτυρομένων. Είπαμε στόν κόσμο να αγωνιστεί, στά κινήματα να κινηθούν, πράγμα σωστό, μόνο πού ο κόσμος θα περίμενε κάτι περισσότερο από μās: ότι πρέπει να αγωνιστεί τό γνωρίζει καί μόνος του. Τό ζήτημα είναι πότε, κατά πού, πρός τί; Κοντολογίς δέν εκπληρώσαμε ορισμένες από τίς βασικότερες λειτουργίες, πού συνιστούν ένα κομμουνιστικό κόμμα, έναν πολιτικό σχηματισμό δηλαδή πού θέλει να λέγεται καί κόμμα, καί κομμουνιστικό.

Παρόλες αυτές τίς «υποκειμενικές» αδυναμίες καί τίς αξιδιάλυτες μέ αυτές αντικειμενικές δυσκολίες, είμαστε ο μοναδικός πολιτικός χώρος πού έχει

«καταλάβει» τό σωστό οχύρωμα, τή σωστή σκοπιά, εκείνη πού του επιτρέπει να βλέπει πέρα από τά υψώματα πού του κρύβουν τή θέα. Τό 0,28% αποτέλεσε γιά πολλούς αίτια να εισηγηθούν εγκατάλειψη του οχυρώματος καί διάλυσή του είτε μέσα στήν πολιτική θαλπωρή του Συνασπισμού, είτε μέσα στήν κινητικότητα των κινήματων. "Αλλωστε πολλοί θα ακολουθήσουν αυτούς τούς δρόμους χωρίς να τούς τό εισηγηθεί κανένας. "Όμως ή εγκατάλειψη ή ή υπέρβαση των προβλημάτων —κι εμείς έχουμε ορίσει ως πρόβλημά μας τήν κομμουνιστική ανανέωση— δέν είναι τρόπος γιά τήν επίλυσή τους.

"Ότι οι καιροί είναι δυσμενείς, τά προβλήματα του εγχειρήματος μεγάλα καί ο πολιτικός χώρος θα βρίσκεται γιά αρκετό διάστημα στό περιθώριο, αυτά είναι περίπου δεδομένα. "Όμως γκρουπούσκουλο δέν γίνεται κανείς από ένα, όσο μικρό, ποσοστό. Γκρουπούσκουλο είναι κανείς στό μυαλό. Είναι στό χέρι μας δηλαδή να μην είμαστε καί να μην γίνουμε.

Ἄριστερά καί οἰκολογία

ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ

«ΚΟΚΚΙΝΟΥ» ΜΕ ΤΟ «ΠΡΑΣΙΝΟ»

τοῦ Βασίλη Ζουναλή

Ἀπό καιρό ἔχει ἀνοίξει καί στή χώρα μας ἡ συζήτηση γιά τίς σχέσεις Ἄριστεράς καί Οἰκολογίας, γιά τίς συγκλίσεις-ἀποκλίσεις μεταξύ τῆς μαρξιστικῆς καί τῆς οἰκολογικῆς προβληματικῆς, γιά τήν ἀλληλεπίδραση κομμουνιστικοῦ καί οἰκολογικοῦ κινήματος. Αὐτή ἡ συζήτηση διευρύνθηκε προεκλογικά μέ ἀμφιλεγόμενα —λόγω ἐκλογικῶν καί ἄλλων σκοπιμοτήτων— ἀποτελέσματα.

Πρόκειται ὁμως γιά μιά συζήτηση ἄκρως ἐνδιαφέροντα, παρ' ὅλες τίς δυσκολίες, τίς ἐκατέρωθεν ἐπιφυλάξεις, τή διαφορετικὴ προέλευση, ἐμπειρία καί ἰδεολογία τῶν ἐμπλεκόμενων. Αὐτές οἱ δυσκολίες φαντάζουν ἐν πολλοῖς ἀνυπερβλήτες, καθόσον δέν ἀναφύονται μόνο μεταξύ τῶν «κόκκινων» καί τῶν «πράσινων», ἀλλά ἐνυπάρχουν καί ἀνάμεσα στοὺς ἄριστεροὺς καί ἀνάμεσα στοὺς κομμουνιστές καί ἀνάμεσα στοὺς οἰκολόγους καί ἀνάμεσα στοὺς ἐναλλακτικοὺς.

Δέν διαθέτουμε καμιά μαγική συνταγή γιά τήν ἄρση ὅλων αὐτῶν τῶν δυσκολιῶν. Ἐξάλλου, ἡ εὐρωπαϊκὴ ἐμπειρία δέν ἀφήνει πολλὰ περιθώρια αἰσιοδοξίας. Ἡ συμμετοχὴ στή συζήτηση εἶναι λιγότερο φιλόδοξη: ἀποσκοπεῖ στό νά περιορίσει τὰ ἐνδεχόμενα νέων ἀποπροσανατολισμῶν καί νέων διαφορούμενων, στό νά διευκρινήσει ὁρισμένες ἀπό τίς ὑπάρχουσες δυσκολίες συνεννόησης, στό νά ἐπαναφέρει στήν ἡμερήσια διάταξη κάποιες ἐπιγεγοσμένες προτεραιότητες. Τουλάχιστον γιά ὅσους παραμένουν μέσα στήν κομμουνιστικὴ προβληματικὴ.

Ἡ «ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ» ΤΗΣ ΣΥΓΚΛΙΣΗΣ ΤΟΥ «ΚΟΚΚΙΝΟΥ» ΜΕ ΤΟ «ΠΡΑΣΙΝΟ»

Δέν εἶναι ἡ πρώτη φορά πού τό ἐκκρεμές ζήτημα τῆς συνάντησης τοῦ «κόκκινου» μέ τό «πράσινο» *κωδικοποιεῖται* ὡς «στρατηγικὴ τῆς σύγκλισης» στό χωρὸ μας. Νωπὸ παράδειγμα ἡ εἰσήγηση καί ἡ ἀπόφαση τοῦ Ἐθνικοῦ Συμβουλίου τοῦ ΚΚΕ ἐσωτερικοῦ — Ἄναεωτικὴ Ἄριστερά (14-16 Ἰουλίου 1989) ὅπου, μεταξύ ἄλλων, ἀναφέρονται τὰ ἑξῆς: «(...) νά προωθήσουμε τὴ στρατηγικὴ τῆς σύγκλισης τοῦ "κόκκινου" μέ τό "πράσινο" (...)» (εἰσήγηση) καί «προτεραιότητα ἔχει ἡ στρατηγικὴ μας σύλληψη γιά τὴ σύγκλιση τῶν ἀναεωτικῶν κομμουνιστικῶν ἀντιλήψεων καί δυνάμεων μέ τίς πράσινες, οἰκολογικὲς καί ἐναλλακτικὲς (...)» (ἀπόφαση).

Ἄν καί ἡ δευτέρη διατύπωση διαφέρει (πρὸς τό καλύτερο ἀπὸ μιά σκοπιὰ) ἀπὸ τὴν πρώτη, ἀφήνει ἐντούτοις ὅλους τοὺς δρόμους ἀνοιχτοὺς γιά τὴ συνθηματολογικὴ (καί ὄχι μόνο) ἐπιστροφή στήν πρώτη διατύπωση. Ἔτσι ἡ συζήτηση γιά τό *οὐσιαστικὸ* (στρατηγικὴ τῆς σύγκλισης) προηγεῖται τῆς συζήτησης γιά τό *ἐπιθετὸ* (στρατηγικὴ σύλληψη γιά τὴ σύγκλιση).

Μπορεῖ ἄραγε, νά ἔχει αὐτὴ τὴ «στρατηγικὴ» ἓνα κομμουνιστικὸ κόμμα; Προφανῶς ναί, θά σπεύσουν νά δηλώσουν οἱ βιαστικοί, ἀφοῦ γνωρίζουμε ποῖος εἶναι ὁ τελικὸς στόχος

(ἡ σύγκλιση τοῦ «κόκκινου» μέ τό «πράσινο») καί ποιά εἶναι τὰ μέσα γιά νά τὸν πετύχουμε (διάλογος, κοινὴ δράση, δημιουργικὴ σύνθεση (;) τῶν ἰδεῶν καί τῶν ἐπιλογῶν τῶν ἐπιμέρους δυνάμεων). Ἄλγεβρικά δέ, θά ἔχουν δίκιο ἐξ ὀρισμοῦ:

στρατηγικὴ = στόχος + μέσα

Πολιτικά ὁμως, θά εἶναι ἐκτός θέματος. Γιατί ἡ ὅποια *σύγκλιση* (ὁ στόχος) δέν μπορεῖ νά εἶναι *πολιτικός* στρατηγικός στόχος τῆς κομμουνιστικῆς Ἄριστεράς. Μπορεῖ ἴσως νά εἶναι οἰδηθῆποτε ἄλλο· παραδείγματος χάριν πολιτικὴ ἐπιδίωξη, ὑποχρεωτικὴ διαδρομὴ, ἀπαραίτητη συμμαχία, ἐνδιάμεσος «στόχος-μέσο» ἐξυπηρέτησης τοῦ καταστατικοῦ στρατηγικοῦ πολιτικοῦ στόχου τοῦ «κόκκινου»: τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας. Ὁ σοσιαλισμός, ἡ οἰκοδόμηση τῆς ἀταξικῆς κοινωνίας εἶναι ὁ στρατηγικός στόχος τῶν κομμουνιστῶν, στόχος πράγματι μεγαλεπήβολος, στόχος-κλειδί γιά τὴν ἐρμηνεία τῆς πορείας τοῦ κομμουνιστικοῦ κινήματος, γιά τίς ἐπιτυχίες καί τίς ἀποτυχίες του.

Ὅπως ἀναφέρεται καί ἄλλοῦ (βλέπε τό σχετικὸ πρόσφατο ἄρθρο τοῦ Α. Μπαλτά: «Γιά τὴ στρατηγικὴ τῆς Ἄριστεράς» στήν ἐφημερίδα *Ἐποχὴ*, 12 καί 19 Μαρτίου, ἀρ. 18 καί 19) ὁ στόχος αὐτός ἔχει πρό πολλοῦ ἐγκαταλειφθεῖ *πολιτικά* ἀπὸ τὰ κομμουνιστικὰ κόμματα (πλὴν ἐξαιρέσεων περιθωριακῆς σημασίας) καί «ἔχει ἀναχθεῖ, στήν καλύτερη περίπτωσή, σὲ μιά περί ἀορίστου μέλλοντος ὑπόσχεση, ἡ ὅποια δέν μπορεῖ νά ἀφορᾷ παρὰ τοὺς

εοσεβείς, τούς χιλιαστές ή τούς ουτοπιστές μελλοντολόγους». Έπειδή δέ, αυτή ή έγκατάλειψη δέν πήρε τή μορφή μιās ρητής έγκατάλειψης, μιās τεκμηριωμένης όμολογίας, ή σχέση των κομμουνιστικών κομμάτων μέ τήν πραγματικότητα είναι άκρως προβληματική άνακόλουθη και παράδοξη: συνεχίζουν νά υπάρχουν και μάλιστα όρισμένα από αυτά είναι άκόμα ισχυρές πολιτικές δυνάμεις χωρίς κομμουνιστική στρατηγική, έρήμην αυτής σέ τελευταία άνάλυση.

Η κωδικοποίηση — από τήν πλευρά μας — τής ανάγκης γιά τήν *έπαναφορά* τής κομμουνιστικής στρατηγικής στή θέση του κενού στρατηγικής, μέ τό σύνθημα «έπικαιρότητα του σοσιαλισμού» (μένουν πάρα πολλά νά γίνουν ώστε αυτή ή θέση νά μήν είναι άπλώς ένα σύνθημα), σηματοδοτεί τό δικό μας έγχείρημα γιά τήν κομμουνιστική άνανέωση. Κι αυτό δέν βολεύεται μέ ψευδώνυμες στρατηγικές.

Άλλωστε, αυτή ή «στρατηγική τής σύγκλισης του «κόκκινου» μέ τό «πράσινο» έχει τήν έξζη ιδιομορφία: γιά νά υπάρξει πρέπει νά είναι κατ' άρχήν στρατηγική και του «κόκκινου» και του «πράσινου». Έπειδή δέ ούτε στήν Εύρώπη, ούτε πολύ περισσότερο στήν Ελλάδα, υπάρχει ένα παράδειγμα είτε πράσινου είτε οικολογικού είτε έναλλακτικού κόμματος, κινήματος ή ομάδας που νά έχει αυτή τή «στρατηγική», πρόκειται γιά μιá άνυπόστατη στρατηγική.

Η «ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΗ» ΣΥΛΛΗΨΗ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΓΚΛΙΣΗ

Κι όμως ή συνάντηση του «κόκκινου» μέ τό «πράσινο» έπείγει, είναι έπικαιρη. Μήπως, λοιπόν, ή έπιλογή τής δεύτερης διατύπωσης, ή κωδικοποίηση περί τό *έπιθετο*, έξυπηρετεί τήν πραγματοποίηση αυτού του ραντεβού; Ούτε αυτή ή διατύπωση έξυπηρετεί, γιατί «βάζει τό κάρρο μπροστά από τά βόδια» και όχι μόνο. Δύο στρατιωτικά σώματα είναι δυνατό νά συγκλίνουν και νά σφυροκοπούν από κοινού τούς έχθρικούς στόχους (και σ' αυτή τήν περίπτωση άκόμα, προϋπόθεση γιά τή σύγκλιση είναι ή άκριβής έφαρμογή ενός προδιαγεγραμμένου σχεδίου). Οί ίδέες, όμως, τής κομμουνιστικής άνανέωσης και οί ιδέες τής οικολογίας έπιδρούν οί μέν στίς δέ, άλληλοκαθορίζονται και άναδιαμορφώνονται, έπαληθεύονται ή διαψεύδονται, βρίσκονται σέ διαρκή αντιπαλότητα — άλλοτε γόνιμη, άλλοτε στείρα —, συγκλίνουν συμπωματικά γιά νά άποκλείουν πάλι και τό αντίστροφο, κάποιες έπικρατούν, κάποιες άλλες ύποτάσσονται. Δέν είναι δυνατό νά συγκλίνουν ως τέτοιες βάσει προδιαγεγραμμένου σχεδίου, όσο

στρατηγική, όσο δεινή κι άν είναι ή σύλληψη αυτού του σχεδίου. Άντίστοιχα και οί δυνάμεις (κομμουνιστές, οικολόγοι, έναλλακτικοί) που έμπορούνται άπ' αυτές ή εκείνες τίς ιδέες, όσο κι άν έχουν τό κοινό χαρακτηριστικό ότι προσπαθούν νά άμφισβητήσουν τή σημερινή πραγματικότητα, έπειδή είναι διαφορετικής προέλευσης και άγωνίζονται μέ διαφορετικούς τρόπους και γιά διαφορετικούς πολλές φορές στόχους, δέν είναι δυνατό νά συγκλίνουν έπειδή άπλώς θέλουμε νά συγκλίνουν.

Τό ζήτημα των σχέσεων άριστεράς και οικολογίας έχει τεθεί — έδω και δεκαπέντε χρόνια στήν Εύρώπη, πριν από δέκα χρόνια στήν Ελλάδα — από τά πράγματα, έξ *άντικειμένου*. Τόσο οί άριστεροί, όσο και οί οικολόγοι δοκιμάζονται μπροστά στήν ίδια πραγματικότητα: *τήν κοινωνική και τήν οικολογική κρίση*. Τά άποτελέσματα του υπάρχοντος τρόπου παραγωγής πάνω στίς παραγωγικές δυνάμεις (έν προκειμένου πάνω στήν εργατική δύναμη και στή φύση) έχουν φθάσει σέ τέτοιο κρίσιμο σημείο που θέτουν προβλήματα ύπαρξης και άναπαραγωγής αυτών των παραγωγικών δυνάμεων, προβλήματα γιά τό μέλλον του άνθρώπου ως βιολογικού είδους. Είναι γι' αυτό άδιανόητο νά είναι σήμερα κανείς άριστερός χωρίς νά έχει ένωματώσει στήν προβληματική του και τήν οικολογική προβληματική, όπως είναι έκτός θέματος και μίζερος (πτωχός) ό κάθε οικολόγος που δέν διαμορφώνεται και μέσα από τήν άριστερή (ποιά άραγε;) προβληματική. «Οί άριστεροί είναι καταδικασμένοι νά γίνουν και οικολόγοι, οί οικολόγοι είναι καταδικασμένοι νά γίνουν και άριστεροί», (βλέπε Α. Έλεφάντη «Οικολογία και Άριστερά», *Πολίτης*, τεύχος 97, Μάρτιος 1989). Άν τό «καταδικασμένοι» ένοχλεί μερικούς άνάμεσα μας, ως ένστερνισθομε τό «ύποχρεωμένοι».

Αυτή είναι ή άναγκαία προτεραιότητα που πρέπει νά εκπληρώσουμε ως άριστεροί (τό ίδιο ισχύει και γιά τούς οικολόγους, ζήτημα όμως που καλούνται νά τό άντιμετωπίσουν μέ τούς τρόπους που αυτοί θά κρίνουν), πριν χαθούμε στή σολομωνική τής «στρατηγικής μας σύλληψης γιά τή σύγκλιση» ή «τή στρατηγική τής σύγκλισης». Κοιτολογίς, νά μή φύγουμε προς τά μπρος βηματίζοντας στό κενό.

ΟΙ ΣΤΡΑΤΗΓΙΚΑ ΓΟΝΙΜΕΣ ΥΠΟΔΕΙΞΕΙΣ ΤΗΣ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑΣ

Παρ' όλα όσα άναφέραμε προηγουμένως, τά ζητήματα στρατηγικής παραμένουν μετέωρα. Παραμένει δηλαδή μετέωρο τό πώς θά ενεργοποιήσουμε

και θά αξιοποιήσουμε τό στρατηγικό μας στόχο (σοσιαλισμός-άταξική κοινωνία) και τά μέσα που διαθέτουμε (μαρξιστική θεωρία, ιστορική έμπειρία, πολιτικές δυνάμεις του σοσιαλισμού, και κυρίως τήν ταξική πάλη), ώστε νά άνατραπεί ή σημερινή κοινωνική και φυσική άθλιότητα. Δέν είναι δυνατό νά τακτοποιήσουμε αυτές τίς εκκρεμότητες στά έπόμενα. Άλλωστε, αυτές δέν τακτοποιούνται μέ διανοητικές κατασκευές και εύχολογία. Άξίζει, όμως, νά προσπαθήσουμε νά φωτίσουμε τά πράγματα λίγο περισσότερο.

Υπάρχει μιá ιστορική παρεξήγηση που μας βαραινεί. Οί ιδιαιτερότητες τής *πραγματικής* κοινωνίας γίνονται συνήθως άντιληπτές ως τό *ύπόλοιπο μιās άφαίρεσης*: ιδιαιτερότητες = (πραγματική κοινωνία) — (θεωρητική κοινωνία).

Η θεωρητική κοινωνία, όρισμένη από τή μαρξιστική θεωρία, είναι μιá σταθερά. Άρκει, λοιπόν, νά λάβουμε ύπόψη μας μόνο τίς ιδιαιτερότητες (τίς περιφημες «έθνικές ιδιομορφίες») και νά *προσαρμόσουμε* τήν πολιτική τακτική που έξυπηρετεί τή στρατηγική μας σ' αυτές τίς ιδιαιτερότητες. Αυτή όμως ή *μονόπλευρη προσαρμογή* (πέρα από τούς κινδύνους του ρεφορμισμού, του άριστερισμού και του άγονου μιμητισμού που συνιστούν προβλήματα άλλης τάξης και έχουν σχέση, μεταξύ άλλων, μέ τό πόσο πετυχημένη είναι ή συγκεκριμένη άνάλυση τής συγκεκριμένης κατάστασης) περιορίζει άφ' ενός τή συγκεκριμένη άνάλυση τής συγκεκριμένης κατάστασης μόνο στίς ιδιαιτερότητες και άφ' έτέρου δέν *έπηρεάζει* αυτή τήν ίδια τή μαρξιστική θεωρία, δέν συμπληρώνει τά κενά της, δέν τήν άπαλλάσσει από τά νεκρά της στοιχεία, μέ βάση τά διδάγματα τής *συνολικής* κοινωνικής πραγματικότητας. Η «καταδίκη» ή «ύποχρέωση» των άριστερών νά γίνουν και οικολόγοι γονιμοποιείται μόνο αν άεμπλακούν άπ' αυτή τήν ιστορική παρεξήγηση, αν στοχασθούν πάνω στο σύνολο του *πραγματικού* τής εποχής μας κι όχι μόνο στήν ιδιαιτερότητα τής οικολογικής κρίσης, έχοντας δήθεν τή σιγουριά και τή σταθερότητα μιās γιά πάντα πλήρως έξεργασμένης μαρξιστικής θεωρίας γιά τό κοινωνικό. Δέν υπάρχουν δύο ξεχωριστά θέματα: από τή μιá πλευρά τά κοινωνικά και άπ' τήν άλλη τά οικολογικά. Η οικολογική κρίση είναι μιá άλλη όψη τής κοινωνικής κρίσης και άντιστρόφως. Η οικολογία *έμπλέκεται στήν ταξική πάλη* διευρύνοντας τήν, όπως τόνιζα σέ παλιότερο άρθρο μου (βλέπε Β. Ζουναλή «Παγίδες μιās άναγωγής και ενός μύθου», *Πολίτης*, τεύχος 87, Ιανουάριος 1988). Τό επαναστατικό ύποκείμενο διευρύνεται, «άποτελείται από τό σύ-

νολο του κοινωνικού συλλογικού εργαζόμενου που υφίσταται και εκμετάλλευση και αποξένωση στις σχέσεις του με τη φύση, την οικονομία, την πολιτική» (βέλε Α. Ελεφάντη, στο ίδιο). Αυτό που φαντάζει σε μερικούς από εμάς ως κάποια «τακτική σύγκλιση ετερόκλητων κοινωνικών ομάδων και συμφερόντων», δέν είναι στη σημερινή πραγματικότητα παρά η «συνάρθρωση όλων των κοινωνικών δυνάμεων που έχουν συμφέρον να πάρουν στα χέρια τους το πώς, το τί και το για ποιόν ή παραγωγή».

Η περιφημη σύγκλιση υπάρχει στην κοινωνία και είναι δυνατό να ενεργοποιηθεί κάτω από τις κατάλληλες προϋποθέσεις. Κι αυτό θα ήταν στρατηγικά γόνιμο. Όπως γόνιμο θα ήταν για τους κομμουνιστές και το κομμουνιστικό κίνημα να λύσει το γόρδιο δεσμό, να προχωρήσει πέρα από το σημείο *άκνητοποίησης*, ανανεώνοντας τη μαρξιστική θεωρία, πολιτικοποιώντας την πολιτική του βάσει των υποδείξεων του πραγματικού.

ΛΙΓΑ ΑΚΟΜΗ ΛΟΓΙΑ ΓΙΑ ΤΗ ΣΥΝΑΝΤΗΣΗ ΤΟΥ «ΚΟΚΚΙΝΟΥ» ΜΕ ΤΟ «ΠΡΑΣΙΝΟ»

Εξάλλου, και τα οικολογικά κινήματα οικοδομούνται *αυτόνομα* (οργανωτικά, ιδεολογικά, πολιτικά) και σε αντιπαλότητα προς τις άλλες δυνάμεις της ευρωπαϊκής αριστεράς. Τα τελευταία όμως χρόνια, με πρώτο χαρακτηριστικό παράδειγμα το κόμμα των Πράσινων στη Δυτ. Γερμανία, πολλά απ' αυτά υποχρεώθηκαν να πλησιάσουν την Αριστερά συνειδητοποιώντας τα στενά όρια μιας άμιγους οικολογικής προοπτικής. Το κεντρικό

πρόβλημα γύρω από το οποίο εξελίσσεται από καιρό η σύγκρουση μεταξύ των διαφόρων ρευμάτων μέσα στο κόμμα των Πράσινων, είναι το πρόβλημα της συμμετοχής ή μη σε κυβερνήσεις συνεργασίας με το Σοσιαλδημοκρατικό κόμμα της Δυτ. Γερμανίας (SPD). Το γεγονός αυτό εγκαινίασε και τη σχετική συζήτηση για τη συνάντηση του «κόκκινου» (SPD) με το «πράσινο» (Πράσινοι Δυτ. Γερμανίας). Αυτή η προοπτική πήρε έκτοτε ευρωπαϊκές διαστάσεις και διευρύνθηκε θεματικά: πέρα από το ζήτημα της κυβερνητικής εξουσίας, εμπλουτίστηκε και με τα θέματα της ανασύνθεσης της ευρωπαϊκής αριστεράς (θέματα που τα ποικίλα ρεύματα της ευρωπαϊκής αριστεράς, κομμουνιστές, σοσιαλιστές και σοσιαλδημοκράτες συζητούν εδώ και χρόνια στις χώρες της ΕΟΚ) όχι μόνο πάνω στον άξονα «υπέρβασης του ιστορικού σχίσματος της αριστεράς», αλλά και πάνω στον άξονα της συνάντησης του «κόκκινου» και του «πράσινου». Τα συγκεκριμένα αποτελέσματα αυτών των προσπαθειών είναι ακόμα πενιχρά και οι προοπτικές άσαφεις.

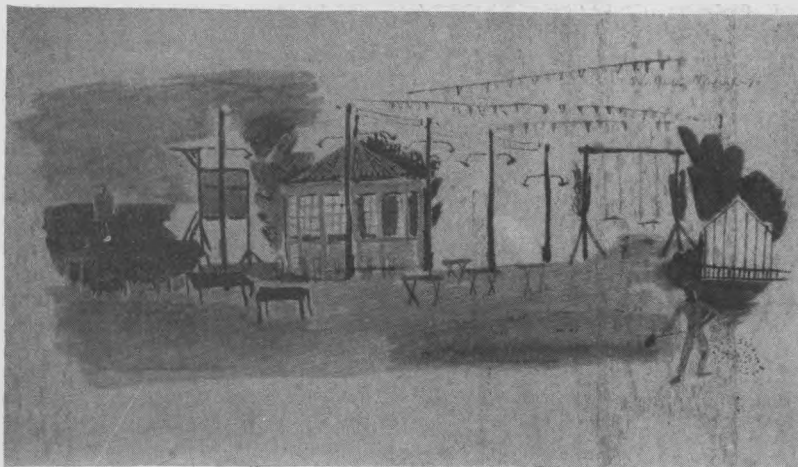
Σε ποίο βαθμό μπορεί αυτές οι εξελίξεις να δικαιολογήσουν και να στηρίξουν τη συνάντηση του «κόκκινου» με το «πράσινο» στην Ελλάδα; Σε πολύ μικρό ως κανένα βαθμό για την ώρα. Η εμπειρία από τις προεκλογικές προσπάθειες για κοινή κάθοδο του ΚΚΕ έσωτ. - Ανανεωτική Αριστερά με ένα τμήμα των «οικολόγων-εναλλακτικών» στις ευρωεκλογές είναι αρνητική. Μετεκλογικά, μετά τη σχετική επιτυχία ενός τμήματος των εγχωρίων «οικολόγων-εναλλακτικών» στις ευρωεκλογές (1,1%) και μετά από τις νωπές αντίστοιχες σχετικές ε-

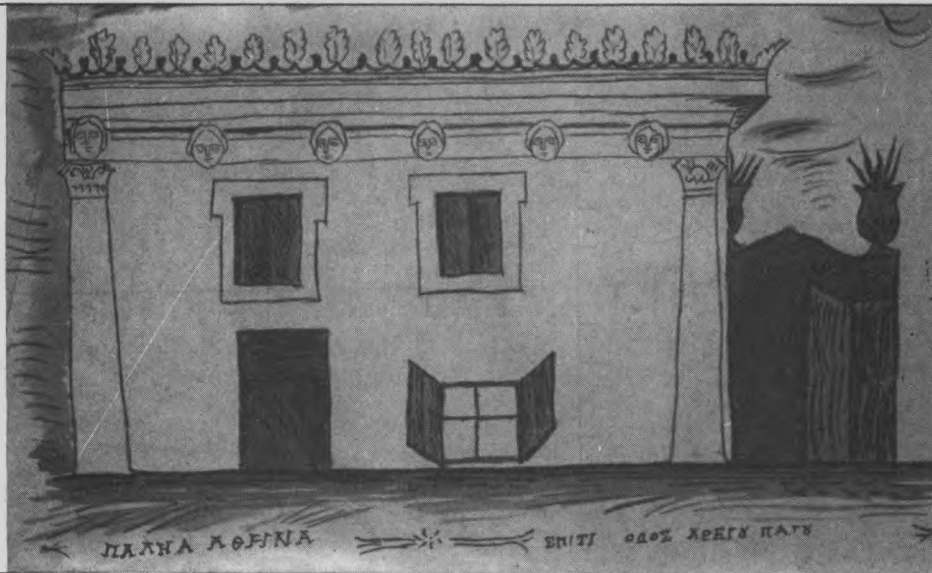
κλογικές επιτυχίες των οικολόγων στη Γαλλία, Ιταλία και Μεγ. Βρετανία, παρ' όλη την έντονη παρουσία της αριστεράς σ' αυτές τις χώρες, τα πράγματα έγιναν άκομμο περίλοκα. Για μία σχετικά μεγάλη περίοδο οι πράσινοι, οι οικολόγοι και οι εναλλακτικοί θα έχουν στραμμένη την προσοχή τους άλλου και όχι στο να συμμαχήσουν με το ΚΚΕ έσωτερικού-Ανανεωτική Αριστερά ή τον Συνασπισμό.

Το περίπου ανύπαρκτο ως χθές, αλλά εμπλεο ελπίδων για τη μελλοντική του ανάπτυξη εγχώριο οικολογικό κίνημα, έχει να αντιμετωπίσει κατά προτεραιότητα τα ζητήματα της πολιτικής του συγκρότησης.

Κατόπιν αυτού, έμεις τί κάνουμε; Πέρα από τα όσα (κι ως μήν τό ξεχνάμε είναι πολλά και δύσβατα) έχουμε να κάνουμε για την «άνανέωση του κομμουνιστικού κινήματος», και την υποχρέωσή μας να γίνουμε και οικολόγοι, όπως αυτά σκιαγραφήθηκαν στα προηγούμενα, έχουμε να πραγματοποιήσουμε και πολλές μελλοντικές συναντήσεις με το «πράσινο» πάνω σε συγκεκριμένα προβλήματα. Έχουμε να δηλώσουμε παρόντες σε συγκεκριμένους αγώνες, σε συγκεκριμένους τόπους, έναντι συγκεκριμένων απειλών. Έχουμε να αναπτύξουμε αγωνιστικές ενότητες με όλους όσους είναι δυνατό να εδαισθητοποιηθούν και να συμμετάσχουν σ' αυτούς τους συγκεκριμένους μελλοντικούς αγώνες. Ασφαλώς, αυτές οι συναντήσεις λόγω του περιορισμού τους στο συγκεκριμένο κάθε φορά ζήτημα δέν μπορούν να υποκαταστήσουν την κεντρική συνάντηση του «κόκκινου» με το «πράσινο».

Αυτή θα παραμένει σε έκκρεμότητα για όσο διάστημα έμεις και οι άλλοι αντιμετωπίζουμε άκρως *επιλεκτικά* τις υποδείξεις του πραγματικού.

Ἡ ὕβρις, ἡ κάθαρσις, τὸ ἀδιέξοδο ΣΤΟΝ ΑΣΤΕΡΙΣΜΟ ΤΟΥ ΛΑ·Ι·ΚΙΣΜΟΥ

τοῦ Ἁγγελου Ἐλεφάντη

Σ

τῆ Βουλῆ τῶν Ἑλλήνων, ἕνας «φιλοσοφημένος» ρήτορας, ἀπὸ ἐκείνους πού κατέχουν ὄχι μόνο τὰ δικηγορικά —αὐτὰ τὰ γνωρίζουν ὅλοι— ἀλλὰ καὶ Πλούταρχο καὶ Ἀριστοτέλη καὶ Ἰωάννη Χρυσόστομο, γιὰ νὰ ὑπερασπίσει τὸν Α. Παπανδρέου καὶ ἀρχηγό του ἀπὸ τὶς κατηγορίες γιὰ ἀνάμειξη στὸ σκάνδαλο Κοσκωτᾶ χρησιμοποίησε καὶ τὸν ἀριστοτέλειο ὀρισμὸ τῆς «καθάρσεως». Ἄλλωστε γιὰ κάθαρση ἦταν ὁ λόγος, γι' αὐτὴν ὅλοι μιλοῦν, τοῦτο τὸ μίasma θέλουν οἱ πάντες νὰ ἀπαλείψουν, ἄλλοι γιὰ νὰ ἐξαγνισθοῦν καὶ ὡς ἐντιμοὶ πλέον πολῖτες καὶ πολιτικοὶ νὰ συνεχίσουν τὸν πρότερον ἐντιμον βίον, ἄλλοι ἀκριβῶς γιὰ τὸν ἀντίθετο λόγο: νὰ ἐμποδίσουν τοὺς πρώτους νὰ ἐξαγνισθοῦν, νὰ τοὺς καταστήσουν στὰ μάτια τῆς κοινῆς γνώμης ποινικά ὑπόλογους, ἠθικά ἐπιλήψιμους καὶ κυρίως πολιτικά ἀφερέγγυους. Ὑπολογίζουν ἔτσι ὅτι θὰ μπορέσουν νὰ συλλήσουν ἕνα σεβαστὸ μεράδι ἀπὸ τὸ 40% τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, νὰ τὸ προσθέσουν στὸ δικό τους καὶ νὰ θρονιασθοῦν γιὰ τὰ καλά στὴν ἐξουσία.

Δέν εἶναι κακὸ βέβαια πού κάποιοι ἀγορητές στὴ Βουλῆ θυμοῦνται τὸν Ἀριστοτέλη ἢ τὸν Πλούταρχο. Ἀντίθετα μάλιστα. Ἡ ἀρχαιομάθεια ἀπο-

δεικνύει προσωπικὴ πνευματικὴ εὐγένεια, δίνει μιά διάσταση πιο στοχαστικὴ σέ τούτη τὴν ἄγρια συνδικαλιστικὴ λογόρροια πού εἶναι μιά συνεδρίαση τῆς Βουλῆς. Καὶ ἀφοῦ, χάρη στὴν ΤV, ὅλοι οἱ κοινοὶ θνητοὶ καὶ ἀκοῦμε καὶ βλέπουμε τοὺς ἐκπροσώπους τοῦ ἔθνους, ἐκτός ἀπὸ τὶς ἀπεγνωσμένες χειρονομίες τοῦ Γεννηματᾶ, δίκην σηματοροῦ ἱστιοφόρου τοῦ περασμένου αἰῶνα, καὶ τὰ λαϊκὰ γνωμικά τοῦ Χαρ. Φλωράκη, μιά λατινικοῦρα ἢ μιά ἀρχαιοελληνικοῦρα σπάει κάπως τὴν πλήξη τῶν δεκάωρων τῆς ἐθνικῆς λογομαχίας.

Ἄλλὰ νὰ ξέρουμε ὁμως καὶ τί λέμε. Διότι «κάθαρσις» καὶ μάλιστα «περαίνουσα» τὰ ἀνομήματα ὑπάρχει ἐπειδὴ προϋπάρχει ἡ «ὕβρις». Ὑβρις πρὸς τὸ θεῖο, ὕβρις πρὸς τὸν νόμο, ὕβρις πρὸς τοὺς ἀνθρώπους. Ὅταν τὰ πράγματα γίνονται κουβάρη, ὁ θεῖος νόμος δέν ἀρκεῖ κι ἡ ἀνθρώπινη δύναμη δέν μπορεῖ νὰ ξαναφέρει τὴν ἡρεμία στὶς διαταραγμένες σχέσεις τῆς ἀνθρώπινης κοινωνίας. Κι ἀφοῦ ἡ κάθε πλευρά, μὲ ἀλαζονεία καὶ περιφρόνηση πρὸς τὸν ἄλλο, ἔχει τραβήξει ὡς τὰ ἄκρα τὸ δικό της τὸ δίκιο, τότε μόνο μὲ τὴν ὑπέρβαση τῶν παθῶν, τῶν συγκρουομένων δικαίων, μπορεῖ νὰ ἡρεμήσει ἡ ἀνθρώπινη κοινωνία. Νὰ

βρεῖ ἕνα νέο βηματισμό. Κάθαρση ὡς στιγμή ὑπέρβασης δέν εἶναι ἡ ἀπόλυτη ἐπικράτηση τοῦ ἐνός πάνω στὸν ἄλλον, δέν εἶναι ἡ τιμωρία τοῦ ἐγκλήματος, δέν εἶναι ἡ ἐξόντωση τῶν ὑπαίτιων, ἀλλὰ ἡ συνειδητοποίηση τῶν ἀνομημάτων πού προξένησε ἡ ὕβρις. Ὅχι τὸ νεοελληνικὸ «περασμένα ξεχασμένα» οὔτε τὸ ἰουδαιοχριστιανικὸ ὄφθαλμὸν ἀντὶ ὄφθαλμοῦ καὶ ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος. Ὅχι ἡ ἀντεκδίκηση ἀλλὰ ἕνας νέος νόμος. Ἐνα καινούριο ἦθος πού κατασταλάζει στὰ πνεύματα τῶν ἀνθρώπων ὅταν ὅλα τὰ μέρη πού ἐνέχονται στὴν τραγωδία, ἄλλος περισσότερο κι ἄλλος λιγότερο, ἔχασαν, πληγώθηκαν, ταπεινώθηκαν, πλήρωσαν, καί, κάτι ἀπὸ τὸν πόνο ὄλων, κάτι ἀπὸ τὰ παθήματα ὄλων, πού ἀπομένουν ὡστόσο μὲ ἐνάργεια στὴ μνήμη ὄλων, ὑποβάλλει μιά νέα συμπεριφορά. Ἐνα νέο ξεκίνημα δηλαδή πού δέν ἀνακυκλώνει τὸ φαῦλο κύκλο τῆς ἀντεκδίκησης ἀλλὰ ὑπαγορεύει τοὺς κανόνες τῆς συνέχειας χωρὶς τὴν ταπεινώση τῆς ἡττας, χωρὶς τὴν ἀλαζονεία τῆς νίκης. Καί μόνο ἔτσι ἡ διαδικασία γίνεται περαίνουσα, μόνο ἔτσι μπαίνει ἕνα τέλος πού τερματίζει ἀνεκκλητὰ τὰ προηγούμενα δράματα ἀλλὰ καὶ θέτει ἕνα νέο σκοπὸ, ἕνα νέο τέλος.

Σέ μᾶς τούς φτυστούς ἀπογόνους εὐκλεῶν προγόνων, ἀφοῦ μᾶς ὀδηγοῦν πνευματικοὶ ἡγέτες —καί οἱ πολιτικοὶ ἡγέτες εἶναι καί πνευματικοί— δέν διαχειρίζονται μόνο τὰ λεφτά μας ἀλλά καί τήν ψυχή μας καί τό πνεῦμα μας— σάν τόν κ. Παπαθεμελῆ πού παπαγαλίζει τή χρηστομάθεια καί τήν ἀρχαιομάθειά του, τόν κ. Μητσοτάκη πού μέσα στήν τραγωδία τοῦ δημόσιου βίου βρίσκει τήν εὐκαιρία νά καθαρίσει γιά νά θρονιασθεῖ καλά στήν ἐξουσία μιά καί δέν ἔχει παρά ἓνα δυό σκαλιά ἀκόμη ν' ἀνέβει, ἐφόσον, λοιπόν, μᾶς ὀδηγεῖ καί μᾶς καθοδηγεῖ ἡ εὐτέλεια μέ τή νεοελληνική κι ὄχι τήν ἀρχαιοελληνική ἔννοια τοῦ ὄρου, ὅλα ὅσα μᾶς ἔμαθε ἡ ἀρχαία τραγωδία καθώς χαζεύουμε στό Ἡρώδειο καί τήν Ἐπίδαυρο τὰ καλοκαίρια καί πού τὰ ἔκαναν λιανά οἱ μεγάλοι σοφοί, μᾶς εἶναι παντελῶς ἀχρηστα. Κι ὁλόκληρος ὁ Ἀριστοτέλης, ἀφοῦ πρῖν κἄν ἀκόμη κλείσει ἡ αὐλαία, καί ἐνῶ ἡ κατά Μητσοτάκη κάθαρση προχωρεῖ ραγδαία κι ἐνῶ ἡ ἄλλη, ἡ κατά Παπαθεμελῆ, ἐπιστρατεύει τόν Πλούταρχο καί τόν Ἀριστοτέλη γιά ν' ἀμυνθεῖ, κινδυνεύουμε νά ξεχάσουμε τήν ὕβρι τούς ὕβριστές καί τούς ὕβρισθέντες.

Η ΥΒΡΙΣ, ΤΟ ΣΚΑΝΔΑΛΟ

Κάποια μέρα, πρῖν χρόνια κατέφθασε ἓνας ἐξ Ἀμερικῆς ὁμογενῆς τραπεζίτης, ὁ Γεώργιος Κοσκωτᾶς. Ἀγόρασε τήν Τράπεζα Κρήτης, ἀγόρασε ἐφημερίδες, περιοδικά, ἔβγαλε δικές του, ἀχρήστευσε ἄλλες, ὀργάνωσε ἓνα τεράστιο σύγχρονο ἐκδοτικο-δημοσιογραφικό συγκρότημα, μῆκε στά FM, ἀγόραζε παντοῦ χωράφια, σπίτια, ξενοδοχειακά συγκροτήματα, ποδοσφαιρικές ὁμάδες, ποδοσφαιριστές, μασκεμπωλιστές καί παράγοντες, ἔβαζε ὑποψηφιότητα γιά τή δορυφορική, σκορποῦσε χρήμα παντοῦ, πολύ χρήμα. Κόσμος πολὺς, δημοσιογράφοι, διανοούμενοι, ποδοσφαιριστές, τεχνικοί, ἐπιστήμονες ἔρρεαν πρὸς τὸ χρήμα καί πρὸς τὸ μοντέρνο στὺλ δουλειᾶς πού εἰσήγαγε ἡ νέα αὐτοκρατορία. Καί μέσα σ' ὅλα αὐτὰ ὑπουργοί, ὁ πρωθυπουργὸς αὐτοπροσώπως, οἱ «προσωπικοί» του φίλοι, τὸ Καστρί, τὰ ὑπουργεῖα, ἡ ἀξιοματική ἀντιπολίτευση, τὰ ἄλλα δημοσιογραφικά συγκροτήματα πού ἔβλεπαν τὸν σοβαρὸ κίνδυνο πού τούς ἀπειλοῦσε ἀπὸ τοῦτον τὸν ἀπληστο, τολμηρὸ, ἀδίστακτο νεοφερμένο μέ τὰ πολλὰ λεφτά καί τίς ἰσχυρές πλάτες, ντόπιες καί ξένες. Τίποτε δέν τὸν σταματοῦσε. Καί τίποτε δέν σταματοῦσε τήν κομοσυρρή πρὸς αὐτόν. Ὅλοι ἤθελαν νά βροῦν μιά θέση κάτω ἀπὸ τὸν ἀνατέλλοντα ἥλιο τοῦ κοσκωτισμοῦ νά βροῦν μιά θέση στήν Κοσκωτλάνδη.

Αὐτὰ ἀκόμη πέρουσι τέτοιο καιρὸ. Ἄν ἡ ἐπιδρομὴ τοῦ κοσκωτισμοῦ κρατοῦσε ἀκόμη λίγο καιρὸ, ἂν τὸ σκάνδαλο ξέσπαγε μερικοὺς μῆνες ἀργότερα, λίγοι θά εἶχαν ἀντέξει στή σαγήνη τοῦ χρήματος καί τῆς δύναμης τῆς νέας αὐτοκρατορίας.

Ποιὸς ἦταν ὁ σκοπὸς αὐτῆς τῆς ἐπιδρομῆς, ποιὸς ὁ στόχος τῆς κοσκωτείας αὐτοκρατορίας; Σαφέστατος: νά ἀλώσει τὸ φαντασιακὸ τῶν Νεοελλήνων. Νά ἀλώσει τούς μηχανισμοὺς διαμόρφωσης κοινῆς γνώμης, τίς εὐαισθησίες, τὰ λόγια, τὸν λόγο, τὰ σύμβολα, τίς παραστάσεις, τίς ἀναπαραστάσεις, τίς ἰδέες, τίς ἰδεολογίες: γιά νά ἔχει στό χέρι του τίς συμπεριφορές. Ἄν εἶχε στό χέρι τὴν ψυχή, τὸ μυαλό, τὸ φρόνημα, τὸ μάτι, τ' ἀφτί, τὴν εικόνα, τότε θά ἔρχοταν στὰ σίγουρα καί χωρὶς ἀντιρρήσεις καί τὸ σῶμα, ἄψυχο, ἄβουλο, ἀπονευρωμένο, μαλαγμένο.

Ὁ στόχος αὐτὸς ὅσο περισσότερο ἦταν εὐκρινῆς τόσο λιγότερο μᾶς ἔνοιαζε. Μάλιστα, κάναμε σά νά θέλουμε νά εὐδοθεῖ τὸ ταχύτερο, μιά καί ἐγγραφὸταν στὸν ἄστερισμὸ τοῦ μοντέρνου, τοῦ μεταμοντέρνου τοῦ 2000. Ἄλλωστε οἱ ἀνταγωνιστές του* δέν τοῦ ἀμφισβητοῦσαν τὸ σκοπὸ, πού ἦταν καί δικὸς τὸς σκοπὸς, ἀλλὰ τὰ μέσα πού μετέρχονταν, γιὰ τὰ ὁποῖα εἶχαν βάσιμες ὑπόνοιες ὅτι ἦταν παράνομα. Ἐδῶ, πραγματικά, ἔχουμε νά κάνουμε μέ ἓνα φαινόμενο γενικῆς σιωπῆς ἰδιαίτερα εὐγλωττης. Γιατί τάχα τὸ ρωμεῖκο σῶπῃσε σ' αὐτὴν τὴν τεράστια ἐκστρατεία ἄλωσης τοῦ φαντασιακοῦ τοῦ κόσμου; Γιατί κάπου αἰσθανόταν σχεδὸν περήφανο πού ἀποκοτοῦσε κι ἡ ψωροκάσταινα τὸν δικὸν τῆς Μπερλουσκόνι; Γιατί ὁ λαλίστατος «ἀντιμπεριαλισμὸς» τῆς ἀριστερᾶς, γιατί ὁ κραυγαλέος ἀντιαμερικανισμὸς, οἱ ρητορείες περὶ ριζῶν, παραδόσεως, ἔθνικου μας πολιτισμοῦ, ἐλληνικότητος, δέν βρῆκαν λέξη νά ποῦν γιά τὴν ἐπιχειρούμενη ὑποδούλωση κάτω ἀπὸ τὴν σαρωτική ἐπέλαση τῶν ἐρπυστριῶν πού πολεμοῦν στὸ μέτωπο τῶν συμβόλων καί τῶν σημείων; Γιατί τοῦτος ὁ βαθιὰ ὀπως λέγεται, δημοκρατικὸς κόσμος δέν αἰσθάνθηκε τὴν ἀπειλή τοῦ ὁλοκληρωτισμοῦ πού ἀντιπροσώπευε τὸ οἰκοδομούμενο μονοπώλιο Κοσκωτᾶ;

Ἄς ἀφήσουμε ἀναπάντητα γιά τὴν ὥρα τὰ ἐρωτήματα. Νά θυμόμαστε μόνο ὅτι ἐπὶ τῆς οὐσίας ὑπῆρξε σιγὴ ἀπόλυτη, ἔτσι πού εὐκόλα ἐξηγεῖται ἡ ἔκρηξη εὐαισθησίας διανοουμένων, ἐπισημόνων, καλλιτεχνῶν τὴν τελευταία στιγμή νά καταδικάσουν τὸ σκάνδαλο καί τούς σκανδαλοποιούς. Ἡ συγκάλυψη τῆς ἐνοχῆς εἶναι πάντοτε θορυβώδης. Ἄς θυμόμαστε ἀκόμη ὅτι ὁ Κοσκωτᾶς μᾶς ἤθελε ὅλους στὸ βασιλεῖο του: δεξιούς, ἀριστεροῦς, μαρξιστές, ἀντιμαρξιστές,

φραγκφουρτιανούς, φιλόσοφους, ποιητές, δημοσιολόγους, δημοσιογράφους, ποδοσφαιριστές, οικονομολόγους. Ὅλους, ἀρκεῖ νά κρατούσαμε στή τσέπη τὸ διαβατήριό τοῦ δικοῦ του βασιλείου.

Βέβαια, σήμερα πού ἀποκαλύφθηκε τὸ σκάνδαλο, ὅλοι ξέρουμε ὅτι ὁ Κοσκωτᾶς ἦταν ἀπατεώνας, ψευδοτραπεζίτης, ἔκλεβε τὰ λεφτά τοῦ κόσμου γιά νά φτιάξει τὸ βασιλεῖο του. Κι ἔχουμε ἡσυχη τὴ συνείδηση. Ἦταν ἀπατεώνας, μᾶς ἔξαπατήσε.

Ἀλήθεια; Δηλαδή, ἂν δέν ἦταν ἀπατεώνας καί κλέφτης, ἂν ἦταν ἓνας Κροῖσος σάν τὸν Μπερλουσκόνι στήν Ἰταλία, ἢ τὸν Ἐρσάν στή Γαλλία, τὸ συγκρότημα Στέρν στή Γερμανία δέν θά ὑπῆρχε πρόβλημα; Ἄν ὅλη ἐτούτη ἡ ἐπιχείρηση χειραγώγησης γίνονταν μέ *σύννομα μέσα*, ὅπως ἔχει γίνει ἄλλοῦ, σήμερα θά εἴμαστε εὐτυχεῖς ὡς ὑπῆκοοι τῆς Κοσκωτλάνδης, νά μᾶς σφυροκοποῦν οἱ σταθμοὶ τοῦ Κοσκωτᾶ, μέ τὸν Ὀλυμπιακὸ νά παίρνει ἀράδα τὰ πρωταθλήματα, μέ τίς ἐφημερίδες καί τὰ περιοδικὰ του, μέ τὸ δορυφορικό του κανάλι, τὰ ξενοδοχεῖα, τὰ κρουαζιερόπλοια καί τὰ ἐκδοτικά του; *Φοβᾶμαι πὼς ναί* κι ὁ φόβος εἶναι ἐδῶ λέξη ἀπλῶς ρητορική. Ἡ προηγούμενη σιωπὴ, ὅπως κι ἡ σιωπὴ γιά τοῦ ἴδιου τύπου καταστάσεις πού ἄλλοι προωθοῦν σήμερα ἀκόμη μπροστά στὰ μάτια μας, μέ πρωταγωνιστὴ τὸ ἴδιο τὸ κράτος, κάνουν τὸ φόβο βεβαίωτο. Ἡ κοινωνία μας δηλαδή δέν ἀντέδρασε στήν ἐκμετάλλευση, τὴν ἐμπορευματοποίηση καί τὴν μονοπωλοποίηση τοῦ φαντασιακοῦ τῆς κόσμου. Ἐβαλε τίς φωνές μὸλις ἔμαθε ὅτι τοῦτο γίνονταν μέ κλεμμένα λεφτά.

Εἶναι περίπου ὅπως δέν βάζει τίς φωνές γιά τὴν ἐκμετάλλευση τῆς ἐργατικῆς δύναμης ἀλλὰ βάζει τίς φωνές ὅταν ὑπάρχουν καταχρήσεις καί παρανομίες ὡς πρὸς τὴν ἐκμετάλλευση τῆς ἐργατικῆς δύναμης.

* Ἄς ψᾶξει ὁποῖος θέλει τὸ *Βῆμα* τοῦ Λαμπράκη τὴν *Ἐλευθεροτυπία* τοῦ Τεγόπουλου, τὸ *Ἔθνος* τοῦ Μπόμπολα. Δέν θά βρεῖ κάποια σοβαρὴ κριτικὴ στὸ ἐγχείρημα Κοσκωτᾶ. Κι αὐτὸ γιὰ καὶ τοῦτα τὰ συγκροτήματα διαμόρφωσης κοινῆς γνώμης τὸν ἴδιο σκοπὸ εἶχαν, τὰ ἴδια ἰδεολογικά μέσα μετέρχονταν. Τί διέφερε ἐπὶ τῆς οὐσίας τὸ *ΕΝΑ* ἀπὸ τὸν *Ταχυδρόμο*; Οἱ ἀνταγωνιστές μιλοῦσαν μόνο γιὰ παρανομίες. Ἄν δέν ὑπῆρχαν οἱ παρανομίες δέν θά ἔχαν τίποτε νά ποῦν. Παρόλο πού οἱ φιλοδοξίες ἦταν ἴδιες, ὥστόσο τὰ ντόπια συγκροτήματα ἦταν ὑποχρεωμένα νά κινηθοῦν μέσα στὸ πλαίσιο τῶν δικῶν τους δουλειῶν, τῶν δικῶν τους παραδόσεων, καί τῶν δικῶν τους δυνατοτήτων. Ἡ ὁποια κριτικὴ, ἀσθενὴς ἄλλωστε, ἦρθε πάλι ἀπὸ τὸ περιθώριο καί παρέμεινε περιθωριοποιημένη.

ΤΟ ΣΚΑΝΔΑΛΟ ΤΗΣ ΕΞΟΥΣΙΑΣ

Κι όμως, δέν υπήρξαν όλα αυτά τὰ σημεῖα καὶ τέρατα, καὶ κυρίως τὰ τέρατα, ἐπειδὴ κάποια μέρα ἐμφανίστηκε ἕνας χοντρός ψευδοτραπέζιτης. Αὐτὴ ἡ ἀσέλγεια σὲ βάρος τῶν θεσμῶν, σὲ βάρος τῶν ἐναισθησιῶν καὶ σὲ βάρος τῆς τσέπης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ μπόρεσε ν' ἀπλώσει παντοῦ τὴ δυσσομία τῆς ὄχι γιατί ὁ στρουμπουλός μπίζνεσμαν κατάφερε μὲ τὴν ἀτσιδωσὴν του νὰ τυλίξει τοὺς πάντες καὶ τὰ πάντα. Ὅχι· τὰ πράγματα δέν ἔγιναν ἔτσι, καὶ δέν ἐπικαλοῦμαι πληροφορίες καὶ κασέτες κρυφές πού οὔτε ἔχω οὔτε ἐνδιαφέρουν. Ἀκροῦν τὰ γνωστά, τὰ δημόσια. Ἀρκεῖ δηλαδή νὰ βλέπει κανεὶς ὅτι ὁ στόχος τῆς ἀλώσης τοῦ λαϊκοῦ ὑποσυνειδητοῦ ἐγγραφόταν στὶς ἀνάγκες τοῦ ΠΑΣΟΚ. Στὴ φάση τῆς ἀνόδου του, τὸ διάστημα 1977-1981, ὁλος ὁ «δημοκρατικός» τύπος εἶχε περάσει μὲ τὸ μέρος του. Καὶ δέν ἀναφέρομαι μόνον στὶς μεγάλες ἐφημερίδες ἀλλὰ καὶ σὲ ἑκατοντάδες ἐπαρχιακές, περιοδικὰ, δελτία, ἔντυπα εἰδικὰ πού τὸ καθένα κι ὅλα μαζί συνέτειναν στὴ διαμόρφωση ἑνὸς μεγάλου ρεύματος πού ὀνομάστηκε «ἀλλαγὴ». Μετὰ τὸ 1986 τὰ σημάδια τῆς κόπωσης αὐτοῦ τοῦ ρεύματος ἦταν σαφέστατα. Ἐβλεπε διαφορετικὰ μόνον ἡ σεναριολογία ἢ ἐκείνη ἡ πολιτικὴ πού σκέπτεται μὲ τοὺς δρους τοῦ πολιτικοῦ ἐπιφανόμενου χωρὶς νὰ παρακολουθεῖ τίς μετατοπίσεις πού πραγματοποιιοῦνται μέσα στὴν κοινωνία.

Πράγματι. Τὰ σημάδια γιὰ τὴν ἀπώλεια δυνάμεων τοῦ ΠΑΣΟΚ ἦταν ἐμφανέστατα ἀπὸ τὸ 1986 ὡς τὸ καλοκαίρι τοῦ 1988. Τὸ πρῶτο: ἀλλεπάλληλες ἐπίσημες δημοσκοπήσεις, ὄχι ἐκείνες πού πραγματοποιοῦσαν οἱ ἔταιρες δημοσκοπήσεων, ἀλλὰ, ἐκείνες πού ἔρχονταν στὸ φῶς διὰ τῆς λαϊκῆς ἐτυμηγορίας. Σύμφωνα μ' αὐτές τὸ ΠΑΣΟΚ ἔχανε σημαντικές δυνάμεις στὶς δημοτικές ἐκλογές τοῦ 1986 σὲ ὅλους σχεδόν τοὺς μεγάλους δήμους τῆς χώρας, ἔχανε ἐπίσης σημαντικές δυνάμεις σὲ ὅλες τίς ἐκλογές τῶν ἀντιπροσωπευτικῶν σωμάτων ἀκόμη καὶ στοὺς ἀγροτικούς συλλόγους, ὅπου παλιότερα ἡ συντριπτικὴ ἡγεμονία του ἦταν ἀδιαμφισβήτητη. Τὸ δεύτερο στοιχεῖο: αὐτὰ τὰ τελευταῖα τρία χρόνια εἶχε παρατηρηθεῖ μιά χωρὶς προηγούμενο κοινωνικὴ ἀναστάτωση. Δέν ὑπῆρξε ἐπαγγελματικὸς κλάδος τῶν δημόσιου ἢ τοῦ ἰδιωτικοῦ τομέα πού νὰ μὴν κινητοποιήθηκε. Ὑπῆρξαν μάλιστα ἀπεργίες πού κυριολεκτικὰ συντάραξαν τὸ πανελλήνιο. Ἄς προσθέσει κανεὶς μιὰν ἐπίσης ἀναμφισβήτητη ρευστότητα στὴν κυβερνητικὴ παράταξη μὲ ἀποχωρήσεις στελεχῶν καὶ κυβερνητικῶν παραγόντων ἀπὸ τὸ ΠΑΣΟΚ, πού ὅσο κι ἂν ἀποδιδόταν

σὲ ἐσωτερικὸ ξεκαθάρισμα λογαριασμῶν, ὥστόσο δέν ἔπαυαν ἀπὸ τὴ μερῖα τοὺς νὰ ὑπενθυμίζουσαν ὅτι ἡ κυβερνητικὴ παράταξη εἶχε χάσει τὴ συνοχή πού διέθετε παλιότερα καὶ ἐσωτερικέως θραύσματα τῆς κοινωνικῆς κριτικῆς.

Τάξεις καὶ στρώματα πού κυρίως στηρίζαν τὸ ΠΑΣΟΚ καὶ τὸ ἀνέβασαν στὴν ἐξουσία, ὅλος αὐτός ὁ μικροαστικός-μεσοαστικός κόσμος πού οἱ φοβερὲς ἀναλυτικὲς κατηγορίες τοῦ Α. Παπανδρέου βάφτισαν «μὴ προνομιούχους Ἑλληνες», στὴ διάρκεια τῆς δευτέρας τετραετίας τοῦ ΠΑΣΟΚ θὰ ἐξακολουθήσουν νὰ αἰσθάνονται μὴ προνομιούχοι. Τοὺς ἔλειπε τὸ «προνόμιο» τῆς ἐξασφάλισης. Κανεὶς δέν ἔγγυόταν τὴ μακροβιότητα τῶν ὑψηλῶν καταναλωτικῶν δυνατοτήτων, τὴν εὐμάρειά τους. Κοινωνικὰ στρώματα, πού ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον διαμορφώνονται μέσα στὶς διαδικασίες ἀνακατανόμησης τοῦ κοινωνικοῦ πλοῦτου, ἀναζητήσαν στὸ ΠΑΣΟΚ τὴν ἐξασφάλιση, τὴν κατοχύρωση ἀλλὰ καὶ τὴν ἐγγύηση γιὰ τὴ διευρυμένη ἀναπαραγωγὴ τους. Κάποιες μερίδες τους συνδέθηκαν μὲ τὴν ἐκπασκοκισμένη κρατικὴ γραφειοκρατία συναποτελώντας μαζί τῆς τὸν σκληρὸ πυρήνα τῶν ἀνερχόμενων νεοαστῶν ἐνῶ λαίμαργοι ἐπιχειρηματικοὶ κύκλοι κοσκιωτικοῦ τύπου εἶχαν συνδέσει στενά τὰ συμφέροντά τους μὲ τὴν πασοκικὴ ἐξουσία νεμόμενοι προμήθειες, κρατικὲς παραγγελίες καὶ δημόσιες ἐπενδύσεις. Τὸ μεγαλύτερο ὅμως μέρος αὐτῶν τῶν στρωμάτων μὲ τὴν ἀσαφῆ ταξικὴ ὑφή, μέσα στὶς ἀβεβαιότητες πού θὰ δημιουργήσῃ ἡ εὐρωπαϊκὴ ὀλοκλήρωση, μέσα στὶς πρόσθετες δυσκολίες πού θὰ σωρεύσει ἡ ἀντιφατικότητα καὶ ἡ ἀσυναρτησία τῆς πασοκικῆς διαχείρισης, μέσα στὸ στένεμα τῶν δυνατοτήτων ἀνάπτυξης ἐξαιτίας τῆς οικονομικῆς ὕφεσης, αἰσθάνονται νὰ ρευστοποιεῖται τὸ ἔδαφος κάτω ἀπὸ τὰ πόδια τους. Ἐπρεπε νὰ τῶνε ἀπὸ τὰ ἔτοιμα. Γι' αὐτὸ οἱ μετατοπίσεις, γιατί τὰ νεοφιλελεύθερα καὶ ψευδοαξιοκρατικὰ κηρύγματα τῆς Ν.Δ. ταιριάζουν καλύτερα στὶς κοινωνικὲς τους προσδοκίες.

Ὑπενθυμίζω ἐδῶ παρατηρήσεις πού εἶχαν γίνει σὲ τοῦτο ἐδῶ τὸ περιοδικὸ ἕνα χρόνο πρὶν καὶ πρὶν ἔσπασῃ ἀνοιχτὰ τὸ σκάνδαλο Κοσκωτᾶ, ἀκριβῶς γιὰ νὰ δείξω ὅτι ἡ ἡγεσία τοῦ ΠΑΣΟΚ, καὶ ἰδιαίτερα ὁ ἀρχηγός του, εἶχαν πλήρως συνειδητοποιήσει τὴν ἀνάγκη νὰ ἀντιδράσουν ἀποφασιστικὰ μπρὸς στὰ φαινόμενα τῆς διαρροῆς καὶ τῶν μετατοπίσεων. Ἐνας νέος μηχανισμὸς χειραγώγησης τῆς κοινῆς γνώμης, ἀμερικάνικου τύπου, ἦταν ἡ καλύτερη ἀπάντηση. Ὁ Κοσκωτᾶς δέν ἦταν ὁ μεγιστάνας πού ἦρθε, ὡς 4ῃ ἐξουσία, διακατεχόμενος ἀπὸ τὸ σύνδρομο τοῦ «Πολίτη Καίην» τοῦ

Ὅρσον Οὐέλες γιὰ νὰ ἐλέγξει τὰ πάντα. Ἡ κι ἂν ἦταν ἕνας μεγαλομανῆς δέν μᾶς ἐνδιαφέρει ἀφοῦ τὸ ΠΑΣΟΚ χρειαζόταν μιά τέτοια ἐκδοτικό-τραπέζικη δομῆ. Ὁ κοσκωτισμὸς ἦταν προϊόν τοῦ ΠΑΣΟΚ, γι' αὐτὸ δούλευε, αὐτὸ ἐξυπηρετοῦσε, γι' αὐτὸ καὶ τοῦ διέθετε πλήρη πολιτικὴ, διοικητικὴ καὶ πιστωτικὴ κάλυψη, παραβλέποντας τὸ γεγονός ὅτι ὁ ἐξ Ἀμερικῆς ὁμογενῆς δέν εἶχε δικά του χρήματα γιὰ νὰ ἀντεπεξέλθει στὶς ἀνάγκες ρευστοῦ πού εἶχαν δημιουργηθεῖ στὴν Τράπεζα Κρήτης. Γι' αὐτὸ καὶ οἱ καταθέσεις τῶν ΔΕΚΟ στὴν Τράπεζα Κρήτης καὶ τὰ πανωτόκια. Ἦταν κι αὐτός ἕνας τρόπος νὰ δημιουργηθεῖ κεφάλαιο: μὲ τὴν πολιτικὴ βούληση. Μήπως ἦταν ὁ μόνος τομέας πού τὸ ΠΑΣΟΚ προσπαθοῦσε νὰ δημιουργήσῃ καταστάσεις ἐπιστρατεύοντας τὴν πολιτικὴ του βούληση; Στὰ ὀκτώ χρόνια πασοκικῆς ἐξουσίας ἡ πολιτικὴ βούληση εἶναι ἡ μόνη πραγματικότητα τῆς ἐξουσίας. Ἦταν δομικὸ τῆς στοιχεῖο. Ἀπὸ τοῦτο τὸ στοιχεῖο ἄλλωστε ἐκπορεύεται καὶ ἡ ἀνομία πού διαπερνᾷ ὡς μεθοδολογία ὅλη τὴ διακυβέρνησή του. Ἡ ἀνομία, ὄχι ἀναγκαστικὰ ἢ παρανομία.

Ἀλλὰ στὸ ΠΑΣΟΚ ἡ πολιτικὴ βούληση εἶχε ἕναν γεννήτορα, τὸν Ἀνδρέα Παπανδρέου, καὶ ἕναν τρόπο ὑπαρῆς, τὴν προσωποπαγὴ ἐξουσία. Ἐκείνη ἡ φράση τοῦ Α. Παπανδρέου, στὴ Λάρισα νομίζω, «δέν ὑπάρχουν θεσμοί, ὑπάρχει μόνον ὁ κυρίαρχος λαός», συμπυκνώνει καλύτερα ἀπὸ κάθε ἄλλο τὰ ἦθη τῆς πασοκικῆς ἐξουσίας, ὅταν λάβει κανεὶς ὑπόψη ὅτι ὑπάρχει καὶ ὁ κυρίαρχος ἐπὶ τοῦ λαοῦ, ὁ ἴδιος ὁ Α. Παπανδρέου πού μετέφερε τὴν ἀρχηγικὴ καὶ προσωποπαγὴ ἀρχὴ ἀπὸ τὸ κόμμα του στὴν κυβέρνηση καὶ τὸ κράτος. Τῆς ἔδωσε μάλιστα καὶ συνταγματικὴ κάλυψη μεταφέροντας στὴν κοινοβουλευτικὴ πλειοψηφία, δηλαδή στὸν ἑαυτό του, τὴν ἐξουσία ἐλέγχου τῆς κυβέρνησης, δηλαδή τοῦ ἑαυτοῦ του.

Νομίζουμε ὅτι τὰ δεκατέσσερα χρόνια ζωῆς τοῦ ΠΑΣΟΚ, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο ὑπῆρξε ὡς κόμμα ἀντιπολιτευσης ἀρχικὰ καὶ κυβερνητικὸ στὴ συνέχεια, ὁ τρόπος μὲ τὸν ὁποῖο κατέκτησε τὴ λαϊκὴ ἐντολή, οἱ ἰδεολογίες πάνω στὶς ὁποῖες στηρίχθηκε καὶ οἱ μέθοδοι πού χρησιμοποίησε, ἢ ἀπόλυτη μυστικοπάθεια πού περιέβαλλε τίς βουλές τοῦ ἀρχηγοῦ, οἱ αἰφνίδιες ἐκλάμψεις του πού πότε ἔπαυαν τὸν Φωτῆλα καὶ πότε ἐκπαραθύρωναν τὸν Ἀρσένη, πού πότε ἀναδομοῦσε τοὺς ὑπουργούς του καὶ πότε ὄφνηε τὸν κόσμο ἐμβρόντητο μὲ τίς ἱστορικές πιά, γιὰ τὴν ἀσημαντότητά τους, «ρήξεις», ἢ ἀβυσσάλια περιφρόνηση τῆς κομματικῆς βάσης, ἢ περιχαράκωση τῆς πραγματικῆς ἐξουσίας στὸ Καστρί τοῦ νεποτικοῦ κύκλου καὶ τῶν πρωθυ-

πουργικών συμβούλων, ή άδιαμαρτύρητη παραδοχή εκ μέρους των επιφανών επιτελών του «Κινήματος» όλων των έπιλογών του άρχηγού και των άκριβώς αντίθετών τους λίγο καιρό αργότερα, ή παραδοχή της πολιτικής έξαπάτησης ως δείγματος ύψιστης πολιτικής άρετης και δεξιοτεχνίας, δηλαδή ή δεκαετημέρη πορεία με άπόλυτη την άρχή του ενός άνδρου και τή στιγμή όλων των άλλων, άνδρών και γυναικών, μπορούν να δείξουν, αλλά με δραματικό πλέον τρόπο, τί σημαίνει για τό ΠΑΣΟΚ πολιτική βούληση.

Άλλωστε μεράδια πολιτικής βούλησης εκχωρούνται και στους επιτελείς, διότι κανείς εκ των επιτελών δεν εκφράζει κάποια σχέση εκπροσώπησης συμφερόντων και κοινωνικών δυνάμεων. "Όλοι είναι διορισμένοι ή έξουσία των επιτελών είναι δοτή, κι ό διορισμός είναι άπερίοριστα ανακλητός διότι όλες οι έξουσίες προέρχονται από τον άρχηγό και άσκούνται επ' όνόματί του, διότι σ' αυτόν και μόνο σ' αυτόν έχει δοθεί ή λαϊκή έντολή. Η πολιτική βούληση του άρχηγού είναι άδιαίρετη, άπροσπέλαστη, άδιαπραγμάτευτη. Της άρκει ή λαϊκή συναίνεση, όταν μάλιστα μόνον αυτός μπορεί να την άποσπᾶ και να την χειραγωγεί.

Άφου λοιπόν ή πολιτική βούληση του άρχηγού και της ήγεσίας του ΠΑΣΟΚ έπρεπε να φτιάξει κεφάλαιο για να μπορέσει μ' αυτό να επενδύσει στο φαντασιακό, εκεί δηλαδή πού φτιάχνεται ή συναίνεση, κι άφου πιά ή συναίνεση δεν φτιάχνεται μόνο με τά γενικά ιδεολογήματα της 3ης του Σεπτεμβρη ή της μεγάλης ρήξης αλλά με σύγχρονους ιδεολογικούς μηχανισμούς, τό ΠΑΣΟΚ και ό άρχηγός του άκόμη κι άν δεν είχαν ένα Κοσκωτά θά τον έφτιαχναν εκ του μηδενός. Και πράγματι τον έφτιαξαν με έπιταχυνόμενους ρυθμούς μετά τό 1986. Άπό κει και πέρα τό πέρασμα από τήν άνομία στην παρανομία είναι μέσα στη λογική των πραγμάτων. "Όχι μόνον διότι τό χρήμα πολλοί ήγάπησαν αλλά διότι ή πολιτική βούληση του άρχηγού φρόντιζε να παρακάμπτει τους αντικειμενικούς μηχανισμούς έλέγχου. "Ό διαβόητος «κουτσονόμος» είναι έδω για να μαρτυρεί.

Πώς και πού ή άλληλουχία σκοπών, μέσων και άποτελεσμάτων διαταράσσεται και άποκαλύπτονται οι παρανομίες του άπατεώνα και συνάμα ή κυβερνητική συνέργεια, οι «όλιγωρίες» και άπελπισμένες προσπάθειες συγκάλυψης συνθέτουν τή φαντασμαγορία με τή όποία ζήσαμε αυτούς τους τελευταίους μήνες. "Όστόσο, όλη αυτή ή ιστορία πού συντάραξε τό πανελλήνιο και κατέληξε ό Α. Παπανδρέου και 4 ύπουργοί του να παραπέπονται στην ανακριτική έπιτροπή με βάση τό νόμο περί εϋθύνης ύπουργών με βαρύτατες ποινικές κατηγορίες, κι ένω στό

μεταξύ οι εκλογές άλλαξαν τό πολιτικό σκηνικό του τόπου, δεν πρέπει να μας κάνουν να ξεχάσουμε, πνιγμένοι μέσα στις λεπτομέρειες, τί ήταν ή ύβρις, ποιοι οι ύβριστές και ποιοι οι ύβρισθέντες.

Και για να συνοψίσουμε: στά 14 χρόνια ύπαρξης του ΠΑΣΟΚ: ύβρις και σκάνδαλο ήταν τό ίδιο τό σύστημα έξουσίας του ΠΑΣΟΚ, ύβριστές αυτοί πού τό οικοδόμησαν και τό υπηρέτησαν, ύβρισθείς ήταν ό δημοκρατικός κόσμος της Έλλάδας, ό δημοκρατικός κόσμος πού στοιχείο του είναι και ό άριστέρος. Και για να θυμηθούμε τώρα πιά, κάπως πίο γόνιμα τον Άριστοτέλη, κάθαρσις πού θά βάλει τέλος στην άνομία, στην ύβρι, και θά φέρει ένα νέο ήθος στον δημοκρατικό κόσμο, ένα νέο τέλος δηλαδή στην πολιτική ζωή, είναι ή συνειδητοποίηση απ' αυτόν τον ίδιο τον δημοκρατικό κόσμο ότι εμπιστεύτηκε τίς τύχες του σε ίδέες και πρόσωπα πού δεν φτούραγαν.

Ο ΛΑΟΣ ΚΑΙ ΤΟ ΚΟΜΜΑ ΤΟΥ

"Ο Κοσκωτάς ήταν ένα εφεύρημα. Κατέστρεψε τους εφευρέτες του αλλά φώτισε, όπως ή άστραπή στο σκοτάδι, τό έρειπωμένο πεδίο πού δημιούργησε μιά έξωφρενική παρεξήγηση δεκαπέντε όλόκληρων χρόνων.

Τέτοιες μέρες πού γιορτάζεται ή 15η επέτειος από τήν πτώση της δικτατορίας, ένω παράλληλα μπαινουμε στή μεταΠΑΣΟΚ εποχή, όλοι μιλούν για τό όριστικό τέλος της μεταπολιτευτικής περιόδου. Δεν είναι χωρίς νόημα τό όρόσημο αυτό. Πράγματι χρειάστηκαν δεκαπέντε όλόκληρα χρόνια για να τελειώσει ή μακρά μεταπολιτευτική περίοδος. "Η μάλλον για να τελειώσει ή ήγεμονία του Άνδρέα Παπανδρέου πού χαρακτηρίζει τήν περίοδο αυτή.

Δέν είναι της στιγμής να μπει κανείς στα καθέκαστα της πτώσης της δικτατορίας, να ιστορήσει πώς, ξαφνικά, έγένετο δημοκρατία. Έπειδή όμως πίο πάνω μιλούσα για έξωφρενική παρεξήγηση θέλω να κρατήσω ένα στοιχείο πού τήν αναδεικνύει καλύτερα. "Όταν έπεσε ή δικτατορία είπώθησαν πολλά, τά περισσότερα μυθιστορηματικού - άστυνομικού τύπου, για τίς διαδικασίες και τά γεγονότα πού έδιωξαν τους συνταγματάρχες. Σε ένα σημείο όμως συμπύκνουν όλες οι αναλύσεις και έρμηνείες: *οτι τή δικτατορία άνέτρεψε ή πάλη του λαού*. Οι συγκεκριμένες μορφές πάλης κατά της στρατιωτικής δικτατορίας, από τή δράση των αντιστασιακών οργανώσεων ως τήν εξέγερση του Πολυτεχνείου, από μεμονωμένες πράξεις αντίδρασης ως τήν άνταρσία του «Βέλους», από ένα άπλό αντιδικτατορικό

φυλλάδιο ως τήν άκρόαση της Ντώντσε Βέλε και του BBC, από τον μαζικό έκτοπισμό των άριστερών ως τήν άπλή κλήση στην άστυνομία, άρθρώθηκαν σε έναν ένιαίο, πανεθνικό πολιτικό φαινόμενο μάχης πού ονομάστηκε Άντίσταση. Αυτή ήταν, σύμφωνα με τήν γενικά άποδεκτή έρμηνεία, πού έκαμψε τή δύναμη των αντιπάλων μέχρι πού τήν έξουδετέρωσε, τήν εκμηδένισε, τήν κατέστρεψε. Η Άντίσταση δέχτηκε μιά τέτοια διασταλτική έρμηνεία πού περιέλαβε τό σύνολο του έλληνικού λαού και *ένεργηποίησε άναδρομικά* τό αντιδικτατορικό του φρόνημα, διότι, όντως, άποτελεί στοιχείο της εποχής ότι ή στρατιωτική δικτατορία δεν είχε καταφέρει να άποκτήσει λαϊκό έρεισμα κι έμεινε ως τό τέλος αυτό πού ήταν στην άρχή: δικτατορία.

Η παθητική αντίσταση του ελληνικού λαού μεταβαπίστηκε μεταδικτατορικά σε *ένεργητική*, σε αυτό δηλαδή πού ήταν τό ζητούμενο όσο κυβερνούσε τό δικτατορικό καθεστώς και, μεταδικτατορικά πάλι, αναγορεύτηκε σε *ένεργητικό* παράγοντα πού έρριξε τή δικτατορία. Για τήν Άριστερά (τόσο του ΚΚΕ όσο και τήν άνανεωτική), μιά τέτοια έρμηνεία ταίριαζε στό οικείο γι' αυτήν έρμηνευτικό όπλοστάσιο: ταίριαζε έπίσης στις παλιότερες και στις πρόσφατες άγωνιστικές της παραδόσεις δεδομένου ότι από τίς γραμμές της κυρίως είχαν όργανωθεί ή έμπνευσθεί οι περισσότερες και σημαντικότερες αντιστασιακές πράξεις. "Ός προς τήν μεγάλη όμως πλειοψηφία του ελληνικού λαού, εκτός από μεμονωμένες περιπτώσεις ή άντιδράσεις έπιτελείων, τά πράγματα ήταν τελείως διαφορετικά. "Ο κεντρώος και δεξιός κόσμος, ό πολυς λαός δηλαδή, δεν έζησε τήν μάχη αντιστασιακή πραγματικότητα. Δεν ήθελε μόν τή δικτατορία αλλά και δεν τήν πολέμησε συγκεκριμένα και πρακτικά. Τό γιατί είναι μιά άλλη ιστορία.

"Όστόσο ό άπών λαός βρέθηκε παρών στο μεταδικτατορικό προσκλητήριο. Άπό τή βραδυά του έρχομού του Καραμανλή στην Άθήνα, στα τεράστια συλλαλητήρια του πρώτου έορτασμού του Πολυτεχνείου («Αί γενεαί αί πάσαι», έγραψε τήν άλλη μέρα μιά δεξιά έφημερίδα), ως τό παλλαϊκό έξεσπασμα τό βράδυ του δημοψηφίσματος πού καταργούσε με συντριπτική πλειοψηφία τή Βασιλεία και σε άπειρες άλλες έκδηλώσεις των πρώτων μεταπολιτευτικών μηνών τινάζονταν τό πώμα της φιάλης όπου μέσα της κλείνονταν τά άέρια του αντιδικτατορικού φρονήματος του κόσμου. Σε τούτο τό «άντι» τό Έθνος ήταν σθεσσωμο. Έκτός έννοείται από τους έπίορκους πρωτεργάτες πού βρέθηκαν στον Κορυδαλλό, τους βασανιστές πού τιμωρήθηκαν και μιά δράκα άκροδε-

ξιών που στριμώχτηκαν στά άκροδεξιά μορφώματα τύπου ΕΠΕΝ. Αυτοί ήταν χουντικοί. Άλλά ο αντιδικτατορικός λαός και οι νέες πολιτικές ήγεςίες πών αναδιοργανώνονταν στο έδαφος τών παραδοσιακών άστικών κομμάτων είχαν ανάγκη ετούτη την ερμηνεία της αναδρομικής «άντιστασιακότητας» που μπέρδευε την επιθυμία με την πραγματικότητα. Η συνακόλουθη «άποχυντοποίηση» του κράτους και της κοινωνίας εξάγνιζε τό έθνος από τό μίasma και τό στίγμα της επτάχρονης δικτατορίας που, επιπλέον οδήγησε στην εθνική καταστροφή της Κύπρου, αναποθετώντας τούς πάντες από την καλή μεριά της ιστορίας.

Ήταν δηλαδή η «Άντίσταση του έλληνικού λαού» ένας πολύ καλός ιδεολογικός μηχανισμός με βάση τόν όποιον σέ όλες τις πολιτικές δυνάμεις της μεταπολίτευσης πραγματοποιήθηκαν οι δέουσες ανακατατάξεις και άνανεώσεις. Ο μη άντισταθείς μηδέ εσθιέτω. Γέμισε έτσι τό πολιτικό, τό κοινωνικό, τό καλλιτεχνικό, τό διαγούμενο προσκήνιο από άντιστασιακούς. Η «πάλη του έλληνικού λαού» κατά της δικτατορίας έπαιρνε σάρκα και όστά εκεί που φτιάχονταν οι νέες ήγετικές ομάδες. Αυτοί που κυρίως άπουσίασαν από την *ένεργητική αντίσταση* δηλαδή οι άστικές προδικτατορικές δυνάμεις του Κέντρου και της Δεξιάς, χρησιμοποιήσαν την παθητική αντίσταση, μεταβαπίζοντάς την σέ ένεργητική, ως ιδεολογική δικαίωση τών εξουσιών και του κράτους που οικοδομούνταν μεταπολιτευτικά. Ένας άντιστασιακός τίτλος πραγματικός ή χορηγούμενος κατ' οικονομίαν πουλιόταν πολύ άκριβά στο χρηματιστήριο τών πολιτικών αξιών.

Η Ν.Δ. έτσι θά άπαλλαγεί από τή σαραντάχρονη σκουριά της και θά άναπλαστεί με βάση τά πεφωτισμένα και έκουγχρονιστικά της στοιχεία. Τό Κέντρο θά μετουσιωθεί σέ «σοσιαλιστικό» και με βάση αυτή τή μεταστροφή θά άναπλαστεί σέ κίνημα ριζοσπαστικό που άντλοΰσε από τις παλιότερες αλλά και τις έντελώς πρόσφατες άγωνιστικές περγαμηνές του έλληνικού λαού. Ο καθένας έφτιαχνε τόν λαό του κατ' εικόνα και όμοίωση τών άναγκών του, συχνά κατά τρόπο άντιστρόφως άνάλογο προς την ιστορική πραγματικότητα.

Όλα τούτα μοιάζουν σάν κάποιος κατεργάηδες νά εξαπάτησαν τόν κόσμο ή σάν ο κόσμος, για νά άποενοχοποιηθεί, εξαπάτησε τόν έαυτό του έξωραϊζοντάς τον. Δέν πρόκειται όμως ούτε για αυτοεξωραϊσμό ούτε για εξαπάτηση αλλά για τις «πονηριές» της ιδεολογίας, για τις περιπέτειες τών μετασχηματισμών της, αν βέβαια ως ιδεολογία δέν θεωρήσουμε κάποιους μηχανισμούς εξαπάτησης για την έξυπνη ρέτηση τών πονηρών. Κι αν άνοιξα αυ-

τή την μακροσκελή παρένθεση για την πώση της δικτατορίας ήταν για νά πιάσουμε από την αρχή τή γένεση της ιστορικής παρεξήγησης με βάση την όποια άρχισε ή άνδρεοπαπανδρείκη ήγεμονία. Θά χρειασθούν όμως μερικές άκόμη επισημάνσεις.

Ο Καραμανλής ο όποιος θεμελιώνει τούς νέους θεσμούς της Έλληνικής Δημοκρατίας και καταργούσε στην πράξη και θεσμικά τόν άντικομμουνισμό δέν ήταν άνθρωπος της δημοκρατικής παράταξης. Ούτε αυτός ούτε τό κόμμα του. Ταυτισμένος από προέλευση και προσωπική πολιτική ιστορία με την παραδοσιακή Δεξιά δέν κατάφερε ν' άπαλλάξει την εικόνα του από την ιστορική ύβρι που κουβαλούσε μαζί της ή παράταξη του. Για τόν κόσμο της άριστερας και του δημοκρατικού κέντρου ο Καραμανλής και ή Ν.Δ. ποτέ δέν θεωρήθηκαν έκφραστές του δημοκρατικού θεσμού. Τά πράγματα άπ' αυτή την άποψη είχαν σταθεί κάπου στό 1963. Άλλά άφού είχαμε πιά δημοκρατία, άφού μπαίναμε στη δημοκρατική Εϋρώπη, άφού καταπολεμούσαμε τά κατάλοιπα της δικτατορίας και του χουντισμού που ιδεοληπτικά ταυτίζονταν με τή Δεξιά, άφού ήταν ο δημοκρατικός λαός που έρριξε τή δικτατορία, άφού παλεύαμε για τό «βάθεμα και τό πλάτεμα» της δημοκρατίας, άφού ο Καραμανλής δέν ήταν δημοκρατικός, τότε κάποιος άλλος πού αυθεντικός έπρεπε νά έκφράζει τό νέο πνεΰμα, κάποιος άλλος έπρεπε νά είναι ο βάρδος της δημοκρατίας, αυτός που θά συνταίριαζε την άντιδικτατορική πάλη του λαού, χάρη στην όποία έγένετο δημοκρατία, με τό νέο θεσμό και τις προσδοκίες του λαού για δημοκρατία. Γι' αυτό έπρεπε νά είναι και γόνος της δημοκρατικής παράταξης και άντιδεξιός και «άντικατεστημένος» και άντιαμερικανός και άντιατλαντικός και σοσιαλιστής και κυρίως ο πρώτος άντιστασιακός άφού ή αντίσταση ήταν ή πρώτη νομιμοποιητική αρχή και άρετή. Ο Άνδρέας Παπανδρέου είχε όλα αυτά τά προσόντα για χά ανταποκριθεί στις λαϊκές προσδοκίες και ή πολιτική του παρουσία νά βιωθεί ως ή έλευση του νέου χαρισματικού Σωτήρα. Γι' αυτό ο έρχομός του στην Ελλάδα τόν Αύγουστο του 1974 χαιρετίστηκε εϋθύς εξ αρχής ως ο έρχομός του Γουό-Λυτρωτή που θά συνέχιζε τούς άγώνες του Πατέρα-Γέρου της Δημοκρατίας. Γιατί ο μύθος του λαού πάντα συνοδεύεται από τόν μύθο του Σωτήρα. Η νέα Έλληνική Δημοκρατία, για τις παραστάσεις —και τις άνάγκες— του δημοκρατικού κόσμου, δέν μπορούσε νά λειτουργήσει κάτω από την έπίνευση της Νέας Δημοκρατίας.

Έδώ δηλαδή συναντάμε τόν σκληρό πυρήνα της *λαϊκιστικής ιδεολογίας*,

της ιδεολογίας με βάση την όποια ο Άνδρέας Παπανδρέου και τό κόμμα του ήγεμόνευσαν επί δεκαπέντε ολόκληρα χρόνια. Άν σήμερα μπορούμε νά μιλάμε, και όρθως, για τό τέλος της μεταπολιτευτικής περιόδου είναι γιατί αυτή ή ήγεμονία πήρε τέλος και μαζί της τά ιδεολογικά θέματα με βάση τά όποια ήγεμόνευσε. Δέν θέλω νά πω βέβαια ότι ο λαϊκισμός πέθανε. Κάθε άλλο μάλιστα. Άπλως ο συγκεκριμένος λαϊκισμός που είδε τό φως με τή μεταπολίτευση εξάντλησε την προωθητική του δύναμη γιατί εξαντλήθηκαν τά όρια άντοχής και δραστηκότητας του Γουό-Λυτρωτή έτσι καθώς ή οκταετία της εξουσίας του έκφυλίστηκε σέ μία συντηρητική διαχειριστική άσυναρτησία κι έτσι καθώς καταποντίστηκε στην έξαχρείωση που άποκάλυψαν τά σκάνδαλα. Τό σκάνδαλο Κοσκωτά, στό συμβολικό επίπεδο, ήταν ή άπομυθοποίηση τών σωτηριολογικών ιδιοτήτων του Α. Παπανδρέου. Και συνάμα κάτι πού βαθύ: τά ιδεολογικά μοτίβα του λαϊκισμού, οι άντιστροφές και οι ιδεολογικοί μετασχηματισμοί που συγκροτούν τόν άνδρεοπαπανδρείσμό και πού έχουν την άφετηρία τους στό ρευστό έδαφος της μεταπολίτευσης, έχουν πλέον ιστορικά ξεπερασθεί.

Ο Α. Παπανδρέου είχε πλήρη επίγνωση του γεγονότος. Γι' αυτό, προκειμένου νά δώσει τή μάχη της συναίνεσης με βάση τούς νέους όρους του τέλους της δεκαετίας του '80, προσπάθησε νά οικοδομήσει νέους μηχανισμούς πού σύγχρονους, λιγότερο «ιδεαλιστικούς», λιγότερο ιδαλγικούς, πού πραγματιστικούς. Στην Εϋρώπη δέν μπαίνει κανείς ούτε με τριτοκοσμικά όράματα, ούτε με σοσιαλιστικά κηρύγματα, ούτε με την πάλη έναντίον του κατεστημένου, ούτε με τά κηρύγματα περί εθνικής άνεξαρτησίας ούτε με τόν «προδομένο» λαό παραμάσχαλα. Έκεί βασιλεύουν οι τραπεζικές καταθέσεις, τά κονσόρτσια, οι συγχωνεύσεις τών εταιρειών, ή ύψηλή παραγωγικότητα, τά FM, τά δορυφορικά κανάλια, ή Εικόνα, τό Χρήμα, τό Κεφάλαιο. Άν ή λαϊκή συναίνεση είναι άναγκαία για την έξουσία άλλο τόσο άναγκαίο είναι οι σύγχρονοι μηχανισμοί παραγωγής της συναίνεσης. Η «άντίσταση του έλληνικού λαού» ήταν μία παλιά ιστορία πλέον ώστε νά μπορεί άκόμη νά είναι δραστική. Στο σημείο αυτό όμως ή Ν.Δ. έναντι του ΠΑΣΟΚ ήταν άπολύτως αξιόμαχη και άνταγωνιστική. Και φερέγγυα. Ήξερε κι αυτή νά φτιάχνη FM, δορυφορικά κανάλια, Ολυμπιακούς άγώνες, δημοσιογραφικά συγκροτήματα, ήξερε κι αυτή από άνταγωνιστικότητα, συγχωνεύσεις, ένοποιημένη κι έλεύθερη προπάντων αγορά. Κι άφού τά παλιά μοτίβα του λαϊκισμού είχαν πλέον ξεθωριάσει ή θέση της Ν.Δ. ήταν έπικρα-

τέστερη. Τό σκάνδαλο Κοσκωτά ήταν άπλώς μία άπελλιμένη μάχη όπισθοφυλακών που χάθηκε όπως κάθε μάχη όπισθοφυλακών.

Ο ΛΑΪΚΙΣΜΟΣ ΚΑΙ Η ΚΑΤΑΣΤΡΟΦΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΥ ΚΟΣΜΟΥ

Ίσως έχουμε φύγει μακριά άπ' τό θέμα, ίσως τά προηγούμενα να φαντάζον άσχετα με τά «κοσμοϊστορικά» που συμβαίνουν αυτές τις μέρες, με τή σύγκλιση Συνασπισμού και Δεξιάς, τήν παραπομπή του Α. Παπανδρέου και ύπουργών του για τά σκάνδαλα, τά ερωτηματικά του κόσμου για τις επικείμενες εκλογές. Σίγουρα είναι μακριά από τή λογική των πρωτοελλιδων και τά πολύχρωμα ταμπλόιντ. Κι όμως ή συγκυρία έχει άναδείξει ένα καινούριο αντίπαλο που οι πάντες μάχονται με γεναιότητα και σφοδρότητα: *Τόν λαϊκισμό*. Ό λαϊκισμός είναι ό καινούριος έχθρός για τους πάντες, φαντάζει κάτι σαν άρρώστια εθνική και κατάρα συλλογική, για τους πάντες ό λαϊκισμός νοθεύει τόν πολιτικό βίο και τις συλλογικές συμπεριφορές. Κι όταν λέω «τους πάντες», έννοώ τους πάντες, γιατί παλιότερα ό όρος αυτός δέν άναγραφόταν στον κατάλογο των ιδεολογικών παραμορφώσεων παρά μόνο από πολύ λίγους. Στο ΠΑΣΟΚ για παράδειγμα δέν μιλούσαν για λαϊκισμό, στή Ν.Δ. μιλούσαν μόνά άλλα τόν θεωρούσαν (και τόν θεωρούν) σαν κάτι συνώνυμο τής *πολιτικής* του ΠΑΣΟΚ, τό ίδιο και στήν Άριστερά. Και σπάνιες πραγματικά, ήταν οι προσπάθειες για μία περιγραφή έστω του λαϊκιστικού φαινομένου στον τόπο μας ή μία θεωρητική προσεγγισή του. Σήμερα τά πράγματα άλλαξαν: άκόμα και τό ίδιο τό ΠΑΣΟΚ τόν καταδικάζει μετά βδελυγμίας, μάλιστα οι εκσυγχρονιστικές τάσεις στο κόμμα αυτό αυτοορίζονται ως *αντιλαϊκιστικές* (βλέπε για παράδειγμα τό σεμινάριο για τόν εκσυγχρονισμό τής ελληνικής κοινωνίας που οργανώθηκε στήν Πάντειο τόν περασμένο Φλεβάρη, και τόν τόμο *Λαϊκισμός και Πολιτική*, έκδ. Γνώση, με κείμενα των Κώστα Σημίτη, Νίκου Μουζέλη, Θάνου Λίποβατς και Μιχάλη Σπουρδαλάκη).

Σπεύδω να τονίσω ότι ιστορικές εμπειρίες που καταχωρήθηκαν στο λογαριασμό του λαϊκισμού όπως οι Ναρόντικοι στήν προεπαναστική Ρωσία, ό μουσολινισμός, ό πουζαντισμός στή Γαλλία τής δεκαετίας του '50, ό περονισμός στήν Άργεντινή και ό νεοπερονισμός σήμερα, τά μπασθικά κόμματα στή Μέση Άνατολή, τό ελληνικό ΠΑΣΟΚ, ό Γκάντι στις Ίνδιες (μερικοί μελετητές, άνακάλυψαν ότι ύπάρχει και «επαναστατικός» λαϊκι-

σμός, π.χ. για τόν Έρνέστο Λακλάου λαϊκισμός ήταν και ό μαοϊσμός στήν Κίνα, και ό Γκράμσι, και τό μεταπολιτικό ΙΚΚ. Άς είναι). Κι άλλα ετερόκλητα φαινόμενα φερόμενα ως «λαϊκιστικά» είναι δύσκολο να αναλυθούν με βάση μίαν ένιαία έννοιολογική προσέγγιση. Και τούτο διότι όλοι αυτοί οι λαϊκισμοί είναι προϊόντα συγκεκριμένων ιστορικών συγκυριών και έντελώς διακριτών μεταξύ τους ιδεολογικών προσμεϊξεων. Τό καθένα άπ' αυτά τροφοδότησε έντελώς διαφορετικά πολιτικά ρεύματα όστε ό όποιοσδήποτε συσχετισμός ή συγγένεια είναι αυθαίρεσια και χωρίς νόημα. Άς σταθούμε στήν περίπτωση του ελληνικού λαϊκισμού και τούτο για ένα και μόνο λόγο: διότι ό λαϊκισμός ήταν ό ιδεολογικός λόγος διά του όποιου ήγεμόνευσε τό ΠΑΣΟΚ επί των δημοκρατικών δυνάμεων δεκαπέντε όλόκληρα χρόνια.

Και για να άποφύγουμε γενικεύσεις και γενικολογίες ένδιαφέρουν εκείνες οι πλευρές του λαϊκισμού που εμπιέρονται στον πολιτικό λόγο, άποτελούν δηλαδή πολιτική ιδεολογία, που άποτυπώνεται σε συγκεκριμένες πολιτικές συμπεριφορές. Για τόν λόγο του ΠΑΣΟΚ είναι δηλαδή ό λόγος. Κι εδώ χρειάζεται να άποφενυχθούν δύο διαμετρικά αντίθετες συγχύσεις στις όποιες οι περί λαϊκισμού άντιλήψεις και ανάλυσεις σκοντάφτουν.

Η πρώτη είναι εκείνη που θεωρεί τόν λαϊκισμό έσκεμμένη έξαπάτηση και εκχυδαισμό του λαού. Είναι προϊόν κάποιων άξεστων και κυρίως πονηρών που πασάρουν στο λαό διάφορα δημαγωγικού τύπου ιδεολογήματα για να κερδίζουν τήν εμπιστοσύνη του, όστε με τρόπο άνέξοδο να έχουν στο χέρι τους τόν κόσμο και να του άποσπούν τήν ψήφο. Είναι κοντολογίς ό λαϊκισμός μία ψευτοϊδεολογία. Και δέν θά 'ταν άνώφελο να υπογραμμίσουμε ότι αυτή ή άντίληψη για τόν λαϊκισμό χρωματίζει όλες τις άναφορές των δεξιών και άλλων, σχεδόν άριστοκρατικές έπαρσης ιδεολόγων, συχνά άριστερών.

Η δεύτερη σύγχυση είναι εκείνη που βλέπει τόν λαϊκισμό, ως μίαν άποκλειστικά λαογενή παραγωγή. Είναι ιδεολογία ή ιδεολογικά μορφώματα λαϊκής κατασκευής και προελεύσεως, λαϊκές *εγκλήσεις* που, εκφράζονται σε ριζοσπαστικά αίτήματα και επιβάλλονται στις πολιτικές ήγεςίες και τους ύπαγορεύουν τις πολιτικές επιλογές. Κι επειδή έχουμε να κάνουμε με κορπορατιστικές διεκδικήσεις των ετερόκλητων μικροαστικών στρωμάτων, κυρίως του τριτογενούς τομέα, τά αντίστοιχα κόμματα του λαϊκισμού φτιάχνονται κατ' εικόνα και όμοιώς τους. Ό χαρισματικός ήγέτης που άρθρώνει όλες αυτές τις «εγκλήσεις» σε ένα ένιαίο πολιτικό ρεύμα ή Κίνημα ττουργεί ως καθρέφτης μέσα στον

όποιο άντανακλώνται και άναγνωρίζονται τά επί μέρους αίτήματα. Αυτή μοιάζει να είναι ή έρμηνεία για τό λαϊκισμό που εκ των ύστέρων άποδέχονται οι σημερινοί άντιλαϊκιστές του ΠΑΣΟΚ. (Βλ. τό βιβλίο με πρόλογο του κ. Κ. Σημίτη *Λαϊκισμός και Πολιτική* που άνέφερα πιο πάνω).

Οι μισές άλήθειες που περιέχονται στις παραπάνω έπισημάνσεις οδηγούν σε μία μεγάλη πλάνη. Γιατί ό λαϊκισμός, όπως κάθε ιδεολογία, δέν είναι ούτε προϊόν έξαπάτησης ούτε άδιαμεσολάβητη λαογενής παραγωγή. Ένώ πράγματι τροφοδοτείται από μία λαογενή πρώτη ύλη όστόσο, ως λόγος ιδεολογικός συγκροτείται από τά «πάνω προς τά κάτω». Και για να έρθουμε στήν περίπτωση τής Ελλάδας τής μεταπολίτευσης και τής άνδρεοπαπανδρεϊκής ήγεμονίας διά του λαϊκισμού: Πράγματι οι κοινωνικοί όροι ύπαρξης των λαϊκών στρωμάτων που έβγαιναν από τή δικτατορία τροφοδοτούσαν μίαν έντονη κοινωνική δυσάρεσκεια που συχνά έπαιρνε εκρηκτικές διαστάσεις (ας θυμηθούμε τό κίνημα των βιομηχανικών εργατών τής περιόδου 1975-76 ή τά άγροτικά ξεσπάσματα έναντίον των «χωματερών») και παράλληλα οι ιστορικές μνήμες των στρωμάτων αυτών, καθώς είχαν συνδιασθεί με τους άγώνες τής άριστερας από τά χρόνια του ΕΑΜ και όλη τή μεταπολεμική περίοδο τροφοδοτούσαν μίαν πολιτική ριζοσπαστικότητα που έπαιρνε τόσο πιο καθαρά χρώματα και προοιωνιζόταν βαθιούς ιδεολογικούς μετασχηματισμούς όσο έναργέστερη ήταν ή συνειδητοποίηση ότι τά προδικτατορικά άστικά κόμματα ήταν ύπόλογα για τόν έρχομό τής Δικτατορίας καθώς στάθηκαν άνίκανα να τήν άποτρέψουν ή να τήν πολεμήσουν με άποτελεσματικότητα.

«Η καταπίεση από τή στρατιωτική δικτατορία, γράφαμε με τόν Μάκη Καβουριάρη (Βλ. *Πολίτης*, τεύχ. 13 Οκτ. 1977, «Σοσιαλισμός ή Λαϊκισμός»), ή έμφανής και πιστοποιημένη δράση του ίμπεριαλισμού —πολύ περισσότερο όταν τήν ίδια έποχή επιδίδεται σε εκστρατείες γενοκτονίας όπως στο Βιετνάμ και άλλου— οι μηχανοραφίες σε βάρος τής άνεξαρτησίας τής Κύπρου και τελικά ή τραγωδία τής, τό φάσμα τής οικονομικής δυσπραγίας και του πληθωρισμού τά τελευταία δύο χρόνια τής δικτατορίας, όλοι αυτοί λοιπόν οι λόγοι, συνοδευόμενοι από τήν έστω και θολή συνειδητοποίηση νέων προβλημάτων και άναγκών σε μία σύγχρονη κοινωνία —πρόβλημα παιδιού, οίκογένειας, πνευματικότερης ζωής, μόλυνση, ποιότητα ζωής στήν πόλη, ποιότητα τής εκπαίδευσης, κοινωνική σημασία τής γνώσης, τό ζήτημα τής γυναίκας—, συνοδευόμενοι επίσης από τή διάδοση πολλών νέων ιδεών ή παλιών με νέο

ένδυμα όπως η «κοινωνία της κατανάλωσης», οι «υπερδυνάμεις», το «κατεστημένο», ή «πάλη των γενεών», ή «άμφισβήτηση», οι «λαϊκές αξίες» — δημιούργησαν ένα εκρηκτικό απόθεμα που αν δεν ήταν δυνατό να εκφραστεί, δεν σημαίνει ότι δεν υπήρχε. Άπλωσε ή έλλειψε ανοιχτής πολιτικής ζωής, επικοινωνίας, πολιτικής διαπάλης, τό εμπόδιζαν να βρει δρόμους “φυσιολογικούς” και βιωνόταν περισσότερο σαν άπωθημένο παρά σαν εκλογικευμένη πολιτική και ιδεολογική συνείδηση».

Αυτές οι δυναμικές αντιδράσεις των λαϊκών στρωμάτων ήταν η πρώτη ύλη του σύγχρονου ελληνικού λαϊκισμού. Άλλα μετασχηματίστηκαν. Δεν παρέμειναν στην αρχική τους μορφή. Μετασχηματισμός ήταν τό αποτέλεσμα μιάς συγχώνευσης στό ιδεολογικό επίπεδο αυτών των διάχυτων λαϊκών ριζοσπαστικών προσδοκιών με τίς πολιτικές ανάγκες, τίς πολιτικές πεποιθήσεις του Άνδρέα Παπανδρέου και του κόμματος που όργανωσε μεταδικτατορικά. Ήταν δηλαδή ένας μετασχηματισμός που πραγματοποιήθηκε τό οργανωτικό επίπεδο καθώς ή αναρθρη σχεδόν λαϊκή κραυγή έπαιρνε μορφή μέσα στό ΠΑΣΟΚ αναγνωρίζοντας ήγήτη και πολιτική έκφραση τόν Α. Παπανδρέου. Γι’ αυτό υποστηρίζω ότι ό πασοκικός λαϊκισμός ήταν ένα είδωλο, ένα κοσμοείδωλο καλύτερα, που προσφέρθηκε από τά πάνω στό λαό για νά δει τόν εαυτό του, καμωμένο μέ από λαϊκές προσδοκίες και αίτήματα, φιλοτεχνημένο ώστόσο μέ βάση τίς πολιτικές και κοινωνικές ανάγκες ήγετικών ομάδων που βρίσκονται έξω από τόν λαϊκό κόσμο. Ό λαϊκισμός π.χ. στόν αγροτικό κόσμο δεν είναι ή ιδεολογία που παράγουν οι αγροτικές τάξεις για τόν εαυτό τους, δεν είναι οι πρωτογενείς ιδεολογικές παραστάσεις μέ βάση τίς όποιες βιώνουν τίς συνθήκες ύπαρξής τους. Είναι ένα σύνολο παραστάσεων που τούς προσφέρεται και τούς επιβάλλεται. Κατά τή διαδικασία επιβολής τής νέας ιδεολογίας παραφθείρονται οι πρωτογενείς λαϊκές παραστάσεις και συνάμα ανασυντίθενται παροχετευόμενες πρός τίς προοπτικές τών ανερχόμενων τάξεων. Παραφθορά έπομένως από τή μιά μεριά ύπαγωγή από τήν άλλη σέ προοπτικές και σχέδια άλλότρια. Τό σύνθημα «έξω από τήν ΕΟΚ» σημαίνει σέ μιά πρώτη φάση αντίστοιχη στό αίσθημα ανασφάλειας τών αγροτών, σημαίνει οικειοποίηση του άγροτικού ριζοσπαστισμού— μιά οικειοποίηση που στη συνέχεια θά γίνει «ναί στην ΕΟΚ», ύπαγωγή δηλαδή στίς ανάγκες και τίς προοπτικές τών ανερχομένων τάξεων και τίς προοπτικές του ανασυγκροτούμενου και έκσυγ-

χρονιζόμενου καπιταλισμού στην Έλλάδα και διεθνώς. Όλη αυτή ή διαδικασία δεν είναι έξαπάτηση.

Κανένα, στή φάση τής άνόδου του, δεν έξαπάτησε ό Α. Παπανδρέου. Είπε αυτά που πίστευε, ήξερε και ήθελε. Τίποτε παραπάνω, τίποτε παρακάτω. Κι όχι μόνον αυτός αλλά και ή περί αυτόν ήγετική ομάδα διά τής όποιος όργανώθηκε τό ΠΑΣΟΚ αυτά που πίστευε, ήξερε και ήθελε έγιναν λόγος πολιτικός και ιδεολογία πασοκική και που μπορούμε νά τήν ονομάσουμε λαϊκιστική. Γι’ αυτό και απομακρύνθηκαν από τήν όργανωση όλα τά δυσαρμονικά στοιχεία (τά στελέχη τής Δημοκρατικής Άμυνας π.χ.).

Πράγματι ό Α. Παπανδρέου — και δεν έχει κανείς παρά νά ανατρέξει στά είς άνύποπτο χρόνο έργα του όπως ό «Πατερναλιστικός Καπιταλισμός» — από κανένα δεν έκρυψε ότι οι «μαρξιστικές» του αντιλήψεις για τήν κοινωνία βασίζονται στίς αναλυτικές κατηγορίες «κατεστημένο»/«μή προνομιούχου», μέσα στίς όποιες εξαφανίζονται και διαλύονται οι συγκεκριμένες τάξεις και στρώματα τής ελληνικής κοινωνίας, ή πάλη τους και ή ιστορικότητά τους. Άπό κανένα επίσης δεν έκρυψε τή θεώρησή του για τό διαχωρισμό του κόσμου στή διπολική διάκριση «μητρόπολη»/«περιφέρεια», διάκριση, που προσιδιάζει στίς τριτοκοσμικές αντιλήψεις, και που εισέβαλλαν δυναμικά στή δεκαετία του εξήντα στό θεωρητικό και πολιτικό προσκήνιο. Άπό κανένα επίσης δεν έκρυψε ότι τό πολιτικό του σχέδιο ήταν «ό σοσιαλισμός», κι ότι τόν έννοουσε όχι ως άλλαγή τών κοινωνικών και παραγωγικών σχέσεων αλλά ως τιάσσειση του «κατεστημένου». Άπό κανένα επίσης δεν έκρυψε ότι αυτή ή τιάσσειση του «κατεστημένου» περνούσε όχι από τό μετασχηματισμό τών δομών του κράτους αλλά μέσα από τή χρησιμοποίηση του υπάρχοντος κράτους στό όποιο, ώστόσο, τό αίτημα του εκδημοκρατισμού περιοριζόταν στην αντικατάσταση δηλαδή του παλαιού πολιτικού προσωπικού μέ τό νέο, τό δικό του. Άπό κανένα επίσης δεν έκρυψε — και σταματώ εδώ τόν κατάλογο που θά μπορούσε νά γίνει πράγματι πολύ μακρύς και νά περιλάβει όλα τά στοιχεία τής πασοκικής έξουσίας-ήγεμονίας— ότι όλα βασίζονται στην προσωπικότητα του ίδιου του εμπνευστή τους γι’ αυτό και οργανωτικά, μέ τόν σαφέστερο και ρητότερο δυνατό τρόπο, έθετε τόν εαυτό του υπεράνω και πέραν πάσης κριτικής. Ήταν δηλαδή μιά συγκεκριμένη και σαφής πολιτική μεθοδολογία που τήν είδαμε νά ξετυλίγεται μπροστά στά μάτια μας, που από Διακήρυξη έγινε Κίνηση, όργανωση, όπαδοί, συνδικαλι-

στές, βουλευτές, εκλογικό ποσοστό, έξουσία.

Τό σίγουρο πάντως είναι ότι συναρθρώθηκαν έτερόκλητα στοιχεία λαϊκών παραστάσεων και δανείων που έρχονταν από διάφορες ιδεολογίες. Θα συγχωνευτούν έτσι στοιχεία μαρξιστικής ή παραμαρξιστικής ιδεολογίας, άστικής, στοιχεια φολκλορικά, προαστικά, προκαπιταλιστικά, άπλουστευμένες αντιλήψεις για τήν ιστορία, έπίμονες ιδεοληψίες, κοινωνικές ανάγκες και αίτήματα, ιδοτέλειες, κορπορατισμοί, έξάρσεις, μυθεύματα. Τή θέση τής ταξικής κοινωνικής συνείδησης θά αντικαταστήσει μιά άπλοϊκή παράσταση του κόσμου ένώ μιά άξιολογική διχοτόμηση καλού/κακού, όπου τό όποιο «λαϊκό» και συχνά λαϊκότερο είναι τό «καλό», θά χρησιμεύσει για τήν εκλογίκευση του συνόλου. Ή θεωρία και ή έπιστήμη του κοινωνικού θά στηλιτευτούν ως διανοουμενισμός, ή καλλιτεχνική δημιουργία και ή πολιτιστική ζωή θά περιορισθούν σέ άπλό διδακτισμό «ζντανοφικού» τύπου, θά έξοστρακισθεί κάθε λόγιο στοιχείο ή δεν θά ύπάρξει καμιά επικοινωνία μαζί του. Αυτός ήταν ό άνδρεοπαπανδρεϊσμός· κατ’ εικόνα και όμοιώσή του φτιάχτηκε ό πασοκικός λαϊκισμός.

Άπομένει νά δούμε πώς υπήρξε ή ζεύξη του «έπάνω» μέ τό «κάτω», πώς φτιάχτηκαν οι δεσμοί ανάμεσα στόν άνδρεοπαπανδρεϊκό λόγο και τόν λαϊκό κόσμο που τόν άκολούθησε.

Ό Α. Παπανδρέου, μέ τήν πώση τής στρατιωτική δικτατορίας, βρέθηκε σέ μιά στρατηγική θέση ισχύος έναντι και τών λαϊκών στρωμάτων και τών αντιπάλων του, μιά θέση που, άκριβώς, προέσφολυσε τόν άρχηγικό του ρόλο και συνάμα τόν καλλιέργουσε.

1. Ήταν ό Γιός του Πατέρα, ή ευθεία προέκταση του Γέρου τής Δημοκρατίας, του μάρτυρα-Σωτήρα, ό νέος λυτρωτής δηλαδή. Αυτή ή σωτηριολογική προσμονή μεσαιονικού τύπου δεν είναι άγνωστη στίς ελληνικές λαϊκές πολιτικές παραδόσεις. Άνιχνεύεται βαθιά μέσα στό λαϊκό υποσυνείδητο κι έχει τήν ιστορικότητά της. Βασιλιάς, Βενιζέλος, Πλαστήρας, Καραμανλής, Παπανδρέου, Άνδρέας είναι άπλώς οι ιστορικοί κόμβοι τών λαϊκών σωτηριολογικών φαντασιώσεων. Και ποιος είπε ότι ή λαϊκή ψυχολογία είναι έξω από τό μεγάλο παιχνίδι τών ιδεολογιών και τών μετασχηματισμών τους; Ύπήρχε ή κατ’ αρχήν έμπιστοσύνη, ή αναγνώριση του «δικού μας ανθρώπου» στό πρόσωπό του, μιά έμπιστοσύνη που ταυτόχρονα απέκλειε τούς «ξόφλημένους» ή ξεπερασμένους ήγέτες τής προδικτατορικής κεντρώας παράταξης.

2. Ό πολιτικός λόγος του νέου άρχηγού κατασκεύαζε ένα νέο ιστορικό

κοσμοειδωλο που συναρμολογούσε τά πρόσφατα αλλά και τά παλιότερα καθέκαστα του ελληνικού κινήματος μέ μιάν επιλεκτική ανάγνωση τής ιστορίας. 'Ο ριζοσπαστικοποιημένος κεντρώς, όπως ο Α. Παπανδρέου και ή περί αυτόν ήγετική ομάδα, κρατούσε από τή δεκαετία του 40-50 τή μεγάλη λαϊκή συνέργεια του ΕΑΜ όχι όμως τά δράματα του έμφυλίου (πώς άλλωστε;), τόν 'Ανένδοτο όχι τίς ήττες τής ΕΔΑ, τήν 'Αντίσταση όχι τήν άπουσία επί δικτατορίας, τό Πολυτεχνείο όχι τήν κρίση τής 'Αριστεράς, τόν 'Αντάρτη όχι τόν κομματικό, τούς Καπετάνιους όχι τό κόμμα, τόν Λαό όχι τίς ιστορικές λαϊκές οργανώσεις. 'Αντιστοιχούσε έτσι τούτος ο λόγος σέ εκείνη τή λαϊκή όρμή που είδαμε στή μεταπολίτευση και που αναζητούσε νά ξαναζήσει νοσταλγικά, στό συμβολικό επίπεδο, τήν «πάλη του ελληνικού λαού» κατά τής δικτατορίας, σάν παραφθαρμένη μνήμη νά τακτοποιήσει τούς λογαριασμούς της μέ τή συνείδησή της σέ μιάν φανταστική ιστορική αυτογνωσία. «'Ο άγώνας τώρα δικαιώνεται». Ποιός άγώνας; 'Όλοι. 'Απ' τόν Καραϊσκάκη ως τόν Παναγούλη. 'Αν ζούσε σήμερα ο Καραϊσκάκης δέν θά 'τανε μέ τό ΠΑΣΟΚ, αυτός ο κατ' έξοχήν αντικατεστημένος;

Και πήγε μακριά ο κόσμος σ' αυτήν τήν αναδρομή, που ήταν ταυτόχρονα και παραδρομή —ώς θά 'λεγε ο Κώστας Καλλιγιάς— συνταιφιάζοντας τήν παλιά έαμική αντίσταση μέ τήν καινούρια, εκείνη στήν όποια κανείς δέν ήταν άπών μέ έτούτη στήν όποία λίγοι ήταν οί παρόντες. Φτιάχτηκε έτσι ή διαχρονικότητα του νέου κοσμοειδώλου ενός λαού που άφουγκράζεται που παλεύει, που αντίστέκεται. Αύτίν τήν 'Αντίσταση, που ο δημοκρατικός κόσμος ζούσε αναδρομικά, δέν τήν έβλεπε τάχα προσωποποιημένη στό πρόσωπο του νέου άρχηγού, αυτός δέν ήταν που είχε άντισταθεί τό 1963, στό 'Ιουλιανά, τό 1967, μέ τό ΠΑΚ, έναντιον του νέου κράτους τής Δεξιάς;

3. 'Ο Α. Παπανδρέου, ουσιαστικά, έπαιξε χωρίς αντίπαλο. 'Η Δεξιά ήταν άφερέγγυα. Για τόν δημοκρατικό κόσμο ο,τι και νά 'λεγε δέν μέτραγε. Δέν ήταν τό δικό του κόμμα. 'Η Δεξιά που άπαίτησε τόν άποχρωματισμό του ελληνικού λαού κουβαλούσε στήν πλάτη της τήν ιστορική βλασφημία, τήν ιστορική ύβρι μιάς καταλυεστικής και ματωβαμμένης διακυβέρνησης σαράντα χρόνων. 'Ελάχιστη σημασία είχε οτι ή ΝΔ δέν ήταν χούντα, οτι ο Καραμανλής του '74 δέν ήταν ο Καραμανλής του '56. Για τά δεινά του κόσμου, τίς χιλιάδες λεπτομέρειες του αντιδεδιού γογγυσμού, κάποιος έπρεπε νά φταιει: λιμοί, καταποντισμοί, σεισμοί, θύρα 7, τά παγωμένα πορτοκάλια, οί

χωματερές, ο θάνατος του Βελουχιώτη, ο Σαγγάριος, τά 'Ελγίνα, ή άκρίβεια, ή φοροδιαφυγή, οί φοροπαλλαγές, όλα όσα γεννούσαν τίς στιγμιαίες συσπάσεις τής μικροαστικής δυστυχίας, ή αίσθηση μιάς διάχυτης απειλής, ή συγκεκριμένη έπίγνωση όρατών προβλημάτων και κινδύνων, χάραζαν τιμωρητικά στή συνείδηση του κόσμου τό μέγα Λάθος, τό λάθος τής Δεξιάς. 'Η λαϊκή ψυχολογία ταύτιζε τό πρόσωπο μέ τό ιστορικό πρόσωπειο. 'Ο θύτης έπρεπε νά θυσιαστεί.

4. Τά όσα έλεγε ο νέος άρχηγός, στή Διακήρυξη, στό Πρόγραμμα, στό μαλακόνι, άντιστοιχούσαν στήν αναζήτηση του νέου που στά τυφλά πρόβαιναν τά λαϊκά στρώματα. Τά λαϊκά ιδεολογικά στοιχεία, στοιχεία δηλαδή που προκύπτουν από τή δυνατότητα και τήν εκμετάλλευση, *ώς στοιχεία κοινωνικής και πολιτικής προσδοκίας*, εβκολα ταίριαζαν μέ τίς έξισου άπλοϊκές κατασκευές περί «μη προνομιούχων», «κατεστημένους», «ή 'Ελλάδα στους 'Ελληνες», «ποτέ πιά δεξιά», «σοσιαλισμός στις 18», «ΕΟΚ και ΝΑΤΟ τό ίδιο συνδικάτο». 'Η «άντίσταση του ελληνικού λαού» από τή μιά στοιχειοθετούσε τή νοσταλγία των χαμένων και άδικαιώτων άγώνων κι από τήν άλλη μεριά τήν προσδοκία των δικαιώσεων που θά έρχόταν. 'Από τή μιά επιλεκτική και δικαιωτική ανάγνωση του παρελθόντος, από τήν άλλη επιλεκτική προεξόφληση του μέλλοντος. Και στις δύο προβολές θά παρακαμφθούν οί συγκεκριμένες αντιφάσεις των ετερόκλητων ταξικά στοιχείων που συνιστούν τόν «λαό» και τήν ιστορία του. 'Από κεί και πέρα τό συνολικό μεταρρυθμιστικό σχέδιο, ο σοσιαλισμός, δέν είναι παρά ή επίκληση του ιδεολογικού προσχήματος που καλύπτει τήν άπουσία του σχεδίου. Τή θέση του κοινωνικού προγράμματος θά πάρε ή υπόσχεση του λαοπρόβλητου ήγέτη που έχει τήν «ικανότητα» νά συμπυκνώνει ένα πειστικό άπείκασμα γενικής πολιτικής βούλησης. «'Ο λαός θέλει εκείνος μπορεί». 'Αλλά εκείνος που μπορεί είναι και ο μόνος που θέλει άφου μόνος αυτός μπορεί νά ύπάρχει ως γενική θέληση άθροίζοντας μερικευμένα συμφέροντα και προσδοκίες. Αύτή άλλωστε είναι και ή νομομοποίηση τής «πολιτικής βούλησης» του ΠΑΣΟΚ.

5. Για τήν κατανόηση τής ζεύξης του επάνω μέ τό κάτω, του άρχηγού μέ τίς μάζες, καθοριστική ήταν ή άπουσία τής άριστεράς. Μιά άπουσία άκριβώς εκεί που πλάθονταν, μορφοποιούνταν και διαδίδονταν ή λαϊκιστική ιδεολογία. Τό ΠΑΣΟΚ σέ όλη τή φάση κατάκτησης τής ήγεμονίας είχε τήν έξωθεν καλή μαρτυρία. Γιατί ή 'Αριστερά συνεργάστηκε μέ τό ΠΑΣΟΚ. Κυρίως όμως, στή σύνθετη και αντιφατική διαδικασία συγχώνευσης των

λαϊκών εγκλήσεων μέ τόν άνδρεοπανδρείσμό, ή άριστερά δέν άντέδρασε. Οί λόγοι πολλοί: και γιατί άντιμετώπιζε τό ΠΑΣΟΚ ως δύναμη σοσιαλιστική άρα προνομιακό σύμμαχο (ή περιβόητη «ένότητα των δημοκρατικών δυνάμεων»), και οδιότι του είχε εκχωρήσει τήν πρωτοπορία στήν πάλη έναντιον τής δεξιάς, και γιατί σέ μεγάλο βαθμό ήταν ύποχρεία του δικού της λαϊκισμού, κυρίως όμως γιατί ο λαϊκισμός θά μπορούσε νά άντιμετωπισθεί μόνο από μιά σύγχρονη σοσιαλιστική ιδεολογία που στήν πραγματικότητα δέν ύπήρχε. Στήν μέν περίπτωση του ΚΚΕ, καθώς τό κόμμα αυτό κοίταζε κατά τό παρελθόν ή κατά τά μέρη του ύπαρκτου σοσιαλισμού, είχαμε νά κάνουμε μέ ένα είδος ιδεολογικού αναχωρητισμού. 'Όσο για τήν άνανεωτική άριστερά φρόντισε από πολύ νωρίς νά έγγραφεί στή λαϊκή συνείδηση, όχι άδίκως εν πολλοίς, ως ρός συμβιβαστική άριστερά. Για τά χοντρά ιδεολογήματα του ΠΑΣΟΚ ο δρόμος ήταν άνοιχτός.

'Η έλλειψη κριτικής εκ μέρους τής 'Αριστεράς και ή πολιτική της συνεργασία μέ τό ΠΑΣΟΚ εξηγεί επίσης γιατί όταν φτιάχονταν τά σκάνδαλα, ή κοσκιωτική άυτοκρατορία που λέγαμε στήν αρχή, ύπήρξε σιωπή. Γιατί και ή 'Αριστερά πιασμένη στήν παγίδα του εκσυγχρονισμού ήθελε κι αυτή ταμπλόιντ και δορυφορικές και FM και 'Ολυμπιακούς. Ούτε αύτή είχε προβλήματα μέ τούς ιδεολογικούς μηχανισμούς που άλλώνουν τόν φαντασιικό κόσμο, άπολιτικοποιούν κι άποστρατεύουν.

Οί λόγοι αυτοί θαρρώ πως περιγράφουν τό πεδίο εντός του όποίου έγινε δυνατή ή κυριαρχία του *άνδρεοπανδρείκου* λόγου και πως επήλθε ή ήγεμονία διά του λαϊκιστικού λόγου επί του δημοκρατικού κόσμου. Και ήταν κυρίαρχη ή ιδεολογία αύτή. *Επί του δημοκρατικού κόσμου*. Και καταστροφική.

Κράτησε όσο ή άρχική προωθητική δύναμη ήταν εμφανής. Δέν άντεξε στις ήττες ούτε, στρογγυλεμένη όπως ήταν, στις αντιφάσεις της. Δέν άντεξε ούτε στήν άντεπίθεση τής Δεξιάς. 'Όμως κατέστρεψε.

• Κατέστρεψε τή βαθιά αίσθηση του δημοκρατικού λαϊκού κόσμου (δέν λέω αναγκαστικά των ιστορικών κομμάτων του) για τό δημοκρατικό θεσμό, προϊόν μιάς εκατοντάχρονης ιστορίας.

Κι εδώ βρίσκεται ή μεγάλη παρεξήγηση για τήν όποία μιλούσα στήν αρχή. 'Η 'Ελλάδα εξησε 7 χρόνια δικτατορία, 7 χρόνια κάτω από μιάν άφερέγγυα Ν.Δ., κι άλλα οκτώ χρόνια μέ οργανώτρια ιδεολογικά δύναμη τόν λαϊκισμό. Ξεστρατισμένη επί είκοσι

χρόνια, μιά δλόκληρη ζωή. Τέτοιο πλήγμα θά μπορούσε νά τσακίσει ἀκόμη καί τόν διαυγέστερο καί τόν πιό ἀνθεκτικό λαό. Πολύ περισσότερο πού αὐτό τό παρατεταμένο ξεστράτισμα γίνεται σέ μιά ἐποχή πού ἡ κοινωμία μας ἀλλάζε ριζικά. Ἀπό φτωχή γίνεται πλούσια, ἀπό ἀγροτική γίνεται βιομηχανική-ἀγροτική, ἀπό «καθυστερημένη» σύγχρονη. Τήν ἐπιφάνεια τῆς εὐμάρειας συνόδευσε ἡ ἰδεολογική εὐτέλεια πού γράφτηκε βαθιά στό κῦτταρά της, τόσο βαθιά ὥστε ξέχασε τίς καταβολές της, τόν δικό της τέλος πάντων τρόπο νά ὑπάρχει, πού ὅσο κι ἂν κατ' οἰκονομίαν ἀντιμετώπιζε τά προβλήματα εἶχε, ὥστόσο, τήν αἴσθησι τῆς ἰδιαιτερότητάς της καί τῆς ἱστορικότητάς της.

Πρὶν τῆ δικτατορία ὁ τόπος καθὼς ἔβγαive βασιανιστικά ἀπό τήν ἐμφυλιοπολεμική τραγωδία ἀνίχνευε τούς δρόμους μίας νέας πολιτικῆς καί πολιτισμικῆς ἀνοχορίας. Τά σημάδια ἦταν πολλά. Ἡ ἐθνικοφροσύνη, κυρίαρχη ἰδεολογία μέ ἀποτρόπαιες πρακτικές, πού καθοδηγοῦσε τά βήματα τῶν νικητῶν, χρεωκοποῦσε σέ ὅλα τά ἐπίπεδα στή συνείδηση τοῦ κόσμου. Αὐτή ἦταν καί ἡ μεγάλη νίκη τῆς ἀριστερο-δημοκρατικῆς παράταξης, ὅπου τό βαθύ αἶτημα τοῦ πολιτικοῦ ἐκδημοκρατισμοῦ συνόδευε κι ἐνδυνάμωνε ἕνα βαθύτερο αἶτημα πολιτισμικῆς ἀναγέννησης. Τό μαρτυροῦν ἡ μουσική, τό μυθιστόρημα, ἡ ποίηση, ὁ κινηματογράφος, τό θέατρο, λόγιες καί λαϊκές ἐκφράσεις τῆς προδικτατορικῆς περιόδου πού θά γνωρίσουν τότε μιά καταπληκτική ἀνοχηση. Ἦρθε ὕστερα ἡ σιωπή καί οἱ βαθιές στρεβλώσεις τῆς δικτατορίας.

Μεταδικτατορικά ζήσαμε μέ κραυγές καί συνθήματα. Ἐπεισακτες ἰδεολογίες καταχόνησαν γιά τά καλά τά αὐτόχθονα στοιχεῖα. Ἄν τά δεύτερα ἀντιπροσώπευαν τό πνεῦμα τῆς ἀντίστασης τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ, πού ἔλεγε κι ὁ μακαρίτης πιά Νίκος Σβορώνος, τά πρῶτα εἶναι τό πνεῦμα τῆς εὐκολίας, πού βιώνεται ὡς βασική νεοελληνική ἀρετή. «Νά τῆ βροῦμε», νά ἡ ἰαχή.

Ὁ δημοκρατικός κόσμος, καίγοντας τά φανάρια, πῆρε τό δρόμο γιά τό «σοσιαλισμό στίς 18» πού τοῦ ὑποδείκνυαν τά ἀνδρεοπαπανδρεϊκά ἰδεολογήματα πρὶν ἀκόμη κατοχυρώσει καί βιώσει τό δημοκρατικό θεσμό, τό πνεῦμα τῆς ἀνοχῆς δηλαδή καί τῆς πολιτικῆς συμμετοχῆς. Ἄρκοσαν τά πλαστικά σημαῖα. Ὁ ἀριστερός κόσμος ἀκολουθοῦσε, προσφέροντας ἀποστεωμένες ἀναμνήσεις καί τίς τεχνικές τοῦ ἱστορικοῦ του σταλισμοῦ πού τροφοδότησαν τόν πασοκισμό. Δέν πρόσφερε ἡ Ἄριστερά τήν ἰδεολογία της, τῆ σοσιαλιστικῆς προοπτικῆς. Κάτω ἀπό τήν λαϊκιστικῆ ἰδεολογία ἐκφυλίστηκε κι αὐτή.

Ἡ Ἀντίσταση τῆς αἱματοκυλισμένης περιόδου '40-'50 ἦταν κίνημα καί λαϊκό καί ἐθνικό καί κοινωνικό. Μιά ἐπανάσταση πού χάθηκε, ὅπως ἔλεγε κι ὁ Θανάσης Χατζῆς. Οἱ κεντρῶι τοῦ φιλελευθεροβενιζελισμοῦ τήν εἶχαν πολεμήσει. Τήν κατανίκησαν σέ ἀγαστή συνεργασία μέ τούς βασιλικοδεξιούς. Ὅταν ἐπέστρεψαν στήν ἐξουσία τό '81, οἰκειοποιήθηκαν καί τήν ἐαμική καί τήν ἀντιδικτατορικῆ ἀντίσταση. Ἀντάλλαξαν τήν ἀπουσία καί τήν ἐνοχή μέ συντάξεις στούς ἀντιστασιακοῦς, ὀργανώνοντας ἐθνικές γιορτές στό Γοργοπόταμο καί μετονομάζοντας τούς δρόμους πού ἔφεραν τό ὄνομα «Ἰωάννου Μεταξᾶ» σέ «Ἄρη Βελουχιώτη», «Ἐθνικῆς Ἀντίστασης» καί «Ἡρώων τοῦ Πολυτεχνείου». Ἡ ἀντίσταση ἔτσι μεταβαπίστηκε σέ Ἐθνική, διαχρονικά ἐθνική. Ἦταν εὐκολο τό πέρασμα ἀφοῦ ἐκμηδενίστηκε τό ἀντιστασιακό πνεῦμα τῆς Ἄριστερας, ἀλλῆς κοινωνικῆς καί πολιτικῆς φορᾶς αὐτό. Ὁ δημοκρατικός κόσμος στερήθηκε ἔτσι ἀπό τίς αὐτόχθονες πηγές ἐμπνευστῆς του. Ἀφοῦ ἔχασε πατρίδα, ἐστία καί γένος, βαυκαλίστηκε μέ τό Ἔθνος καί τῆ Δόξα, τοῦ ἀπέμενε μόνο τό Κράτος νά λατρεύει καταπῶς προσήμιναν οἱ πρωθιερεῖς τῶν μυθοπλαστικῶν τελετουργιῶν.

- Κατέστρεψε μίαν ἀκόμη βαθύτερη αἴσθησι τῆς πολιτιστικῆς λαϊκότητος πού δέν ταύτιζε τό λαϊκό μέ τό λαϊκότροπο. Ὁ λαϊκισμός, εἶπαμε καί πιό πάνω, δέν εἶναι ἰδεολογία λαογενῆς. Εἶναι ἡ εἰκόνα πού κάποιος ἔξω ἀπ' αὐτόν τοῦ δίνουν γιά νά δεῖ τόν ἑαυτό του. Μέσα στόν λαϊκισμό ὁ λαός πρέπει νά λησμονήσει τόν ἑαυτό του καί νά μοιάσει μέ τό παραφθαρμένο εἶδωλό του. Νά τό μιμηθεῖ. Γιά σκεφτεῖτε τόν Α. Παπανδρέου νά χορεύει ζεϊμπέκικο.

- Κατέστρεψε τήν ὁποια λαϊκή ἀλληλεγγύη. Τοῦτα τά χρόνια ἐπικράτησε τό δόγμα πόλεμος ὄλων ἐναντίον ὄλων. Δέν τό ὄφτιαξε τό ΠΑΣΟΚ τό δόγμα αὐτό, αὐτή τῆ γενική ἐξαχρείωση κι ἐξαγρίωση. Ἀλλά ἐπὶ ΠΑΣΟΚ γνώρισε μέρες μεγαλείου ἀνυπερβλήτου. Ὅ,τι φᾶμε κι ὅ,τι πιούμε. Ἐτσι ξεχύθηκε ὁ χειμαρος τῆς καταστροφῆς, τῆς βουλιμίας πρὸς πάσα κατεύθυνση: στό δάση, στόν γείτονα, στούς αἰγιαλοῦς, τούς βοσκοτόπους, στό ἀστικά καί τά περιαστικά μέ τό θυμωμένο ΙΧ ν' ἀγκομαχᾶ γιά νά βρεῖ ζωτικό χῶρο, νά τρέξει στήν Πανεπιστημίου μέ ἑκατό χιλιόμετρα τήν ὥρα καί τόν ταξιδιζῆ νά βλαστημᾶ «πού διάολο πᾶνε ὄλοι αὐτοὶ οἱ γιωταχῆδες», τά μεγάλα καί τά μικρά συμφέροντα νά καταβροχθίζουν τόν τόπο καί τούς ἀνθρώπους, τούς συνεταιριζόμενους νά συνεταιρίζονται γιά νά φᾶνε τό κεφάλαιο

πού δανειστήκαν ξέροντας ὅτι δέν θά τό ἐπιστρέψουν, μέ τῆ νωχελική δημοσιοπαλληλία νά σωριάζει τήν πλήξη τῆς πίσω ἀπό τούς πάγκους τῶν ὑπηρεσιῶν καί τούς ἀγανακτισμένους πολίτες νά βρίζουν τούς γραφειοκράτες τήν ἴδια στιγμή πού οἱ ἴδιοι αὐτοὶ πολίτες διέπρεπαν σέ ἀγῶνες λαϊκοῦς καί ἀτομικοῦς γιά νά βρεθοῦν κι αὐτοὶ πίσω ἀπό ἕνα πάγκο, μέ τά ξενοδοχοτουριστικά λησταρχεῖα, τούς δασκάλους νά βαριοῦνται τά παιδιά καί τά παιδιά νά ἀπεχθάνονται δασκάλους καί γράμματα, τούς καλλιτέχνες νά δηλώνουν ἐπὶ παντός ἐπιστητοῦ μόλις καταφέρουν νά γρατζουνίσουν δύο νότες στό μουζούκι, τά FM νά σπᾶνε ὅλα τά ρεκόρ τῆς ἀσημαντολογίας. Μιά κοινωμία πού κατάργησε τό «ἐμεῖς». Μιά κοινωμία πού ξιπάζεται μέ τόν ἐπιθετισμό τοῦ αὐριανισμοῦ καί τό νταηλικὶ τοῦ τομπρισμοῦ.

- Κατάργησε τήν αἴσθησι τῆς διαφορᾶς ἀλλά καί τῆς ταυτότητος. Μίμησι καί ἀπέχθεια γιά τόν ξένο. Ἐπαρσι καί δουλικότητα. Περιφρόνησι καί ἀπομονωτισμός αὐτάρκεια καί ξεβράκωμα. Ἀφοῦ ἔφαξε νά βρεῖ τούς συγγενεῖς ἐκεῖ πού δέν ὑπῆρχαν, κατά τόν Καντάφι, τό Μπάαθ, τόν Χομεϊνί, ἀφοῦ ἔπαιρονταν σάν μάθαινε ὅτι ἔχαναν οἱ κομμουνιστές στήν Εὐρώπη, ἀφοῦ, ὄλοι, Ἄγγλοι, Γάλλοι, Ἰταλοῖ, Γερμανοῖ ἐξομοιώθηκαν μέ ἀρπακτικὰ κοράκια, αὐτός ὁ Νεοέλληνας τῆς πασοκικῆς κοσμογονίας μπορεῖ νά αἰσθάνεται μόνος, περήφανος, ἀνεξάρτητος, δηλαδή ἀδέσποτος, πρόσφυγας στόν τόπο του, ἀνέστιος, καχύποπτος ἀπέναντι στούς ἄλλους, ὑποπτος γιά τούς ἄλλους, σάν τήν πολυδιαστατη ἐξωτερικῆ πολιτικῆ τοῦ Ἄνδρεα. Ποτέ δέν βρεθήκαμε πιό μακριά ἀπό τούς συντοπίτες μας τῆς Εὐρώπης.

- Κατέστρεψε τήν πίστη τοῦ κόσμου στό σοσιαλισμό, ὅ,τι πολυτιμότερο εἶχε φτιάξει ἡ ἀριστερά γιά καί μέ τό λαϊκό κόσμο, παρά τίς ἥττες της, τίς στρεβλώσεις της, τούς ἀναχρονισμούς της. Τό ΠΑΣΟΚ παρέλαβε κόσμο δημοκρατικό κι ἀριστερό, δέν τόν ἔκανε οὔτε πιό ἀριστερό οὔτε πιό δημοκρατικό. Τόν ἔκανε κυνικό. Αὐτή ἦταν καί ἡ μεγαλύτερη ὑπηρεσία τοῦ ἀνδρεοπαπανδρεϊκοῦ λαϊκισμοῦ στόν μεγάλο του ἀφέντη, τόν ἀστισμό.

ΜΕΤΕΞΕΛΙΞΕΙΣ

Ὅλη αὐτή ἡ ἱστορία τοῦ πασοκικοῦ λαϊκισμοῦ δέν ἦταν μιά μπόρα πού πέρασε ἐπειδὴ τό ΠΑΣΟΚ ἔχασε τίς ἐκλογές. Οἱ ἰδεολογίες δέν παίζονται στίς κάλπες. Ὅστόσο τό κόμμα τοῦ λαϊκισμοῦ δέχθηκε μιά σοβαρή ἥττα καί ἰδιαίτερα ὁ ἀρχηγός του, πράγμα

πού θά επηρεάσει άκόμα και τούς ιδεολογικούς μετασχηματισμούς. Ήδη οί «άντιλαϊκιστικές» τάσεις μέσα στό ΠΑΣΟΚ είναι ισχυρές και μέ τήν υποβάθμιση, τήν άναγκαστική άλλωστε, του Α. Παπανδρέου, θά προσπαθήσουν νά διευρύνουν τό πεδίο επιρροής τους. Καί είναι σαφής ή κατεύθυνση: μιά σοσιαλδημοκρατία ευρωπαϊκού τύπου. Άλλά αυτό είναι μιά άλλη ιστορία πού θά γραφεί τά επόμενα χρόνια. Τώρα προσημαίνονται άπλως οί κατευθύνσεις.

Περισσότερη σημασία γιά τήν ώρα έχει ή άναμενόμενη άντελίθεση του ΠΑΣΟΚ μέ βάση τήν όποία θά προσπαθήσει νά περιορίσει τίς διαρροές, νά καλύψει τίς άπώλειες και νά διατηρήσει τή συνοχή του 39%. Στην άντελίθεση αυτή κανένα από τά παλιά μοτίβα του λαϊκισμού δέν μπορεί νά χρησιμοποιηθεί. Γι' αυτό στό ΠΑΣΟΚ μιλούν τόσο πολύ, ιδιαίτερα μετά τίς εκλογές γιά άνανέωση και γιά εκσυγχρονισμό. Ή όλη διαδικασία όμως περνά μέσα από τήν πολιτική μάχη που όνομάστηκε «κάθαρση». Έκεί σπρώχνουν τά πράγματα Ν.Δ. και Συνασπισμός, άν και μέ διαφορετικές στοχεύσεις. Πάνω σ' αυτό τό πρόβλημα είναι υποχρεωμένο νά άντισταθεί και τό ΠΑΣΟΚ. Καί τό πρόβλημα από όλες τίς μεριές όρίζεται μέ τόν ίδιο τρόπο: *τό ποινικό δίκαιο*. Διότι και τό ΠΑΣΟΚ άποδέχεται ότι υπήρξαν παραβάσεις πού πρέπει νά τιμωρηθούν «όσο ψηλά κι άν βρίσκονται οί ένοχοι». Ής τόν Πέτσο και τόν Κουτσόγιωργα δηλαδή. Άντίθετα, γιά τή Ν.Δ. τό ποινικό μέρος τής υπόθεσης καλύπτει πολύ περισσότερους, όλη τήν ήγεσία του ΠΑΣΟΚ και προσωπικά τόν Α. Παπανδρέου, διότι μ' αυτόν τόν τρόπο τό ΠΑΣΟΚ θά δεχθεί ένα ισχυρό πλήγμα, θά προχωρήσει ό άποεκπασοκισμός του κράτους και ή Ν.Δ. θά είναι ή μόνη δύναμη εξουσίας γιά τά επόμενα χρόνια. Γιά τόν Συνασπισμό, τά πράγματα είναι διαφορετικά: επιδιώκει κι αυτός νά έξουδετερώσει τόν Α. Παπανδρέου, νά μειωθεί έτσι ή δύναμη του ΠΑΣΟΚ, και άποκεκαθαμένο από κοριούς και σκανδαλοποιούς νά πάρει πάλι τή θέση του προνομιακού συμμάχου στις μελλοντικές εξέλι-

ξεις. Διότι, στις στρατηγικές προοπτικές του Συνασπισμού δέν έμπεριέχεται ή μονιμότερη συνεργασία μέ τή Δεξιά. Γιά τήν ήγεσία του Συνασπισμού η σημερινή συνεργασία νομιμοποιείται επειδή τό θέμα όρίζεται ως «έθνικό», και μπροστά στά έθνικά θέματα, ως γνωστόν, υποστέλλονται οί ιδεολογικές, οί πολιτικές και οί ταξικές διαφορές.

Στό ΠΑΣΟΚ χρειάζεται λήθη: «παρασμένα ξεχασμένα». Άμνησία δηλαδή. Δέν έχει άλλο δρόμο νά βγει από τό φαύλο κύκλο του λαϊκισμού και γι' αυτό ή ποινικοποίηση τής όλης υπόθεσης είναι και γιά τό ίδιο μεσοπρόθεσμα ένα εννοϊκό πεδίο παρά τά προβλήματα πού του δημιουργεί βραχυπρόθεσμα. Καί τούτο γιατί, άκόμη κι άν υπάρχουν τελικά καταδικαστικές αποφάσεις (πράγμα άβέβαιο, τουλάχιστον ως προς τόν Α. Παπανδρέου. Δέν πάει εύκολα στόν Κορυδαλλό ό νόμιμος και επί όχτώ χρόνια πρωθυπουργός μιάς χώρας, είναι άδύνατο νά έξομοιωθεί μέ τούς δοσίλογους Κουσίλιγους τής άπελευθέρωσης ή τούς έπίορκους πρωτεργάτες τής 21ης Άπριλίου. Άπλουστάτα διότι τό θέμα δέν είναι έθνικό), οί καταδίκες αυτές δέν πρόκειται νά άρουν τίς ιδεολογικές βάσεις του πασοκικού λαϊκιστικού κινήματος. Ό πασοκικός λαϊκισμός θά μετασχηματισθεί, θά μετεξελιχθεί προς τό σοσιαλδημοκρατικότερο χωρίς ουσιαστικά νά έχει άνασκευασθεί. Δέν θά υπάρξει δηλαδή «κάθαρση», μιά νέα συνείδηση, ένας νέος νόμος γιά τόν δημοκρατικό κόσμο πού στρατεύτηκε στό ΠΑΣΟΚ και θά εξακολουθεί νά στρατεύεται σ' αυτό. Ή συντελούμενη «κάθαρση» δέν θά τόν κάνει ούτε άριστερότερο ούτε δημοκρατικότερο ούτε σοσιαλιστικότερο. Διότι οί υπάρχουσες ιδεολογίες και καταστάσεις δέν έχουν μέσα τους τά πνευματικά και τά ιδεολογικά στοιχεία τής υπέρβασής τους.

Άπό άλλοθι θά μπορούσαν νά έρθουν τά στοιχεία αυτά πού θά βοηθούσαν στην άνάδυση μιάς νέας συνείδησης. Άπό τ' άριστερά, από τή σοσιαλιστική ιδεολογία. Άλλά ό Συνασπισμός δέν έχει μέσα του εκείνα τά στοιχεία πού θά όδηγούσαν τήν Άριστερά

στην υπέρβαση τής ιστορικής της αιχμαλωσίας. Μετεξελίσσεται κι αυτή, νομιμόφρων και συνετή, σε μιά δύναμη εξουσίας πού γιά νά επαληθεύσει τό νέο δρόμο της πρέπει νά συναντήσει τίς άλλες, μετεξελισσόμενες δυνάμεις τής εξουσίας. Μιά περεστρόικα-

χωρίς άνανέωση, χωρίς τριγμούς, χωρίς τρανταγμούς, χωρίς άπορρίψεις, χωρίς «παρελθοντολογίες» πού έλεγε ό Χ. Φλωράκης και άναμόχλευση του παρελθόντος. Καί προπάντων μιά περεστρόικα ή μιά άνανέωση, πού δέν προσπαθεί νά άρδευθεί από τήν κοινωνική βάση του άριστερου κινήματος αλλά, βάζει πλώρη γιά τήν συνδιαχείριση του κοινωνικού συστήματος. Ό όρίζοντας του 2000.

Ό δημοκρατικός και ό άριστερός κόσμος, καλείται νά όδεύσει τήν όδό τής μετεξέλιξης του λαϊκισμού και τής μετεξέλιξης του κομμουνιστικού κινήματος. Καί οί δυό, θά παρακολουθούν στις δθόνες τους τό θέαμα τής μεγάλης συναίνεσης πού θά σκηνοθετούν οί εκπρόσωποί τους, μέσα στη μεγάλη συναινετική δημοκρατία τής ήρεμης άποχής, τής βολικής άποστράτευσης, του ήπιου πολιτικού άποκλεισμού. Ούτε άριστερότερο γιατί έτσι θά στραπατσάρεται ή βιτρινα τής κοινωνικής ειρήνευσης ούτε δημοκρατικότερο άφου γιά τή δημοκρατία προϋπόθεση είναι ή άμεση πολιτική συμμετοχή. Ένδιαμέσως θά τούς επιτρέπεται νά τρέχουν στά βουνά νά σβύνουν, επί ματαίω, πυρκαγιές.

Άν ή μακρυνά μεταπολιτευτική περίοδος είχε σαν τελικό άποτέλεσμα νά χαθεί ή πίστη των ανθρώπων στον σοσιαλισμό σε έτούτη τή νέα φάση πού τώρα άνοίγει, οί δομικές άλλαγές θά πραγματοποιούνται κάτω από τήν ήγεμονία του νεοσυντηρητισμού. Γινόμαστε κι εμείς Εδρώπη. Άοπλος ό δημοκρατικός και ό άριστερός κόσμος βγήκε από τή δικτατορία, άοπλο τό ρωμείο «άποχουντοποιήθηκε» γιά νά εξαχρησωθεί μέσα στον πασοκικό λαϊκισμό. Άοπλο θά μουλιάσει τώρα μέσα στον νέο συντηρητισμό.

Ἄκόμη μιά φορά γιά τή σιωπή τοῦ Ἄλτουσέρ

ΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΛΟΓΟΥ ΚΑΙ ΤΑ ΜΕΡΗ ΤΟΥ ΡΗΜΑΤΟΣ

τοῦ Ἀριστείδη Μπαλτᾶ

**Ἡ πρόθεση τοῦ μέλλοντος καί τό ἐπί τοῦ παρόντος
ἔγκλημα τοῦ λόγου**

Ὁ σχεδόν ξεχασμένος Γκαλμπράιθ δύσκολα θά φανταζόταν τίς ἀπερίοριστες δυνατότητες πού κυοφοροῦσε ἡ μικρή πρόθεση πού πρῶτος αὐτός εἰσήγαγε γιά νά μετονομάσει τή θεωρητική του ἀμηχανία. Μετά τό μεταστρουκτουραλισμό καί τή γενίκευσή του σέ μεταφιλοσοφία, τό σύνολο ἐποικοδόμημα τῶν μεταβιομηχανικῶν κοινωνιῶν —μετακαπιταλιστικῶν καί μετασοσιαλιστικῶν— δέν ἀργησε νά λάβει τό μήνυμα καί μετεξελίχθηκε σύσσωμο σέ μεταμοντέρνο. Ἡ χρονιά πού πέρασε ὀλοκλήρωσε καί γιά τή χώρα μας τή σχετική μετάβαση. Ἡ θεαματική εἰσβολή στά Ἑλληνικά γράμματα καί ὄχι μόνο σ' αὐτά τῶν στοχαστῶν τοῦ μεταθεμελιωτισμοῦ, τά ἀπειράριθμα σχετικά συνέδρια, συμπόσια, ἐκδόσεις καί κοσμικές ἐκδηλώσεις, τό χωρίς συνοδευτικές τυμπανοκρουσίες ἱστορικό γεγονός τῆς ἐν Ἑλλάδι Ἰδρυσης τῆς μετακοινωνιολογίας, ἡ ὑπέρβαση τῆς τέως παρααριστερῆς νεορθοδοξίας πρὸς μεταδεξιές, γενικῶς, κατευθύνσεις καί ὅλα ἐκεῖνα πού ὀλοκλήρωναν τελικά τή μεταπολίτευση καί στό ἰδεολογικό ἐπίπεδο δέν μπορούσαν, βέβαια, νά ἀφήσουν τοὺς ἀριστεροὺς ἀνεπηρέαστους. Ἔτσι, μέσα στή δίνη δημιουργικότητας πού ἀναρρίπιζαν οἱ πολλαπλές αὐτές ὑπερβάσεις καθὼς διαδέχονταν ἡ μία τὴν ἄλλη δίκην ἀλλεπάλληλων ὀργανισμῶν, οἱ ἀριστεροὶ ὑποχρεώθηκαν νά μετεξελιχθοῦν οἱ ἴδιοι σέ μεταμαρξιστές καί νά μετεξελίξουν τοὺς φορεῖς τοὺς σέ μετακομμουνιστικά ἢ ἐν γένει μετααριστερά κόμματα. Ἡ τεράστια ἐπιτυχία τοῦ μεταδοτικοῦ, ὅπως ἀποδείχτηκε, ἀνοιξιότικου ἐγχειρήματος τῆς ΕΑΡ ἔδειξε πόσο λαός καί τόπος διψοῦσαν πραγματικά γιά τό καινούργιο. Στίς πλούσιες μεταπροοπτικές πού ἀνοίγε ἡ ἐαρινή πρωτοβουλία πολλοὶ ἔσπευσαν νά ἐπενδύσουν μέ ἐνθουσιασμό ἢ καί μέ αἰσθημα αὐτοθυσίας ὅ,τι πολυτιμότερο διέθετε ὁ καθένας: Τό ἀπελλιπτικά καθυστερημένο ὡς πρὸς ὀτιδήποτε μοντέρνο ἢ μεταμοντέρνο ΚΚΕ τῆ νεολαία του καί τόν κ. Ἀνδρουλάκη, ἡ ΕΔΑ τοῦ κ. Λεντάκη τίς ἔσασε πρωτοπόρες ἂν καί πάντοτε παραγνωρισμένες ἰδέες τῆς, ἡ ΕΣΠΕ τοῦ κ. Παναγούλη καί τό ΑΚΕ τοῦ κ. Νάση τή μαζική τους ἀπήχηση καί οἱ διάφορες προσωπικότητες τοῦ μετακεντρώου χώρου τό μοναδικό πο-

λιτικό τους προσόν, τὴν ἀναμφισβήτητη προσωπική τους ἐντιμότητα. Μετά δέ τίς πρόσφατες ἐκλογές καί μέσα ἀπὸ τὴν πρόθεση τῆς κάθαρσης, ἀκόμη καί τό πολιτικό προσκῆνιο συμμορφώθηκε ἀδιαμαρτύρητα μέ τὴ γενική γραμμὴ καί μεταμορφώθηκε κι αὐτὸ σύσσωμο σέ μεταμοντέρνο. Σήμερα ὄλοι παρακολουθοῦμε μέ τὴ δέουσα ἀμηχανία (καί μέ ἀνάμεικτα, παραδόξως, συναισθήματα) τά ὅσα πρᾶττει καί ἐπανγέλεται ἡ πρώτη, ὄχι πιά μεταφορικά, ἀναμφισβήτητα μεταβατική κυβέρνηση τῆς χώρας.

Δέν προτίθεμαι ἐδῶ νά κάνω κανενός εἶδους δίκη προθέσεων. Ὁ καθένας δικαιούται τὴν πρόθεσή του καί δημόσια κριτική μπορεῖ νά ἀσκηθεῖ μόνο σέ ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἐκφραση τῶν προθέσεων ἢ τὴ χρήση τους. Οὔτε ἐπιδιώκω μέ τά παραπάνω νά εἰσηγηθῶ ἐντέχνως μία τέτοια κριτική. Θέλω μόνον, ἔστω καί ἔτσι ἔμμεσα καί γιά νά ξεκινήσω τά ὅσα θέλω ἐδῶ νά γράψω, ἀπλῶς νά δείξω καί ὄχι νά θεμελιώσω ἢ νά ἐξηγήσω, πὼς κάθε λόγος ἔχει τὴν πρόθεσή του καί κατὰ συνέπεια, πὼς καί ἡ σιωπὴ τοῦ λόγου τοῦ Ἄλτουσέρ, γιά τὴν ὁποία πρώτη φορά μιλάει ὁ Μπαλιμπάρ (Ὁ Πολίτης, τ. 98, σσ. 59-70) καί τὴν ὁποία τό παρὸν κείμενο προτίθεται, ὅσο καί ὅπως μπορεῖ, νά θέσει ὡς ἀντικείμενό του, διαθέτει τὴ δίκη τῆς πρόθεσης καί τό δικό της λόγο.

* * *

Ρητὴ πρόθεση τοῦ λόγου τοῦ Ἄλτουσέρ ἦταν καί εἶναι ἡ φιλοσοφική διατύπωση τῶν ὄρων ἐκείνης τῆς καταστατικῆς ἀνέφικτης συγχώνευσης πού διαγράφει τὸν δρίζοντα τοῦ μέλλοντός μας —καταστατικῆς ἀνέφικτης, δηλαδή μονίμως πρὸς ἐπίτευξιν, γιατί διαγράφει αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν δρίζοντα— τῆς συγχώνευσης τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος καί τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας. Μέ τοὺς «ὑποκειμενικότερους» ὄρους πού ὑπαινίσσεται τό κείμενο τοῦ Μπαλιμπάρ καθὼς ὁ συγγραφέας του προσπαθεῖ νά μιλήσει στόν/γιά τὸν δάσκαλό του καί τοὺς ὁποίους ὄρους καθιστοῦν σήμερα ἀναπόφευκτους ἢ ἦττα τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος καί ἡ κρίση τῆς μαρξιστικῆς θεωρίας, ἡ συγχώνευση αὐτὴ συνιστᾷ τὴ σύνθε-

ση σέ μία ένιαία στάση — σύνθεση ἀντίστοιχα ἀκατόρθωτη, μέ τό ἀκατόρθωτο τῆς ὁποίας καί τήν ἀπόγνωση πού αὐτό τό ἀκατόρθωτο γεννοῦσε μόχθησε νά ἀναμετρηθεῖ, μέ ὄρους ἰδιαίτερα σκληρούς, ὄχι μόνο τό ἔργο ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ συγγραφέας του — τή σύνθεση λοιπόν τοῦ φιλοσόφου, δηλαδή αὐτοῦ πού καταστατικά φέρει τόν λόγο, καί τοῦ κομμουνιστή, δηλαδή αὐτοῦ πού καταστατικά πράττει τήν ἐπανάσταση. Καί πράττοντας ὅσο καλύτερα μπορούσε τόν λόγο τῆς πρόθεσής του, τό ἔργο αὐτό δέν φιλοδόξησε ποτέ νά εἶναι τίποτε περισσότερο ἀλλά καί δέν καταδέχτηκε ποτέ νά διεκδικήσει τίποτε λιγότερο ἀπό τήν ἰδιαίτερη γραφή τοῦ πρωτοκόλλου μιᾶς ἰδιαίτερης ἀνάγνωσης τοῦ μαρξικοῦ ἔργου ὡς ἀκριβῶς ἔργου τό ὁποῖο, γιά πρώτη φορά στήν Ἱστορία, ἄνοιγε στή δράση καί τή σκέψη τῶν ἀνθρώπων αὐτόν τόν ὀρίζοντα. Συγκεκριμένα, ἐκείνης τῆς γραφῆς πού ἀσκούσε τή μόνη γλώσσα πού μπορούσε νά εἶναι σύστοιχη μέ τή φερομένη ἀπό τό ἔργο πρόθεση, τή γλώσσα τοῦ φιλοσοφικοῦ παρόντος τῆς καί γραφή ἐκείνης τῆς μόνης ἀνάγνωσης πού μπορούσε νά εἶναι σύστοιχη μέ τήν ἴδια πρόθεση, τῆς ἀνάγνωσης πού ὑπαγόρευε τό πολιτικό τῆς παρόν.

Τό παρόν ὅμως — αὐτό δά μᾶς τό ἔμαθε ὁ Ἄλτουσέρ — δέν εἶναι παρόν σύγχρονο μέ τόν ἑαυτό του. Ὅχι μόνο γιατί εἶναι αὐτό πάντοτε ἐκκεντρο, σύνθετο, ὑπερπροσδιορισμένο, πάντοτε καί πρόωρο καί καθυστερημένο ἀλλά κυρίως γιατί, ὡς συγκυρία, δηλαδή ὡς «στιγμή» συνάρθρωσης διαδικασιῶν πού μετέρχονται προσίδια χρονικότητες, τό παρόν ὑπόκειται στήν ἐκβαση τῶν συγκρούσεων πού φέρουν αὐτές οἱ διαδικασίες καί πού ὀρίζουν αὐτές τίς χρονικότητες, δηλαδή στή δικαιοδοσία τοῦ μέλλοντος. Κι αὐτό σημαίνει πῶς κανένας λόγος δέν εἶναι σέ θέση νά διατυπώσει ρητά καί νά περιγράψει πλήρως στό ἔσωτερικό του — νά προ-λάβει, νά συνλάβει, νά περι-λάβει — τούς πραγματικούς ὄρους τῆς συγκρότησής του, δηλαδή τή συγκυρία τῆς ἐκφορᾶς του. Τό παρόν πού «βλέπει» ὁ λόγος δέν εἶναι ποτέ σύγχρονο μέ τό παρόν πού τόν ἀνέδειξε. Κατά συνέπεια, κάθε λόγος πού μιλάει γιά τό παρόν στό ὄνομα τοῦ παρόντος, κάθε λόγος πού διακηρύσσει τή συγχρονικότητά του μέ τό παρόν τῆς ἐκφορᾶς του στήν οὐσία δέν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά ἀποκρύπτει τούς ὄρους τοῦ ἴδιου τοῦ δικοῦ του ἐλέγχου. Γι' αὐτό κάθε λόγος πού-δηλώνει στό ληξιαρχεῖο τῶν ιδεῶν μιᾶ τέτοια συγχρονικότητα ὡς ὄνομα εἶναι λόγος πού ἐξαπατᾷ.

Τό ἔργο τοῦ Ἄλτουσέρ δέν ὑπέκυψε σέ αὐτόν τόν πειρασμό. Αὐτό δέν μίλησε ποτέ στό ὄνομα τοῦ παρόντος τῆς ἐκφορᾶς του, δέν ἐπέδιωσε ποτέ νά ἐκφέρει τήν «ἀλήθεια» αὐτοῦ τοῦ παρόντος, δέν διεκδίκησε ποτέ νά εἶναι σύγχρονο μέ ὅ,τι δνόμαζε αὐτό τό παρόν. Ὁ Ἄλτουσέρ δηλαδή δέν ὑπῆρξε ποτέ «στρουκτουραλιστής» ἢ «μεταστρουκτουραλιστής» καί ἡ ἀφορμή γιά νά ἐκληφθεῖ τέτοιος δέν ἦταν ἄλλη ἀπό τό γεγονός ὅτι τό ἔργο του ἀποπειράθηκε νά μεταγράψει στή γλώσσα τοῦ παρόντος ὄχι τό παρόν καθ' ἑαυτό ἀλλά ἐκεῖνο τό ἔργο τοῦ παρελθόντος πού ἦδη διέγραφε τόν ὀρίζοντα τοῦ μέλλοντος. Ὅμως προκύπτει ἔτσι πῶς ὁ Ἄλτουσέρ εἶναι ἀναμφισβήτητα ἔνοχος ἐνός διπλοῦ ἐγκλήματος, καί μάλιστα τοῦ ἐγκλήματος ἐκείνου τό ὁποῖο οἱ ἐπίδοξοι προαγωγοί τῆς «συγχρονικότητας» δλων τῶν ὀνομάτων καί δλων τῶν προθέσεων (μοντέρνοι, μεταμοντέρνοι, νεωτερικοί καί νεωτεριστές) εἶναι ἐγγενῶς ἀνίκανοι νά συγχωρήσουν.

Ἀπό τή μιᾶ μεριά, ἡ πρόθεση τοῦ ἔργου τοῦ Ἄλτουσέρ — πρόθεση ἐλέγξιμη γιατί καί ὀνομάζει ρητά αὐτό πού διεκδικεῖ καί δείχνει ἐξίσου ρητά τό δρόμο αὐτοῦ τοῦ ἐλέγχου ἀλλά καί πρόθεση ἐπί τοῦ παρόντος ἀνεξέλεγκτη γιατί δέν ρηματοποιεῖ τίποτε λιγότερο ἀπό τόν ὀρίζοντα τοῦ μέλλοντος — καθιστᾷ τό ἔργο αὐτό ἔργο ἐπί τοῦ παρόντος ἀπαράκαμπτο. Ἐχῶ πλήρως συναίσθηση πῶς ἕνας τέτοιος ἰσχυρισμός ἔχει σήμερα ὡς ἀναχρονισμός ἢ ὡς παραδοξολογία. Σίγουρα ἡ ὀρατή δυναμική τῆς συγκυρίας πού συνιστᾷ τό δικό μας παρόν φαίνεται νά μᾶς ἀπομακρύνει δλο καί πιο πολύ ἀπό τή συγκυρία τῆς ἐκφορᾶς τοῦ Ἄλτουσέρ τοῦ ἔργου. Καί ἔχει γίνει πιά φανερό πῶς ἡ τόσο πλατεῖα ἀνταπόκριση, καί ὡς θυμίαμα καί ὡς ἀνάθεμα, πού εὐτύχησε ἢ δυστύχησε νά συ-

ναντήσει κάποτε τό ἔργο αὐτό τράφηκε ἀπό ἀνυπόμονες ὑτοπίες οἱ ὁποῖες ἔχουν πλέον καταρρεῦσει. Ὅπως δέ μᾶς ὑποχρεώνει νά ἀναγνωρίσουμε τόσο τό κείμενο τοῦ Μπαλιμπάρσο καί ἡ ἴδια ἡ δική μας πείρα, ἦταν βασικά αὐτή ἡ κατάρρευση πού μετέτρεψε πολύ γρήγορα τή συγκυρία τῆς πλατεῖας παρα-ἀνάγνωσης, ὅπως πλέον ἀποδείχτηκε, τοῦ Ἄλτουσέρ τοῦ ἔργου στή σημερινή συγκυρία τῆς ὡς πρὸς αὐτό γενικευμένης σιωπῆς. Ὡστόσο, ὅσο ὁ ὀρίζοντας πού τό ἔργο διαγράφει παραμένει ἀπροσπέλαστος (ἐπαναλαμβάνω μέ τόν Μπαλιμπάρ: ὁ ὀρίζοντας πού ὀρίζει, ἀπό τή μιᾶ μεριά, ἡ πραγματικότητα τῆς πάλης τῶν τάξεων καί, ἀπό τήν ἄλλη μεριά ἀλλά καί ταυτόχρονα, ὁ ὀρίζοντας πού ἀνοίγει ἢ μαρξιστική ἐπιστήμη τοῦ κοινωνικοῦ, δηλαδή, μέ μία λέξη, ὁ ὀρίζοντας τῆς γενικῆς ἐλευθερίας πού φέρει τό ὄνομα κομμουνισμός) τό ἴδιο τό ἔργο ἐμπεριέχει τήν προκαταβολική κριτική κάθε λόγου, ὁ ὁποῖος, στό ὄνομα τῆς παρουσίας συγκυρίας, τό παραβλέπει ἢ ὑπεκφεύγει. Καί ἐδῶ ἀκριβῶς ἐγκυριεῖται τό πρῶτο ἐγκλημα τοῦ Ἄλτουσέρ. Διαγράφοντας τόν ὀρίζοντα τοῦ μέλλοντος, δηλαδή διαβάλλοντας τό παρόν ἀπό τή σκοπιά τοῦ μέλλοντος, τό ἔργο του ὑποσκάπτει ἀναγκαστικά τά θεμέλια κάθε νεωτεριστικοῦ λόγου, δηλαδή κάθε λόγου πού συστήνεται καί αὐτοσυστήνεται ἐκτελώντας τήν ἀκριβῶς ἀντίθετη χειρονομία: Ἐκλαμβάνοντας τόν ἑαυτό του ὡς ἀπόλυτα σύγχρονο μέ τό παρόν τῆς ἐκφορᾶς του καί θεωρώντας πῶς μπορεῖ νά διαγνώσει ἐκεῖ μέ διαφάνεια τήν προοπτική του, δέν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπό τό νά προβάλλει στό μέλλον τήν παραγνώριση τοῦ παρόντος του.

Ἀπό τή ἄλλη μεριά, τό ἔργο τοῦ Ἄλτουσέρ γράφεται στή γλώσσα τοῦ φιλοσοφικοῦ παρόντος. Ὅμως τό φιλοσοφικό παρόν — κι αὐτό μᾶς τό ἔμαθε ὁ Ἄλτουσέρ — δέν εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπό «στιγμή», δηλαδή συσχετισμός δυνάμεων, μιᾶς μάχης τῆς ὁποίας ἡ ἐκβαση δέν κρίνεται ποτέ ὀριστικά: Τῆς θεωρητικῆς καί ὄχι ἀπλά θεωρητικῆς μάχης ὅπου διακυβεύεται συνεχῶς ἡ θεωρητική/ταξική οἰκειοποίηση καί ἡ θεωρητική/ταξική ἐκμετάλλευση τῶν ἀποτελεσμάτων πού ἐπιφέρουν οἱ ἐπαναστατικές τομές στήν ἱστορία τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης. (Οἰκειοποίηση αὐτῶν τῶν ἀποτελεσμάτων: λήψη τους γιά τήν ὀριοθέτηση τοῦ ἀληθοῦς στά πλαίσια μιᾶς γνωσιολογίας. Ἐκμετάλλευση αὐτῶν τῶν ἀποτελεσμάτων: χρήση τους γιά τήν ὀριοθέτηση τοῦ δέοντος στά πλαίσια μιᾶς πολιτικῆς φιλοσοφίας καί μιᾶς ἠθικῆς. Ὅπου λήψη καί χρήση, ἀληθές καί δέον, ὑποβαστάζονται ἀμοιβαῖα καί ἀλληλοπροσδιορίζονται θεωρητικά ἐνὸσω ὑπόκεινται σέ μία ἰδεολογική κοσμοαντίληψη, δηλαδή σέ μία ταξική προοπτική). Καί ὅπου τά ἀποτελέσματα αὐτά δέν προϋπάρχουν ποτέ ἀφ' ἑαυτῶν μέσα σέ κάποιο ταξικό κενό ἀλλά εἶναι πάντοτε καί ἐκ γενετῆς ἦδη ἐγγεγραμμένα, μέ τρόπο πάντα ἄνισο καί ἀντιφατικό, στήν ταξική πάλη, δηλαδή πάντοτε ἦδη ταξικά ἰδιοποιημένα ἀλλά — καί ὁ σύνδεσμος ἐδῶ δέν εἶναι μόνον ὁ ἐναντιωματικός «ἀλλά» ἀλλά καί ὁ συμπερασματικός «ἄρα», ἄρα: — καί πάντοτε πρὸς ταξική ἰδιοποίηση. Πρόκειται, μέ ἄλλα λόγια, γιά τή μάχη πού χαράσσει καί ξαναχαράσσει διαρκῶς στό ἔσωτερικό του «χώρου» τῆς θεωρίας τῆ διαχωριστική γραμμή ἀνάμεσα στό ἐπιστημονικό καί στό ἰδεολογικό, τῆ μάχης πού ἀντιπαραθέτει ἀδιάκοπα τόν «ὕλισμό» μέ τόν «ἰδεαλισμό». Καί ὅπου ἡ μάχη αὐτή ἐξετάγεται μέ ὄρους πάντα «σύγχρονους» — γιατί τά ἐκἀεστοτε νέα ἐπιστημονικά συμπεράσματα εἶναι ἀνέκδοτα καί ἡ κάθε συγκυρία τῆς ταξικῆς πάλης μοναδική — ἀλλά καί μέ ὄρους πάντοτε ἀναχρονιστικούς — γιατί στό ἔσωτερικό τοῦ ὀρίζοντα τῶν ταξικῶν κοινωνιῶν ἡ διαμάχη «ὕλισμοῦ» καί «ἰδεαλισμοῦ» δέν ἔχει οὔτε ἀρχή οὔτε τέλος ἐνῶ ἡ καταστατικά ἐπιμαχη διάκριση ἀνάμεσά τους ἐπαναπροσδιορίζεται διαρκῶς μέ ὄρους καί τρόπους πού ἀπαγορεύουν στά ἐπεξεργασμένα συστήματα φιλοσοφικῶν θέσεων τοῦ παρελθόντος νά ἀκυρωθοῦν ποτέ ὀριστικά. Ἡ γλώσσα τοῦ φιλοσοφικοῦ παρόντος δέν εἶναι παρά ἡ γλώσσα τοῦ παρόντος αὐτῆς τῆς μάχης, δηλαδή ἡ γλώσσα πού ἀσκεῖ ὁ αὐστηρὸς θεωρητικός λόγος τῆς ταξικῆς ἰδιοποίησης καθὼς μάχεται.

Μέ αὐτά τά δεδομένα, εἶναι προφανές ὅτι ἡ γλώσσα τοῦ φιλοσοφικοῦ παρόντος δέν μπορεῖ παρά νά ἐξαρτᾶται ἀπό τή

συγκυρία της έκφορας του αντίστοιχου φιλοσοφικού λόγου και άρα να δανείζεται στοιχεία από τον ιδεολογικό λόγο αυτής της συγκυρίας, δηλαδή από τη γλώσσα του συρμού. Όμως ο φιλοσοφικός λόγος δεν μετέρχεται τη χρονικότητα που προσιδιάζει στις μεταλλαγές της μόδας. Η σημασία αυτού που διακυβεύεται στα πλαίσια του και η λογική και εννοιολογική αδυστηρότητα που τον καθιστά αυτό που είναι τον ύποτάσσουν σε αναγκαιότητες που όχι μόνον τον κάνουν να διαρκεί πολύ πέρα από την συγκυρία που τον γέννησε αλλά και του προσδίδουν έγγενως την ικανότητα να έπερωτά αποφασιστικά τις «θεωρίες», τους ισχυρισμούς, τη γλώσσα, ακόμη και τον τρόπο έκφορας, τά μέρη ή τά σχήματα του ιδεολογικού λόγου που υπήρξε σύγχρονος με τη γέννησή του. Κι εδώ ακριβώς έγκειται τό δεύτερο και ίσως σοβαρότερο έγκλημα του Άλτουσέρ.

Ο κύριος έχθρός κάθε λόγου που διατείνεται πως παρουσιάζει διάφανα τη συνθήκη, δηλαδή τό παρόν, της δικής του έκφορας δεν είναι άλλος από τον φιλοσοφικό λόγο που μιλάει την ίδια τη δική του γλώσσα, δηλαδή τη γλώσσα του παρόντος. Κι αυτό γιατί αυτός ο δεύτερος λόγος δεν είναι παρά τέκνο εκείνης της όργης και εκείνης της επίγνωσης, όπως και εκείνου του μόχθου και εκείνης της απόγνωσης που τον απέσπασε, άδιάφορο πόσο ρητά ή άρηρα, από αυτόν ακριβώς τον σύγχρονο με τη γέννησή του ιδεολογικό λόγο. Καθώς δέ ο λόγος που συγκροτεί αυτή ή απόσπαση δεν είναι φιλοσοφικός άν δεν ένεργοποιεί τό παρελθόν του και δεν διαγράφει τον όρίζοντα του μέλλοντός του, τό αποτέλεσμα της απόσπασης δεν είναι τίποτε άλλο από την κατάδειξη του χρονικού βάθους του παρόντος, δηλαδή του σύνθετου, του έκκεντρου και του υπερπροσδιορισμένου χαρακτήρα του. Έτσι, με μόνη τη δύναμη της ύπαρξής του και χωρίς καν να χρειάζεται να άναφερθεί ρητά στο λόγο από τον όποιο απόσπαστηκε, ο φιλοσοφικός λόγος που μιλάει τη γλώσσα του παρόντος δείχνει την άπάτη κάθε λόγου που κομπάζει για τη συγχρονικότητά του με τό παρόν της έκφορας του και για τη διαφάνεια της σχέσης του με αυτό ενώ ταυτόχρονα άνάγει τη νεωτερικότητα ενός τέτοιου λόγου σε ό,τι αυτή όντως εί αι, δηλαδή άσήμαντα, κατά κανόνα, λογοπαίγνια του συρμού.

Νά λοιπόν, με μιά λέξη, ποιού διπλού έγκλήματος είναι ένοχος ο Άλτουσέρ: Διαγράφοντας τον όρίζοντα του μέλλοντος τό έργο του έπερωτά άποφασιστικά, έστω και μόνο με τό γεγονός της ύπαρξής του, κάθε ψευδοφιλοσοφικό λόγο που συγκροτείται άρνούμενο αυτόν τον όρίζοντα ή ύπεκφεύγοντας. Καί γράφοντας τη γλώσσα του φιλοσοφικού παρόντος, τό έργο αυτό, πάλι έστω και με μόνο τό γεγονός της ύπαρξής του, άποκαλύπτει σάν τέτοια όλα τά νεωτερίσματα λογοπαίγνια που οι κυριαρχούσες μόδες προβάλλουν ως πεμπουσία της σύγχρονης σκέψης και ως στοχασμό του παρόντος.

Σήμερα οι πολιτικοί όροι που θά ένεργοποιούσαν τό έργο του Άλτουσέρ στην κατεύθυνση του όρίζοντα που τό ίδιο ύποδεικνύει άναμφισβήτητα άπουσιάζουν από τη επιφάνεια της συγκυρίας. Ο ίδιος δέ ο χαρακτήρας του Άλτουσεριανού έργου καθιστά ύποχρεωτικά μιά τέτοια άπουσία και των κυριότερων θεωρητικών όρων για αυτήν την ένεργοποίηση. Κατά συνέπεια, στις παρούσες συνθήκες, δηλαδή στις συνθήκες αυτής της άπουσίας, ο συγγραφέας του έργου άποδεικνύεται τελεσίδικα ένοχος του στυγερού του έγκλήματος πράγμα που σημαίνει ότι τόσο για τό δικό του όσο και για τό δικό μας καλό αυτός όφείλει να σωπαίνει: ή όμιλία του σήμερα δεν είναι σε θέση παρά να έπιβεβαιώσει ακόμη περισσότερο την ένοχή του. Τό κείμενο του Μπαλιμπάρ αναλύει διεξοδικά τον θεωρητικό λόγο αυτής της σιωπής και ύπαινίσσεται τον σύμφυτο πολιτικό. Άν συνοψίσουμε πρώτα τον δύσκολο πρώτο, ή σημασία του δεύτερου θά φανεί καθαρότερα.

Ο θεωρητικός λόγος της σιωπής: οι χρόνοι του ρήματος

Στό έσωτερικό του όρίζοντα λόγου που διαγράφει ή συστατι-

κή για τό ίδιο πρόθεση του έργου του Άλτουσέρ —ή συγχώνευση, όπως είπαμε, του έπαναστατικού κινήματος και της μαρξιστικής θεωρίας— ο λόγος του Άλτουσέρ συμπλήρωσε, κατά τό κείμενο του πιό πιστού μαθητή του, τους χρόνους του ρήματός του. Για να προχωρήσουμε χρειάζεται να δομμε συνοπτικά τό γιατί.

Μέ όρους φιλοσοφικούς, ο λόγος του Άλτουσέρ διαγράφει ως όρίζοντά του, από τη «μία» μεριά, την ταξική πάλη ως σύγκρουση που διαπερνά τά πάντα, ακόμη και την ίδια την ταυτότητα και, από την «άλλη» μεριά, την αντικειμενικότητα της έπιστημονικής γνώσης ως τη μόνη σταθερότητα που μπορεί να όρίζει «ύλιστικά» (δηλαδή ύλικά) την ταυτότητα γιατί άνθίσταται στη σύγκρουση που διαπερνά ακόμη και την ίδια. Για λόγους σύνθετους που δεν είναι του παρόντος, ο φιλοσοφικός λόγος του Άλτουσέρ προσπάθησε, σε πρώτο χρόνο, να ρηματοποιήσει άυστηρά τους όρους αυτής της άστατης σταθερότητας με την εισαγωγή και την διεξοδική έπεξεργασία μίας νέας φιλοσοφικής κατηγορίας: Της κατηγορίας της σχετικής αυτο-νομίας της έπιστημονικής πρακτικής, δηλαδή της μερικής ανεξαρτησίας της ως προς την ταξική πάλη. (Ανεξαρτησία γιατί άλλιώς τό κατηγορήμα «αντικειμενική» δεν θά μπορούσε να άποδοθεί στο αποτέλεσμα της πρακτικής αυτής, δηλαδή στην έπιστημονική γνώση, αλλά και ανεξαρτησία μόνον μερική γιατί ή ταξική πάλη διαπερνά τά πάντα).

Όμως κάθε φιλοσοφικός λόγος όφείλει, επί ποινη άκυρώσεώς του, να άντιμετωπίσει, στο έσωτερικό του δικού του κάθε φορά όρίζοντα, τό έρώτημα της νομιμοποίησης του διαβήματος που τον συνιστά. Συγκεκριμένα, ο λόγος του Άλτουσέρ είναι ύποχρεωμένος να δείξει από που αυτός άντλεί τό προνόμιο της αντικειμενικής χρήσης του κατηγορήματος «αντικειμενικός», δηλαδή τί είναι αυτό που τον νομιμοποιεί να διακρίνει τό αντικειμενικό από τό μη αντικειμενικό, ή —με όρους συνώνυμους κατά αυτόν τον πρώτο χρόνο του ρήματος— τό έπιστημονικό από τό ιδεολογικό. Άν τό έρώτημα δεν άπαντηθεί με συνέπεια και άυστηρότητα, τότε οι χαρακτηρισμοί που αυτός άποδίδει παραμένουν θεωρητικά αίολοι, έκθετοι οι ίδιοι σε κάθε θεωρητικό και πολιτικό καιροσκοπισμό και εκθέτοντας άντίστοιχα την έπιστημονική γνώση σε κάθε θεωρητική και πολιτική έκμετάλλευση. Έπειδή δέ για τον ίδιο, αντικειμενικότητα και σχετική αυτονομία ως προς την ταξική πάλη ταυτίζονται, ο λόγος του Άλτουσέρ θά είναι συνεπής με τον έαυτό του μόνον άν άποδείξει πως είναι ο ίδιος άντίστοιχα αντικειμενικός, δηλαδή άντίστοιχα (σχετικά) αυτόνομος ως προς την ταξική πάλη.

Η άπόδειξη είναι έν προκειμένω άυστηρή: Άναγωνρίζοντας ρητά πως κάθε λόγος, άρα και ο ίδιος, είναι κοινωνικό αποτέλεσμα και ιστορικό προϊόν, δηλαδή, τελικά, παράγεται από την ταξική πάλη και ύπόκειται σε αυτήν, τό προνόμιο της αντικειμενικότητάς του δεν μπορεί να άντλείται, μέσα στα όρια του όρίζοντά του, παρά από την ύπαρξη μίας ιδιαίτερης *έπιστήμης* με αντικείμενο τό Κοινωνικό και τό Ιστορικό, δηλαδή της *έπιστήμης*, ή όποια παρέχει, ακριβώς, την αντικειμενική γνώση της *ταξικής πάλης*. Άν μιά τέτοια *έπιστήμη* όντως ύπάρχει, τό έρώτημα της νομιμοποίησης άπαντάται: Παρέχοντας ή *έπιστήμη* αυτή, με τά δικά της μέσα και μέσα στα δικά της πλαίσια, την αντικειμενική γνώση της ταξικής πάλης, αυτή παρέχει και την αντικειμενική γνώση του φιλοσοφικού λόγου, ως λόγου ύποκειμένου, ακριβώς, σε αυτήν την πάλη. Καί έφόσον ο φιλοσοφικός λόγος άναγωνρίζει την αντικειμενικότητα της γνώσης που αυτή ή *έπιστήμη*, ως *έπιστήμη*, παρέχει —αντικειμενικότητα ή όποια διαθέτει έγγενώς την ικανότητα να αυτοδιακρίνεται από τό άντίθετό της, την ιδεολογική παραγνώριση— τότε αυτός μπορεί να στηριχθεί εκεί για να γνωρίσει αντικειμενικά τον έαυτό του και τά όριά του. Η έπίτευξη δέ τέλος, με τη μεσολάβηση της *έπιστήμης* της ταξικής πάλης, αυτής της δικής του αντικειμενικής αυτογνωσίας δεν συνιστά τίποτε περισσότερο από την ικανότητά του να διακρίνει, ακριβώς, τό *έπιστημονικό* από τό άντίθετό του ιδεολογικό, τό αντικειμενικό από τό μη αντικειμενικό.

Όμως επιστήμη μέ αντικείμενο τήν ταξική πάλη υπάρχει ήδη (δ' Ιστορικός Ύλισμός). Καί ή διαδικασία γέννησης τής επιστήμης αὐτῆς (ή διαδικασία τῆς «ἐπιστημολογικῆς τομῆς»), ὡς διαδικασία ἀπόσπασης ἀπό τήν ἰδεολογία τῆς ἀντικειμενικότητας πού ή ἴδια συνιστᾶ, καταδεικνύει ἔμπρακτα τή διάκριση τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἀπό τό ἰδεολογικό συνιστώντας ἔτσι τό προνομιακό πεδίο ὅπου ὁ φιλοσοφικός λόγος μπορεῖ νά ἀναζητήσῃ τούς ὄρους τῆς δικῆς του ἀντικειμενικῆς αὐτογνωσίας. Κατά συνέπεια, ή φιλοσοφική ἀνάγνωση τῆς επιστήμης αὐτῆς, δηλαδή ή ἀνάγνωση πού προσπαθεῖ νά περιγράψῃ τούς τρόπους καί τίς μορφές αὐτῆς, κατά βάσιν, τῆς ἀπόσπασης, συνιστᾶ τή βασιλική ὁδὸ πού μπορεῖ νά προικοδοτήσῃ τόν φιλοσοφικό λόγο μέ αὐτήν, ἀκριβῶς, τήν ἀντικειμενική αὐτογνωσία. (Ύπογραμμίζω: νά περιγράψῃ, ὅχι νά θεμελιώσῃ, νά ἐξηγήσῃ ή νά δικαιολογήσῃ ἐξωτερικά γιατί εἶναι ή ἴδια ή επιστήμη πού στοιχειοθετεῖ τίς νόρμες στίς ὁποῖες ὑπόκειται — εἶναι κι αὐτός ἕνας προσδιορισμός τοῦ καθεστώτος σχετικῆς αὐτονομίας πού τή διέπει). Γι' αὐτόν τό λόγο, ὁ λόγος τοῦ Άλτουσέρ δέν προσπαθεῖ νά γράψῃ τίποτε περισσότερο ἀλλά καί τίποτε λιγότερο ἀπό τή φιλοσοφική ἀνάγνωση τῶν ἔργων τοῦ Μάρξ, τοῦ Έγκελς, τοῦ Λένιν, τοῦ Μάο, τοῦ Γκράμσι, δηλαδή τῶν ἔργων πού ἰδρύνουν καί ἀναπτύσσουν τήν *ἐπιστήμη* τοῦ Ιστορικοῦ Ύλισμοῦ.

Αὐτός εἶναι ὁ πρῶτος χρόνος τοῦ ρήματος τοῦ Άλτουσέρ. Ἡ εἰσαγωγή καί ἐπεξεργασία τῆς φιλοσοφικῆς κατηγορίας τῆς «σχετικῆς αὐτονομίας» ὁδηγεῖ αὐστηρά, σέ αὐτόν τό χρόνο, στόν προσδιορισμό τῶν ὄρων τῆς ἀντικειμενικῆς αὐτογνωσίας τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου, προσδιορισμό ὁ ὁποῖος μπορεῖ νά συνοψιστεῖ στόν ὄρισμό τῆς φιλοσοφίας γενικά ὡς θεωρίας τῆς διάκρισης τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἀπό τό ἰδεολογικό, δηλαδή ὡς «θεωρίας τῆς θεωρητικῆς πρακτικῆς». Στά πλαίσια δέ τῆς φιλοσοφίας γενικά, ή μαρξιστική φιλοσοφία (δὲ Διαλεκτικός Ύλισμός) συνιστᾶ προφανῶς τήν ἀντικειμενική (ἐπιστημονική) Θεωρία αὐτῆς τῆς διάκρισης. Ὁ μή μαρξιστικός φιλοσοφικός λόγος εἶναι στήν οὐσία του λόγος ἰδεολογικός. Ἡ ἐπαναστατική τομῆ στήν ἱστορία τῆς *ἐπιστημονικῆς* γνώσης πού συνιστᾶ ή γέννηση τοῦ Ιστορικοῦ Ύλισμοῦ κωφορεῖ, κατά συνέπεια, καί τήν κραταιότερη *φιλοσοφική* ἐπανάσταση: Τή γένεση, γιά πρώτη φορά στήν ἱστορία, μιᾶς ή μάλλον τῆς ἀντικειμενικῆς φιλοσοφίας. Ὁ φιλοσοφικός λόγος τοῦ Άλτουσέρ δέν αὐτοσυστήνεται παρά ὡς μία ἀτελής ἀπόπειρα νά ψηλαφηθεῖ ὁ δρόμος πρὸς αὐτήν τήν ἱστορικά ἐπαναστατική ἐπιστημονική φιλοσοφία.

Όμως τό ρῆμα τοῦ Άλτουσεριανοῦ λόγου δέν συντελεῖται ὁλόκληρο σέ αὐτόν τόν πρῶτο χρόνο. Ὁ ὄρισμός τῆς φιλοσοφίας — κομβικό σημεῖο ὅπου συμβάλλουν ὅλες οἱ ἐπεξεργασίες αὐτοῦ τοῦ χρόνου συνοψίζοντας, μποροῦμε νά ποῦμε, τόν ἴδιο τό χρόνο αὐτό — ὁδηγεῖ ἀναπόδραστα σέ ἕνα ἀπροσδόκητο συμπέρασμα: Μέ τό νά ἀποδίδῃ ὁ ὄρισμός αὐτός στή φιλοσοφία τήν ἱκανότητα νά γνωρίσῃ ἀντικειμενικά (ὡς Θεωρία) ἕνα διακριτό ἀντικείμενο (τή θεωρητική - ἐπιστημονική καί ἰδεολογική - πρακτική), καθιστᾶ τήν ἴδια μίμηση επιστήμης προικίζοντάς τήν ἔτσι, ὅπως εἶπαμε, μέ τό ἀναλογεῖν καθεστῶς σχετικῆς αὐτονομίας ὡς πρὸς τήν ταξική πάλη. Ὑπό αὐτήν τήν προκείμενη ὁμως, ὁλόκληρο τό πεδίο ὅχι μόνον τοῦ ἀληθοῦς ἀλλά καί τοῦ δέοντος (γιατί τό δέον προσδιορίζεται κοινωνικά, δηλαδή ὑπόκειται στήν ταξική πάλη καί ἄρα γνωρίζεται ἀπό τήν επιστήμη πού ἔχει αὐτήν ὡς ἀντικείμενο) ἐξαντλεῖται στά πλαίσια τοῦ δια-λόγου τοῦ Ιστορικοῦ Ύλισμοῦ (καί τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν) μέ τή μαρξιστική φιλοσοφία. Καθώς δέ, ἀπό τή μία μεριά, ή φιλοσοφία ἔχει νά κάνει μόνο μέ τίς ἐπιστήμες ἐνῶ, ἀπό τήν ἄλλη μεριά, οἱ ἐπιστήμες στοιχειοθετοῦν οἱ ἴδιες, ὑπό τό καθεστῶς τῆς σχετικῆς αὐτονομίας πού διέπει τό λόγο τους, τίς νόρμες τῆς ἐγκυρότητάς τους, ὁ διά-λογος αὐτός ἐξορίζει ὑποκειμενικά τήν ταξική πάλη στόν ὄριζοντα τοῦ ἀληθοῦς καί τοῦ δέοντος. Αὐτή ἀνάγεται ἔτσι ἀπλῶς στό ὄριο ὅπου προσκροεῖ ή ἀντικειμενικότητα, δηλαδή σέ αὐτό πού προσδιορίζει (βλέπε: περιορίζει, μέ ὅλες τίς ἀρνητικές ἀξιολογικές συμπα-

ρῶσεις) ὡς σχετική τήν αὐτονομία τοῦ ἐπιστημονικοῦ καί κατ' ἐπέκτασιν τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου. Μέ δεδομένο, ἀπό τή μία μεριά, τόν ρητό ὄριζοντα τοῦ Άλτουσεριανοῦ ἔργου (ή ταξική πάλη διαπερνᾶ τά πάντα, ἀκόμη καί τήν ἴδια τή ταυτότητα) καί, ἀπό τή ἄλλη μεριά, τή θεωρητική αὐστηρότητα καί τήν ἐσωτερική συνέπεια τοῦ λόγου του, τό συμπέρασμα εἶναι ὄντως ἀπροσδόκητο. Ἡ ταξική πάλη ὑπάγεται, ὡς ὁποιοδήποτε ἄλλο ἐπιστημονικό ἀντικείμενο, στή δικαιοδοσία τοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου πού τή γνωρίζει (τοῦ Ιστορικοῦ Ύλισμοῦ). Ταυτόχρονα, ή συστατική τοῦ Άλτουσεριανοῦ λόγου θέση ὅτι αὐτή διαπερνᾶ τά πάντα ἀνάγεται στή μίζερια τῆς ἀναγνώρισης ὅτι, στό ἐσωτερικό τόσο τοῦ Ιστορικοῦ Ύλισμοῦ ὅσο καί τῶν ἄλλων ἐπιστημῶν, ἀναπόφευκτα ὑπάρχουν ἰδεολογικά «κατάλοιπα» τά ὁποῖα τελικά λειτουργοῦν ἀπλῶς ὡς ἐπιστημολογικά ἐμπόδια. Καθώς δέ ἀντικείμενο τῆς Θεωρίας (τοῦ Διαλεκτικοῦ Ύλισμοῦ) εἶναι ἀκριβῶς ή διάκριση τοῦ ἐπιστημονικοῦ ἀπό τό ἰδεολογικό, δηλαδή ὁ ἐντοπισμός καί ή κριτική αὐτῶν τῶν ἰδεολογικῶν «καταλοίπων», ή (ἐπιστημονική) μαρξιστική θεωρία ἀπό τή μία καί ή (φιλοσοφική) μαρξιστική Θεωρία ἀπό τήν ἄλλη, ὑποτάσσουν πλήρως στόν μεταξύ τους διά-λογο τήν ταξική πάλη. Ὁμως κάθε διά-λογος εἶναι πάντα μέρος λόγου. Καί ὁ φιλοσοφικός λόγος, ὁ ὁποῖος, ἐνῶ ἔχει ὀρίσει ὡς ὄριζόντά του τήν πρωτοκαθεδρία τῆς ταξικῆς πάλης ἀπέναντι σέ κάθε λόγο (μόνο αὐτό μπορεῖ νά σημαίνει ή θέση ὅτι ή ταξική πάλη διαπερνᾶ τά πάντα) καταλήγει, κατά τήν αὐστηρή του ἀνάπτυξη, νά ὑπαγάγῃ τήν ἴδια αὐτή ταξική πάλη στήν πρωτοκαθεδρία ἑνός λόγου, δέν μπορεῖ, στό ἐσωτερικό τοῦ δικού του ὄριζοντα, νά εἶναι λόγος ὀρθός.

Ὁ Άλτουσέρ ἀναγνώρισε ρητά πῶς, μέχρις ἐδῶ, τό ρῆμα του τελικά «ξεχνοῦσε» τήν ταξική πάλη συνιστώντας ἔτσι μιᾶ συγκεκριμένη «παρέκκλιση» στό ἐσωτερικό τοῦ ὄριζοντα τοῦ μαρξιστικοῦ λόγου, ἐπεσήμανε τόν κόμβο ὅπου ἐκδηλωνόταν προνομιακά αὐτή ή «ἀμνησία» καί ἀρθρώνονταν τά ἀποτελέσματα αὐτῆς τῆς «παρέκκλισης» (δὲ ὄρισμός τῆς φιλοσοφίας ὡς μίμηση επιστήμης), ὀνόμασε, μέ αὐστηρότητα καί ἀκρίβεια, «θεωρητικισμό» τήν «παρέκκλιση» αὐτή μέ τά συγκεκριμένα ἀποτελέσματά της καί προσπάθησε νά κλείσει, σέ χρόνο δεύτερο, δηλαδή αὐτοκριτικά, τό ρῆμα τοῦ λόγου του.

Μέ δεδομένο ὁμως τό συγκεκριμένο κόμβο ὅπου ἐντοπιζόταν τό ἐπίκεντρο τῆς παρέκκλισης, αὐτή ή κλίση σέ δεύτερο χρόνο δέν μποροῦσε νά μείνῃ συνεπῆς μέ τόν ὄριζοντα τοῦ λόγου τῆς παρά ἄν ἐφτιαχνε μόνη, μέ πλήρη ἐπίγνωση τοῦ κόστους καί τῆς μοναξιάς της, τούς ἴδιους τούς δικούς της κανόνες, δηλαδή τή δική της γραμματική καί τό δικό της συντακτικό. Κατ' ἀρχήν, βέβαια, τίποτε δέν φαινόταν νά προδικάζει τό δράμα πού ἔμελλε νά παιχτεῖ. Ἡ αὐτοκριτική τοῦ λόγου τοῦ Άλτουσέρ ξεκινᾶει «κανονικά», δηλαδή ὅπως θά περίμενε ὁ καθένας μετά ἀπό αὐτά πού εἶπαμε, ἀπό τόν ἐντοπισμό τοῦ «λάθους» (τόν ὄρισμό τῆς φιλοσοφίας) καί τή «διόρθωσή» του: Ἀπό «Θεωρία τῆς θεωρητικῆς πρακτικῆς» ή φιλοσοφία γίνεται «ταξική πάλη στό χώρο τῶν θεωρητικῶν σχηματισμῶν» (ὅπου ὁ χώρος αὐτός περιλαμβάνει τίς ἐπιστήμες, τίς θεωρητικές ἰδεολογίες καί τήν ἴδια τή φιλοσοφία). Ἔτσι ή φιλοσοφία παύει νά διεκδικεῖ τήν ὅποια αὐτονομία ἀπό τήν ταξική πάλη — ἀφοῦ ή ἴδια δέν εἶναι παρά ταξική πάλη — παύει νά ἔχει διακριτό ἀντικείμενο καί νά ὁδηγεῖ σέ γνώσεις, παύει νά ἔχει μιᾶ ἱστορία ὅπου συμβαίνει κάτι πού ἔχει ὑπόσταση καί ή ἴδια αὐτοσυστήνεται ὡς τίποτε περισσότερο ἀπό τή γραμμή τῆς ταξικῆς διαίρεσης στό χώρο τῆς θεωρίας καί ἀπό τή χάραξη αὐτῆς τῆς διαχωριστικῆς γραμμῆς, δηλαδή ὡς τό τίποτα πού συνιστᾶ μιᾶ γραμμή καί ή χάραξή της, ὡς ἀνυπόστατη χάραξη μιᾶς ἀνυπόστατης γραμμῆς.

Ὁ νέος ὄρισμός τῆς φιλοσοφίας, ἐπαναβεβαιώνοντας ρητά, μέ τήν ἐπιφάνεια τοῦ ρήματός του, τήν ἀπόλυτη πρωτοκαθεδρία τῆς ταξικῆς πάλης ἀπέναντι στό λόγο, διορθώνει ἐμφανῶς, σέ πρώτη ἀνάγνωση, τήν ἐν λόγω παρέκκλιση: Ὁ κατ' ἐξοχὴν λόγος πού συνιστᾶ ή φιλοσοφία αὐτοσυστήνεται

ὁ ἴδιος ὡς ταξικὴ πάλη στό χώρο του — τό χώρο τῆς θεωρίας — «εἰσάγοντας» ἔτσι ἀποφασιστικά τήν ταξικὴ πάλη στό χωράφια τοῦ ἴδιου τοῦ λόγου. Ὡστόσο, ἂν περιοριζόταν ἀφελῶς στήν προφάνεια τοῦ ρήματός της, ἡ ἐν λόγω διόρθωση θά ἀποτελοῦσε μόνο ἐπίφαση διόρθωσης. Κι αὐτό γιατί ἡ διά τοῦ λόγου διακήρυξη τῆς ὑπαγωγῆς τοῦ ἴδιου στήν πρωτοκαθεδρία τῆς ταξικῆς πάλης δέν μπορεῖ νά συνιστᾷ, *στήν πράξη τοῦ ρήματός της*, παρά ἐπαναβεβαίωση τῆς δικῆς του πρωτοκαθεδρίας: Ἐπιδεικνύοντας τήν ἰκανότητα νά βεβαιώνει τήν ἀλήθεια τῆς ὑποτελείας του, ὁ λόγος θέτει αὐτήν του τήν ἀλήθεια, ὅπως καί ὄλες τίς ἀλήθειες πού μπορεῖ ὁ ἴδιος νά συναγάγει ἀπό ἐκεῖ, δηλαδή τελικά δλόκληρο τόν ἑαυτό του ὀρίζόμενο ἔτσι, στό ἀπυρόβλητο. Ἡ ταξικὴ πάλη δέν εἶναι ἐν προκειμένω σέ θέση νά τοῦ προσθέσει, νά τοῦ ἀφαιρέσει ἢ νά τοῦ ἀλλάξει τίποτα γιατί ἔχει ὁ ἴδιος, μέ τὰ δικά του μέσα, ἐξασφαλίζει, προκαταβολικά καί εἰς τό διηνεκές, τήν αὐτοπροστασία του ἀπό κάθε ἐνδεχόμενη σχετικὰ διόρθωση.

Ἡ κατάληξη ὁμως αὐτὴ συνεπάγεται πῶς ἡ διόρθωση αὐτῆ τοῦ ὀρισμοῦ τῆς φιλοσοφίας δέν εἶναι κατά κανένα τρόπο σέ θέση νά ὀδηγήσει ἀπό μόνη της στόν ἐντοπισμό καί, παραπέρα, στή διόρθωση τῶν ὑπόλοιπων «λαθῶν» πού συνιστοῦσαν τήν παρέκκλιση τοῦ πρώτου χρόνου. Κι αὐτό, πρῶτα ἀπ' ὅλα, γιατί, ὅπως μόλις ὑπαινιχθήκαμε, ἕνα τέτοιο διάβημα δέν θά ἦταν καθ' ἑαυτό τίποτε περισσότερο ἀπὸ ἐπανάληψη, σέ ἀνώτερο ἐπίπεδο, τῆς ἴδιας ἀκριβῶς παρέκκλισης: Ὑπὸ τό πρόσημα τῆς ἀπόδειξης ὅτι στήν ταξικὴ πάλη ἀνήκει τελικά ἡ πρωτοκαθεδρία, ὁ φιλοσοφικός λόγος πού θά συνιστοῦσε αὐτό τό διάβημα θά ἐπιδείκνυε ξανά ὄχι ἀπλῶς τὴ δική του πρωτοκαθεδρία — ἀφοῦ ἤδη ἀπέδειξε ὅτι ἔχει ἀπὸ μόνος του τήν ἰκανότητα νά συλλαμβάνει ἀτόφια τὰ μινήματα τῆς ταξικῆς πάλης καί νά αὐτοδιορθώνεται — ἀλλὰ ἐπιπλέον θά σύστηνε καί πάλι τόν ἑαυτό του ὡς μίμηση ἐπιστήμης — ἀφοῦ εἶναι σέ θέση νά διακρίνει μόνος του καί στό ἐσωτερικό του τό προηγούμενο δικό του λάθος. Κατὰ συνέπεια, ὁ δεύτερος χρόνος τοῦ ρήματος τοῦ Ἄλτουσερ εἶναι ἐγγενῶς ἀνίκανος νά διορθώσει τόν πρῶτο χρόνο μέ τόν «κανονικό» τρόπο πού φαινόταν νά ὑπαγορεύει ἡ ἐκκίνηση τῆς αὐτοκριτικῆς τοῦ Ἄλτουσερ, δηλαδή μέ τό νά προχωρήσει αὐτὴ διακρίνοντας τίς «ἀλήθειες» πού ἐξακολουθεῖ ἐνδεχομένως ὁ πρῶτος χρόνος νά φέρει ἀπὸ τὰ «λάθη» πού ὀφείλουν νά ἐξαλειφθοῦν.

Ὅμως ὁ νέος ὀρισμός τῆς φιλοσοφίας ὀδηγεῖ, *μολαταῦτα*, τό ρῆμα τοῦ δευτέρου χρόνου στήν πράξη τῆς αὐτοκριτικῆς τοῦ ρήματος τοῦ πρώτου χρόνου. Καί μάλιστα σέ ἐκείνη τήν πράξη αὐτοκριτικῆς ἡ ὁποία, προκειμένου νά διατηρήσει μέ συνέπεια, ἐνόσω ἀσκεῖται, τό ρῆμα της στό ἐσωτερικό τοῦ ὀρίζοντα τοῦ λόγου της, δέν διστάζει νά φτιάξει μόνη, ὅπως εἶπαμε, τοὺς κανόνες κλίσης τοῦ ρήματός της ἄλλα καί νά πληρώσει μέχρι κεραίας τό κόστος τῆς τόλμης της καί τῆς μοναξιάς της.

Πρῶτ' ἀπ' ὅλα, κατὰ τό ἴδιο τό ρῆμα τοῦ ὀρισμοῦ αὐτοῦ, ἡ φιλοσοφία δέν εἶναι ἀπλῶς ταξικὴ πάλη. Εἶναι ταξικὴ πάλη γιὰ τό τίποτα τῆς χάραξης μιᾶς διαχωριστικῆς γραμμῆς, δηλαδή τό τίποτα μιᾶς πάλης γιὰ τό τίποτα. Ὅμως ὁ λόγος πού ὀρίζει τὴ φιλοσοφία ὡς αὐτό τό τίποτα δέν πράττει ἀπλῶς τό τίποτα: Ὁ λόγος τῆς φιλοσοφίας αὐτοαποσύρεται ἐμπρακτα, μέ τήν πράξη τοῦ ρήματός του, στό τίποτα μιᾶς πάλης γιὰ τό τίποτα γιατί ἀναγνωρίζει — κι αὐτὴ ἡ ἀναγνώριση δέν συνιστᾷ γνώση τῆς ὑπόστασῆς του ἀλλὰ μόνον ἐπίγνωση τοῦ ἀνυπόστατου τίποτα τῆς πάλης πού συνιστᾷ τόν ἴδιο — πῶς τὰ πραγματικά ἐπίδικα ἀντικείμενα τῆς ταξικῆς πάλης διακυβεύονται πραγματικά παντοῦ καί πάντα μόνο μέ τρόπους οἱ ὁποῖοι, ὅσο κι ἂν ὑπέχουν τό λόγο τῆς φιλοσοφίας, δέν ὑπόκεινται κατὰ κανένα τρόπο στήν πρωτοκαθεδρία του. Ὁ λόγος τῆς φιλοσοφίας ὀρίζει τόν ἑαυτό του ὡς τό τίποτα μιᾶς πάλης γιὰ τό τίποτα ὄχι γιατί εἶναι σεμνός ἢ ὑποκριτής ἀλλὰ γιατί μόνον ἔτσι μπορεῖ αὐτός νά καταδείξει μέ τό ρῆμα του τό ὄλον τῆς ταξικῆς πάλης πού δέν εἶναι λόγος. Καί μέ αὐτήν τήν πράξη τῆς καταδείξεως, ὁ φιλοσοφικός

λόγος δέν δείχνει μόνον ἐμπρακτα πῶς δέν λογιζει πιά καθόλου τόν ἑαυτό του ὡς τό λόγο πού φέρει τήν ἀλήθεια αὐτοῦ τοῦ ὄλου. Ὑποδεικνύει ταυτόχρονα, ὡς «λόγο» πού καθορίζει τόν ἴδιο ἀπόλυτα, τὴ σύνθετη πλέξη θραυσμάτων λόγου καί σημαίνουσας σιωπῆς πού ὑφαίνει τό ὄλον τῆς ταξικῆς πάλης. Ἀποσυρμένος ὁ ἴδιος στό τίποτα μιᾶς πάλης γιὰ τό τίποτα, ὁ φιλοσοφικός λόγος ἀφήνει αὐτόν τόν ἄλλο «λόγο» νά μιλήσει. Ὁ νέος ὀρισμός τῆς φιλοσοφίας δηλαδή δέν κάνει τίποτα ἄλλο ἀπὸ τό νά δίνει ἐμπρακτα τό λόγο στήν ταξικὴ πάλη. Καί, ὅταν ἡ συγκυρία αὐτῆς τῆς πάλης ἔχει ἐπιβάλλει σ' ὄσους παλεύουν τὴ σιωπῆ, ὁ φιλοσοφικός λόγος ὀφείλει νά παρέμβει γιὰ νά ἀφήσει νά ἀκουστεῖ ὁ βουβός λόγος τῆς σιωπῆς αὐτῆς.

Ὅμως, ἔστω καί ἔτσι, ὁ νέος αὐτός ὀρισμός τῆς φιλοσοφίας δέν ἐπιλαμβάνεται ρητὰ τῶν ὄσων ἀναπτύχθηκαν κατὰ τήν κλίση τοῦ πρώτου χρόνου τοῦ ρήματος τοῦ Ἄλτουσεριανοῦ λόγου καί ἄρα δέν μπορεῖ νά συνιστᾷ ἀπὸ μόνος του πράξη αὐτοκριτικῆς. Ἀλλῶστε, καθὼς ὁ ὀρισμός αὐτός ὑποκλίνεται στήν ἀπόλυτη πρωτοκαθεδρία τῆς πραγματικότητας τῆς ταξικῆς πάλης χωρὶς νά ἀναφέρει ἀπολύτως τίποτα γιὰ τὴν ὄλη ὄψη τοῦ ὀρίζοντα τοῦ λόγου αὐτοῦ — τὴν ἀντικειμενικότητα τῆς ἐπιστημονικῆς γνώσης — ἂν, ὡς ἀπλός ὀρισμός, μείνει ἀπομονωμένος κι ἄπραγος μέσα στό ὄρα τοῦ ρήματός του, τότε δέν μπορεῖ νά συνιστᾷ ὁ ἴδιος τίποτε περισσότερο ἀπὸ *μία ἀκόμη παρέκκλιση*, μία παρέκκλιση ἢ ὁποία, ὡς αὐστηρά συμμετρικὴ τῆς πρώτης, θά μπορούσε νά ὀνομαστεῖ «πρακτικισμός».

Πῶς μπορεῖ λοιπὸν νά προχωρήσει ἡ Ἄλτουσεριανὴ αὐτοκριτικὴ ἂν, ἀπὸ τὴ μία μεριά, ἡ διόρθωση τοῦ ὀρισμοῦ τῆς φιλοσοφίας εἶναι ἐγγενῶς ἀνίκανη νά στοιχειοθετηθεῖ ἕνα λόγο ὁ ὁποῖος νά ἐπισημαίνει τὰ «λάθη» πού συσῶρευσε ἡ κλίση τοῦ ρήματος σέ πρῶτο χρόνο ὥστε νά τὰ ἐξαλείψει ἀντικαθιστώντας τα μέ τίς ἀντιστοιχίες «ἀλήθειες» καί, ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά, ὁ ἴδιος ὁ ὀρισμός αὐτός δέν συνιστᾷ ἀπὸ μόνος του τίποτε καλύτερο ἀπὸ μία ἀκόμη παρέκκλιση; Ἡ ἀπάντηση δέν μπορεῖ νά εἶναι παρά μία καί μόνη: Ἡ μόνη πράξη αὐτοκριτικῆς στήν ὁποία μπορεῖ νά ὀδηγήσει ὁ νέος ὀρισμός τῆς φιλοσοφίας δέν εἶναι ἄλλη ἀπὸ *τὴν ἐμπρακτὴ ὑλοποίηση*, πάνω στό ἴδιο τό σῶμα τοῦ ρήματος τοῦ πρώτου χρόνου, *τοῦ ἴδιου τοῦ ὀρισμοῦ αὐτοῦ*. Ἡ κλίση τοῦ Ἄλτουσεριανοῦ ρήματος σέ δεύτερο χρόνο δέν συνιστᾷ παρά τὴν πράξη αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ὑλοποίησης.

Ὅμως ἀποδεικνύει τό κείμενο τοῦ Μπαλιμπάρ, ὁ ρῆμα αὐτοῦ τοῦ δευτέρου χρόνου δέν κάνει τίποτε ἄλλο ἀπὸ τό νά διατρέχει ξανά, μία πρὸς μία, ὄλες τίς θέσεις πού συνιστοῦσαν, στήν ἀλληλουχία τους, τὴν κλίση τοῦ ρήματος σέ πρῶτο χρόνο ὄχι γιὰ νά τίς διορθώσει ἐντοπίζοντας τό λάθος τους καί ἀντικαθιστώντας το μέ τὴ νέα ἀλήθεια, ἀλλὰ, πολὺ ἄλλα ἀλλὰ καί πόσο σύνθετα καί πόσο ἐπώδυνα, γιὰ νά *διαγράψει* τίς θέσεις αὐτές. Νά λοιπὸν ποιᾷ εἶναι ἡ ἰδιότυπη γραμματικὴ τῆς Ἄλτουσεριανῆς αὐτοκριτικῆς: Ἐμμένοντας ἀπολύτως στό πλαίσιο προβληματικῆς τοῦ πρώτου χρόνου καί ἀκολουθώντας συστηματικά τὰ βήματα συλλογιστικῆς πού αὐτό τό πλαίσιο ὑπαγορεύει, δηλαδή παραμένοντας αὐστηρά στό ἐσωτερικό τοῦ ἴδιου ὀρίζοντα καί σεβόμενα σχολαστικά τό συντακτικό του, ἡ αὐτοκριτικὴ αὐτὴ γράφει ὡς δικό της ρῆμα πάνω στό σῶμα κάθε θέσης τῆς πρώτης γραφῆς τὴν ἴδια τὴν ἀναίρεση τῆς θέσης αὐτῆς. Καί καθὼς ἡ γραφὴ αὐτῆς τῆς συστηματικῆς ἀναίρεσης κλίνει τό ρῆμα της διαγράφοντας κάθε θέση πού ἀγγίζει, τό τελικὸ ἀποτέλεσμα δέν εἶναι ἄλλο ἀπὸ τὴν πειθαρχημένη ἄρση (καί ὄχι ἀπλῶς τὴ φιλοσοφικὰ ἀσύστατη ἐδῶ ἄρνηση) τῆς «ἀλήθειας» πού ἡ θέση αὐτῆ, στόν πρῶτο χρόνο, δήλωνε πῶς εἶναι. Ἐτσι, ἡ κάθε φιλοσοφικὴ θέση τοῦ πρώτου χρόνου τοῦ ρήματος ἀνάγεται στό τίποτα πού συνιστοῦν ἀπὸ κοινού ἢ ἀλήθεια της καί ἡ ἄρση τῆς ἀλήθειας αὐτῆς, δηλαδή γίνεται ἡ ἴδια ἀνυπόστατη γραμμὴ, γραμμὴ πού διαιρεῖ χωρὶς ὑπόλοιπο ἢ πηλικο γιὰ τί διαχωρίζει τὴ θέση ἀπὸ τόν ἴδιο τόν ἑαυτό της. Ὁλόκληρη ἡ κλίση τοῦ ρήματος σέ δεύτερο χρόνο δέν κάνει τίποτα ἄλλο ἀπὸ τό νά πραγματοποιεῖ μέ ἀμείλικτη συνέπεια

πάνω στο ίδιο τό σῶμα του 'Αλτουσεριανού λόγου τόν νέο ὄρισμό τῆς φιλοσοφίας. Οἱ δύο χρόνοι τοῦ ρήματος τοῦ λόγου αὐτοῦ, καθώς ἀλληλοαναιροῦνται, πραγματοποιοῦν ἀπό κοινού τό τίποτα, τό τίποτα τῆς χάραξης μιᾶς ἀνυπόστατης γραμμῆς, τό τίποτα πού συνιστᾶ τή *μόνη ὑλιστική φιλοσοφία*.

Ἐτσι τό ἔργο του 'Αλτουσέρ ἐξάντλησε τά μέρη τοῦ λόγου του. Ὁ λόγος ἐκκλίνει τούς δύο χρόνους τοῦ ρήματός του καί ἐκκλίνει τόν κύκλο του ὑποδεικνύοντας σιωπηλά τό «ἐξωτερικό» του, αὐτό πού δέν εἶναι λόγος, ὡς τό μόνο «χώρο» ὅπου μπορεῖ νά ἐπιτευχθεῖ αὐτό πού γιά τό λόγο εἶναι ἀνέφικτο. Ἡ σιωπή ὅμως πού κλείνει τό ἔργο του 'Αλτουσέρ δέν προτίθεται κατά κανέναν τρόπο νά ἀποτελέσει τή σιωπή ἑνός τέλους. Ἡ σιωπή πού ἀκολουθεῖ τήν τελεία τοῦ λόγου αὐτοῦ δέν ἐπιδίδκει νά εἶναι ἄλλη ἀπό τή δραστική ἐκείνη σιωπή πού ἀνοίγεται ρητά στήν πράξη πού τό ίδιο τό ἔργο ὑποδεικνύει. Συγκεκριμένα, στήν *πολιτική πράξη πού θά ἀνοίξει ξανά, μέ τούς θρους τῆς συγκυρίας ὅπου γράφεται ἡ μπορεῖ νά ἐγγραφῆ τό ἔργο αὐτό, τήν προοπτική τῆς συγχώνευσης τοῦ ἐπαναστατικοῦ κινήματος μέ τήν μαρξιστική θεωρία, τήν προοπτική τῆς γενικῆς ἐλευθερίας πού ὀνομάστηκε κομμουνισμός. Ὅμως ἡ πράξη τῆς χάραξης τοῦ δρόμου αὐτοῦ δέν μπορεῖ νά ὑπόκειται στήν πρόθεση ἢ τό ρῆμα κανέναν λόγου. Καί ὑπάρχουν συγκυρίες, μάλιστα εἶναι αὐτές ἀσυγκριτα περισσότερες, ὅπου ἡ χάραξη τοῦ δρόμου αὐτοῦ παρουσιάζεται ὡς καί στήν πράξη ἀνέφικτη. Τότε ἡ ἐπίγνωση τῆς νομοτέλειας τῆς σιωπῆς γίνεται ἀδόγνηση καί τό δράμα, ὄχι πιά μόνο τοῦ λόγου ἀλλά καί τοῦ ἴδιου τοῦ φιλόσοφου, παίζεται μέχρι τέλους. Ὁ φιλόσοφος πληρώνει μέ τό σῶμα του τό τίμημα τῆς συνέπειάς του.*

Αὐτός εἶναι λοιπόν, συνοπτικά καί ἀτελῶς, ὁ θεωρητικός λόγος τῆς σιωπῆς τοῦ 'Αλτουσέρ. Συγκεφαλαιώνω: Τό σῶμα τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου δέν ταυτίζεται ὑποχρεωτικά μέ τό σῶμα τοῦ φιλόσοφου. Ὅστόσο, ἂν πράξη τοῦ φιλόσοφου εἶναι ὁ λόγος του καί ἂν τό ρῆμα τοῦ λόγου αὐτοῦ πραγματοποιεῖ μέ ἀσθητότητα τό τίποτα τότε καί ὁ ἴδιος ὁ φιλόσοφος γίνεται τίποτα. Καί ἂν, τώρα, ὁ ὀρίζοντας τῆς πράξης πού αὐτό τό τίποτα ἔγινε λόγος γιά νά καταδείξει κρύβεται ἀπό τό καταπέτασμα τῆς φύδαρης ὀμίχλης πού ἀναδίδει ὁ θόρυβος τοῦ λόγου τοῦ συρμοῦ, ἂν, ἀκόμη, τό καταπέτασμα αὐτό δέν σχίζεται στήν πράξη γιατί ὁ θόρυβος αὐτός — καί, βέβαια, ὄχι μόνος του καί ὄχι μόνον αὐτός — παραπλανᾷ καί περισπᾷ καί ἐμποδίζει ὄσους παλεύουν νά ἀκούσουν τόν βουβό λόγο τῆς ἴδιας τους τῆς πάλης καί ἂν, τέλος, ἀναγκαία συνθήκη γιά νά σχιστεῖ αὐτό τό καταπέτασμα καί γιά νά ἀνοίξει αὐτός ὁ ὀρίζοντας εἶναι ἀκριβῶς τό νά ἀκουστεῖ ὁ βουβός λόγος τῆς ταξικῆς πάλης γιατί δέν εἶναι, τελικά, παρ' αὐτό τό ἄκουσμα πού φτιάχνει τό ίδιο τόν ὀρίζοντα αὐτόν, τότε τό τίποτα πού εἶναι ὁ φιλόσοφος γίνεται τραγικά κυριολεκτικά. Αὐλαία τοῦ δράματος εἶναι ἡ σιωπή τοῦ τάφου.

Ὁ πολιτικός λόγος τῆς σιωπῆς: τά ἄρθρα καί οἱ ἀντωνυμίες τῆς μετοχῆς μας

Ὅμως ὁ λόγος τῆς σιωπῆς τοῦ 'Αλτουσέρ δέν εἶναι ἀπλῶς θεωρητικός. Καθώς τό σῶμα τοῦ λόγου του δέν ρηματοποιεῖ τίποτε περισσότερο ἀλλά καί τίποτε λιγότερο ἀπό τήν πολιτική (καθότι ταξική) ὑφή κάθε φιλοσοφικοῦ λόγου, ἡ βία τῆς συνέχειας αὐτοῦ τοῦ σῶματος, ἡ μακροχρόνια, δηλαδή, ἡ καί ὀριστική σιωπή τοῦ λόγου αὐτοῦ, δέν μπορεῖ παρ' αὐτό νά ἔχει, συνιστᾷ ὑποχρεωτικά καί ἡ ἴδια, λόγο ρητά πολιτικό. Μέσα δέ στό πεδίο τῆς ἀσίγαστης καί χωρίς ἔλεος πάλης πού συγκροτεῖ ἡ σῶμα μέ σῶμα διαπλοκή τῶν ταξικά ἀντίπαλων λόγων τῆς φιλοσοφίας, ὅποιος λόγος μέ τή σιωπή του ἀποσύρεται ἀπό τή μάχη ἡττᾶται. Ὁ πολιτικός λόγος τῆς 'Αλτουσεριανῆς σιωπῆς δέν μπορεῖ, κατά συνέπεια, παρ' αὐτό νά ταυτίζεται μέ τόν πολιτικό λόγο μιᾶς τέτοιας ἡττας. Τό ἔγκλημα τοῦ 'Αλτουσέρ πού ἀναφέραμε πιό ἀνω ἀποτε-

λεῖ, μέσα στίς συνθήκες τῆς παρουσίας συγκυρίας, τή συγκεκριμένη ἔκφραση αὐτῆς ἀκριβῶς τῆς ἡττας.

Ὅσο καμμία ἡττα δέν εἶναι ὅμοια μέ τίς ἄλλες. Καί ἡ ἔκφραση τῆς ἡττας ἑνός φιλοσοφικοῦ λόγου μέσα ἀπό τή ρητή σιωπή τοῦ λόγου αὐτοῦ συνιστᾷ λόγο πολιτικό τόν ὅποιο ἡ κάθε συγκυρία τῆς ταξικῆς πάλης διαβάζει πάντοτε μέ τό δικό της τρόπο. Κι αὐτό γιατί, ὅσο κι ἂν ὁ κάθε τέτοιος λόγος διαγράφει μόνος, πάνω στό ίδιο του τό σῶμα, τήν πρόθεση τοῦ τέλους τοῦ ρηματοποιώντας ἔτσι προκαταβολικά τό ὄριο τῆς σιωπῆς του, τό ὄριο αὐτό δέν προσεγγίζεται ἡ μᾶλλον δέν ἀγγίζεται ποτέ μέσα στό λόγο καί ἡ «στιγμή» αὐτή τῆς ὀλοκλήρωσης τοῦ λόγου δέν γίνεται ποτέ παρούσα. Καθώς ἡ μάχη τοῦ «ὑλισμοῦ» μέ τόν «ιδεαλισμό» δέν ἔχει τέλος, κανένας φιλοσοφικός λόγος δέν εἶναι ἀπό μόνος του ἱκανός νά φτάσει πλήρως στή σιωπή του. Κι ἂν κάποτε, μέσα σέ κάποια δεδομένη συγκυρία, ἕνας τέτοιος λόγος ἡττηθεῖ καί σιωπήσει, ὑπάρχει πάντα τό ἐνδεχόμενο νά συσταθοῦν συσχετισμοί οἱ ὅποιοι, μέσα σέ μιάν ἄλλη συγκυρία, θά ἀποδώσουν ξανά στό λόγο αὐτό τό ίδιο του τό νῆμα καί θά τοῦ δώσουν δύναμη νά πλέξει τόν ἑαυτό του παραπέρα. Μέ ἄλλα λόγια, ὁ κάθε λόγος μαζί μέ ὄλες τίς σιωπές του ὑπόκειται στήν πραγματικότητα τῆς ταξικῆς πάλης. Ἄρα καί ἡ βία λύση τῆς συνέχειας τοῦ σώματος τοῦ λόγου αὐτοῦ εἶναι ὑποχρεωτικά συγκυριακή καί ἡ ἡττα πού συνιστᾷ ἡ ἀντίστοιχη σιωπή μπορεῖ πάντοτε νά ξαναγίνει νίκη. Εἶναι γι' αὐτό τό λόγο τελικά πού ὁ λόγος τοῦ 'Αλτουσέρ συνιστᾷ, ὅπως εἶπαμε, ἔγκλημα καί μάλιστα ἔγκλημα πού ἀποκαλοῦμε ἐμεῖς πολιτικό: Πρόκειται γιά τό «ἔγκλημα» πού μόνος πιστοποιεῖ καί ἀδίστακτα ἀποδίδει ὁ λόγος νικητῆς στόν νικημένο φιλοσοφικό λόγο γιατί ξέρεῖ ἡ διαισθάνεται καλά πῶς ἡ νίκη του εἶναι πύρρεια καί πῶς αὐτός ἐξακολουθεῖ νά κινδυνεύει καιρία.

Σῶμα τοῦ ἔγκληματος εἶναι προφανῶς ἐδῶ τό σῶμα τοῦ 'Αλτουσεριανού λόγου. Ὅμως ὁ λόγος αὐτός, ἀκόμη καί στίς αυτοκριτικότερες στιγμές του, δέν ἔγινε ποτέ ἀπολογία. Ἄκόμη καί μέσα στίς συνθήκες τῆς παρουσίας συγκυρίας, δηλαδή στίς συνθήκες πού προσδίδουν στό θεωρητικό λόγο τῆς σιωπῆς τοῦ λόγου αὐτοῦ ὄλη τήν τραγικότητά του, ὁ πολιτικός λόγος τῆς σιωπῆς αὐτῆς σίγουρα δέν συνιστᾷ ἀποκήρυξη καί δέν ἐκφράζει κατά κανένα τρόπο μεταμέλεια. Καί ἔτσι ἡ σιωπή πού συνιστᾷ αὐτή συγκεκριμένα ἡ «παράλειψη», δηλαδή ἡ δευτέρα αὐτή σιωπή γιά τή σιωπή, γίνεται σήμερα ἀκαταμάχητο πειστήριο τό ὅποιο, μέσα στό δικαστήριο λόγων πού συγκροτεῖ ὁ λόγος νικητῆς μετά τήν νίκη, εἶναι ἀρκετό γιά νά κηρυχθεῖ ὄχι πιά μόνον ὁ ἡττημένος λόγος του ἀλλά καί ὁ ἴδιος ὁ 'Αλτουσέρ τελεσίδικα ἔνοχος τοῦ στυγεροῦ τοῦ ἔγκληματος. Κι ἀκόμη, καθώς τά ἔγκληματα τοῦ λόγου, ἂν δέν διορθώνονται μέ λόγο μεταμέλειας, πληρώνονται μέ στέρηση τοῦ λόγου, ἡ σιωπή τοῦ 'Αλτουσέρ εἶναι ἐπιπλέον καί πονηή γι' αὐτήν τήν ἐνοχή του.

Αὐτά ὅμως ἰσχύουν μόνον ἀπό τή σκοπιά τοῦ λόγου νικητῆ. Καί ἐπειδή ὁ δικός μας λόγος, ὅσο φτωχός καί ἂν φαντάζει σήμερα, ἔχει τουλάχιστον τήν πρόθεση νά εἶναι ἀσυμφιλίωτα ἄλλος, ἔχουμε λόγους νά ἀρνηθοῦμε ἀπόλυτα τήν ἐτυμολογία τοῦ λόγου νικητῆ. Ἡ πολιτική ἡττα τοῦ 'Αλτουσεριανού λόγου πρέπει ἐμᾶς ἀλλιῶς νά μᾶς κινεῖ καί ὁ πολιτικός λόγος τῆς σιωπῆς του ὀφείλει σίγουρα σέ μᾶς νά λέει ἄλλα. Ὅμως γιά τά δικά μας πράγματα ὀφείλουμε νά γίνουμε σκληρά συγκεκριμένοι.

Εἶναι γεγονός ἀναμφισβήτητο πῶς ἡ νέα περί νέου γενικῶς καί περί μεταμοντέρνου συγκεκριμένα «προβληματικῆ» (νέοι φιλόσοφοι, νεοφιλελεύθεροι καί νέοι δεξιοί, νεορθόδοξοι, παραμαρξιστές τοῦ μεταθεμελιωτικοῦ λόγου ἡ ἀπλοί μεταμαρξιστές καί ἐν γένει ἐκφραστές τῆς μεταμοντέρνας κατάστασης) ἄρχισε νά ἐπιβάλλεται στό χρηματιστήριο τῶν ἐπιταγῶν τῆς μόδας ὅσο ἡ ὀνομαστική ἀξία «ἀριστοτέρας» ἔπαυε νά εἶναι ἐκεῖ ἐξαργυρώσιμη. Ὅταν οἱ πολιτικές ἐξελίξεις σ' ὀλόκληρο τόν κόσμο ἄρχισαν νά δείχνουν καθαρά πῶς ἡ ἐπανάσταση δέν εἶναι ὀνειρώξη ἀλλά ἀπαιτεῖ ἐμμονή, ἐπιμονή, ὑπομονή καί εἰρωνία πού δέν ἔχουν τίποτε νά κάνουν μέ

τό σχολιασμό τῶν κλίκ τοῦ ἐκάστοτε συρμοῦ, τό δίλημμα «ἢ ἀριστερός ἢ βλάξ» ἔπαψε πιά νά καθορίζει τήν «ἴπ» πιάτσα καί οἱ εὐκαιριακοί ἀναγνώστες τοῦ Ἄλτουσεριανοῦ ἔργου τοῦ ἔστρεψαν μέ περιφρόνηση τά νῶτα. Μέ ἄλλα λόγια, ἡ ἐπικράτηση τῆς «νέας» περί «νέου» «προβληματικῆς» στή συγκυρία τοῦ παρόντος συνδέεται τόσο στενά μέ τήν ἔξωση τοῦ ἔργου αὐτοῦ στό περιθώριο ὥστε νά δίνεται σέ πολλούς ἡ ἐντύπωση ὅτι ἦταν αὐτή ἀκριβῶς ἡ «προβληματική» πού τό νίκησε ἡ ἴδια κατά κράτος.

Ὅμως μιά τέτοια «νίκη» δέν ἀποτελεῖ παρά ψευδαίσθηση πού διαρκεῖ μόνον ὅσο ὁ ἄνεμος τῆς πολιτικῆς συγκυρίας πνέει οὐριος πίσω ἀπό τό «νέο» λόγο, δηλαδή μόνον ὅσο κρατάει τό φύσημα μιᾶς μόδας. Κι αὐτό τό διαισθάνεται, ὅπως εἶπαμε, ὁ ἴδιος καλά ὅσο κι ἂν προσποιεῖται τῷ ἀντίθετο. Ὅπως διαισθάνεται ἔξισου καλά πῶς ὁ «νικημένος» σύγχρονός του φιλοσοφικός λόγος ἐξακολουθεῖ, ἀκόμη καί μετά τή «συντριβή» του, νά παραμένει θανάσιμος ἀντίπαλος γιατί αὐτός ὁ δεύτερος δέν τόν ἀνταγωνίζεται ἀπλῶς ἐκφράζοντας, ὡς ποῦμε, τό «ὄντως νέο», ἀλλά, καθώς ἀγωνιά καί ἀγωνίζεται νά στοχαστεῖ τό παρόν ὑπό ὄλους τοῦ προσδιορισμούς τοῦ βάρους του, ἀποκαλύπτει μέ τό ρῆμα του τό μάταιο τῆς πρόθεσής του «νέου» λόγου καί ὄντως τόν ἀκυρώνει ὀλόκληρο. Ἔτσι, γιά νά διασφαλίσῃ τή δάνεια ὑπεροχή του ἀλλά καί γιά νά προφυλάξῃ ὅσο μπορεῖ τήν ἴδια τήν ἐπισημολή του ὑπόσταση, ὁ «νέος» λόγος εἶναι καταστατικά ὑποχρεωμένος νά «ἐπιβεβαιώνει» σέ κάθε εὐκαιρία πού βρίσκει ἢ ἐφευρίσκει τήν ἱστορική του «νίκη», ὅπου κάθε νέα «ἐπιβεβαίωση» δέν εἶναι παρά ἐκ νέου ἐπίκληση τῆς ἤδη βεβαιωμένης ἀπό τόν ἴδιο αὐτῆς «νίκης» καί κάθε τέτοια ἐπίκληση ἀπλή ἐπανάλυση τῆς ἰδιαίτης παραλλαγῆς τοῦ ἐπιθέτου «νέος» πού ὁ ἴδιος ἐπέλεξε ὡς ὄνομα. Καί τό παράξενο εἶναι πῶς ὅσο ἡ συγκυρία κρατάει τό «νέο» λόγο στόν ἀφρό, μιά τέτοια «ἐπιβεβαίωση» φαίνεται πῶς ἀρκεῖ γιά νά μαγέψει καί νά «πείσει» ἀκόμη καί πολλούς ἀπό ἐκείνους πού δέν ὀφείλουν νά ἐξαργυρώνουν τίς ἐπιταγές τῆς μόδας: Διαπιστώνουμε πλέον ὄλο καί πιο καθαρά τό γεγονός ὅτι, ὅσο ἡ συγκυρία τῆς ταξικῆς πάλης φαίνεται νά ἀπομακρύνει ἀντί νά προσεγγίζει τόν ὀρίζοντα τοῦ Ἄλτουσεριανοῦ ἔργου, δηλαδή τόν ὀρίζοντα τοῦ κομμουνισμοῦ, οἱ ἰαχές καί οἱ ἐπευφημίες ἐνός διαρκῶς εὐρύτερου παραληροῦντος πλήθους συνοδεύουν κάθε νέα βεβαίωση ὅτι ὄχι μόνο τό Ἄλτουσεριανό ἀλλά καί σύσσωμο τό μαρξικό ἔργο ἔχει ταφεῖ ὀριστικά, γιά μιά ἀκόμη φορά, στό νεκροταφεῖο τῶν «χρήσιμων» ἴσως κάποτε ἀλλά «ξεπερασμένων» πλέον «σήμερα» ἰδεῶν τοῦ «παρελθόντος». Τήν ἰδιάζουσα δέ δυναμική μιᾶς «ἀντιπαράθεσης» τῆς αὐτοῦ τύπου τήν ξέρουμε καλά γιατί τή ζήσαμε ὅσοι προσπαθήσαμε νά στοχαστοῦμε καί νά πράξουμε, μέσασ τούς ὄρους τῆς ἰδιαίτης δικῆς μας συγκυρίας, τήν παρουσία, δηλαδή τήν ἐπικαιρότητα τοῦ ὀρίζοντα πού διαγράφει τό ἔργο αὐτό: Τό μόνο πού οἱ ἀείποτε ἀνανεωτές —δηλαδή οἱ ἑσαεῖ ὀπαδοί τοῦ «νέου» καθ' ἑαυτό καί πρῶτοι ἐκφραστῆς τοῦ μεταμοντέρνου— σύντροφοι εἶχαν νά ἀντιτάξουν στά ἐπιχειρήματα πού προσπαθοῦσαμε μέ μόχθο, μέ ὄργη καί κίνδυνο νά ἐκφράσουμε ἦταν, ἀκριβῶς, ἡ αὐτόδηλη διαφάνεια τοῦ λόγου τους ὡς πρὸς τίς «ἀνάγκες» τοῦ παρόντος καί τό συνακόλουθο αὐταπόδεικτο «αἶτημα» γιά τόν ἐκσυγχρονισμό αὐτοῦ τοῦ παρόντος, δηλαδή γιά τήν ταύτιση τῶν πάντων μέ τό «νέο» καθ' ἑαυτό. Καί ἐπὶ τοῦ παρόντος εἶναι αὐτοί πού νίκησαν.

Ἄν ὅσα εἶπαμε μέχρι ἐδῶ ἀντέχουν στοιχειωδῶς στήν κριτική, τότε ὁ λόγος τοῦ Ἄλτουσέρ σήμερα δέν θά μπορούσε νά εἶναι ἄλλος ἀπὸ τήν παραπέρα ἀνάπτυξη —ἀλλά βέβαια ποτέ ὀριστική «ὀλοκλήρωση»— τῆς αὐτοκριτικῆς του. Τήν ἐκφραση δηλαδή, μέ τή μία ἢ τήν ἄλλη μορφή, τῆς ἀπόγνωσης πού γεννᾶ, ἀπὸ τή μία μεριά, ἕνας λόγος πού ἐκκλισε, ἔστω μόνον προσωρινά, ὄλους τούς χρόνους τοῦ ρήματός του καί ἐξάντλησε, καί πάλι ἔστω μόνον προσωρινά, ὄλα τὰ μέρη του καταλήγοντας στό τίποτα καί, ἀπὸ τήν ἄλλη μεριά, ἡ ἀνυπαρξία, στήν πράξη, ὄλων τῶν ὄρων καί τῶν συνθηκῶν ἐκείνης τῆς συγκεκριμένης πράξης πού ὑποδεικνύει

αὐτό τό τίποτα. Μέ ἄλλα λόγια, στίς συνθήκες τῆς παρουσίας συγκυρίας, ὁ λόγος τοῦ Ἄλτουσέρ δέν θά μπορούσε νά εἶναι τίποτε ἄλλο ἀπὸ κάποιας μορφῆς ρητῆ ὀμολογία τῆς πολιτικῆς ἥττας τοῦ ἴδιου τοῦ λόγου αὐτοῦ.

Ὅμως στό πεδίο πού ὑφαίνουν οἱ λόγοι τῆς φιλοσοφίας καθώς μάχονται εἰρήνη δέν συνάπτεται κι ἀνακωχῆ δέν γίνεται ποτέ. Τά μέρη κι οἱ σιωπῆς τοῦ λόγου εἶναι πάντοτε ὄπλα ἢ ἀπουσίες ὄπλων, δηλαδή ὄπλα γιά τόν ἀντίπαλο. Ἔτσι ἡ ρητῆ ὀμολογία τῆς ἥττας ἐνός λόγου, δηλαδή ἡ παραδοχὴ τῆν ἀπόγνωσῆ του, τὰ φύλλα κι οἱ φυλλάδες τοῦ συρμοῦ, πού ὑπάρχουν γιατί προσπαθοῦν νά μετατρέψουν σέ θόρυβο ἀνεξαιρέτως κάθε λόγο, θά ἔσπευδαν, μέ σοβαροφάνεια καί θριαμβεύουσα εὐσπλαχνία, νά λεηλατήσουν μέ ὄλα τους τὰ μέσα τὰ ἴδια πιά τὰ λόγια τούτης τῆς ἀπόγνωσης γιά νά σκυλεύσουν ὀλόκληρο τό σῶμα τοῦ λόγου τοῦ φιλοσόφου. Μέσα στή δεδομένη συγκυρία, ὁ λόγος τῆς ἀπόγνωσης καί ἡ ὀμολογία τῆς ἥττας θά μετατρέποταν ἔτσι σέ ὕψιστο κι ἀκαταμάχητο ἐπιχείρημα ὅτι συντρίφτηκε γιά πάντα ὄχι ἀπλῶς ὁ λόγος τοῦ Ἄλτουσέρ στό σύνολο τοῦ ἀλλά, καί αὐτό εἶναι τό κυριότερο, ἡ ἐπαναστατική καί ἐπιστημονική του πρόθεση, δηλαδή ὁ ἴδιος ὁ ὀρίζοντάς του.

Σήμερα ὄλες σχεδόν οἱ λέξεις πού γράφουν ἐπιστημονικά τὰ βήματα καί μάχονται ἐπαναστατικά τὰ ἐμπόδια τοῦ δρόμου πρὸς τόν ὀρίζοντα τοῦ Ἄλτουσεριανοῦ ἔργου ἔχουν ἀναστρέψει μαζικά τή χρήση τους καί ἔχουν γίνει ὄπλα τοῦ λόγου τοῦ ἀντιπάλου. Γιά πρώτη ἀναμφίβολα φορά στήν ἱστορία του, ὁ καπιταλισμός ἔχει ἐδραιώσει τήν ἰδεολογική του ἡγεμονία σέ ὄλες τίς ἄκρες τοῦ πλανῆτη, πράγμα πού σημαίνει, μέ ἄλλα λόγια, πῶς οἱ ἀμέτρητα πολλές παραλλαγές τοῦ λόγου τῆς ἡγεμονίας αὐτῆς ἔχουν κατακλύσει τούς χώρους ὅπου διακυβεύονται οἱ συσχετισμοί τῶν λόγων καί ἔχουν εἰσχωρήσει βαθειά στούς πόρους ἀκόμη καί τῶν λόγων ἐκείνων πού εἶχαν ἀρχικά τήν πρόθεση νά εἶναι ἀσυμφιλίωτα ἄλλοι. Καθὼς δέ ἀπὸ τό ὀπτικό πεδίο πού ὀρίζει ἡ σημερινὴ θέση τοῦ Ἄλτουσέρ δέν διακρίνεται παρά ὁ λόγος τῆς ἡγεμονίας αὐτῆς, ἡ ἄρση τῆς σιωπῆς του καί ἡ ρητῆ ὀμολογία τῆς ἥττας του δέν θά 'χε ὡς ἀποδέκτη παρά τό λόγο αὐτό. Ἡ σιωπῆ τοῦ Ἄλτουσέρ γίνεται ἔτσι ἡ ἄρνηση τοῦ λόγου του νά προσφέρει στόν ἀντίπαλο τό ἰσχυρότερο μέσο στή συγκυρία ὄπλο, δηλαδή γίνεται ἡ ἴδια τό ἔσχατο κι ἀναφαίρετο μέσο ἄμυνας μέ τό ὄποιο ὁ φορέας τοῦ λόγου αὐτοῦ μπορεῖ νά ὑπερασπίσει τό δικό του λόγο καί τόν ὀρίζοντα τοῦ λόγου του. Γι' αὐτό τό λόγο ὁ Ἄλτουσέρ σήμερα ἀφήνει μόνη τή σιωπῆ του νά μιλήσει καί αὐτός εἶναι τελικά ὁ πολιτικός λόγος τῆς σιωπῆς αὐτῆς.

Ὅμως ὁ πολιτικός αὐτός λόγος τῆς σιωπῆς δέν μιλάει μόνον στόν ἀντίπαλο. Ὁ λόγος τοῦ Ἄλτουσέρ πάντοτε ἀποτεῖνόταν ἀποκλειστικά σέ μᾶς καί ἀπλῶς ἔμοιαζε, ὅσο δέν σώπαινε, νά ἀπευθύνεται στόν κόσμο ὄλο μόνο γιατί ἡ δική μας, τῶν κομμουνιστῶν, ἡ πράξη μέσα στόν κόσμο καί ὁ λόγος τῆς πράξης μας αὐτῆς μετεῖχε ἐνεργητικά στήν τότε συγκυρία καί γραφόταν ἄρα ἐκεῖ ρητᾶ ὡς ἀποδέκτης. Σήμερα, δηλαδή, ὁ Ἄλτουσέρ σιωπᾶ γιά μᾶς γιατί, ἀπὸ τό ὀπτικό πεδίο τῆς θέσης του, εἶναι ὄρατός μόνον ὁ λόγος νικητῆς καί ἐμεῖς εἴμαστε ἀπόντες. Ἔτσι κι ἐμεῖς ἔχουμε τώρα κάθε λόγο νά διαβάσουμε αὐτό τό λόγο τῆς σιωπῆς ὡς πρόκληση πού ἀποζητᾶ τήν ἀπάντηση τῆς πράξης μας καί ὡς πρόσκληση βουβῆ πρὸς τό δικό μας λόγο. Ἡ σιωπῆ τοῦ λόγου τοῦ Ἄλτουσέρ δηλαδή δίνει ἐμπρακτα σέ μᾶς τό λόγο καί μᾶς ζητᾶ ρητᾶ νά στοιχειοθετήσουμε ξανά, μέ πράξη καί μέ λόγο, ὄλα τὰ ὀριστικά κι ὄλα τὰ ἀόριστα ἄρθρα πού ὀρίζουν τόν ὀρίζοντα ὅπου μέ τή συστατική μας πρόθεση μετέχουμε, δηλαδή τὰ ἄρθρα πού καθορίζουν πῶς διακρίνουμε τό ποιο εἶναι τό «ἐμεῖς» ἀπὸ τό ποιο εἶναι τό «ἐσεῖς» ἢ τό «αὐτοί» ἢ «οἱ ἄλλοι» ἢ, μέ ἄλλα λόγια, τό ποιά εἶναι τὰ πρόσωπα τοῦ ρή-

ματος και ποιές αντωνυμίες πλάθουνε τό σύν τής μετοχής μας. Τό κείμενο του Μπαλιμπάρ είναι σημαντικό γιατί ακριβώς δηλώνει μέ τό ρήμα του πώς ή σιωπή του δάσκαλου του βρίσκεται αποδέκτες που τολμούν νά αναγνωρίσουν χωρίς φόβο τήν απόγνωση του λόγου της αλλά και νά υψώσουν μέ ώριμο πάθος τό ανάστημα ενός δικού τους λόγου. Τό κείμενο του Μπαλιμπάρ είναι σημαντικό γιατί λέει από μās σέ μās πώς έμεις έχουμε σήμερα λόγο νά μιλήσουμε.

Ώστόσο ο λόγος μας, γιά νά όρίσει σήμερα μέ ακρίβεια τά άρθρα και τίς αντωνυμίες του, όφείλει νά αναγνωρίσει πρώτα, χωρίς ύπεκφυγές, τούς ένεστώτες όρους τής μετοχής του. Καί δέν χάρα άμφιστήτηση πώς ή δική μας μετοχή στήν συγκυρία πού τρέχει είναι έντελώς παθητική, φτιαγμένη μέ ένα λόγο άμήχανο πού δέν ακούγεται και δέν γονιμοποιεί και συνάκόλουθα από μιά πράξη άτελέσφορη πού δρā ουσιαστικά τυφλά και δέν καρπίζει. Έτσι, όσο τό πρώτο πρόσωπο του ρήματος του λόγου μας έμμένει, χωρίς νά ταλαντεύεται, στή συστατική του πρόθεση, οί όροι σήμερα αυτής τής μετοχής του συντάσσουν αναπόφευκτα τό λόγο μας ως λόγο σχεδόν έσχατης απόγνωσης. Τά όριστικά και τά άόριστα άρθρα του λόγου τής απόγνωσης αυτής, δηλαδή τά άρθρα πού όρίζουν τό τί λέμε και τί κάνουμε, όπως και οί προσωπικές, οί κτητικές, κι οί άλλες αντωνυμίες του ρήματος του λόγου αυτού, δηλαδή οί αντωνυμίες πού προσδιορίζουν τό ποιού είμαστε, τί έχουμε, τί θέλουμε και ποιούς πολεμάμε, μπορούν συγκεκριμένα νά προκύψουν μόνο μέ πλήρη επίγνωση ότι αυτό πού στήν παρούσα συγκυρία διακυβεύεται γιά μās είναι τό όλον.

Όπως λίγο πιά πάνω υπαινιχθήκαμε, σέ πολλά μέρη του κόσμου σήμερα ο λόγος τής θεωρίας μας έχει μετατραπεί σέ όργανο έξανδραποδισμού στά χέρια του αντιπάλου. Καί στά άλλα και πιά κοντινά μας μέρη, αυτός έχει νομιμοποιηθεί και τείνει νά γίνει λίγο πολύ από όλους σεβαστός γιατί έχει ουσιαστικά εγκλωβιστεί στους χώρους και από τούς μηχανισμούς πού οικειοποιούνται όλους τούς λόγους πούς χάριν, τελικά, του ίδιου αντιπάλου. Οί όροι δέ πού επιβάλλουν οί χώροι και οί μηχανισμοί αυτοί στή συστατική γιά τόν ίδιο μάχη του ένάντια στους άλλους λόγους είναι άδυσώπητοι. Η έπιστημονική νομιμοποίηση του λόγου μας κερδίζεται μόνον όσο αυτός άμβλύνει τήν έπαναστατική του αιχμή και έξουδετερώνει άρα πολιτικά τόν ίδιο τόν έαυτό του. Όμως, επειδή ή ύφή του λόγου αυτού είναι έγγενώς πολιτική και χωρίς αυτήν και ο ίδιος δέν ύπάρχει, ή έξουδετέρωσή του αυτή τόν καθιστά στό τέλος άκόμη και έπιστημονικά άστοχο και όριακά τόν άχρηστεύει όλότελα.

Έγκλωβισμένος έτσι σέ τέτοιους χώρους και μηχανισμούς ή, άκόμη χειρότερα, ως όπλο του λόγου του αντιπάλου, ο λόγος τής θεωρίας μας δέν συνάπτεται —όσο δέν τόν αντι-στρατεύεται κιόλας ρητά— μέ τόν άγώνα όσων παλεύουν και θά συνεχίσουν πάντα νά παλεύουν. Καί αυτό δέν είναι μοιραίο μόνο γιά τό λόγο τής θεωρίας μας. Έχουμε ύποχρεωθεί νά μάθουμε καλά μέ πολλούς τρόπους πώς ο όρίζοντας τής πάλης πού ο λόγος μας διαγράφει και ο ίδιος ύπάρχει γιά νά ύπηρετεί μπορεί νά προσεγγιστεί στήν πράξη μόνο όσο όσο παλεύουν κάνουν οί ίδιοι πράξη, αλλά και αναπτύσσουν έτσι παραπέρα, τό λόγο αυτό. Συνταγή γιά τούς συγκεκριμένους τρόπους μέ τούς όποιους ο λόγος αυτός μπορεί νά γίνει πράξη ο λόγος μας δέν είχε ποτέ και δέν έχει ούτε τώρα νά προτείνει. Μία μόνο θέση αυτός συνάγει σχετικά διαβάζοντας όσο μπορεί καλύτερα τόσο τό παρελθόν του όσο και τήν προιστορία του: "Όσο ο λόγος τής θεωρίας μας δέν συνυφαίνεται άμεσα και όργανικά μέ τόν άγώνα όσων παλεύουν γιά τόν όρίζοντα πού ο ίδιος άυστηρά διαγράφει —κι οί πιά πολλοί γιά τόν όρίζοντα ακριβώς αυτόν πάντοτε πάλεuan και παλεύουν χωρίς κατά κανόνα νά τόν βλέπουν καθαρά— ή πάλη είναι τυφλή και γίνεται σισύφεια γιατί τότε αυτή χαλκεύει —επώδυνο άλλ' άναγκαίο νά όμολογήσουμε— μελλοντικά δεσμά.

Και πιά γνωρίζουμε καλά πώς ο άυστηρός λόγος τής θεωρίας μας δέν συνυφαίνεται σήμερα όργανικά σχεδόν καθό-

λου μέ τόν άγώνα όσων παλεύουν και θά συνεχίσουν πάντα νά παλεύουν όσο αυτός ο όρίζοντας του λόγου μας δέν προσεγγίζεται στήν πράξη. Όμως, όπως πιά πάνω αναπτύξαμε, είναι τά νεύρα και οί ιστοί ακριβώς αυτής συγκεκριμένης τής συνύφανσης πού πλέκουν τόν ίδιον τόν όρίζοντα αυτόν. Έτσι, όσο οί ιστοί αυτοί αποκόβονται και όσο τά νεύρα έξασθενίζουν, αυτό πού κινδυνεύει μέ έξαφάνιση είναι αυτός ο όρίζοντας, δηλαδή ή ίδια ή ύπαρξη του λόγου μας και άρα και ή δική μας. Κι αυτός ο κείριος κίνδυνος δέν είναι μόνον πρόσκαιρος. Όπως διδάσκει πλέον όλόκληρη ή πείρα μας αλλά και όπως, γιά πρώτη φορά τόσο ρητά, όμολογεί κι άποδεικνύει τό κείμενο του Μπαλιμπάρ, ο λόγος τής θεωρίας μας είναι έγγενώς άνίκανος νά προστατεύσει μόνος του τήν πολιτική του ύπόσταση και μπορεί σέ κάποιες συγκυρίες, νά μετατραπεί σέ όπλο του λόγου του αντιπάλου. Τό κίνημα τών κομμουνιστών μπορεί κι αυτό νά έξαφανιστεί ως τό συγκεκριμένο κίνημα πού είχε έγγενώς τήν πρόθεση νά είναι και νά μετατραπεί άπλώς σέ άνάμνηση πού θά άνακαλεί πικρά γιά μερικούς τή νοσταλγία του μέλλοντος. Σήμερα ο κίνδυνος αυτός είναι άμεσα όρατός. Καί ο λόγος μας δέν μπορεί άρα νά συστήνεται παρά ως ο λόγος πού εκφέρει ή απόγνωση μπροστά στό ένδεχόμενο τής έξαφάνισής του, μιάς έξαφάνισης όλόκληρωτικής πού άκόμη δέν βλέπουμε πώς μπορούμε νά μήν τήν καταστήσουμε αναπόφευκτη.

Άκόμη όμως δέν φτάσαμε στό τέλος. Στόν περαιορισμένο τόπο μας και στόν παρόντα χρόνο ύπάρχουν άκόμη κάποιες άσθενή στηρίγματα του λόγου μας, κάποιες έστίες μικρές πού προσπαθούν νά διατηρήσουν ένεργά τήν ψυχραιμία τους άπέναντι στή σύγχυση τών λόγων και συνεχίζουν όπως όπως νά άντιστέκονται ένάντια στόν άνεμο τής μόδας πού σαρώνει. Τό ρήμα του λόγου μας, όπως και τά άρθρα και οί αντωνυμίες τής μετοχής μας, μέ τά στηρίγματα και τίς έστίες αυτές έχουν πρωταρχικά νά κάνουν. Όμως ή σχετική συγκεκριμένη άνάλυση και οί προγραμματικές δηλώσεις πού όφείλουν διαδικαστικά νά ακολουθήσουν σίγουρα δέν είναι του παρόντος. Γιά όσα άφορούν άμεσα τό άνα χείρας κείμενο, άρκει νά αναλογιστούμε αλλά και νά αναγνωρίσουμε ρητά πώς ο λόγος τής απόγνωσης είναι πάντοτε ο ισχυρότερος γιατί δέν έχει πλέον νά χάσει παρά τίς άλυσισίδες του «ρεαλισμού» του και άρα δέν φοβάται πιά τίποτε και κανέναν.

Η γλώσσα, βέβαια, του άφοβου αυτού λόγου τής απόγνωσης δέν μπορεί νά είναι άλλη από τή γλώσσα του παρόντος του. Καί ή γλώσσα αυτή, ένόσω άσκειται σήμερα στό έσωτερικό του όρίζοντα του λόγου αυτού, είναι, θέλοντας και μή, έπιστημονικά άβέβαιη και άδοκίμαστη και έπαναστατικά άμφίρροπη και παρακινδυνευμένη γιατί τά σημεία άναφοράς του λόγου αυτού ουσιαστικά άπουσιάζουν από τή συγκυρία αλλά και κυρίως γιατί, όπως είπαμε, σήμερα διακυβεύεται ή ίδια ή ύπαρξη του όρίζοντα αυτού. Συγχρόνως όμως πρόκειται γιά γλώσσα νέα, πού ο ίδιος ο 'Αλτουσέρ και οί μαθητές του ένδεχομένως δέν γνώριζαν καλά ή και ύποτιμούσαν, δηλαδή γλώσσα μέ άγνωστες άκόμη δυνατότητες. Μιλώ, πολύ συγκεκριμένα, γιά τά έξής: τήν πολιτική, πρώτα γλώσσα πού μās ύποβάλλει, από τή μία μεριά, ή όλόκληρωτική κατάρρευση όλων τών «σοσιαλιστικών» καθεστώτων και συνάκόλουθα κάθε, ουσιαστικά, προοπτικής μέ άξονα τό κράτος, όπως και, από τήν άλλη μεριά, ή σχεδόν έξίσου βαθειά κρίση πού μετέρχεται ή νεοφιλελεύθερη προοπτική του καπιταλισμού πού παρουσιάστηκε ως ή μονη άπάντηση στήν πρώτη. Μιλώ, άκόμη, γιά τήν έπιστημονική γλώσσα πού θέτει στήν ήμερήσια διάταξη του λόγου μας ή άνάγκη έξήγησης τόσο τών έξελίξεων πού όδήγησαν, σέ Άνατολή και Δύση, σέ αυτά συγκεκριμένα τά άποτελέσματα όσο και του συγκεκριμένου χαρακτήρα τών ίδιων τών άποτελεσμάτων αυτών. Μιλώ, τέλος, γιά τή φιλοσοφική γλώσσα πού επιβάλλει ή κρίση τής «Άγγλοσαξωνικής» και ή μετεξέλιξη τής «Ευρωπαϊκής» παράδοσης, κρίση και μετεξέλιξη πού όφείλουν από μās νά διαβαστούν μέ τό δικό μας τρόπο.

Και άφού τό παρόν κείμενο έχει τήν ύπερφίαλη ίσως πρόθεση αυτή συγκεκριμένα τή γλώσσα νά μιλήσει, όφείλω έδώ

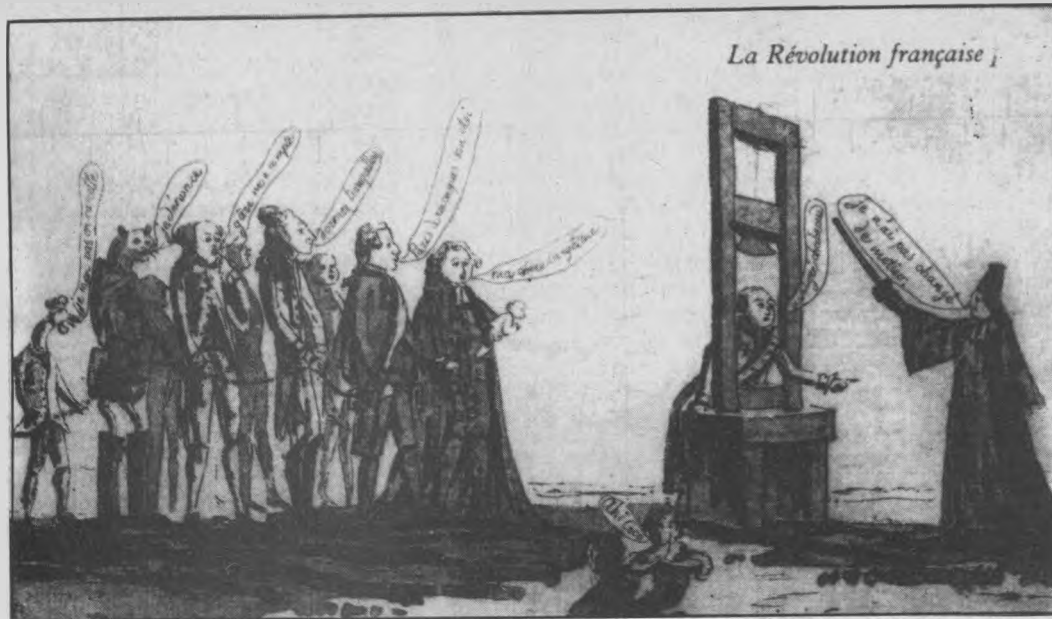
μιά πρόσθετη, προγραμματική αυτή, διευκρίνιση. Έτσι ισχυρίζομαι, χωρίς ακόμη καμμία απόδειξη, ότι ο τρόπος με τον οποίο ο λόγος του Άλτουςέρ εξάντλησε τα μέρη του και εκκλινε τους χρόνους του ρήματός του διδάσκει μιά νέα σχέση μεταξύ λόγου και σιωπής, μιά σχέση που εμείς οφείλουμε να παροσπαθήσουμε να στοιχειοθετήσουμε καλύτερα. Νά αποπειραθούμε, δηλαδή να διαβάσουμε με αυτό το φώς το λόγο εκείνων των μεγάλων — του Σπινόζα, του Νίτσε, του Βιτγκενστάιν, ίσως και άλλων — που βασάνισαν το σώμα του λόγου τους όπως και το δικό τους σώμα με το ανέφικτο της έκφρασης, με κάποια πράξη του λόγου, αυτής της σχέσης καταλήγοντας έτσι, καθένας με τον τρόπο του, στο τίποτα. Και να αποπειραθούμε την πράξη της ανάγνωσης αυτής όχι για να «έπιβεβαιώσουμε» ξανά τον «ύλισμό» μας και να «νικήσουμε» για άλλη μιά φορά τον «ιδεαλισμό» των άλλων. Άλλά απλώς για να κερδίσουμε προσωρινά, μέσα στα πλαίσια της ασίγαστης αυτής και χωρίς τέλος ή έλεος μάχης που έτσι κι αλλιώς δεν μπορεί παρά να μιά υπερβαίνει, εκείνα τα, έστω πρόσκαιρα και ασταθή, στηρίγματα που θα καταστήσουν σήμερα το λόγο της απόγνωσης μας ισχυρότερα.

Γνωρίζω, βέβαια, πώς έτσι μιλώ μόνο για λόγο. Και μάλιστα για λόγο που σήμερα δεν μπορεί σχεδόν καθόλου να ακούσει το βουβό λόγο της πάλης που μόνη είναι σε θέση να τον γονιμοποιήσει. Χειρότερα ακόμη, μιλώ για λόγο φιλοσοφικό στο οποίο τα πλαίσια δεν διακυβεύεται τίποτα το πραγματικό και ο οποίος, όπως και πάλι διδάσκει ο Άλτουςέρ, συνιστά πάντοτε έγγενως παρέκκλιση. Παρέκκλιση που δεν μπορεί να καταστεί λόγος ορθός παρά αφού ο ίδιος ο λόγος εξαντλήσει ολοκληρωτικά όλα τα μέρη του και κλίνει

οριστικά όλους τους χρόνους του ρήματός του καταλήγοντας, με τα δικά του μέσα, στο τίποτα και στη σιωπή του τέλους του ως λόγου. Κι αυτό, όπως αναπτύξαμε πιο πάνω, είναι, μέσα στον ύπαρκτο χρόνο των πράξεων και των λόγων, για κάθε λόγο ανέφικτο. Έτσι είμαστε εμείς υποχρεωμένοι σήμερα και μιά για πάντα να δεχτούμε πώς σ' όποιο χρόνο κι αν προσπαθήσουμε να κλίσουμε το ρήμα του δικού μας λόγου, όπως και ανεξάρτητα από το σε ποιο μέρος του λόγου αυτού θα κατορθώσουμε να ρίξουμε το βάρος, ο λόγος μας, αναπόφευκτα, θα παραμένει πάντοτε παρεκκλίνων, δηλαδή λόγος «λανθασμένος». Αυτή είναι η έκφραση αλλά και το μεγάλο τίμημα του υλισμού μας — χωρίς πιά την ασάφεια των εισαγωγικών. Κι αν δεν λιποψυχίσουμε μπροστά στον κίνδυνο και τη μοναξιά μιάς θέσης μάχης που αδυνατεί να θέσει τον εαυτό της στο άπυρόβλητο μιάς καθυσταστικής όσο και μυθικής αλήθειας, τότε μπορούμε πραγματικά να κάνουμε το λόγο της απόγνωσης μας ισχυρή δύναμη πυρός στην απελπισμένη μάχη που σήμερα διεξάγουμε. Έξω όμως από τη μάχη αυτή ο λόγος μας είναι ανύπαρκτος και εμείς δεν έχουμε κανέναν απολύτως λόγο να υπάρχουμε. Άλλωστε δεν οφείλουμε να αποκλείσουμε το ένδεχομένο μιάς νίκης.

Υ.Γ. Το παρόν κείμενο ίσως δεν θα γραφόταν ποτέ χωρίς τα ερεθίσματα που προκάλεσαν κάποια πράγματα που είπα και έγραψα. Ο Κλώνε Λωράν και ο Γιώργος Φουρτούνης. Έλπίζω πώς και οι δύο θα αναγνωρίσουν εδώ αρκετές από τις δικές τους ιδέες.

Διακόσια χρόνια Γαλλικής Έπανάσταση

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΤΗΣ

της Άγγελικής Κωσταντακοπούλου

Η

ιστορία γράφεται και ξαναγράφεται πάντα με ένα διαφορετικό τρόπο. Κάθε φορά αναδεικνύονται καινούριες πτυχές του παρελθόντος και γίνεται προσπάθεια να απαντηθούν διαφορετικά ερωτήματα για τὰ ίδια ιστορικά θέματα. Μ' αυτό τον τρόπο οί ιστορικοί, προτείνοντας μιά συγκεκριμένη εικόνα και έρμηνεία για τό παρελθόν αναπόφευκτα αφήνουν νά διαφανεί μιά πτυχή τής ιδεολογίας τής δικής τους εποχής. "Αν αυτό ισχύει γενικά για κάθε κοινωνία πού «παράγει» τό παρελθόν της, στην περίπτωση τής γαλλικής επανάστασης έχουμε νά κάνουμε μέ έναν προνομιακό χώρο ιστοριογραφίας.

Πέρα από τήν ακτινοβολία πού ασκήσε ή γαλλική επανάσταση στους συγχρόνους της και τόν αντίτυπο πού είχε όπου γής, δέν έπαψε μέσα στό γαλλικό τουλάχιστον κράτος —γιατί σ' αυτόν βασικά τόν πολιτικό και γεωγραφικό χώρο θά αναφερθούμε έδω— νά βρίσκεται μέ άμεσο ή έμμεσο τρόπο διακόσια χρόνια τώρα στό πεδίο τής πολιτικής και ιδεολογικής πάλης.

Ή θεωρία τής συνωμοσίας

Ριζικά αντίθετες θέσεις και έρμηνείες μέ εδρύτερη ή περιορισμένη διάδοση —στην τελευταία κατηγορία ξεχωρίζει τό έργο του Antoine Barnave πού θά μάς άπασχολήσει πιά κάτω— διατυπώθηκαν κιόλας στά χρόνια πού ή επανάσταση βρισκόταν ακόμα σέ εξέλιξη. Από τή μιά οί διάφοροι θεολογικοί κύκλοι κι από τήν άλλη οί δυνάμεις πού βρίσκονταν στό προσκήνιο τής πολιτικής διαπάλης τυποποιούσαν πρόσωπα και γεγονότα, σκιαγραφούσαν τό χαρακτήρα τής επανάστασης και κατασκεύαζαν μοντέλα για τήν έρμηνεία της. Μ' άλλα λόγια επιχειρούσαν νά χειραγωγήσουν ένα παρελθόν πού βρισκόταν ακόμα σέ εξέλιξη. Οί μασόνοι και διάφορες άλλες λέσχες μέ τήν παρότρυνση τής Άγίας Έδρας θεωρήθηκαν ως ύποκινητές και επομένως καταδικαστέοι. Οί κυρίαρχες ως τότε δυνάμεις εξέφραζαν έτσι τή βδελυγμία τους για τήν κοινωνική άνατροπή πού συντελούνταν και ταυτόχρονα προσδιόριζαν τούς άποδιοπομπαίους τράγους. Ή ιδέα τής παγκόσμιας «συνωμοσίας» για τήν

καταπολέμηση του χριστιανισμού, πού προβλήθηκε σ' ολόκληρη τή Δυτική Ευρώπη ως τό κυριότερο μέσο έρμηνείας του παρελθόντος και κατανόησης του παρόντος, μετέτρεπε τούς διαφωνούντες σέ ένεργούς διώκτες.¹

Σύμφωνα μέ μιά λιγότερο άπλοϊκή αντίληψη, πού έκπορευόταν από άνάλογους κύκλους και στόχευε σ' έναν εϋσεβισμό βασισμένο στη θεοσοφία και τήν ιδέα του φυσικού δικαίου, ή γαλλική επανάσταση παρομοιαζόταν μέ τή Δευτέρα Παρουσία. Οί ιερείς, οί

1. Ο άββας A. Barruel μέ τό τρίτομο έργο του *Mémoires pour servir à l'histoire du Jacobinisme*, Άμβούργο 1797-99, πού κυκλοφόρησε και σέ συντομωμένη μορφή και έγινε μπέστ σέλλερ στη Γαλλία, ό J. Robison στην Άγγλία και οί Rebmann και Mounier στη Γερμανία είναι οί κυριότεροι εκπρόσωποι αυτής τής τάσης. Νεότερες έρευνες έδειξαν πώς ό γάλλοι μασόνοι του 18ου αιώνα κάθε άλλο παρά ενδιαφέρονταν για τήν άνατροπή τής κοινωνικής τάξης του παλαιού καθεστώτος, βλ. π.χ. τό άφιέρωμα "La franc-maçonnerie" του περιοδικού *XVIII siècle*, 1987.

εὐγενείς, οἱ βασιλιάδες θά ἔπρεπε νά τιμωρηθοῦν καί οἱ λαοί νά ὀδηγηθοῦν σέ μιά παγκόσμια θεοκρατική Δημοκρατία.² Μέσα ἀπό τό διττό χαρακτήρα τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης —θεϊκό/σατανικό— ἡ περίοδος τῆς Τρομοκρατίας (Δεκ. 1793 - Ἰουλ. 1794) εἰσάγει ὄχι μόνο τήν ἐξήγηση ἀλλά καί τή δικαίωση τῆς ἀκριβῶς τήν περίοδο πού οἱ μετριοπαθεῖς θερμιδοριανοί ἀμέσως μετά τή θανάτωση τοῦ Ροβεσπιέρου ἐπιχείρησαν μιά φιλελεύθερη ἀντεπίθεση.³ Αὐτοί οἱ τελευταῖοι ἐπέβαλαν μαζί μέ τούς ἀντεπαναστάτες μιά σιωπή γύρω ἀπό τήν περίοδο τῆς κυριαρχίας Γιακοβίκων, καταδικάσαν τήν περίοδο τῆς Τρομοκρατίας καί ἀπέδωσαν στόν Ροβεσπιέρο ὅλα ἐκεῖνα τά χαρακτηριστικά πού συνθέτουν τήν προσωποποίηση τοῦ «πνεύματος τοῦ κακοῦ». Σ' αὐτή τήν «ψευδοφιλοσοφία» ἀντέταξαν τή φιλοσοφία τῆς δημοκρατίας, τοῦ ὀρθολογισμοῦ καί τῆς ἀστικῆς τάξης.

Οἱ παραπάνω ἐρμηνείες παρά τίς διαφορές τους, ἐκφράζουν τήν ἀντίθεση τῶν ὑποστηρικτῶν τους στή γαλλική ἐπανάσταση, μιά κι αὐτή γίνεται κατανοητή καί προβάλλεται ὡς ρήξη μέ τήν παράδοση καί τή θεία τάξη. Ἐπειδή οἱ θεωρητικές ἀφετηρίες ἀπό τίς ὁποῖες ξεκινοῦν τά ἔργα ὅσων υιοθέτησαν παρόμοιες ἐρμηνείες ἀνάγονται στήν ἰδέα τῆς Θεῆς πρόνοιας, γι' αὐτό τό λόγο μποροῦν νά ἐνταχθοῦν κάλλιστα στό σύνολο τῆς παραγωγῆς ἱστορικῶν ἔργων πού συμβατικά ὀνομάζεται μεσαιωνική ἱστοριογραφία.

Ἡ γαλλική ἐπανάσταση ἔργο τῆς ἀστικῆς τάξης ἢ τοῦ λαοῦ;

Σ' ὅλη τή διάρκεια τοῦ 19ου αἰῶνα ἡ γαλλική ἐπανάσταση παραμένει πάντα ἓνα ἐπίκαιρο παρελθόν. Στίς στιγμές πού οἱ κοινωνικές συγκρούσεις εὐρισκαν τήν ὀξύτερη ἐκφρασί τους, ἡ ἀναφορά σ' αὐτή ἐρχόταν νά ὀπλίσει καί νά δώσει τό ἰδεολογικό πρότυπο καί τό ἱστορικό ὑπόβαθρο τοῦ πολιτικοῦ ἀγώνα. Ταυτόχρονα ἡ μελέτη ὀργανώνεται καί μεθοδολογικά καί θεωρητικά μ' ἓνα συστηματικό καί ὀρθολογικό τρόπο. Μετά τούς ναπολεόντειους πολέμους, τήν παλινόρθωση τῶν Βουρβόνων καί τή συμμαχία εὐγενῶν καί ἀστῶν στό πολιτικό πεδίο, χωρίς νά λείπουν οἱ ρομαντικές ἐξάρσεις γιά τίς διώξεις τῶν ἱερέων καί τόν ἀντεπαναστατικό χαρακτήρα τῆς ἐξέγερσης τῆς Βανδέας (Μάρτιος 1793), τόν κυρίαρχο τόνο στήν ἱστοριογραφία τῆς ἐπανάστασης δίνουν τά ἔργα τῶν Adolphe Thiers (1797-1877)⁴ καί Auguste Mignet (1796-1884).⁵ Φιλελεύθεροι πού ἐπιδίδονται στή δημοσιογραφία, συλλαμβάνουν καί οἱ δύο τήν ἐπανάσταση στήν ὁλότητά της ὡς κάτι ἀναγκαῖο. Ἡ ἐπανάσταση δέν ἀπο-

τελεῖ διακοπή τῆς μοναρχικῆς περιόδου ἀλλά μιά στιγμή τῆς συνολικῆς πορείας πρός τήν πρόοδο. Μέσα ἀπό τό 1789 προβάλλουν τή φιλελεύθερη καί ἀστική ἐπανάσταση, ἐνῶ μέσα στό 1792 βρίσκουν τήν ἀφετηρία τῆς ριζοσπαστικῆς παράδοσης πού συνεχίζον ἐνάντια στοῦς Βουρβόνους.

Οἱ πηγές, γραπτές καί προφορικές μαρτυρίες, πού ἀρχίζουν νά συλλέγονται γιά νά προσφέρουν τό ὕλικό γιά τήν πραγματοποίηση αὐτῆς τῆς νέας σύνθεσης —μὴν ξεχνᾶμε πῶς ἡ σχολή τοῦ ἱστορισμοῦ ἔχει ἤδη κάνει τήν ἐμφάνισή της τήν ἴδια περίοδο— χρησιμοποιοῦνται, ἂν καί μέσα σέ ἀντίξοο πολιτικό κλίμα, γιά νά ὑποστηριχτεῖ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς ἐπανάστασης, τῆς τρομοκρατίας καί τῆς ἀνατροπῆς τοῦ Διευθυντηρίου τῆ 18 Μπρυμαίρ (9-11-1799). Στή λογική τοῦ ἱστορικοῦ νετερμινισμοῦ πού χαρακτηρίζει αὐτή τήν ὁμάδα ἱστορικῶν (Thiers, Mignet, Thierry, Guizot), ἐντάσσεται καί ἡ πάλι τῶν τάξεων. Ἡ Ἐθνοσυνέλευση (1789-95) προβλήθηκε στό ἔργο του Thiers ὅσο ποτέ πρὶν, μέ ἀποτέλεσμα νά κάνει τήν ἐμφάνισή του ἓνας συγκροτημένος πολιτικός ἐθνικός λόγος πού ἐξέφραζε τούς φιλελεύθερους ἀστούς. Τό ἔργο τοῦ Fr. Guizot, καθηγητῆ ἱστορίας στή Σορβόνη, ὁπαδοῦ τοῦ μοναρχικοῦ οἴκου τῆς Ὁρλεάνης καί ὑπουργοῦ τῶν ἐσωτερικῶν καί ἐξωτερικῶν στά χρόνια 1840-8, ἀποτελεῖ μιά πιό καθαρή ἐκφραση αὐτοῦ τοῦ ἀστικοῦ λόγου. Στήν *Ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ στή Γαλλία* (1828-30) γράφει: «Κανείς δέν ἀγνοεῖ τό σπουδαῖο ρόλο πού ἔπαιξε ἡ Τρίτη τάξη στή Γαλλία. Ἦταν τό πιό δραστήριο καί ἀποφασιστικό στοιχεῖο τοῦ γαλλικοῦ πολιτισμοῦ, αὐτό πού καθόρισε σέ τελευταία ἀνάληψη τήν κατεύθυνση καί τό χαρακτήρα της». Ὁ ταξικός διαχωρισμός τῆς κοινωνίας στό ἔργο τῶν παραπάνω ἱστορικῶν ἀντιστοιχεῖ στό διαχωρισμό ἀνάμεσα σ' αὐτοῦς πού σκέφτηκαν τήν ἐπανάσταση καί πού τήν προετοίμασαν μέ τά γραφτά τους καί στό λαό πού δέν ἦταν παρά τό ὄργανο μέ τή βοήθεια τοῦ ὁποῖου αὐτή πραγματοποιήθηκε.

Τό Ἰουλιανό κίνημα τοῦ 1830 καί ἡ πολιτική ἀλλαγὴ πού ἐπιβλήθηκε μέ τήν ἀνοδο στό θρόνο τοῦ Λουδοβίκου Φιλίππου (1830-48) τῆς δυναστείας τῆς Ὁρλεάνης συνέβαλε ἀποφασιστικά στή διαμόρφωση μιᾶς νέας ἱστοριογραφικῆς τάξης γιά τήν ἐπανάσταση. Ἡ «θερμιδοριανή» περίοδος ξανάρχεται στό προσκήνιο καί ἡ ἐπανάσταση χάνει γιά ἄλλη μιά φορά τήν ἐνότητά της: Τό 1789 ἦταν θετικό, τό 1793 ὀλέθριο ἀλλά καί τά δύο ἀναγκαῖα. Ἀπό τήν εἰκόνα τῆς ἐπανάστασης, ὅπως παρουσιάστηκε στά ἔργα τῶν Thiers καί Mignet, ἐξαφανίστηκε ἡ ἐνότητά της ἀλλά διατηρήθηκε ἡ ἐννοια τῆς ἀναγκαιότητας (fatum). Ἡ ἀντεπανα-

στατική τάση αὐτή τήν περίοδο ἐκφράζεται μέ σαφήνεια μέσα ἀπό τό ἔργο τοῦ σκωτσέζου ἱστορικοῦ Th. Carlyle.

Ἡ Γαλλική ἐπανάσταση (1837)

Ὁ γιορτασμός τῆς πρώτης πενητηκονταετίας τῆς (1839) συμπίπτει μέ τήν περίοδο πού ἀναπτύσσονται κινήματα ἀπό εὐρύτερα κοινωνικά στρώματα. Ὁ Ροβεσπιέρος ὄχι ὡς ἄτομο ἀλλά ὡς ἰδέα φτάνει μαζί μέ τόν Ναπολέοντα στήν ἀποθέωσή του. Οἱ νέες κοινωνικές συνθήκες καί ἡ ἀπήχηση τῶν σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν, χριστιανικῶν ἢ οὐτοπικῶν, συμβάλλουν ὥστε νά ἀναδειχτοῦν μέσα ἀπό τό 1793 κοινωνικές διεκδικήσεις καί νά πάρουν οἱ κοινωνικές τάξεις τῆς ἐποχῆς τῆς ἐπανάστασης μιά σαφέστερη μορφή στά ἔργα αὐτῆς τῆς δεκαετίας.⁶ Δέν εἶναι τυχαῖο λοιπόν πού αὐτή ἀκριβῶς τήν περίοδο, μετά ἀπό μισό καί πάνω αἰῶνα, βλέπει τό φῶς τῆς δημοσιότητας τό βιβλίο τοῦ A. Barnave (1761-93) *Εἰσαγωγή στή Γαλλική Ἐπανάσταση* πού εἶχε ἀρχίσει νά γράφεται ἀπό τό τέλος τοῦ 1791 ὡς τό 1793, ὅταν ὁ συγγραφέας, δικηγόρος καί πολιτικός τῆς Τρίτης Τάξης πέφτοντας σέ δυσμένεια γιά τή συνεργασία του μέ τόν Λουδοβίκο 16ο ἀποχώρησε ἀπό τήν πολιτικῆ ζωὴ καί ὀδηγήθηκε στή λαίμητρο.⁷ Σ' αὐτό τό ἔργο, στηριγμένος σέ μιά νεωτερι-

2. Saint-Martin, *Lettres à un ami sur la Révolution française*, 1794.

3. J. de Maistre, *Considérations sur la France*, 1796.

4. *Histoire de la Révolution française*, Παρίσι 1823-27, 10 τόμοι. Ἀπό τό ἔργο αὐτό μεταφράστηκε ἓνα τμήμα *Ἱστορία τοῦ Ναπολέοντος ἐπιμελῶς ἐρανισθεῖσα ἐκ τῶν τοῦ Θεόφρουστο Γαλλικῶν συγγραμμάτων ὑπὸ Χρήστου Γ. Βυζαντίου λοχαγοῦ τοῦ πεζικοῦ*, τόμοι 6, Ἀθήνησι 1848-60 καί β' ἔκδ. 1860.

5. *Histoire de la Révolution française depuis 1789 jusqu' en 1814*, Παρίσι 1824, 2 τόμοι. Εἶναι ἡ πιό γνωστὴ ἱστορία τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης στόν ἑλληνικό χώρο. Σύμφωνα μάλιστα μέ τόν Π. Καρολίδη «ἦτον τρόπον τινά τό Εὐαγγέλιον τῶν πολιτικολόγων ρητόρων» (1927) (βλ. Κ.Θ. Δημαρᾶς, *Ἑλληνικός Ρωμαντισμός*, Ἐρμής, Ἀθήνα 1982, σελ. 588). Μεταφράστηκε ἀπό τόν Ε. Σίμο τό 1848 καί ἔκδ. Φέξης 1890· ἀπό τόν Γ. Βουρνά, ἔκδ. «Μορφωτικὴ Ἐταιρεία» 1954-55 καί 1980, ἐπίσης ἔκδ. Τολίδη 1987. Τέλος ἀπό τόν Γιάννη Κούχτσουγλου, ἔκδ. Π. Πετρακόπουλος, Ἀθήναι χ.ἔ. καί ἔκδ. Δωρικῶς. χ.ἔ.

6. Albert Laponneraye, *Histoire de la Révolution française*, Παρίσι 1838. Ὁ ἴδιος ἐκδίδει καί τὰ *Ἀπαντα* τοῦ Ροβεσπιέρου, 1842. A. Cabet, *Histoire populaire de la révolution française*, 1839. Louis Blanc, *Histoire de la Révolution française*, 1847-62, 12 τόμοι.

7. *Introduction à la Révolution Française*, ἔκδ. Béranger de Drôme, 1843.

κή γιὰ τὴν ἐποχὴ τοῦ μέθοδο ἐντοπίζει τὸν ἀνταγωνισμό τῆς τάξης τῶν γαιοκτημόνων καὶ τῆς τάξης τῶν ἀσπὸν βιομηχάνων. Μέσα ἀπὸ τὸ παράδειγμα τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης διατυπώνει τελικὰ τὶς «γενικὲς» καὶ «πραγματικὲς» αἰτίες, χωρὶς νὰ παραβλέπει κανεὶς τὴν ἀσαφῆ χρῆση τοῦ ὄρου λαὸς στὸ κείμενο τοῦ Barnave, καθὼς αὐτὸς ταυτίζεται μὲ τὴν ἀστική τάξη, δὲν μπορεῖ παρά νὰ ἀναγνωρίσει τὴν ἰκανότητά του νὰ διακρίνει μιὰ ἀνατρεπτικὴ κοινωνικὴ διαδικασίαν πού βρισκόταν σὲ ἐξέλιξη. Γράφει χαρακτηριστικὰ: «Ἀπὸ τῆ στιγμῆ πού οἱ τέχνες καὶ τὸ ἐμπόριο καταφέρνουν νὰ εἰσχωρήσουν στὸ λαὸ καὶ δημιουργοῦν ἕνα νέο τρόπο πλουτισμοῦ γιὰ τὴν τάξη πού τὰ ἀσκεῖ, τότε προετοιμάζεται μιὰ ἐπανάσταση στοὺς πολιτικούς νόμους· μιὰ νέα κατανομή τοῦ πλούτου παράγει μιὰ νέα κατανομή τῆς ἐξουσίας. Ὅπως ἡ κατοχὴ γαιῶν ἀνύψωσε τὴν ἀριστοκρατία, ἔτσι καὶ ἡ βιομηχανικὴ ἰδιοκτησία μεγαλώνει τὴν ἐξουσία τοῦ λαοῦ».

Τὴν ἴδια ὡστόσο περίοδο μιὰ ἐντονα ρομαντικὴ εἰκόνα τῆς ἐπανάστασης ξεπερνάει κάθε προηγούμενο. Τὸ ἔργο τοῦ Jules Michelet (1798-1874) ἀποτελεῖ ἀντιπροσωπευτικὸ δείγμα αὐτῆς τῆς ομάδας ἔργων πού χαρακτηρίζονται ἀπὸ ἕνα ἰδεαλιστικὸ συγκρητισμὸ, μεσσιανισμὸ καὶ μυστικισμὸ, κυρίως σ' ὅ,τι ἀφορᾷ τὴν ἔννοια τοῦ λαοῦ, μαζί μὲ ἕνα ἄκρατο βερμπαλισμὸ.⁸ Ἡ ἔννοια τῆς ἀναγκαιότητας τῆς ἐπανάστασης, ὅπως εἶχε διατυπωθεῖ στὸ ἔργο τοῦ Thiers, δὲν γίνεται πιά ἀποδεκτὴ τὸ ἴδιο καὶ οἱ σοσιαλιστικὲς, μοναρχικὲς - ἀριστοκρατικὲς ἰδέες καὶ ὁ χριστιανισμὸς. Ὡς βασικὴ αἰτία πού προκάλεσε τὴν ἐπανάσταση ὁ Michelet μετὰ τὴν Germaine de Staël (1818) θεωρεῖ τὴν ἐξάθλιση τοῦ λαοῦ, «τοῦ μοναδικοῦ ἐξάλλου ἥρωα τῆς ἐπανάστασης». Μέσα ἀπὸ μιὰ συνολικὴ, ὀργανικὴ ἀντίληψη γιὰ τὴν ἱστορία στὴν ὁποία ὁ Λαὸς καὶ τὸ Ἔθνος κατέχουν τὴν κυρίαρχη θέση καὶ ἡ ἀληθινὴ ἐπανάσταση εἶναι ἡ ἐπανάσταση τῆς ἐλευθερίας καὶ τῆς δικαιοσύνης ἐναντίον τῆς καταπίεση τῆς ψυχῆς καὶ τοῦ σώματος, ὁ Michelet γίνεται ὁ ἐκφραστὴς τῆς μικροαστικῆς ἰδεολογίας. Ἡ ἔννοια τῶν λαϊκῶν καὶ μεσοαστικῶν στρωμάτων μετὰ τὴν ἐξέγερση τὸν Ἰούλιο 1848, ἡ ἀναρρόχηση τοῦ Λουδοβίκου Ναπολέοντα στὴν ἐξουσία καὶ ἡ ἐπικράτηση τῶν συντηρητικῶν δὲν ἐννοοῦν πιά αὐτὴ τὴν τάση τῆς ἱστοριογραφίας. Παρόλα αὐτὰ οἱ παραπάνω διεργασίες στὸ ἐπίπεδο τῆς ἱστοριογραφίας φαίνεται νὰ ἔχουν μιὰ ὀρισμένη ἀνταπόκριση στὸ πολιτικὸ ἐπίπεδο. Ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση καὶ μαζί της τὸ δημοκρατικὸ ἔμβλημα θὰ ἀποτυπωθεῖ στὸ σύνταγμα τοῦ 1848. Τότε κοντὰ στὴν ἐλευθερία καὶ τὴν ἰσότητα προστίθενται καὶ ἡ ἀδελφοσύ-

νη γιὰ νὰ ἀποτελέσουν στὸ ἐξῆς τὸ γνωστὸ τρίπτυχο.

Εἶναι γνωστὸ πὼς στὰ ἴδια χρόνια ὁ Μάρξ κάνει ἀναφορὴν στὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση, προσεγγίζοντας τὰ γενικότερα πολιτικὰ καὶ κοινωνικὰ πλαίσια τοῦ 18ου αἰῶνα. Ἄν ὁ Guizot τὴν ἐβλεπε ὡς δημιούργημα τῆς ἀστικῆς τάξης πού ὀλοκληρώνεται στὴν ἐξέγερση τοῦ 1830, ὁ Μάρξ ἐπιχείρησε νὰ δείξει μέσα ἀπὸ αὐτὸ τὸ παράδειγμα τὴν πάλιν τῶν τάξεων, ὡς ἔκφραση τῶν ἀντιφάσεων πού διαπερνοῦν ἕνα κοινωνικὸ σχηματισμὸ, καὶ τὴν ἡγεμονία τῆς ἀστικῆς τάξης πάνω στὶς ὑπόλοιπες πού βρίσκονταν σὲ ἀντίθεση μὲ τὴν κυρίαρχη τάξη τῶν εὐγενῶν. Παρόλο πού δὲν ἀναφέρεται ρητὰ στὶς ἐρμηνεῖες τῶν σοσιαλιστῶν ἱστορικῶν γιὰ τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση, ἡ κριτικὴ πού ἄσκησε μαζί μὲ τὸν Ἐνγκελς γιὰ τὴν ἀντίληψή τους γενικὰ (Μανιφέστο τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος, 1848) εἶναι ἀξιόπρόσεκτη, γιὰτὶ δείχνει τὴν κοινωνικὴ σημασία πού ἀποκοτοῦσαν τότε αὐτὲς οἱ θεωρίες.

Μετὰ τὴν ἦττα τῶν δημοκρατικῶν τὸ 1851 καὶ μέσα σὲ ἀντίθετες πολιτικὲς συνθήκες ἡ ἱστορία τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης ξαναγράφεται. Αὐτὴ τὴν φορά ὁ φιλελεύθερος πολιτικὸς - ἱστορικὸς λόγος ἐπανεμφανίζεται μὲ μιὰ πιο στέρεη μεθοδολογικὴ⁹ καὶ θεωρητικὴ προβληματικὴ. Στὸ ἔργο του *Τὸ Παλαιὸ καθεστῶς καὶ ἡ Ἐπανάσταση* (1856) ὁ Alexis de Tocqueville (1805-59), ἀντιμοναρχικὸς, φιλελεύθερος ἀριστοκράτης πού πολιτεύθηκε καὶ φυλακίστηκε (1849),¹⁰ συνδέει γιὰ πρώτη φορά τὴν ἐπανάσταση μὲ τὸ ἀπώτερο καὶ τὸ ἐγγύτερο παρελθόν της μὲ βάση τὴν ἰδέαν τῆς ἱστορικῆς συνέχειας καὶ ἐνότητας, μιᾶς δηλαδή φιλοσοφικῆς ἀντίληψης πού διατυπώθηκε τότε στὸν ἀγγλοσαξωνικὸ καὶ τὸ χῶρο τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης. Σὲ ἀντίθεση μὲ τὸν Michelet ὑποστηρίζει ὅτι ἡ περίοδος αὐτὴ δὲν χαρακτηρίζεται ἀπὸ τὴν ἐξάθλιση καὶ ἐπομένως δὲν εἶναι αὐτὴ ἡ αἰτία τῆς ἐπανάστασης. Πρόκειται ἀντίθετα γιὰ μιὰ ἑκατοντάχρονη περίοδο οἰκονομικῆς ἀνάπτυξης πού διακοπτόταν ἀπὸ οἰκονομικὲς κρίσεις σύντομης διάρκειας, ὅπως ἐκεῖνη τοῦ χειμῶνα 1788-9. Γι' αὐτὸν ἡ ἐπανάσταση εἶναι ἕνα πολιτικὸ, ἰδεολογικὸ καὶ κοινωνικὸ φαινόμενο πού πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὶς φωτισμένους τάξεις καὶ τὸ λαὸ.

Μέσα στὶς ἴδιες πολιτικὲς συνθήκες δημοσιεύεται ὡστόσο *Ἡ ἐπανάσταση* (Γενεῦν 1865) τοῦ Edgar Quinet (1803-75), δημοκράτη καὶ βουλευτῆ στὴ διάρκεια τῆς Β' Γαλλικῆς Δημοκρατίας πού ἐξορίστηκε μετὰ τὸ πραξικόπημα τοῦ Λουδοβίκου Ναπολέοντα (1851). Ἀναζητώντας ὁ Quinet τὰ αἷτια τῆς ἀποτυχίας τῆς γαλλικῆς δημοκρατίας ἀνάγει ἀρχικὰ στὸ γακοβινισμό τὴν προέλευση τοῦ βοναπαρτι-

σμοῦ. Ἀπορρίπτοντας ὡστόσο τὴν ἔννοια τῆς ἀναγκαιότητας θὰ ἀναγνωρίσει τὴν ἀποτυχία τῆς ἐπανάστασης. Τὸ βιβλίο αὐτὸ, καθὼς ἔθετε τὸ θρησκευτικὸ καὶ κυρίως τὸ πολιτικὸ πρόβλημα τῆς ἐπανάστασης, συνέβαλε μὲ τὴν ἐντονη συζήτηση πού προκάλεσε μέσα στοὺς πολιτικούς ἀγῶνες αὐτῆς τῆς περιόδου καὶ πιο συγκεκριμένα στοὺς κόλπους τῶν φιλελευθέρων, τῶν δημοκρατῶν καὶ τῶν σοσιαλιστῶν, στὸ ξαναζωντανεῖν τῶν ἀντιθέσεων ἀνάμεσα στοὺς γιρονδίνους (J. Ferry, Em. Ollivier) καὶ τοὺς γακοβίνους (Alphonse Peyrat, Louis Blanc), δείχνοντας τελικὰ τὴν ἀντιφατικότητα τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης.

Ἡ θεομοποίηση τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης

Ἡ ἦττα τῶν Γάλλων στὸ γαλλοπρωσικὸ πόλεμο καὶ ἡ Κομμούνια τοῦ Παρισιοῦ (1870-71), πού ἔφερε στὸ προσκήνιο πλατινὲς λαϊκὲς μάζες, δημιούργησαν ἕνα φόβο στὶς κυρίαρχες τάξεις. Ἡ ἱστορία τῆς ἐπανάστασης πού γράφεται στὸ τελευταῖο τέταρτο τοῦ αἰῶνα παίρνει γιὰ μιὰ ἀκόμα φορά ἕνα ἐπίκαιρο νόημα. Μέσα στὴν κρίση τῆς ἐθνικῆς ταυτότητας ὁ H. Taine (1828-93),¹¹ ἀρχικὰ φιλελεύθερος ἀστός καὶ μετὰ τὸ 1871 μὲ ἐντονα ἀντιλαϊκὰ αἰσθήματα, δίνει μιὰ ἀρνητικὴ εἰκόνα τῆς ἐπανάστασης πού θὰ χρησιμοποιοῦται ἀργότερα ἀπὸ τὶς πιο συντηρητικὲς δυνάμεις.¹²

Ἡ δημιουργία ὡστόσο τῆς Γ' Γαλλικῆς Δημοκρατίας (1870) πού στηρίχτηκε σὲ μιὰ εὐρεία δημοκρατικὴ συναίνεση ἐνόησε τὴν κατασκευὴ μιᾶς διαφορετικῆς εἰκόνας τῆς ἐπανάστασης. Ἡ σχετικὴ ἱστοριογραφία, μέσα στὴ γενικότερη προσπάθεια γιὰ συγκρότηση καὶ διάχυση μιᾶς ἐνιαίας καὶ

8. *Histoire de la Révolution Française, 1847-53*.

7 τόμοι (ἑλ. μτφρ. Γιάννη Λάμψα, πρόλογος Ρ. Μιλλιέξ, ἐπιμέλεια Στ. Ξεφλούδα, ἔκδ. Ἀκρίτας, Ἀθῆναι 1954, 4 τόμοι καὶ β' ἔκδ. 1969) καὶ *Le Peuple*, 1846.

9. Ἐχουν ἐκδοθεῖ ἤδη βασικὲς πηγὲς βλ. π.χ. Philippe Joseph Buchez, P.C. Roux, *Histoire parlementaire de la révolution française ou Journal des Assemblées nationales depuis 1789 jusqu'en 1815*, Παρίσι 1834-38, 40 τόμοι.

10. Μὲ τὸ ἔργο του *De la Démocratie en Amérique*, πού ἔγραψε μετὰ ἀπὸ ἕνα ταξίδι στὴν Ἀμερική, θεωρήθηκε ὡς ὁ πιο φιλελευθέρως συγγραφέας τοῦ Α' μισοῦ τοῦ 19ου αἰῶνα. Τὸ ἔργο αὐτὸ μεταφράστηκε καὶ στὰ ἑλληνικὰ τὸ 1846.

11. *Origines de la France contemporaine*, 1875-94.

12. Βλ. π.χ. Γουσταίου Λέ Μπὸν, *Ἡ Γαλλικὴ ἐπανάσταση*, 1908. Μεταφράστηκε πρόσφατα στὰ ἑλληνικὰ, ἔκδ. Ἐλευθερὸς σκέψης, Ἀθῆναι 1988.

στέρεης άστικής κοσμοαντίληψης, μπόρεσε όχι μόνο νά διαμορφώσει μιά διαφορετική εικόνα τῆς επανάστασης αλλά και νά τῆς προσδώσει μιά λειτουργική και αποτελεσματική κοινωνική σημασία. Κι αυτό έγινε μέ θεσμικές ἀλλαγές πού επέτρεπαν τή συστηματική ἐνασχόληση μ' αὐτή και συνακόλουθα τή διατύπωση ἐπιστημονικῶν, δηλαδή «ἀντικειμενικῶν» συμπερασμάτων. Ἀκολουθώντας μ' ἄλλα λόγια ἡ ιστοριογραφία τῆς γαλλικῆς επανάστασης τῆ γενικότερη τάση γιά θεσμοποίηση τῶν ιστορικῶν σπουδῶν αποτέλεσε, μέ πρωτοβουλία τοῦ δήμου τοῦ Παρισιοῦ, ἕνα ἀπό τά ἀντικείμενα διδασκαλίας στή Σορβόννη (1886). Ταυτόχρονα ἡ καθέρωση τοῦ γιορτασμοῦ τῆς 14 Ἰουλίου και ἡ διδασκαλία τοῦ μαθήματος τῆς ιστορίας τῆς επανάστασης στήν ὑποχρεωτική πλέον δημοτική ἐκπαίδευση (école laïque) συνέβαλαν στή διάδοση τῆς συγκεκριμένης εικόνας τῆς επανάστασης σέ εὐρύτερα κοινωνικά στρώματα. Ἡ ἔθνική ἐνότητα μποροῦσε νά ἐπιτευχθεῖ μέ τόν ἀποκλεισμό τῆς Καθολικῆς Ἐκκλησίας ἀπό τή δημόσια ἐκπαίδευση και τήν ἀποδοχή τῶν ἀρχῶν τοῦ 1789. Ἡ ἐπανάσταση γινόταν ἔτσι τό κομβικό σημεῖο στό ὁποῖο οἱ ριζοσπάστες δημοκρατικοί συγκέντρωναν τίς προσπάθειές τους. Ὑποστηρίζοντας τό σχέδιο νόμου γιά τήν ἐκπαίδευση ὁ βουλευτής παιδείας Jules Ferry τό Δεκ. 1880 θά τονίσει ἀνάμεσα σέ ἄλλα: «Εἶναι σημαντικό γιά τή μελλοντική ἀσφάλεια ἡ ἐμπροστίας τῶν σχολείων νά μήν ἀνατίθεται στούς ἐπισκόπους πού ὑποστηρίζουν ὅτι ἡ γαλλική επανάσταση εἶναι μιά θεοκτονία, ὅτι οἱ ἀρχές τοῦ 1789 εἶναι ἡ ὕλη τοῦ προπατορικοῦ ἁμαρτήματος».

Οἱ γενικότερες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες —αγίωση τῆς ἀστικής τάξης— οἱ ἐπιστημολογικές ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς, πού δέν ἦταν ἄλλες ἀπό αὐτές τῆς σχολῆς τοῦ ιστορισμοῦ, και τέλος ἡ ἐπαγγελματοποίηση τῶν ἱστορικῶν —ὁ τύπος τοῦ ἱστορικοῦ / πολιτικοῦ τῶν περασμένων δεκαετιῶν τοῦ 19ου αἰῶνα ἐξέλιπε πιά— προσανατόλισαν τήν ἱστορική ἐρευνα γενικά ἀλλά και τῆς επανάστασης ἐιδικότερα σέ μιά προσπάθεια νά «ἀποκατασταθοῦν» τά ἱστορικά και γεγονότα και νά ἀναδειχθεῖ ἰδιαίτερα τό ἰδεολογικό και τό πολιτικό στοιχεῖο. Ἡ επανάσταση, φυσική κατάληξη τοῦ κινήματος τῶν Διαφωτιστῶν, εὗρισκε τήν ὀλοκλήρωσή της ἑκατό χρόνια μετά στήν κοινοβουλευτική δημοκρατία τῶν συνασπισμένων δημοκρατῶν και ριζοσπαστῶν. Ἐτσι τό περιεχόμενο αὐτοῦ τοῦ ἐπιστημονικοῦ λόγου ταυτίζεται μέ τό περιεχόμενο τοῦ πολιτικοῦ λόγου τῆς Γ' Γαλλικῆς Δημοκρατίας, τῶν κυρίαρχων δηλαδή πολιτικῶν δυνάμεων ἐκείνης τῆς ἐποχῆς.

Παράλληλα μέσα ἀπό τό αἶτημα

τοῦ χωρισμοῦ τῆς Ἐκκλησίας ἀπό τό κράτος πού ὑποστήριζαν οἱ ἴδιες πολιτικές δυνάμεις, ἀναδύεται συνακόλουθα και τό ζήτημα τῆς θρησκείας στήν περίοδο τῆς επανάστασης. Εἶναι λοιπόν ἐνεξήγητο γιατί ὁ Α. Aulard (1849-1928), μέλος τοῦ ριζοσπαστικοῦ κόμματος και πρῶτος καθηγητής στήν ἐδρα τῆς Ἱστορίας τῆς γαλλικῆς επανάστασης στή Σορβόννη, γράφει ἀνάμεσα σέ ἄλλα τόσο μιά *Πολιτική ἱστορία τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης* (1901) ὅσο και τό βιβλίο *Ἡ λατρεία τοῦ λόγου και τοῦ ἀνωτάτου ὄντος* (1892). Μέσα ἀπό τήν κυριαρχία τοῦ πολιτικοῦ στοιχείου ἡ ὁμάδα αὐτῆ τῶν ἱστορικῶν πρόβαλε ἐκείνη τήν εικόνα τῆς επανάστασης πού ἐξέφραζε τή μεγαλύτερη ἰδεολογική και πολιτική συνοχή τῶν κυρίαρχων ὁμάδων, συνέβαλε στή στερέωση μιάς ἔθνικῆς συνείδησης ἱκανῆς νά ἐνοποιήσει διαφορετικές κοινωνικές δυνάμεις —δέν εἶναι τυχαῖο πού ὁ Νταντὸν προβλήθηκε ὁσο ποτέ πρὶν ὅς ἡ σπουδαιότερη προσωπικότητα τῆς επανάστασης— και στήριζε μέ τό παρελθόν τό παιδευτικό περιεχόμενο τῶν πολιτικῶν διεκδικήσεων. Τά ἑκατό χρόνια τῆς επανάστασης γιορτάστηκαν μέ μεγαλοπρέπεια μέσα σέ ἀτμόσφαιρα παντοδυναμίας τῶν ριζοσπαστῶν δημοκρατικῶν.¹³

Ἡ θεσμοποίηση τῆς μελέτης τῆς επανάστασης πῆρε εὐρύτερες διαστάσεις μέ τή σύσταση ἐταιρειῶν και τήν ἴδρυση περιοδικῶν. Ἡ πρώτη, *Ἐταιρεία ἱστορίας τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης* μέ γραμματέα τόν Aulard, ἱδρύθηκε τό 1887 και τό περιοδικό *Ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση* πού εἶχε ἀρχίσει νά κυκλοφορεῖ ἀπό τό 1881, ἐγινε ἀπό τό 1887 «ἕνα ἐργαλεῖο ἐργασίας». Ἀποχωρώντας ὁ Aulard ἀπό τή θέση του στή Σορβόννη ὕστερα ἀπό διδασκαλία σαράντα περίπου χρόνων, ἔδωσε τό μεθοδολογικό και θεωρητικό στίγμα αὐτῆς τῆς ιστοριογραφικῆς τάσης: «Τίμησα τήν Ἐπανάσταση, γράφει, ὅπως ἐπιθυμοῦσε τό Δημοτικό Συμβούλιο, δηλαδή μέ τήν ἀλήθεια. Συνέβαλα μέ τήν ἐφαρμογή τῆς ἱστορικῆς μεθόδου στό νά φέρω τή Γαλλική Ἐπανάσταση στήν ἱστορία. Ἀπόκτησα μαθητές στή Σορβόννη πού μέ τήν σειρά τους διδάξαν κι αὐτοί. Δέ τολμάει πιά κανεῖς νά γράφει γιά τήν Ἐπανάσταση, οὔτε καν γιά νά τή δυσφημίσει, χωρίς νά βρεῖ κείμενα ἢ χωρίς νά παραπέμψει στίς πηγές».

Στό μεταξύ ἡ συνειδητοποίηση τῆς ἐργατικῆς τάξης μέσα ἀπό τήν ὀξυνση τῶν ταξικῶν συγκρούσεων, ἡ ἀρθρωση ἐνός δικοῦ της πολιτικοῦ λόγου και ἡ πληρέστερη συγκρότηση μιάς σοσιαλιστικῆς κοσμοαντίληψης ἀπαλλαγμένη ἀπό τόν οὐτοπισμό τῆς προηγούμενης περιόδου πού εἰσέβαλε στό χώρο τῆς πολιτικῆς φιλοσοφίας δέν ἄργησε νά φανεῖ και στό ἐπίπεδο τῆς ἱστορικῆς ἐρευνας. Ἐναν ἀριστερό σοσιαλιστικό ἀντίλογο στήν ἀστι-

κή ιστοριογραφία ἀπέτελεσε ἡ *Σοσιαλιστική ἱστορία τῆς γαλλικῆς επανάστασης* (1900-4) τοῦ Jean Jaurès (1859-1914). Ἐπηρεασμένος ἀπό τόν Barnave —στήν πραγματικότητα αὐτός ἀνεσυρε ἀπό τή λήθη τῆν *Εἰσαγωγή* ἀπό τήν ἔκδοση τοῦ 1843¹⁴—, τόν Μάρξ, τόν L. Blanc και ἐνμέρει ἀπό τόν Michelet, ὁ Jaurès μεταθέτοντας τό ἀντικείμενο τῶν ἐρευνῶν του ἀπό τό πολιτικό στόν οἰκονομικό, μελέτησε τίς κοινωνικές δυνάμεις, τήν ἀστική τάξη πού βρισκόταν σέ οἰκονομική ἀνοδο τό 18ο αἰῶνα —ἐδῶ σέ ἀντίθεση μέ τόν Michelet ἐνισχύει και προεκτείνει τήν ἀντιστοιχὴ θέση τοῦ Tocqueville—, τήν ἀγροτιά πού χαρακτηρίζεται ἀπό μιά πολυμορφία και τέλος τούς σκλάβους και τό ἀποικιακό ζήτημα. Τό ἐργο τοῦ Jaurès ἀπέτελεσε ἀναμφισβήτητα μιά τὸμὴ στήν ἱστοριογραφία τῆς επανάστασης, ἀφοῦ μέ τή νέα προβληματική του δημιούργησε μιά παράδοση ἰδιαίτερη φανερὴ ἀπό τήν περίοδο τοῦ μεσοπολέμου ὡς τίς μέρες μας.

Ἡ διαμάχη γιά τό χαρακτῆρα τῆς επανάστασης, χωρίς νά ἔχει πάψει νά ἀποτελεῖ πεδίο τοῦ πολιτικοῦ ἀγῶνα ἐκφράζεται ἀπό δῶ και πέρα μέσα στίς πανεπιστημιακές ἰσορροπίες και δίνει τό ἐναυσμα γιά τήν ἐμφάνιση περισσότερο ἐταιρειῶν και περιοδικῶν. Ἐτσι τό 1904 μέ πρωτοβουλία τοῦ Jaurès συστήνεται ἡ *Ἐπιτροπὴ οἰκονομικῆς και κοινωνικῆς ἱστορίας τῆς επανάστασης* και μαζί της ἕνα δίκτυο τοπικῶν ἐπιτροπῶν σ' ὅλη τή Γαλλία και τό 1907 ὁ Albert Mathiez (1874-1932), μαθητῆς τοῦ Aulard, καθηγητῆς στό πανεπιστήμιο τῆς Ντιζὸν και μέλος τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος στά χρόνια 1920-2, ἱδρύει τήν *Ἐταιρεία Ροβεσπεριανῶν σπουδῶν* και ἀπό τό ἐπόμενο ἔτος κυκλοφορεῖ τό περιοδικό *Χρονικά τῆς Ἐπανάστασης*. Στόν καμβά ὡστόσο τῆς πολιτι-

13. Ἐλληνικές μεταφράσεις ἐργῶν τῶν γάλλων ἱστορικῶν αὐτῆς τῆς ιστοριογραφικῆς τάσης δέν ἔχουμε ἀπ' ὅσο ξέρω. Ὡστόσο χρειάζεται νά ἀναφερθεῖ ὅτι ὁ Πλάτωνας Δρακούλης μέ τό ἐργο του *Ἱστορία τῆς γαλλικῆς επανάστασης και τὰ ἐξ αὐτῆς διδάγματα*, ἐκδ. Βλ. Γαβριηλίδης 1890, μεταφέρει μαζί μέ τήν ἀντίληψη τοῦ οὐτοπικοῦ σοσιαλισμοῦ (Βλ. παραπάνω γιά τόν Louis Blanc) τή θετικιστικὴ ἀποψη, ὅπως αὐτὴ διατυπώθηκε ἀπό τόν Α. Cope και στή συνέχεια σχηματοποιήθηκε ἀπό τούς γάλλους ριζοσπάστες ἱστορικούς τοῦ τέλους τοῦ 19ου αἰῶνα. Ὁ Δρακούλης δημοσίευσε και τό βιβλίο *Τὸ ἐργον τῆς γαλλικῆς επαναστάσεως* πού κυκλοφόρησε σέ «πολλές ἐκδόσεις» και τελικά σέ συνέχειες στήν *Ἐρευνα*, ἔτ. 1909, ἀρ. 104, 27.10.1919, κ.ἑ.

14. Βλ. το κεφάλαιο Barnave et la théorie économique de la Révolution, J. Jaurès, *Histoire socialiste de la Révolution française*, éd. Α. Mathiez, τόμ. 1, Παρίσι 1939, σελ. 119-30.

κῆς ἱστορίας, μίας ἱστορίας τῆς ἐπανάστασης «ἀπό τὰ πάνω», ὅπως χαρακτηριστικὰ εἰπώθηκε, τὰ διλήμματα ἀνάμεσα στὸν Νταντόν (Aulard) καὶ τὸν Ροβεσπιέρο (Mathiez) ἐξακολουθοῦν νὰ βρίσκονται στὸ προσκήνιο.¹⁵

Παράλληλα ἡ ρωσικὴ ἐπανάσταση τοῦ 1917 καὶ ἡ οἰκονομικὴ κρίση τοῦ 1929, ἡ δξυνη μ' ἄλλα λόγια τῶν κοινωνικῶν προβλημάτων, συνέβαλαν στὴν ἐνίσχυση τῆς τάσης πού μετὸ ἔργο του ἐγκαινίασε ὁ Jaurès. Κοινωνικά, οἰκονομικά ἀλλὰ καὶ ζητήματα νοσοτροπιῶν μελετήθηκαν διεξοδικὰ στὴ διάρκεια τοῦ μεσοπολέμου. Ὁ Georges Lefebvre (1874-1959), πού διαδέχτηκε τὸν Ph. Sagnac, διάδοχο τοῦ Aulard, στὴν ἔδρα τῆς Ἱστορίας τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης (1935-41), διαφοροποιεῖται ριζικά ἀπὸ τὴν τάση τοῦ τελευταίου. Ἡ ἐνασχόλησή του μετὴν ἱστορία τῆς ἐπανάστασης ὡς μέλος τῆς Ἐπιτροπῆς τῆς περιφέρειας τοῦ Βορρᾶ, πού συστήθηκε μαζί με ἄλλες στὴν ὑπόλοιπη Γαλλία μετὴν πρωτοβουλία, ὅπως ἀναφέραμε, τοῦ Jaurès, ἡ σύνδεσή του μετὸ τὸ πανεπιστήμιο τοῦ Στρασβούργου, ὅπου δίδαξε (1928-31) καὶ ἡ σχέση πού ἀνέπτυξε ἐκεῖ μετὸν Marc Bloch, φανερῶνουν ἀπὸ τὴν μιά τὸν δεσμοῦς του στὸ θεωρητικὸ ἐπίπεδο μετὸν Jaurès καὶ ἀπὸ τὴν ἄλλη μετὴν ὁμάδα ἱστορικῶν πού ἐκφράστηκαν μέσα ἀπὸ τὸ περιοδικὸ *Χρονικά* (Annales) ἀπὸ τὸ 1929.

Μετὴν διατριβὴν τοῦ *Οἱ ἀγρότες τοῦ Βορρᾶ στὴν ἐπανάσταση* (1924) καὶ τὸ βιβλίον *Ἀγροτικὰ ζητήματα τῆς περιόδου τῆς τροσκρατίας* (1932) ὁ Lefebvre μελέτησε τὴ δομὴ τῆς ἀγροτικῆς κοινωνίας τὸ 18ο αἰῶνα καὶ προσδιόρισε τίς αἰτίες πού ἐμπόδισαν τοὺς ἀγρότες νὰ ἀποδεχτοῦν τοὺς καπιταλιστικούς δρους ἀνάπτυξης τῆς κοινωνίας. Παράλληλα μετὴν κοινωνικὴ ἱστορία προσανατολίζεται καὶ στὴν ἱστορία τῶν νοσοτροπιῶν. «Ἡ κοινωνικὴ ἱστορία, ὑποστήριζε, δέν μπορεῖ νὰ περιουσιεῖ στὴν καταγραφὴ τῆς ἐξωτερικῆς ὄψης τῶν ἀνταγωνιστικῶν τάξεων, πρέπει ἐπίσης νὰ προσεγγίσει καὶ τὸ διανοητικὸ περιεχόμενον τῆς κάθε μίας ἀπὸ αὐτές». Ἐτσι μετὸ ἔργο του *Ὁ μεγάλος φόβος τοῦ 1789* (1932) ἀποκαλύπτει μετὴν πρωτότυπο τρόπο μιά πτυχή τῆς ψυχολογίας τῶν ἀγροτικῶν στρωμάτων στὸ τέλος τοῦ 18ου αἰῶνα: ὁ φόβος τῶν ληστών, τῶν ζητιάνων καὶ ἀπὸ τὸ 1789 τῶν ἀριστοκρατῶν μετατρέπεται μέσα στὴς ἐπαναστατικὲς διαδικασίες σὲ ταξικὴ ἀλληλεγγύη καὶ διάθεση γιὰ τιμωρία.

Στὸ ἴδιο διάστημα οἱ οἰκονομικὲς καὶ κοινωνικὲς μελέτες τῶν E. Labrousse καὶ Fr. Simiand θέτουν παρόμοια προβλήματα καὶ φέρνουν στὸ φῶς νέα δεδομένα. Μετὴν μελέτες γιὰ τίς τιμές τὸ 18ο αἰῶνα καὶ τὴν οἰκονομικὴ κρίση λίγο πρὶν τὴν ἐπανάσταση, ὁ Labrousse μετὴν μιά ποσοτικὴ προσέγγιση

τῶν οἰκονομικῶν δεδομένων τῆς ἐποχῆς, κατέληξε σὲ πληρέστερη καὶ γι' αὐτὸ πειστικότερη ἐρμηνεία τῆς τῆν οἰκονομικῆ ἀνάπτυξη τοῦ 18ου αἰῶνα διαδέχτηκε, σύμφωνα μετὸν Labrousse, μιά περίοδος δεκαπέντε περίπου χρόνων οἰκονομικῆς ὑφεσης πού προκάλεσε τὴν ἀντίδραση τῶν φεουδαρχῶν καὶ τὴν αὔξηση τῶν προσόδων. Στὸ τέλος αὐτῆς τῆς φάσης οἱ καιρικὲς συνθήκες τοῦ χειμῶνα 1788-9 καὶ ἡ ἀσχημὴ σοδειὰ τοῦ ἴδιου ἔτους ἀποτελέσαν τὸ ἐναυσμα γιὰ τὴν ἐκρηξη τῆς ἐπανάστασης.¹⁶

Ἡ ἀντίληψη τοῦ παρελθόντος ὡς δυναμικοῦ καὶ πολὺπλοκου κοινωνικοῦ σχηματισμοῦ, τὰ νέα ἐρωτήματα πού τέθηκαν σὲ πηγές πού δέν εἶχαν συστηματικὰ ἀποτελέσει ἀντικείμενον ἐρευνῶν, ἡ προσέγγιση τῆς πολυπλοκότητος τῶν ἱστορικῶν χρόνων — ἡ μεγάλη διάρκεια (18ος αἰῶνας), ὁ συγκυριακὸς χρόνος (σύντομες περίοδοι κρίσης) καὶ ὁ σύντομος χρόνος (χειμῶνας 1788-9) — καὶ τέλος ἡ ἐξέταση τῶν νοσοτροπιῶν πού συνδιαμόρφωσαν τίς συγκεκριμένους πολιτικὲς ἰσορροπίες στὴν περίοδο τῆς ἐπανάστασης ὁδήγησαν στὴν κατασκευὴ μίας εἰκόνας γιὰ τὸν πολὺπλοκο χαρακτήρα τῆς ἐπανάστασης πού ἐξοβέλιζε τόσο τὴν κυρίαρχη ὡς τότε γεγονοτολογικὴ - προσωποκεντρικὴ εἰκόνα ὅσο καὶ τὰ σχετικὰ διλήμματα πού ἀπασχολοῦσαν τὴν ἔρευνα. Μέσα σ' αὐτὸ τὸ πνεῦμα ὁ Lefebvre γράφει τὸ 1932: «Ἡ ἐπανάσταση δέν εἶναι μία, εἶναι πολλές». Καὶ ἀντὶ νὰ βλέπει μέσα ἀπὸ τίς ἀγροτικὲς ἐξουσίες τὴν ἀνταπόκριση τῶν ἀγροτῶν στὰ κελεύσματα τῶν ἀστῶν γιὰ ἐπανάσταση, ὑποστήριξε ὅτι «ὑπῆρξε παρόλα αὐτὰ μιά ἀγροτικὴ ἐπανάσταση μετὴν μιά αὐτονομία ὡς πρὸς τίς ἀρχές, τίς διαδικασίες, τίς κρίσεις καὶ τίς τάσεις τῆς. Ἀὐτόνομη κυρίως ἐξαιτίας τῶν ἀντικαπιταλιστικῶν τῆς τάσεων».

Ἡ θεωρητικὴ ἀντίληψη μετὴν βάση τῆν ὅποια ὁ ἱστορικὸς καλεῖται τώρα νὰ δώσει μιά «σύνθεση» τῆς κοινωνίας πού ἐξετάζει καθὼς καὶ ἡ νέα μεθοδολογικὴ κατεύθυνση πρὸς μιά ἱστορία - πρόβλημα στὴ θέση τῆς στατικῆς ἱστορίας τῆς σχολῆς τοῦ ἱστορισμοῦ (histoire - tableau), τίς ὁποῖες ἀπὸ τὴν ἀρχὴ τοῦ 20οῦ αἰῶνα ἔθεσε μιά πρωτοποριακὴ ὁμάδα ἱστορικῶν, κοινωνιολόγων, ψυχολόγων, γεωγράφων στὸ πανεπιστήμιο τοῦ Στρασβούργου,¹⁷ ἔδωσαν στὸ τέλος τῆς δεκαετίας τοῦ '30 ἐντυπωσιακὰ ἀποτελέσματα. Ἡ δυναμικὴ αὐτὴ στιγμὴ τῆς ἱστοριογραφίας τῆς ἐπανάστασης συμπίπτει μετὴν τίς εὐνοϊκὲς πολιτικὲς συνθήκες στὴ Γαλλία πού ἐξασφάλισε ἡ ἀνοδος τοῦ Λαϊκοῦ μετώπου (1936-8). Τὰ 150 χρόνια τῆς ἐπανάστασης (1939) γιορτάστηκαν μέσα σὲ κλίμα εὐφορίας καὶ μετὴν κυρίαρχη αὐτὴ τῆν ἱστοριογραφικὴ

τάση στὴ Γαλλία καὶ ἀξιόλογες ἐπιδράσεις στὸ ἐξωτερικόν.¹⁸

Τὸ τέλος τῆς (τῶν) ἐπανάστασης (-εων);

Ἀπὸ τὴν δεκαετία τοῦ 1940 ἤδη γίνεται ἓνα πρῶτο βῆμα γιὰ τὴ «διεθνοποίησι» τῆς ἱστοριογραφίας τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης. Συγκεκριμένα ἀπὸ τὸ 1942 τὸ Ἰνστιτοῦτο Ἱστορίας τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης μεταφέρεται στὴ Νέα Ὑόρκη. Αὐτὴ ἡ ἐκδήλωση τοῦ ἀμερικανικοῦ ἐνδιαφέροντος ἀνοίξε τὸ δρόμο γιὰ συχνὲς ἐπαφές καὶ συναντήσεις μετὴν γάλλους ἱστορικούς. Καρπὸς αὐτῶν τῶν ἀνταλλαγῶν ἦταν τὸ περιοδικὸ *Cahiers d'histoire de la Révolution française* πού κυκλοφόρησε τὸ 1946. Οἱ γαλλο-αμερικανικὲς αὐτὲς ἐπαφές μαζί μετὴν τίς ἰδεολογικὲς ἀλλαγές πού ἔφερε ὁ Β' παγκόσμιος πόλεμος δέν ἀρῆσαν νὰ ἀποτυπωθοῦν στὴν ἱστοριογραφία τῆς ἐπανάστασης. Τὴν ἐπόμενη δεκαετία μιά ὁμάδα ἐρευνητῶν ἀπὸ ὄλες σχεδόν τίς ἠπείρους (Ἀγγλία, Γερμανία, Νορβηγία, Ἰταλία, Ἀμερικὴ, Σοβ. Ἐνωση, Ἰαπωνία) συσπειρώθηκαν γύρω ἀπὸ τὸν G. Lefebvre. Στούς μαθητὲς του συγκαταλέγεται καὶ ὁ γάλλος Albert Soboul (1914-82), γεννημένος στὴν Ἀλγερία ἀπὸ ἀγρότες γονεῖς, μέλος τοῦ κομμουνιστικοῦ κόμματος ἀπὸ τὸ 1934 ὡς τὸ θάνατό του παρά κάποιες διαφωνίες του καὶ καθηγητῆς στὴ Σορβόνη στὴν ἔδρα τῆς Ἱστορίας τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης ἀπὸ τὸ 1964.

Ἐχει ὑποστηριχθεῖ ὅτι ὁ Soboul εἶναι ὁ τελευταῖος μίας σειρᾶς ἱστορικῶν τοῦ 20οῦ αἰῶνα μετὴν προεξάρχοντα

15. Ὁ A. Mathiez ἔγραψε ἀνάμεσα σὲ ἄλλα *Histoire de la Révolution française*, 1921-27 ἑλ. μτφρ. K. Μερναίου, 3 τόμοι ἐκδ. Γκοβόστης, Ἀθήνα 1946, ἀνατυπώθηκε πρόσφατα.

16. *Esquisse du mouvement des prix et des revenus en France au XVIIIe siècle*, 1932 καὶ *La crise de l'économie française à la fin de l'ancien régime et au début de la Révolution*, 1944.

17. Τὸ περιοδικὸ *Revue de Synthèse historique* πού ἐξέδιδε ὁ H. Berg ἀπὸ τὸ 1900 ἀποτελέσει τὸ σπουδαιότερο βῆμα αὐτῆς τῆς ὁμάδας.

18. Στὴν Ἀγγλία ὁ J.M. Thompson, μπορεῖ νὰ θεωρηθεῖ πὼς μετὴν ἔργα τοῦ Ροβεσπιέρος (1939) (ἑλ. μτφρ. Ὁ Ροβεσπιέρος καὶ ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση, ἐκδ. Γαλαξίας, μτφρ. E. Χατζηαργύρη, Ἀθήνα 1970) καὶ Ἡ Γαλλικὴ ἐπανάσταση (1943-44) μεταφέρει στὸν ἀγγλόφωνο χῶρο τοὺς προβληματισμοὺς τῶν Mathiez καὶ Lefebvre. Τὸ ἴδιο καὶ στὴν Ἰταλία οἱ μεταφράσεις τῶν ἔργων τοῦ Quiquet, Lefebvre, Mathiez καὶ Jaurès κυκλοφοροῦν ὡς ἐνδειξη ἀντίστασης ἀριστερῶν διανοουμένων στὸ φασισμό. Γιὰ τὴν Ἑλλάδα βλ. πρὸ πάνω σημ. 15.

τόν Jaurès. Πράγματι μέ τό ἔργο του *Οἱ ξεβράκωτοι τῆς Παρισιοῦ τό ἔτος II* (1958) καί τά κατοπινά του ἀναδεικνύονται σέ ἐρευνητή τῆς κοινωνικῆς ἱστορίας. Κουβαλώντας λοιπόν αὐτή τήν παράδοση ὁ Soboul, ὑπῆρξε ὁ κυριότερος πολέμιος τῶν ἀπόψεων πού ὑποστηρίχθηκαν στή Γαλλία καί ἄλλοῦ γιά τό χαρακτήρα τῆς ἐπανάστασης. Εἶναι ἐνδιαφέρον νά ἐπιμείνουμε λίγο στό πῶς διαμορφώνεται ἡ ἱστοριογραφία τῆς ἐπανάστασης σ' αὐτή τήν πολυπρόσωπη περίοδο.

Μέσα λοιπόν στό μεταπολεμικό κλίμα, ὅπως ἐξάλλου καί σ' ὅλη τή διάρκεια τῆς περιόδου πού προηγήθηκε, ἡ ἱστοριογραφία τῆς ἐπανάστασης συνυφαίνεται μέ τούς πολιτικούς καί ἰδεολογικούς ἀγῶνες: ὁ ψυχρός πόλεμος, ἡ κρίση τῶν μαρξιστικῶν ἰδεῶν καί ἡ πολυδιάσπαση τῶν κομμουνιστικῶν κομμάτων ἔδωσαν μιά διαφορετική κατεύθυνση στήν ἱστοριογραφία τῆς ἐπανάστασης. Βγάζοντας τή ἀπό τά ἐθνικά πλαίσια ὁ ἀμερικανός ἱστορικός καί καθηγητής τοῦ πανεπιστημίου τοῦ Princeton, R.R. Palmer,²⁰ ὑποστήριξε ἀπό τό 1952, τήν ἐπομένη δηλαδή τῆς ὑπογραφῆς τῆς Βόρειας Ἀτλαντικῆς Συμμαχίας (Ἀμερική, Καναδάς, Γαλλία, Ἀγγλία, 1949) καί τῆς ἱδρύσεως τοῦ NATO (1951), ὅτι ἡ γαλλική ἐπανάσταση γίνεται κατανοητή μέσα σέ μιά σειρά ἐπαναστάσεων πού συνέβησαν στή Δύση. Πρώτη ξέσπασε ἡ ἀμερικανική ἐπανάσταση λίγο μετά τό 1763, ἀκολούθησαν οἱ ἐπαναστάσεις στήν Ἑλβετία, τίς Κάτω Χῶρες, τήν Ἰρλανδία, τή Γαλλία. Τό ἴδιο φαινόμενο ξαπλώθηκε στήν Κεντρική Ἑυρώπη καί τήν Ἀνατολική Μεσόγειο. Ἡ γαλλική ἐπανάσταση λοιπόν, σύμφωνα μ' αὐτή τήν ἀποψη, δέν ἦταν παρά μιά στιγμή τῆς «μεγάλης ἀτλαντικῆς ἐπανάστασης». Οἱ σχετικές ἀνακοινώσεις στό συνέδριο τῶν ἱστορικῶν σπουδῶν (Ρώμη 1955) μέσα στό πολιτικό πλαίσιο τῆς δεκαετίας τοῦ 1950 ἐπικεντρώνονται γύρω ἀπό «τό πρόβλημα τοῦ Ἀτλαντικοῦ τό 18ο αἰώνα» καί γιά ἄλλη μιά φορά μετατρέπουν μέ ἕνα μηχανιστικό τρόπο ἕνα ἱστορικό ζήτημα σέ πολιτικό καί ἰδεολογικό.

Ὅπως σωστά ὑποστηρίχθηκε ἀπό τόν Soboul οἱ ὄροι ἀτλαντική ἢ δυτική ἐπανάσταση στεροῦν ἀπό αὐτή τό εἰδικό περιεχόμενο πού παίρνει τή συγκεκριμένη στιγμή, δηλαδή τό οικονομικό (ἀντιφεουδαρχικό καί καπιταλιστικό), τό κοινωνικό (ἀντιαριστοκρατικό καί ἀστικό) καί τέλος τό ἐθνικό καί διαγράφουν τίς κατακτήσεις τῆς ἱστοριογραφίας ἀπό τόν Tocqueville καί ὅσους. Σύμφωνα πάντα μέ τόν ἴδιο ἡ ἀναγωγή στό 18ο αἰώνα μιάς κοινότητας πολιτικῶν παραδόσεων «δέν συνέβαλε παρά στήν ἐνίσχυση στής ἀλληλεγγύης τῶν χωρῶν - μελῶν τῆς ἀτλαντικῆς συμμαχίας».

Παράλληλα στό ἴδιο διάστημα ὁ ἀγγλος A. Cobban, καθηγητής ἀρχικά σέ διάφορα ἀμερικανικά πανεπιστήμια καί ἀπό τό 1955 στό πανεπιστήμιο τοῦ Λονδίνου, προβάλλει μιά πιά ἐκκεντρική θέση. Ὁ τίτλος τοῦ εἰσαγωγικοῦ του μαθήματος, *Ὁ μύθος τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης*, εἶναι εὐγλωττος.²¹ Ἡ γαλλική ἐπανάσταση ὅπως παρουσιαζόταν ὡς τότε ἀπό τούς ἱστορικούς ἦταν κατά τή γνώμη του μύθος, γιατί α) ἡ φεουδαρχία δέν ὑπῆρχε πιά τό 18ο αἰώνα οὔτε ὡς πολιτικό οὔτε ὡς οικονομικό σύστημα καί β) ἡ ἐπανάσταση δέν ἦταν παρά μιά ἀριστοκρατική «ἀντίδραση» ἐναντία στή μοναρχία.

Μιά διαφορετική ἱστοριογραφική τάση πού ἐμφανίστηκε λίγο ἀργότερα, στή δεκαετία τοῦ 1960 φαίνεται κι αὐτή νά στοχεύει στήν ἀναίρεση τῆς ἐρμηνείας τῆς ἐπανάστασης πού προτάθηκε μετά τήν ἐξέταση τῶν κοινωνικῶν καί οικονομικῶν δεδομένων. Μέ βάση μιά διαφορετική ἀντίληψη γιά τήν κοινωνική διαίρεση ἀπό ἐκείνη τῶν τάξεων οἱ Fr. Furet καί D. Richet στό ἔργο τους *Ἡ γαλλική ἐπανάσταση* (1965) καί ἀργότερα ὁ πρῶτος στό *Penser la Révolution française* (1978)²² ἔκαναν λόγο γιά τήν κοινωνική διάκριση ἀνάμεσα στίς μάζες καί τίς διάφορες ἕλιτ. Στίς τελευταῖες περιλαμβάνονται οἱ ἀστοί καί οἱ εὐγενεῖς ὄχι ὡς ἀνταγωνιστικές τάξεις ἀλλά ὡς φορεῖς μιάς κοινῆς ἀντιμοναρχικῆς πολιτικῆς ἰδεολογίας πού προετοιμάστηκε πρῶτα στό χῶρο τῶν ἰδεῶν καί ἀπό τίς ἰδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ. Σύμφωνα πάντα μέ τούς ἴδιους αὐτή ἡ «ἐπανάσταση τοῦ Διαφωτισμοῦ» ξεκίνησε τυχαῖα ἀπό τή συμπύκνωση τριῶν ἐπαναστάσεων: τῆ Συντακτική συνέλευση (1789), τήν ἐπανάσταση τῶν πόλεων καί τήν ἀγροτική. Μ' ἄλλα λόγια οἱ τρεῖς ἐπαναστάσεις πού προτείνει ὁ Furet στοχεύουν ὄχι στό νά δείξουν τήν πολυπλοκότητα τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης, ἀλλά στό νά ἀποκαλύψουν τό «ξεγλιστρημά» τῆς (dérageage). Ἀκριβῶς ἡ παρέμβαση τῶν ἀγροτῶν μετά τό 1792 σύμφωνα μέ τόν ἴδιο ἔκοψε τό δρόμο στήν ἐπικράτηση ἑνός φιλελευθερισμοῦ πού ἦταν ὁ ἀρχικός στόχος τῶν φωτισμένων στρωμάτων. Υποθετώντας λοιπόν τήν ἀποψη ὅτι ἡ ἐπανάσταση δέν εἶναι παρά ἕνας μύθος ἐπιχειρεῖ νά δείξει τήν ἀνεπάρκεια τῆς μαρξιστικῆς μεθόδου στήν ἐρμηνεία τῆς, ἐφόσον κατά τή γνώμη του ἡ ἀστική τάξη δέν κυριάρχησε ὅσο ἀπό τήν ἐπανάσταση, γιά νά διακηρύξει τελικά πῶς ἡ ἐπανάσταση «τέλειωσε». Ἀξίζει νά σημειώσουμε ὅτι ὁ Furet διατυπώνει τήν παραπάνω ἀποψη κρατώντας τίς ἀποστάσεις του καί ἀπό τούς κομμουνιστές ἱστορικούς, πρῶην συντρόφους του, καί ἀπό τή δεξιά πού παρουσιάζει μιά ἐντελῶς ἀρνητική εἰκόνα τῆς ἐπανάστασης — κυριότερος ἐκπρόσωπός τῆς ὁ P.

Chaunu ἔφτασε νά συνδέει τήν περίοδο τῆς τρομοκρατίας μέ τά Γκούλακ.²³

Τό τέλος ἡ ὁ μύθος τῆς ἐπανάστασης ὡς ἐρμηνευτικά σχήματα τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης ἐπικρίθησαν ἐντονα ἀμέσως μετά τήν ἐμφάνισή τους. Ὁ G. Lefebvre, δείχνοντας τή διαλεκτική σχέση ἱστορίας καί ἱστοριογραφίας, ἐρμήνευσε τήν ἐμφάνιση τῆς θε-

19. *Précis de la Révolution française*, 1962. *La Révolution française*, Que sais-je? 1965 (ἑλ. μτφρ. Κ. Ζαρούνα, ἐκδ. Ζαχαρόπουλος, τί ξέρω; 1967). *Comprendre la Révolution française*, Maspero, 1981 κ.λπ.

20. The World revolution and the West, *Political Science Quarterly*, 1954. Βλ. καί J. Godechot, R.-R. Palmer, *Le problème de l'Atlantique du XVIIIe au XXe siècle*, *X Congrès*

internazionale di Scienze storiche. *Relazioni*, Φλωρεντία 1955, τόμ. 5ος. R.-R. Palmer, *The Age of the democratic revolution*, Princeton 1959 καί 1964. J. Godechot, *Les Révolutions 1770-1799*, 1960.

21. The Myth of the French Revolution, *στο Aspects of the French Revolution*, Λονδίνο, Joviathan Cape 1968 καί Νέα Ὑόρκη, G. Braziller 1968 (ἀπάντηση τοῦ G. Lefebvre, *Le mythe de la Révolution française*, *Annales historiques de la Révolution française* (1956), Βλ. καί τό μεταγενέστερο βιβλίο του *The Social Interpretation of the french Revolution*, Cambridge Univ. Press, 1964. Πρόσοφατα πήραμε μιά γεύση ἀπό τίς παραπάνω ἀπόψεις τῶν G. Taylor καί A. Cobban ἀπό τό ἄρθρο τοῦ N. Μουζέλη, Ποιός πήρε τή Βασίλισσα; *Τῶ Βῆμα* 25/26.3.1989 καί Γ. Κουμάντου, Ὁ ζωτικός μύθος τῆς ἐπανάστασης, *Ἐλευθεροτυπία*, 21.7.89.

22. Στά ἑλληνικά Βλ. Fr. Furet «Ἡ Γαλλική ἐπανάσταση», *στο Ἱστορία τῶν ἐπαναστάσεων*, τόμ. 4 *Οἱ ἀστικές ἐπαναστάσεις*, ἐπιμ. R. Romano, ἐκδ. Ἀκμή/Fratelli Fabri editori 1973, σελ. 89-168. Ὅπως καί στή Γαλλία ἔτσι καί στήν Ἑλλάδα, τηρομένων βέβαια τῶν ἀναλογιῶν, οἱ ἀπόψεις τοῦ Furet ἔγιναν γνωστές καί μέσα ἀπό τόν ἡμερήσιο τύπο βλ. π.χ. Ξένης Μπαλωτή, Ἡ Βασίλισσα ἐνώνει. Ἡ νέα ἐρμηνεία τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασης καί ἡ στάση τῶν Γάλλων, *Τῶ Βῆμα*, 9.7.89 καί Σταυρούλα Παπασπύρου, Ἡ πολιτιστική καί ἰδεολογική ἐκδοχή τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης, *Αὐγή*, 16.7.89.

23. Μεταφορά καί προσαρμογή στά καθ' ἡμᾶς αὐτῆς τῆς ἀντίληψης γίνεται στό ἄρθρο τοῦ Σπῆλιου Παπασηλιόπουλου. Ἀπό τά ἀνθρώπινα δικαιώματα στήν Τρομοκρατία. Οἱ κοινωνικές συγκρούσεις στή διάρκεια τῆς Γαλλικῆς ἐπανάστασης, *Οικονομικός Ταχυδρόμος* φ.28 (1836) 13.7.89, σελ. 49-50. Στό ἰδεολογικό πλαίσιο ἐντάσσεται καί ἡ ἐπιλογή καί παρουσίαση τοῦ βιβλίου τοῦ P. Σεντιγιό, Τό ὄστος τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης ἀπό τόν Ἀθ. Χ. Παπαρόπουλο, *στό ἴδιο*, σελ. 51-54. Τό ἀφιέρωμα τοῦ ἐν λόγω περιοδικοῦ ἔχει τίτλο ὅπως τυχαῖως «Ἡ Γαλλική Ἐπανάσταση καί οἱ ἐπαναστάσεις σήμερα». Βλ. καί Guido Gerosa, Ζάν Πῶλ Μαρά ἡ «μαύρη ψυχή», *Ἱστορία εἰκονογραφημένη*, τεύχ. 253 (Ἰούλιος 1989), σελ. 71-79 καθώς καί τά ὑπόλοιπα ἄρθρα τοῦ ἴδιου περιοδικοῦ τά σχετικά μέ τή γαλλική ἐπανάσταση.

ωρίας τοῦ «μύθου» ὡς μιά ἀντανάκλαση τῆς ἀπειλῆς πού αἰσθάνθηκαν οἱ κυρίαρχες δυνάμεις ἀπὸ τὴ ρωσικὴ ἐπανάσταση καὶ τὴν ἐνίσχυση τῆς δημοκρατικῆς τάσης. Μέσα λοιπὸν στὶς μεταπολεμικὲς ἐξελίξεις ἀντιλήφθηκαν τὴν ἐπανάσταση ὡς ἓνα «ἐπικίνδυνο προηγούμενο» (1956). Ἄλλὰ καὶ στὰ ἐπόμενα χρόνια ὑπῆρξε ἓνας σοβαρὸς ἀντίλογος. Οἱ ἀντιρρήσεις πού διατυπώθηκαν δὲν ἐπικεντρώνονται μόνον στὸ γεγονός ὅτι ἡ κοινωνία δὲν εἶναι τὸ σύνολο ἱεραρχικῶν δομημένων ομάδων πού προσδιορίζονται καὶ ἐνεργοῦν στὴ βάση κάποιων ἰδεῶν, ἀλλὰ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἀνταγωνιστικὲς μεταξύ τους τάξεις. Ἡ ἔννοια ἐπίσης τοῦ τυχαίου, βασικὸ ἐρμηνευτικὸ κλειδί γιὰ τὴν τελευταία ἀπὸ τὶς ἀπόψεις πού ἐμφανίστηκαν μεταπολεμικὰ εἶναι ἓνα ἄλλο σημεῖο στὸ ὁποῖο διαφωνοῦν ριζικά. Κι αὐτὸ γιὰ τὸ τυχαῖο γι' αὐτοὺς ἀνοίγει τὴν πόρτα στὴ μεταφυσικὴ καὶ ἀφήνει βασικά κενά, ὅπως π.χ. τὸ ζήτημα τῆς συνεργασίας ἀστών καὶ ἀγροτῶν (Cl. Mazauric, A. Soboul).

Παρόλα αὐτὰ δὲν μπορούμε νὰ ἀρνηθοῦμε πὼς ὁ παραπάνω διάλογος ἔδωσε ἀφορμὴ γιὰ τὴν ἐνίσχυση τῶν σπουδῶν τῆς ἐπανάστασης καὶ τοῦ 18ου αἰῶνα γενικότερα, τὴν ἀνακάλυψη νέων πηγῶν καὶ τέλος γιὰ νέες ἐπεξεργασίες τῶν δεδομένων μέ βάση νέα ἐρωτήματα. Ἔτσι μελετήθηκε διεξοδικὰ ἡ ἐπίδραση τῶν ἰδεῶν τοῦ Διαφωτισμοῦ στὴ γαλλικὴ κοινωνία τοῦ 18ου αἰῶνα (δύο μάλιστα περιοδικὰ ἔκαναν τὴν ἐμφάνισή τους μ' αὐτὸν τὸν τίτλο, *XVIII siècle* καὶ *Eighteenth century Studies*). Σ' αὐτὸν τὸν τομέα ὁ Michel Vovelle, καθηγητὴς στὴν ἔδρα τῆς Ἱστορίας τῆς Γαλλικῆς ἐπανάστασης στὴ Σορβόννη ἀπὸ τὸ 1984 καὶ πρόεδρος τῆς ἐπιτροπῆς ἱστορικῆς ἐρευνας γιὰ τὴν προετοιμασία τοῦ γιορτασμοῦ τῶν 200 χρόνων ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση (ἀντικαθιστώντας τὸν E. Labrousse μετὰ τὸ θάνατό του τὸ 1988) δημοσίευσε μιά σειρά ἀπὸ ἐξαιρετικὰ ἐνδιαφέροντα ἔργα. Θέλοντας νὰ ἀποκαλύψει τὴ δυναμικὴ τῶν κοινωνικῶν ομάδων στὴ διάρκειά ολόκληρου τοῦ 18ου αἰῶνα, τὶς προσέγγισε μέσα ἀπὸ

πηγές πού ἔμεναν ὡς τότε ἀνεκμετάλλευτες (τίτλοι ἰδιοκτησίας, διαθήκες), ἐντοπίζοντας ταυτόχρονα τὴ νοοτροπία καὶ τὶς συμπεριφορές αὐτῶν τῶν ομάδων. Μὲ τὸ βιβλίο του *Piété baroque et déchristianisation en Province au XVIIIe siècle*²⁴ δείχνει πὼς τὰ στρώματα πού εἶχαν εἰσχωρήσει στὸν κρατικὸ μηχανισμό τοῦ παλαιοῦ καθεστώτος ἐκδήλωναν μέ διαφορετικὸ τρόπο τὴ θρησκευτικὴ τους πίστη ἀπὸ τὰ ἄλλα στρώματα πού ἀπέφευγαν παρόμοιες ἐκδηλώσεις. Ἀκόμα, μελετώντας τὸ περίφημο πρόβλημα τῆς ἐπικράτησης τῆς λατρείας τοῦ Ὁρθοῦ Λόγου στὰ χρόνια τῆς ἐπανάστασης²⁵ συμπεραίνει πὼς ἡ «ἀποχριστιανικοποίηση» ἦταν κοινωνικὸ φαινόμενο πού προηγήθηκε ἀπὸ τὴν ἐπανάσταση καὶ μόνον ἡ ἔξαρσή της χρονολογεῖται στὸ ἔτος II τῆς δημοκρατίας (1794).

Στὸ ἐρώτημα γιὰ τὸ χαρακτῆρα τῆς ἐπανάστασης ὁ Vovelle προτείνει μιά ἐρμηνεία πού περνáει μέσα ἀπὸ τὴν ἱστορία τοῦ πολιτισμοῦ καὶ τῶν ἰδεῶν: ἀστικὴ ἐπανάσταση ὡς τὸ 1793, ἡ ἐπανάσταση ἐξελίχθηκε σὲ μιά εὐρύτερη δημοκρατία πού κατέληξε ὁμως στὸ πτωχόρισμα τῶν θερμιδοριανῶν. Κληρονόμος λοιπὸν κάποιων κοινωνικῶν φαινομένων καὶ ταυτόχρονα δημιουργὸς μῆς νέας κατάστασης ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση ἀποδεικνύεται περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ πολὺπλοκη. Ἀκόμα ὁμως πὶὸ πολὺπλοκη καὶ ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ εἰκόνα της. Ὁ Vovelle καθοδηγώντας μιά ὁμάδα εἴκοσι περίπου ἐρευνητῶν ἀνέσυρε ἀπὸ τὴ λήθη κάθε ἀπεικόνιση τῆς περιόδου τῆς ἐπανάστασης. Μέσα ἀπὸ πέντε τόμους, πού σύντομα θὰ φτάσουν τοὺς ὀκτώ, οἱ εἰκόνες ὡς μιά νέα «πηγή» τῆς ἱστορίας τῆς ἐπανάστασης ἀποκαλύπτουν τὶς μεταβολές τοῦ προφίλ της καθὼς καὶ τὴν κοινωνικὴ λειτουργία πού αὐτὴ ἐπιτελοῦσε ὅσο ἀκόμα βρισκόταν σὲ ἐξέλιξη.²⁶

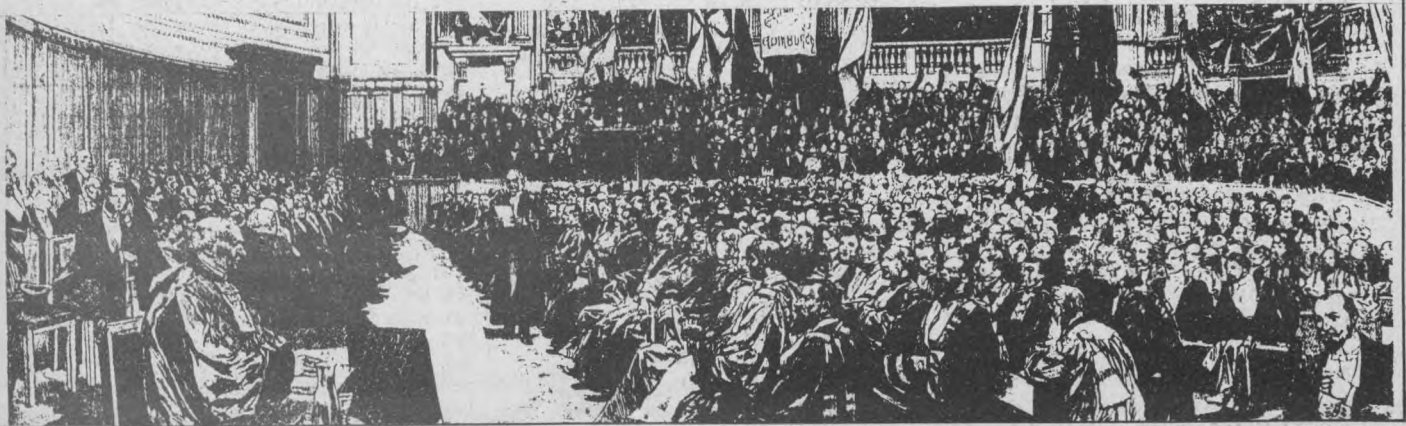
Δὲν θὰ ἐπεκταθοῦμε σὲ συμπεράσματα πού ἀφοροῦν τὴ θέση τῆς ἱστοριογραφίας τῆς ἐπανάστασης στὶς ἱστορικὲς σπουδές τοῦ 19ου καὶ 20ου αἰῶνα, παρόλο πού θὰ μᾶς ὀδηγοῦσε στὴν πληρέστερη ἀξιολόγηση τῶν παραπάνω ἱστοριογραφικῶν τάσεων.

Αὐτὸ πού μᾶς ἐνδιαφέρει στὰ πλαίσια αὐτοῦ τοῦ ἄρθρου εἶναι ἡ ἐπικαιρότητα τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης. Οἱ ἀντικρουόμενες ἀπόψεις πού διατυπώθηκαν στὰ μεταπολεμικὰ χρόνια δείχνουν ὅτι ἡ ἐπανάσταση κάθε ἄλλο παρά «τέλειωσε». Σὲ μιά ἐποχὴ κρίσης τοῦ κομμουνιστικοῦ ὁράματος, ἀμβλυνσης τῶν πολιτικῶν καὶ ἰδεολογικῶν ἀντιθέσεων καὶ πρωτόγνωρης τεχνολογικῆς ἀνάπτυξης σὲ παγκόσμια κλίμακα δὲν εἶναι τυχαῖο πού εἰσβάλλει καὶ στὴν ἱστορικὴ ἐπιστήμη μέσα ἀπὸ διαφορετικὴ ὁρολογία αὐτὴ τὴ φορά ἓνα εἶδος ἰδεαλισμοῦ μέ τὸν ὁποῖο ὄχι μόνον ἀμφισβητεῖται ἀλλὰ καὶ συρρικνώνεται ἡ ὡς τώρα κοινωνικὴ λειτουργία τοῦ παρελθόντος στὶς συνειδήσεις τῶν ἀνθρώπων. Μέσα λοιπὸν ἀπὸ παρόμοιες θεωρίες τὸ τέλος τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης ἰσοδυναμεῖ μέ τὸ τέλος τῶν ἐπαναστάσεων καὶ κατὰ συνέπεια μέ τὸ τέλος τῆς ἱδίας τῆς ἱστορίας ὡς γνώσης - ὅπλου. Παρόλα αὐτὰ μέσα στὸ θόρυβο τῶν ἐορταστικῶν ἐκδηλώσεων γιὰ τὰ διακόσια χρόνια ἡ γαλλικὴ ἐπανάσταση παραμένει ἐπικαίρη, μιά καὶ βιώνουμε ἀκόμα τὸ ἐθνικὸ κράτος, πού ἐμφανίστηκε τότε ὡς αἴτημα, καὶ ἀκόμα περισσότερο γιὰ τὸ κράτος καὶ τὸ ἔθνος τείνουν νὰ πάρουν σήμερα νέο περιεχόμενο.

24. Pion, Παρίσι 1973 καὶ éd. du Seuil 1978 (συντομευμένη ἐκδοση).

25. *Religion et Révolution la déchristianisation de l' an II*, Hachette, Παρίσι 1976 καὶ *Révolution contre l' Eglise. De la raison à l' Être Suprême*, Βρυξέλλες, Complexe 1988.

26. *1789-1799. La Révolution française. Images et récits*, Livre Club Diderot/Messidor, Παρίσι 1987 καὶ *L' État de la France pendant la Révolution*, La Découverte, Παρίσι 1988. Μὲ τὸν τίτλο «Ἡ εἰκόνα τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης» συγκλήθηκε στὴ Σορβόννη (6-12 Ἰουλίου 1989) τὸ παγκόσμιο συνέδριο γιὰ τὰ 200 χρόνια ἀπὸ τὴ γαλλικὴ ἐπανάσταση (βλ. *Le Monde* 6.7.1989 τὴν παρουσίασή του ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν Vovelle).

«Ὁ βασιλικός» τοῦ Α. Μάτεση στό εὐφορο χῶμα τοῦ Διαφωτισμοῦ

τοῦ Δημήτρη Σπάθη

Οἱ ἱστορικές τύχες τοῦ νέου ἑλληνισμοῦ συνδέονται στενά ὄχι μόνο μέ τά ἐπαναστατικά μηνύματα τοῦ 1789 ἀλλά καί μέ τήν ἰδεολογική ζύμωση πού τά προετοίμασε. Συνδέονται ὅμως καί μέ τίς προεκτάσεις τῆς ἐπαναστατικῆς σκέψης, πού ἀνατροφοδότησαν τά ἀπελευθερωτικά - δημοκρατικά κινήματα καί, ἀπό τό 1815 καί μετά, ὑπονόμευσαν ὅλες τίς ἀπολυταρχίες τοῦ 19ου αἰώνα.

Στήν ἱστορική ἔρευνα πιό εὐκόλα καί πιό γρήγορα ἀξιολογήθηκαν τά γεγονότα πού ἀποτελέσαν τόν ἄμεσο ἀντίκτυπο ἀπό τήν ἔκρηξη τοῦ 1789 καί τούς ναπολεόντειους πολέμους: Τό κίνημα τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, ἡ ἐπαναστατική ἐκδήλωση τοῦ Ἀδαμάντιου Κοραῆ μέ τίς ἐκστρατείες τῶν Γάλλων στήν Ἀνατολή, ἡ ἐκδοση τῆς Ἑλληνικῆς νομαρχίας καί ἄλλα.

Πιό ἀργά, ἀλλά καί μέ τρόπο καθοριστικό, πού ἄλλαξε τή μορφή τῆς σύγχρονης γραμματολογίας, ἐκτιμήθηκε ἡ ἐπιρροή τοῦ γαλλικοῦ Διαφωτισμοῦ, ἡ διδασκαλία τοῦ αἰώνα τῶν Φώτων στήν ἀναγέννηση τῆς Παιδείας, στήν ὑπονόμευση τῆς νεοελληνικῆς συντηρητικῆς ἰδεολογίας. Σ' αὐτό τό πλαίσιο ἀξιολογήθηκε οὐσιαστικότερα ἡ ἐπίδραση τῶν νέων ἰδεῶν στή διαμόρφωση τῆς φυσιογνωμίας τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου τίς δύο πρώτες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰώνα.

Υπάρχουν ὅμως καί φαινόμενα, πού ἄν καί εἶναι χρονικά ἀπομακρυσμένα, ἐν τούτοις ἀποτελοῦν προέκταση τῆς ἐπαναστατικῆς ἰδεολογικῆς ζύμωσης πού προετοίμασε τό 1789. Τά μηνύματα ἀκολούθησαν ὑπόγεια ρεύματα, πρίν διατυπωθῶν σέ διεκδικήσεις πολιτικές, σέ αἰτήματα γιά καθιέρωση φιλελεύθερων δημοκρατικῶν θεσμῶν στή διάρκεια τοῦ ἀγῶνα τοῦ 1821 καί ἀρκετές δεκαετίες ἀργότερα.

Ὁ βασιλικός τοῦ Ἀντωνίου Μάτεση, πού γράφτηκε τό 1829-1830, ἀνήκει σ' αὐτή τήν κατηγορία. Εἶναι ἔργο πού ἀπό σημαντική χρονική ἀπόσταση συνοψίζει, συμπυκνώνει καί ἐπικαιροποιεῖ τά μηνύματα τοῦ αἰώνα τῶν Φώτων. Ὅχι μόνο τά πολιτικά-ἰδεολογικά μηνύματα καί αἰτήματα, ἀλλά καί τίς ἀναζητήσεις γιά μιᾶ ἄλλη μορφή δράματος, γιά ἕνα καινούριο εἶδος δραματικό πού νά ξεπερνᾷ τίς παγιωμένες ἱεραρχήσεις τῆς παλαιᾶς αἰσθητικῆς.

Πράγματι, εἶναι δύσκολο νά βρεῖ κανεῖς ἄλλο νεοελληνικό δραματικό κείμενο, πού νά ἀποτελεῖ —σέ τέτοιο βαθμό ὅσο Ὁ βασιλικός— μιᾶ σύνοψη, μιᾶ ἀνθολογία τῶν ἰδεῶν πού προετοίμασαν τό 1789. Ἐνα κείμενο, ὅπου σχεδόν στήν κάθε σελίδα του στιγματίζεται τό γερασμένο καί ἀπαρχαιωμένο «παλαιό καθεστώς», στιγματίζονται ὁ αὐταρχισμός, ἡ αὐθαιρεσία, ἡ ἀδίκια σέ ποικίλες ὄψεις καί

ἐκδοχές, ἔτσι ὅπως αὐτά ἐκδηλώνονται μέσα στήν οἰκογένεια, στήν κοινωνία καί τήν πολιτεία. Ἄλλο τόσο καθαρά στόν Βασιλικό ἀκούγονται, ἡ ὑποβάλλονται ἔμμεσα, ὀρισμένες βασιικές διεκδικήσεις πού προώθησε ὁ αἰώνας τῶν Φώτων γιά δικαιοσύνη καί ἰσοτιμία, σπηλιτεύονται ἀμελικά οἱ προλήψεις, ἐξαίρεται ἡ σημασία τῆς παιδείας, ἐνῶ θίγεται καί τό θέμα τῆς ἀνεξιθρησκείας μέ τίς ἀναφορές στούς διωγμούς τῶν Ἑβραίων στά Ἑπτάνησα.

Δέν θά μπορούσε νά πεῖ κανεῖς πώς αὐτή ἡ πλευρά, δηλαδή ὁ ἰδεολογικός ἰστός τοῦ δράματος, ἔχει μελετηθεῖ διεξοδικά καί μεθοδικά. Ἐν τούτοις καί ὀρισμένοι ἀπό τούς παλαιούς, ἀλλά ἰδίως οἱ νεώτεροι μελετητές τοῦ ἔργου, ἔστω καί χωρίς νά κάνουν ρητή ἀναφορά στή διδασκαλία τοῦ Διαφωτισμοῦ, ἐπισημαναν σέ γενικές γραμμές τό βάρος πού ἔχουν αὐτές οἱ ἰδέες στήν ἀνάπτυξη τῆς δραματικῆς σύγκρουσης. Ἐτσι, τά τελευταία χρόνια, γιά τό χαρακτηρισμό τοῦ Βασιλικοῦ, ὄλο καί σπανιότερα, χρησιμοποιοεῖται ὁ ὅρος «ἠθογραφία», ἐνῶ ἀπό τούς κυριότερους μελετητές ἡ ἀντιπαράθεση ἀνάμεσα στόν φεουδαρχικό δεσποτισμό καί τίς φιλελεύθερες νέες ἰδέες, «ἡ ὀξεία πάλη μεταξύ τοῦ παρελθόντος καί τοῦ μέλλοντος», ὅπως ἔγραφε

ὁ Γρηγόριος Ξενόπουλος, ἀναγνωρίζεται ὡς ὁ καθοριστικός δραματικός καί νοηματικός πυρήνας τοῦ ἔργου.¹

Ὡστόσο πολύ λιγότερο ἔχει μελετηθεῖ καί ἀκόμα λιγότερο ἔχει ἐκτιμηθεῖ μιά ἄλλη πλευρά τοῦ θέματος, ἐκείνη πού ἀφορᾷ τήν τεχντροπία, τήν καινοτομία τῆς μορφῆς τοῦ δράματος, τό πρωτότυπο δραματικό εἶδος πού ἐπιλέγει καί ἐπεξεργάζεται ὁ ἑπτανήσιος θεατρικός συγγραφέας γιά νά μεταφέρει στήν σκηνή τήν ἱστορική κοινωνική ἀναμέτρηση. Γιά νά φωτιστεῖ καλύτερα ἡ πλευρά αὐτή εἶναι ἀπαραίτητο νά τοποθετηθεῖ καί νά ἐξεταστεῖ τό ἔργο στό πλαίσιο τῶν ἐξελιξέων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ δράματος κατά τίς προηγούμενες δεκαετίες, νά σταθμιστεῖ μέ περισσότερη ἀκρίβεια αὐτό πού ὀφείλει ὁ συγγραφέας σέ κάποιους δασκάλους του καί νά ἐκτιμηθεῖ δικαιοτέρα ἡ πρωτότυπη προσωπική του συμβολή.

Τά στοιχεῖα πού διαθέτει ὁ μελετητής γιά νά προσεγγίσει αὐτή τήν ὄψη τοῦ θέματος εἶναι ἐλάχιστα. Ἐννοῶ κυρίως ὅτι εἶναι πολύ ἰσχνές ὡς ἀνύπαρκτες οἱ πληροφορίες γιά τή λογοτεχνική καί θεατρική προπαιδεία τοῦ συγγραφέα, οἱ πληροφορίες γιά τίς ἐπαφές πού εἶχε ὁ Μάτεσης μέ τήν εὐρωπαϊκή σκέψη σχετικά μέ τή θεωρία τοῦ δράματος καθώς καί μέ τά διάφορα ρεύματα τῆς εὐρωπαϊκῆς σκηνῆς.

Θεωρήθηκε καί θεωρεῖται αὐτονόητο ὅτι ὁ Μάτεσης εὐνοεῖται ἀπό τό πολιτισμικό κλίμα πού ἐπικρατεῖ στήν Ἑπτάνησα καί ὅτι συμερίζεται τίς ἴδιες ἀνησυχίες πού ἀπασχολοῦν τόν κύκλο τοῦ Διονυσίου Σολωμοῦ. Τό γεγονός τό ἐπιβεβαιώνουν τά ἀποσπασματικά δοκιμασιακά γραπτά τοῦ Μάτεση, ὅσα σώθηκαν στήν κατάλοιπά του, ὅπου φαίνονται οἱ κοινές μέ τόν ἔθνικο ποιητή ἀπόψεις σέ θέματα γλώσσας καί ποιητικῆς, κοινό ἐνδιαφέρον γιά ἀγνοημένες σελίδες τῆς λογοτεχνικῆς κληρονομιάς, τή δημοτικὴ ποίηση καί τήν κρητικὴ λογοτεχνία. Αὐτά καί ἄλλα στοιχεῖα μᾶς βοηθοῦν νά ἐξηγήσουμε τίς λογοτεχνικές προτιμήσεις, τίς πηγές τῆς ποιητικῆς του ἔμπνευσης, καί γενικά τή φυσιογνωμία τοῦ συγγραφέα, ὅμως δέν ἀπαντοῦν στήν εἰδικά ἐρωτηματικά γιά τό δραματικό του ἔργο.

1. Ὁ Γρ. Ξενόπουλος, πού μέ τήν παρουσίαση τοῦ *Βασιλικοῦ* στό περ. *Παρνασσός* (τ. ΙΔ', 1891) συνέβαλε στήν πανελληνία ἀναγνώριση τοῦ ἔργου τοῦ Μάτεση, θεωρεῖ σωστά τήν κοινωνική καί ἰδεολογική ἀντίθεση ὡς κύριο ἄξονα τοῦ δράματος. Παράλληλα ἐπιμένει στό ἀρνητικό βᾶρος πού ἔχει τό στοιχεῖο τῆς «ἱστορικῆς ἠθογραφίας» καί ἐσφαλμένα ἐπίσης ὑποστηρίζει πῶς ὁ *Βασιλικός* δέν εἶναι κατάλληλος γιά τή σκηνή. Ὁ Φῶτος Πολίτης, πού πρῶτος ἀναγνώρισε τίς θεατρικές ἀρετές τοῦ ἔργου καί τό ἀνέβασε στή σκηνή τό 1927, δέν πρόσθεσε κάτι σημαντικό στήν ἀνάλυση τοῦ κειμένου ('Ἐφ. Πολιτεία, 24.3.1927, Βλ. τώρα *Ἐπιλογή κριτικῶν ἀρθρῶν*, τ. Α' Θεατρικά, Ἀθ. 1983). Κάποιες πτυχές γιά τό κοινωνικό νόημα τοῦ δράματος ἐπίσημαναν σέ κείμενά τους ἡ Μαρριέττα Γιαννοπούλου (*Ἑπτάνησιακά Γράμματα*, ἀρ. 5 (12), Ἰαν. 1951) καί ὁ Σπύρος Μελάς (*Ἑλληνική Δημοσιογραφία*, ἀρ. 108, τ. 10/1952). Διεξοδικότερη μελέτη τοῦ *Βασιλικοῦ* καί μιά πρώτη προσπάθεια τοποθέτησής του στό πλαίσιο τοῦ εὐρωπαϊκοῦ θεάτρου ἔκανε ὁ Λέων Κουκούλας («Προλεγόμενα» τῆς ἐκδόσεως *Ὁ Βασιλικός*, στή σειρά «100 Ἀθάνατα ἔργα», ἐκδ. Παπαδημητρίου, 1953), ὅπου ὅμως βαραινέται μιά ὑπερβολικὴ προσκόλληση τοῦ ἔργου στό κίνημα τοῦ ρομαντισμοῦ. Ἄλλες κρίσεις γιά τό ἔργο τοῦ Μάτεση ἀναφέρονται ἢ σχολιάζονται σέ ἄλλες σελίδες αὐτῆς τῆς παρουσίας.

Βέβαια γιά τίς δραματουργικές του ἐπιλογές μιᾶ ὁ ἴδιος ὁ Μάτεσης στόν πρόλογο τοῦ δράματος, στήν «Προειδοποίηση», ὅπως τήν ὀνομάζει. Σ' αὐτό τό ἐξαιρετικά λακωνικό καί ἐλλειπτικό κείμενο θά ἐπανελέθουμε παρακάτω, ἀλλά γιά τήν ὥρα ἐπιβάλλονται δύο παρατηρήσεις. Ἡ μία ἀφορᾷ τή χρονολόγησή του. Ἡ «Προειδοποίηση» δέν τυπώθηκε ἀπό τόν ἴδιο τόν συγγραφέα στήν ἐκδοση τοῦ ἔργου του τό 1859, ἀλλά ἀπό τόν Δέ Βιάζη, ὁ ὁποῖος βρῆκε τό κείμενο στήν κατάλοιπα τοῦ Μάτεση καί τό περιέλαβε στήν ἐκδοση τῶν *Ἀπάντων* τοῦ 1881. Ὁ Δέ Βιάζης σημειώνει πῶς ἡ «Προειδοποίηση» γράφτηκε «περὶ τό 1860», ἀλλά ἡ ὑπόθεσή του αὐτή δέν φαίνεται νά στηρίζεται σέ κάποιο ἀκλόνητο τεκμήριο. Εἶναι φανερό ὅτι οὐσιαστικές θέσεις τοῦ κειμένου ἀποτελοῦν μεταγενέστερη προσπάθεια θεωρητικοποίησης τῶν ἐπιλογῶν τοῦ Μάτεση, πού, ὅπως ὁ ἴδιος βεβαιώνει, εἶχε τελειώσει τό θεατρικό του ἔργο ἀπό τό 1830. Ὡστόσο εἶναι δύσκολο νά ἐξακριβώσουμε ἀπό πόση χρονική ἀπόσταση ἔγινε αὐτή ἡ θεωρητικὴ ἐπεξεργασία, ἢ γιά ποιούς λόγους ὁ συγγραφέας δέν ἔκρινε σκόπιμο νά τή δημοσιεύσει.

Ἡ δεύτερη παρατήρηση ἀφορᾷ ἐπίσης τά περιστατικά τῆς ἐκδόσεως τῶν κειμένων τοῦ δραματογράφου καί τίς αὐθαιρεσίες τοῦ Δέ Βιάζης. Δημοσιεύοντας τήν «Προειδοποίηση» στήν *Ἀπαντα* τοῦ Μάτεση τό 1881, ὁ ἑπτανήσιος ἱστοριοδίφης καί κριτικός ἔγραφε ἀμέσως παρακάτω καί τά ἐξῆς: «Πρός ἀπόδειξιν τῶν λεγομένων τούτων |δηλαδή γιά νά στηρίξει τίς δραματουργικές του ἀπόψεις| ὁ Μάτεσης ἐπιφέρει μαρτυρίας διαφόρων τεχνοκριτῶν ἐν ὑποσημειώσεσιν, ὧν νομίζομεν περιττὴν τήν δημοσίευσιν. Ἄρκει τῷ εὐμενεῖ ἀναγνώστῃ, νά μάθη τί περί δραματικῆς ἐσκέπτετο ὁ Μάτεσις».² Αὐτές οἱ παραπομπές, πού δέν ξέρομε ἀν ἔχουν χαθεῖ ὀριστικά ἢ ἀν ὑπάρχει ἐλπίδα νά βρεθοῦν, μέ τά πολύτιμα στοιχεῖα πού περιείχαν θά πρόσφεραν τίς ἀπαραίτητες συμπληρώσεις γιά νά διευκρινιστοῦν καί νά φωτιστοῦν οἱ ἀσάφεις πού χαρακτηρίζουν ὀρισμένες διατυπώσεις τῆς «Προειδοποίησης».

Πάντως, οἱ κριτικοί καί ἱστορικοί τοῦ θεάτρου, γιά νά τοποθετήσουν τόν *Βασιλικό* στό πλαίσιο τῆς εὐρωπαϊκῆς δραματικῆς παραγωγῆς, στηρίχθηκαν σχεδόν ἀποκλειστικά στήν κείμενο τοῦ δράματος καί ἐπιχείρησαν νά ὀρίσουν τήν τεχντροπία τοῦ Μάτεση συγκρίνοντας τόν *Βασιλικό* μέ ἔργα - πρότυπα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ δραματολογίου ἢ μέ μεγάλα ὀνόματα δραματικῶν ποιητῶν πού σηματοδοτοῦν βασικά ρεύματα στήν ἱστορία τοῦ θεάτρου. Πρῶτος, νομίζω, ὁ Γιάννης Σιδέρης ἐπιχείρησε μιά τέτοια «ταξινόμηση», χαρακτηρίζοντας τό δράμα τοῦ ἑπτανήσιου συγγραφέα μέ τή φράση «λίγος Σαίξπηρ καί πολὺς Σίλλερ (*Λουίζα Μίλλερ* π.χ.)».³

Σέ μεταγενέστερες ἐργασίες του, ὁ ἱστορικός τοῦ νεοελληνικοῦ θεάτρου ἔκανε πιό συγκεκριμένους παραλληλισμούς μέ τό δράμα τοῦ Σίλλερ *Ραδιοῦργια καί ἔρως* (*Λουίζα Μίλλερ*). Οἱ συσχετίσεις ὅμως αὐτές στηρίζονται σέ ἐπιφανειακὴς ὁμοιότητες ἀνάμεσα στήν κύρια πρόσωπα τῶν δύο ἔργων, ἀνάμεσα στόν Δραγαγιό καί τόν Φερδινάνδο, τόν Δάριο Ρονκάλα καί τόν πρόεδρο Βάλτερ, τόν Γερασιμάκη τοῦ *Βασιλικοῦ* καί τόν ραδιούργο Βούρμ ἀπό τό δράμα τοῦ Σίλλερ. Ἐντοπίζουν κάποια κοινά γιά τούς πρωταγωνιστές τῶν δύο ἔργων ἐξωτερικά τυπολογικά χα-

ρακτηριστικά, δέν προωθούν όμως μία σοβαρότερη συγκριτική εξέταση των κειμένων. Η μέθοδος αυτή δέν επιτρέπει νά έπισημανθούν και οι ουσιαστικές διαφορές τεχνολογίας, ύφους, δραματικής γραφής ανάμεσα στους δύο συγγραφείς, αλλά δέν επιτρέπει και νά αναδειχθεί ή συγγένεια ανάμεσα στά δύο κείμενα: ή έντονη ιδεολογική τους φόρτιση και τά κοινά ειδολογικά τους χαρακτηριστικά.⁴

Δύο λόγια, σύντομα, γιά τίς διαφορές. "Ας θυμηθούμε μέ τήν ευκαιρία, πώς ό Διονύσιος Σολωμός, έτοιμάζοντας τό Β' Σχεδιάσμα των Έλευθερων Πολιορκημένων, σημείωνε τήν φράση: «Guarda che non sia di Schiller» (Πρόσεχε νά μήν είναι Σίλλερ). "Έχουμε κάθε νόμιμο δικαίωμα νά υποθέσουμε πώς όταν έγραφε τόν Βασιλικό, και ό Μάτεσης θά μπορούσε νά είχε κάνει τήν ίδια σκέψη. Ήταν φυσικό νά είχε γνωρίσει τά νεανικά δράματα του Σίλλερ, τά έργα τής περιόδου του Sturm und Drang στά όποια ανήκει και ή Λουίζα Μίλλερ. Και άσφαλώς δέν θά είχε μείνει άδιάφορος μπροστά στό πάθος γιά τήν έλευθερία και τή δικαιοσύνη πού τά διαπνέει, ούτε γενικότερα μπροστά στή χαρισματική άκτινοβολία του μεγάλου γερμανού ποιητή.⁵ Όστόσο τό κείμενο του Βασιλικού δείχνει πώς ό έπτανήσιος συγγραφέας άποφεύγει συνειδητά και συστηματικά όλες τίς προρομαντικές υπερβολές τής τεχνολογίας των Sturm, τά υπερτονισμένα πάθη, τήν έμφαση, τή μεγαλοστομία, τήν αισθηματολογία, τίς μελοδραματικές έντάσεις, τίς περίπλοκες μηχανοραφίες. Αυτά και άλλα γνωρίσματα τής αισθητικής του Sturm und Drang και του νεανικού έργου του Σίλλερ θά τά κληρονομήσουν ή θά τά μοιραστούν τό ρομαντικό δράμα μέ τό μελοδράμα, αλλά κανένα ίχνος τους δέν βρίσκουμε στον Βασιλικό του Μάτεση.

Μολαταύτα, παρά τίς διαφορές ανάμεσα στά δύο έργα, πού δέν είναι μόνο ύφολογικές, πρέπει νά μήν παραβλέψουμε και νά μήν υποτιμήσουμε τά κοινά σημεία πού είναι έμφανή στά δύο κείμενα. Κοινά σημεία στά θέματα και τίς ιδέες, στό χαρακτήρα και τήν ένταση τής ιδεολογικής και κοινωνικής σύγκρουσης. Άλλά και κοινά σημεία στήν αναζήτηση του δραματικού είδους, πού ό καθένας από τους δύο συγγραφείς κρίνει πρόσφορο γιά νά μορφοποιήσει τίς επιδιώξεις του. Η καταγγελία τής αυθαιρεσίας και τής καταπίεσης, ή υπεράσπιση τής έλευθερίας και των ανθρωπίνων δικαιωμάτων προβάλλουν και στά δύο έργα μέ τόση ένάργεια, ώστε δέν χρειάζεται νά έπιμείνουμε ιδιαίτερα σ' αυτό τό σημείο. Λιγότερο έμφανής, από πρώτη ματιά, είναι ή βαθύτερη συγγένεια, οι κοινές ρίζες ως προς τό είδος του δράματος πού έπεξεργάζονται οι δύο συγγραφείς.

Και γιά ότι άφορά τόν Σίλλερ, τό έργο του Ραδιουργία και έρως άναγνωρίζεται ως τό πρώτο στήν ιστορία του γερμανικού θεάτρου άστικό δράμα ή άστική τραγωδία, στήν προέκταση, φυσικά, τής κατεύθυνσης πού είχε δώσει στά γερμανικά γράμματα ό Lessing. Άπό τήν άλλη μεριά, άν και γιά τόν Βασιλικό χρησιμοποιήθηκε, μεταξύ άλλων και ό χαρακτηρισμός «άστικό δράμα», έν τούτοις τό πρόβλημα τής μορφολογικής και ειδολογικής καταγωγής του έργου δέν έχει άποσαφηνιστεί.

Είναι άπαραίτητο νά άνιχνεύσει κανείς τίς βαθύτερες ρίζες από τίς όποιες ξεκινάνε οι συγκλίσεις ανάμεσα στά δύο

έργα, οι ιδεολογικές και δραματουργικές. Έπιβάλλεται νά ανατρέξουμε στήν άφετηρία του προβληματισμού και των αναζητήσεων πού οδήγησαν στή διαμόρφωση του νέου θεατρικού είδους, νά γυρίσουμε στήν καρδιά του 18ου αιώνα. Είναι κάτι πού και ή επικαιρότητα τής εφετινής επετείου επιβάλλει, δηλαδή νά θυμηθούμε τό ρόλο πού έπαιξε τό κίνημα του Διαφωτισμού και ιδιαίτερα ένας από τους έπιφανέστερους εκπροσώπους του, ό Denis Diderot, γιά νά άνοίξει αυτός ό καινούριος δρόμος στήν ιστορία του ευρωπαϊκού θεάτρου. Νά δούμε μήπως, παρά τή χρονική άπόσταση πού μεσολαβεί ανάμεσα στήν άφετηρία αυτή και τήν εποχή του Βασιλικού, όχι μόνο τό ιδεολογικό κλίμα του έργου, αλλά και ό δραματουργικός του πυρήνας και ή τεχνολογία του ορίζονται από τήν επαναστατική σκέψη του αιώνα των Φώτων.

Τό όνομα του Ντιντερό, άν και πολύ καθυστερημένα, εμφανίζεται κάποια στιγμή στίς σχετικές μέ τό έργο του Μάτεση σελίδες τής ελληνικής κριτικής. Όμως, μνημονεύεται άπλώς δίπλα σ' εκείνο του Σίλλερ ή αναφέρεται γενικά σέ σχέση μέ τήν καταγωγή του άστικού δράματος. Πλάι στό συγγραφέα σημειώνεται κάποτε και τό έργο του Ό οικογενειάρχης (Le père de famille). Είναι φανερό, από τήν άλλη μεριά, πώς τό σύνολο τής δημιουργίας του Ντιντερό στό είδος του δράματος, ή θεωρητική του σκέψη μαζί μέ τά θεατρικά του κείμενα, προσφέρουν πλούσιο υλικό γιά μία μεθοδικότερη και πιό ουσιαστική προσέγγιση

2. Άντώνιος Μάτεσις Άπαντα, έν Ζακύνθω, 1881, σ. 18.

3. Γιάννης Σιδέρης, Ιστορία του νεοελληνικού θεάτρου, Άθ. (1951) σ. 32. Άπό τίς σχετικές μέ τό θέμα μας μεταγενέστερες μελέτες του ιστορικού, αναφέρει τις κυριότερες: «Ό Σίλλερ και τό νεοελληνικό θέατρο», στή Νέα Έστία, τ. 66 (1959), σ. 1474 - 1481, και «Ό βασιλικός του Μάτεση. Ένα έξοχο νεοελληνικό έργο», στό Θεάτρο, άρ. 14/Μάρτης-Άπριλίου 1964, σ. 37-41. Στό μεταξύ ό Λέων Κουκούλας, τό 1953, είχε επίσης έπισημάνει τίς αναλογίες ανάμεσα στό έργο του Μάτεση και τήν τραγωδία του Σίλλερ. Βλ. «Προλεγόμενα» στήν έκδοση του Βασιλικού στή σειρά «100 άθάνατα έργα», δ.π. σ. 21.

4. Κάπως πιό άόριστα αναφέρονται στίς όμοιότητες ανάμεσα στά δύο έργα, του Σίλλερ και του Μάτεση, όλοι σχεδόν οι μελετητές του Βασιλικού. Ό Μήτσος Λυγίζος βρίσκει αναλογίες μέ τόν Δόν Κάρλος του Σίλλερ: Ό Φίλιππος Β' τής Ισπανίας και ό γιός του Δόν Κάρλος αντιπροσωπεύουν, όπως ό Ρονκάλας και ό Δραγανίγος, δύο άλληλοσυγκρουόμενες εποχές. Βλ. Τό νεοελληνικό πλάι στό παγκόσμιο θέατρο, Άθ. 1980, τ. Α', σ. 42. Μολαταύτα ό Λυγίζος σημειώνει πώς, σέ αντίθεση μέ τήν ποιητική τραγωδία του Σίλλερ, τό έργο του Μάτεση έχει όμοιότητες μέ τό «λεγόμενο άστικό δράμα». Έξάιρεση άποτελεί ή άποψη του Άγγελου Τερζάκη πού δέν διαπιστώνει συγγένεια ανάμεσα στον Βασιλικό και τή Λουίζα Μίλλερ γιά νά καταλήξει όμως στήν πολύ κατηγορηματική διατύπωση: «Τίποτα τό κοινό ανάμεσα στά δύο αυτά δραματικά έργα». Βλ. τήν «Εισαγωγή» στον Βασιλικό, έκδ. «Έρμης», Άθ. 1973, σ. ια'.

5. Ό Μάτεσης γνώριζε και άλλες ξένες γλώσσες (άγγλικά, γαλλικά), αλλά υποθέτουμε, γιά περισσότερη ασφάλεια, πώς παρακολουθούσε τήν ευρωπαϊκή λογοτεχνική κίνηση μέσα από τόν ίταλικό χώρο. Τό όνομα και τό έργο του Σίλλερ γίνονται πολύ γνωστά στήν Ιταλία μετά τό 1815. Η Λουίζα Μίλλερ (Amore e raggio) είχε μεταφραστεί τό 1817.

της δραματουργικής ύψης του Βασιλικού. Μιά τέτοια διερεύνηση είναι έπιβεβλημένη και για τόν πρόσθετο λόγο ότι στην ελληνική θεατρολογική βιβλιογραφία —πρωτότυπη και μεταφρασμένη— ο ρόλος του γάλλου φιλοσόφου, ή συμμετοχή του στις αλλαγές προσανατολισμού του εύρωπαϊκού δράματος, εμφανίζεται εξαιρετικά υποβαθμισμένος.⁶

Μπορεί τά θεατρικά έργα του Ντιντερό «Ο νόθος γιός (*Le fils naturel*) και «Ο οίκογενειάρχης (*Le père de famille*) να μὴν προκαλέσαν ένθουσιασμό όταν πρωτοκυκλοφόρησαν τό 1757 και 1758, οὔτε όταν παίχτηκαν εκείνα τά χρόνια στη γαλλική σκηνή. Ἐπό τά δύο θεωρητικά κείμενα πού συνόδευαν τά αντίστοιχα έργα, τίς «Συζητήσεις για τόν Νόθο γιό» (*Entretiens sur le Fils naturel*) και «Ὁ «Περί δραματικής ποιήσεως» (*Discours sur la poésie dramatique*) έγινε φανερό πώς τά δύο θεατρικά έργα αποτελούσαν μία ατελέστατη απόπειρα εφαρμογῆς τῶν ριζοσπαστικῶν προτάσεων του συγγραφέα. Ὡστόσο ὁ χρόνος ἔμελλε, και πολύ σύντομα, να αποδείξει τήν επαναστατική δραστηριότητα πού είχε ἡ παρέμβαση του γάλλου ἐγκυκλοπαιδιστή, με τίς θεωρητικές του μελέτες κυρίως, αλλά και με τίς δραματικές του δοκιμές.

Γιά να σταθμίσουμε με μεγαλύτερη ακρίβεια τό βάρος πού είχαν οί ανανεωτικές θέσεις του γάλλου φιλοσόφου, πρέπει να υπολογίσουμε τίς βραχυπρόθεσμες ἢ μακροπρόθεσμες, τίς ἄμεσες ἢ ἔμμεσες ἐπιδράσεις τους, τήν πανευρωπαϊκή διάσταση πού θά ἀποκτήσει αὐτή ἡ ζύμωση. Οί ἀπηχτήσεις τῆς σκέψης του Ντιντερό είναι εὐδιάκριτες στό ἔργο του Λέσσινγκ. Ἄλλο τόσο ἀναμφισβήτητη είναι ἡ ἐπίδραση ἀπό τά θεατρικά και θεωρητικά κείμενα του L.S. Mercier, πού είναι μαθητής του Ντιντερό και του Ρουσσώ, πάνω στη δραματική παραγωγή του Sturm und Drang, σε συγγραφείς ὅπως ὁ Jacob Lenz και ὁ Σίλλερ στά πρώτα του βήματα. Ἐπό τίς περιοχές, ὅπου, με τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο, ἔφτασε ὁ ἀντίκτυπος τῆς κίνησης αὐτῆς, δέν ἐξαιρείται φυσικά οὔτε ἡ Ἰταλία, εἴτε πρὶν εἴτε μετά τό 1797, ἄσχετα ἂν στή χώρα αὐτή τά ἀποτελέσματα δέν ἦταν τόσο έντυπωσιακά ὅσο στή Γερμανία.⁷

Ὅπως εἶπα και παραπάνω, δέν γνωρίζουμε τίς πηγές και τίς ἐμπειρίες πού καθόρισαν τίς θεατρικές ἀντιλήψεις του Μάτεση. Θεωροῦμε λογικά πιθανότερο πώς ὁ κρίκος πού συνδέει τή σκέψη του με τόν εύρωπαϊκό προβληματισμό είναι τά ἰταλικά γράμματα, ἡ κριτική ζύμωση πού ἀναπτύσσεται ἐκεῖ στή δεκαετία 1815-1830, μ' ἄλλα λόγια ἡ ζύμωση πού συνοδεύει τή διάδοση του ρομαντισμού. Ὅμως, ὅπως και ἄλλοι εύρωπαῖοι ὁμοϊδεάτες τους, οί Ἰταλοί ρομαντικοί και οί κριτικοί του *Il Conciliatore*, ἀμφισβητώντας τήν κλασικιστική αἰσθητική και τούς κανόνες τῆς, ἀναφέρονται, για να δικαιώσουν τίς ἐπιλογές τους, στόν Σαίξπηρ ἢ στόν Σίλλερ, ἀλλά ἔχουν τήν τάση να ἀγνοοῦν ότι ἕνας ἀπό τούς προδρόμους αὐτῆς τῆς ἀμφισβήτησης ὑπῆρξε και ὁ Ντιντερό. Σέ κάποια βασικά θέματα, ὅπως είναι ἡ σχέση του θεάτρου με τήν κοινωνική πραγματικότητα, ἡ παρέμβαση του γάλλου ἐγκυκλοπαιδιστή ὑπῆρξε πιό δραστηριή και επαναστατική σε σύγκριση με τίς ἀτέλειωτες συζητήσεις για τόν κανόνα τῶν τριῶν ἐνοτήτων. Με τόν τρόπο του ὁ Ντιντερό εἶχε ἀπορρίψει πολύ

νωρίς τήν ἀποκλειστική προσήλωση σ' αὐτό πού οί ἰταλοί ρομαντικοί ἀποκαλοῦν «μυθολογία», δηλαδή τήν προσήλωση στήν κλασική ἀρχαιότητα, τούς μύθους και τούς ἥρωες του ἀρχαίου κόσμου. Κατά τήν ἀποψη του Manzoni, αὐτό είναι και τό μόνο κοινό χαρακτηριστικό του ρομαντισμού. Ὅποιος ἀπορρίπτει τή «μυθολογία» αὐτόματα τοποθετεῖται στό ρομαντικό στρατόπεδο. Στήν πράξη οί δυνατότητες ἐπιλογῆς, ἐκτός «μυθολογίας», ἦταν πολλές και ποικίλες. Ὁ Manzoni και ἄλλοι ἰταλοί ρομαντικοί θεατρικοί συγγραφείς (ὅπως ἀργότερα πολλοί νεοέλληνες ὁμότεχνοί τους) θά στραφοῦν στήν ἐθνική ἱστορία τῆς χώρας τους, σε θέματα πού ἀνταποκρίνονται στό αἰτήματα του Risorgimento. Ὁ Μάτεση εὐνοήθηκε ἀσφαλῶς ἀπό τή ζύμωση, τήν ἀμφισβήτηση πού πυροδότησε τό ρομαντι-

6. Στήν ελληνική περιοχή, με ἐξαίρεση τό *Παράδοξο του ἠθοποιού* (βλ. περ. *Θέατρο*, ἀρ. 7, Ἰαν. - Φεβρ. 1963 και ἀρ. 8, Μαρτ. - Ἀπρ. 1963), ὅλα τά σχετικά κείμενα του Ντιντερό παραμένουν ἀμετάφραστα και σχεδόν ἄγνωστα. Ὁ Σπύρος Μελᾶς, πού πρώτος, νομίζω, ἀναφέρεται στή σχέση Ντιντερό και Μάτεση, παρουσιάζει τό θέμα ὡς ἑξῆς: «|Ὁ Μάτεσης| στήν ἀρχή του δέκατου ἔνατου αἰῶνα μάντεψε κι ἔπλασε μιὰ μορφή ἀστικού δράματος, με κοινωνικό περιεχόμενο, πού δέν ὑπῆρχε στήν ἐποχή του. Ὁ Ντιντερό με τόν *Οἶκογενειάρχη* του, μόλις εἶχε προαισθανθεῖ τέτοιον τύπο ἔργου. Μά δέν εἶχε οὔτε ἀπήχηση, οὔτε ἄμεση συνέχεια καμμιά σ' αὐτό τό γαλλικό θέατρο. Ἦτανε κάτι πού ξεθάψαν, ὅταν πέρασε κάμποσος καιρός, οί ἱστορικοί τῆς γαλλικῆς δραματουργίας...». (βλ. *Ἑλληνική Δημιουργία*, ἔ.π., σ. 133 - 134). Με τή σειρά του, ὁ Λέων Κουκούλας, στήν ἀξιόλογη ἀνάλυση του *Βασιλικού* πού ἐπιχειρεῖ στό «Προλεγόμενα» τῆς ἐκδόσης *Ὁ Βασιλικός*, ἔ.π., σ. 19) ἀναφέρει τόν Ντιντερό, ἀλλά για να ἀποκλείσει κατηγορηματικά τή σκέψη πώς ὁ γάλλος φιλόσοφος μπορεῖ να θεωρηθεῖ πρόδρομος του ρεαλιστικοῦ κοινωνικοῦ δράματος.

Ὁ Διονύσιος Ρώμας, πλάι στό ὄνομα του Σίλλερ ἀναφέρει και τόν Ντιντερό, με τό ἔργο του *Ὁ οἶκογενειάρχης*, ὡς προδρόμους του *Βασιλικού* του Μάτεση, χωρίς ἄλλα σχόλια. βλ. Δ. Ρώμας *Τό θέατρο στή Ζάκυνθο* στό περ. *Θέατρο*, ἀρ. 14, Μάρτης - Ἀπρίλης 1964, σ. 32-36, και *Τό ἐπτανησιακό θέατρο* στή *Νέα Ἑστία*, Χριστούγεννα 1964, σ. 97-167. Τόν Ντιντερό ἀναφέρει ἐπίσης συνοψίζοντας τίς ἀπόψεις προηγούμενων μελετητῶν, και ἡ Γλυκερία Πρωτοπαπᾶ-Μπουμπουλίδου στήν εἰσαγωγή τῆς ἐκδόσης: Ἄντ. Μάτεσις, *Ἔργα ἔμμετρα και πεζά*, στή σειρά «Ἄπαντα τῶν Νεοελλήνων κλασικῶν» τῆς Ἐταιρείας Ἑλληνικῶν ἐκδόσεων, Ἰθ. χ.χ., σ. λβ'.

7. Ἡ βιβλιογραφία για τό ἔργο του Ντιντερό και τή θέση του στήν εύρωπαϊκή ἱστορία του δράματος είναι ἀχανής. Ἐνδεικτικά μόνο ἀναφέρω τό παλαιότερο και κλασικό πιά σύγγραμμα του Félix Gaiffe *Le drame en France au XVIIIe siècle*, Paris 1910, και ὁρισμένες ἀπό τίς πιό πρόσφατες και ἐξειδικευμένες ἐργασίες πού είναι συγκεντρωμένες στόν τόμο Diderot, ἐκδ. Comédie Française, Paris, 1984, και στήν ἐκδοση με τά πρακτικά του *Colloque International Denis Diderot*, Paris 1985. Μελέτες για τό θέμα πού μᾶς ἀφορᾶ ὑπάρχουν διάσπαρτες στους τόμους τῶν *Diderot Studies*. βλ. ἐπίσης: Τή μελέτη του R. Niklaus "La portée des théories dramatiques de Diderot et de ses réalisations théâtrales" στό *The Romantic review*, t. LIV, 1963. Τό βιβλίο του R. Mortier, *Diderot en Allemagne*, Paris 1954. Του M. Busnelli, *Diderot et l' Italie*, Paris 1925. Τέλος τή μελέτη τῆς S. Gugenheim "Drammi e teorie drammatiche del Diderot e loro fortuna in Italia" στό *Etudes Italiennes*, 1921.

κό κίνημα, αλλά θά ακολουθήσει δικό του δρόμο. Μέ τις ισχνές πληροφορίες πού διαθέτουμε σήμερα, δέν ξέρουμε ποιό ρόλο έπαιξε στό σημείο αυτό ή ιταλική του παιδεία, ή διαμεσολάβηση τής ιταλικής κριτικής. Ένα είναι βέβαιο, πώς πρίν διαμορφώσει τις δραματουργικές του επιλογές, ό έλληνας συγγραφέας δέχτηκε και άλλα έρεθίσματα από πηγές πού άμεσα ή έμμεσα άπηχοΰσαν τήν προβληματική του 18ου αιώνα, κάποιες πηγές όπου ή παρουσία του Ντιντερό είναι πιά αισθητή.

Οί παρατηρήσεις πού ακολουθοΰν θέλουν νά ύπογραμμίσουν μερικά σημεία στό θεατρικό κείμενο ή στις γενικότερες δραματουργικές αναζητήσεις του Μάτεση, πού πιστοποιοΰν μία συγγένεια ανάμεσα στά πνευματικά ενδιαφέροντα του έπτανήσιου και του γάλλου συγγραφέα. Προφανώς δέν πρόκειται για άμεση έπιρροή, αλλά για έμμεσες άπηχήσεις τής σκέψης του Ντιντερό, για φαινόμενα πού δείχνουν πόσο βιώσιμες και γόνιμες ήταν οι προτάσεις του. Πιά σίγουρα μπορούμε νά μιλήσουμε για συγκλίσεις ή για συμπτώσεις, πού δείχνουν κοινές άνησυχίες και αναλογίες έμπνευσης. Οί αντίστοιχίες αυτές άποκοΰν ιδιαίτερο βάρος μέσα στά συμφραζόμενα του Βασιλικού και σε συνάρτηση μέ τήν καθαρή ιδεολογική τάση του δράματος.

Ένα πρώτο στοιχείο, πού έχει εξαιρετικά βαρύνουσα σημασία, είναι τό ενδιαφέρον του Μάτεση για τήν κωμωδία του Τερέντιου *Hecyra* (*Η πενθερά*). Είναι τό μόνο ξένο κλασικό θεατρικό κείμενο πού ό Μάτεσης βεβαιωμένα μετέφρασε και τό μόνο από τό όποιο ένα μεγάλο μέρος έχει διασωθει.⁸ Και όπως φαίνεται ό Μάτεσης είχε γνωρίσει τήν κωμωδία του λατίνου κλασικού πρίν άρχίσει νά γράφει τόν Βασιλικό. Από τήν Έκυρά δανείστηκε τό μοτίβο τής άποπλάνησης τής Φιλομένης από τόν άγνωστό της Πάμφιλο, μοτίβο πού επαναλαμβάνεται στόν Βασιλικό μέ τήν περιπέτεια τής Γαρουφαλιάς, τήν άποπλάνησή της από τόν Φιλιπάκη. Πρόκειται για μοτίβο του μύθου σημαντικό, άσχετα από τό γεγονός ότι ή πλοκή στά δύο έργα έχει διαφορετική συγκρότηση και εξέλιξη. Και δέν μπορούσε νά είναι άλλως, άφου ό Μάτεσης θά στηρίζει τό δράμα στην κοινωνική αντίθεση, στην άρνηση του Ρονκάλα νά δεχτεί για γαμπρό του έναν νέο κατώτερης κοινωνικής τάξης, ένα άρχοντόπουλο από τά «δεύτερα σπίτια». Όστόσο, εκείνο πού έχει σημασία εδώ, είναι τό γεγονός ότι τό δάνειο του Μάτεση από τή λατινική κωμωδία μας βεβαιώνει πώς ό έπτανήσιος συγγραφέας γνώρισε τό έργο του Τερέντιου στη διάρκεια τής λογοτεχνικής του μαθητείας, πρίν γράφει τόν Βασιλικό. Πιθανότατα σ' εκείνη τήν περίοδο άνήκει και ή μετάφραση τής *Πεθεράς*.⁹

Από τήν άλλη πλευρά, τό έργο του Τερέντιου γενικά, και ειδικότερα αυτή ή κωμωδία, ή Έκυρά, κατέχει ξεχωριστή θέση στην πορεία διαμόρφωσης των άπόψεων του Ντιντερό για τό δράμα. Ειδικά σ' αυτή τήν κωμωδία στηρίζεται ό γάλλος συγγραφέας για νά προτείνει τό ενδιάμεσο είδος του δράματος, ανάμεσα στην τραγωδία και τήν κωμωδία, τό «σοβαρό είδος» (*genre sérieux*) όπως τό ονομάζει.¹⁰ Τό έργο του Τερέντιου, όπου κυριαρχεί ό σοβαρός τόνος, ή άτμόσφαιρα τής καθημερινότητας και του οικογενειακού δράματος, είναι ένα καλό παράδειγμα πού επιτρέπει στόν Ντιντερό νά νομιμοποιήσει τήν πρότασή του. Πα-

ρακάτω προτείνει και άλλες παραλλαγές του «σοβαρού είδους», τήν οικογενειακή τραγωδία ή τή σοβαρή κωμωδία, στις περιπτώσεις όπου κυριαρχεί πιά έντονα τό δραματικό ή τό κωμικό στοιχείο. Όστόσο αυτές οι παραλλαγές θά έχουν ένα κοινό γνώρισμα: θά άπηχοΰν τήν πραγματική ζωή, τά ενδιαφέροντα, τά προβλήματα, τά πάθη του κοινού ανθρώπου. Τά νέα θεατρικά είδη θά άνοιξουν τό δρόμο για νά πάρουν μία θέση στη σκηνή όχι μόνο οι μυθικοί-ιστορικοί ήρωες τής τραγωδίας και τά τυποποιημένα πρόσωπα τής παλαιάς κωμωδίας, αλλά άνθρωποι κάθε condition, κατά τόν όρισμό του Ντιντερό, δηλαδή κάθε κοινωνικής τάξης, επαγγελματικής ομάδας ή οικογενειακής κατάστασης. Ένα νέο είδος για νά δώσει θέση σε νέους ήρωες. Αυτό τό δίπτυχο, άποτελεί τήν πιά δραστική άμφισβήτηση τής ιεραρχημένης κλασικιστικής αισθητικής, άμφισβήτηση πού προωθεί ό γάλλος έγκυκλοπαιδιστής πλιά πρίν εμφανιστούν οι ρομαντικές θεωρίες του δράματος. Από τήν πόρτα πού άνοιξε ό Ντιντερό θά περάσουν οι ταπεινοί ήρωες του Μερσιέ, και θά γίνει ήρωίδα τραγωδίας ή κόρη του φτωχού μουσικού Μίλλερ, έναρκα τοντας τή μόρα των πληθειών στα άριστοκρατικά-άπολυταρχικά καθεστώτα.

Τό κοινό ενδιαφέρον του Μάτεση και του Ντιντερό για τήν κωμωδία του Τερέντιου, μπορεί νά εκτιμηθει σωστά άν εξετάσουμε τό κείμενο του Βασιλικού και τό είδος γραφής πού ό συγγραφέας του επέλεξε, σε σύγκριση μέ τά θεατρικά έργα του Ντιντερό, ειδικότερα τόν *Οικογενειάρχη*, για νά έντοπίσουμε τις συγγένειες πού υπάρχουν. Και τά δύο κείμενα ύποτάσσονται στους κανόνες του φυσικού και του άληθινού για νά αναπαραστήσουν ένα οικογενειακό δράμα, μία αντίθεση στις σχέσεις γονέων-παιδιών πού θά εξελιχθει σε αντιπαράθεση μέ ευρύτερες κοινωνικές προε-

8. Τό μέρος πού σώθηκε από τήν πεζή μετάφραση του Μάτεση είναι εκείνο πού πρωτοδημοσίευσε ή Μαριέττα Γιαννοπούλου στα *Έπτανησιακά Γράμματα*, άρ. 5 (12), 'Ιαν. 1951. Τό ξανατύπωσε, μέ διορθώσεις, ή Γλυκερία Πρωτοπαπά - Μπουμπουλίδου στην έκδοση: Άντ. Μάτεσι, *Έργα έμμετρα και πεζά*. Από τις ύπόλοιπες θεατρικές μεταφράσεις του Μάτεση (*Έκάβη* του Ευριπίδη, *Τανκρέδος* του Βολταίρου και *Τιμολέων* του 'Ιω. Ζαμπέλιου στα ιταλικά), δέν είναι βέβαιο άν έχουν περισθεί κάποια ίχνη τους αλλά εκτός από τις μαρτυρίες των βιογράφων του συγγραφέα.

9. Τή σχέση τής κωμωδίας του λατίνου κλασικού μέ τό δράμα του Μάτεση έπισημαίνουν ή Μαρ. Γιαννοπούλου και ή Γλ. Πρωτοπαπά-Μπουμπουλίδου στα δημοσιεύματά τους πού αναγράφονται στην προηγούμενη ύποσημείωση. Τό μοτίβο τής άποπλάνησης, μέ τήν έκδοχή πού εμφανίζεται στην Έκυρά και στόν Βασιλικό, ό Τερέντιος τό είχε δανειστεί από τόν Μένανδρο.

10. Στα θεωρητικά κείμενα του Ντιντερό είναι διάσπαρτες οι αναφορές στό έργο και σε ξεχωριστές κωμωδίες του Τερέντιου. Συγκεκριμένα ή Έκυρά προβάλλεται ως πρότυπο του «σοβαρού είδους» στις «Συζητήσεις για τόν Νόθο γιό», στην «Τρίτη συζήτηση». Βλ. Diderot, *Oeuvres Esthétiques*, έκδ. Garnier, Paris 1968, σ. 135 κ.έ. Επίσης στην ίδια έκδοση τό δοκίμιο του Ντιντερό "Éloge de Térence", στις σ. 55-67. Στο θέμα πού μας άπασχολεί εδώ, αναφέρονται οι κυριότερες μελέτες για τή δραματική θεωρία του Ντιντερό. Ειδικότερα βλ. τή μελέτη του R. Trousson "Diderot et la leçon du théâtre antique" στα πρακτικά του Colloque International Denis Diderot, Paris 1985, σ. 479-492.

κτάσεις. Οἱ προεκτάσεις αὐτές στὸν *Οἰκογενειάρχη* διατυπώνονται περισσότερο ὑπαινικτικά, ἐνῶ στὸν *Βασιλικό* κορυφώνονται σὲ μιὰ πλήρη καὶ ἀνοικτὴ καταγγελία τοῦ καθεστῶτος τῆς αὐθαιρεσίας σὲ ὅλες του τὶς ἐκδοχές, στὸ οἰκογενειακό καὶ κοινωνικό περιβάλλον ἀλλὰ καὶ στὸ πολιτικό ἐπίπεδο. Καταγγελία πού ἀκούγεται ὄχι μόνο στίς ρητορικές παρεμβάσεις τοῦ Δραγανίγου, ἀλλὰ τεκμηριώνεται συστηματικά, στὴν ἐξέλιξη τοῦ ἔργου, μὲ πλῆθος καθημερινὰ περιστατικά, πού μαρτυροῦν τὶς κάθε λογῆς παρανομίες τῶν ἀρχόντων καὶ τῆς ἐξουσίας.

Ἄλλὰ καὶ στὸν *Οἰκογενειάρχη* ὑπάρχει ἓνα πρόσωπο, κατὰ κάποιον τρόπο τὸ «ἰσοδύναμο» τοῦ Δάριου Ρονκάλα, στὸ ὁποῖο συνδυάζεται ὁ αὐταρχισμὸς στὴν οἰκογένεια μὲ ἀνάλογες ὀψεις τοῦ κοινωνικοῦ καὶ πολιτικοῦ συστήματος. Εἶναι ὁ θεῖος τοῦ νεαροῦ ἥρωα Saint Albin, ὁ καταπιεστικός καὶ ἀπάνθρωπος *Commandeur d' Auvilé*, πρόσωπο πού ὅπως καὶ ὁ Ρονκάλας γίνεται σύμβολο τοῦ δεσποτισμοῦ. Προκειμένου νὰ ἐμποδίσει τὸ εἰδύλλιο τοῦ Saint Albin μὲ τὴν Sophie, τὴν κοπέλλα πού ὁ νέος θέλει νὰ παντρευτεῖ χωρὶς τὴν ἔγκριση τοῦ πατέρα του, ὁ *Commandeur* δὲν θὰ διστάσει νὰ καταφύγει στὸ ἔσχατο μέσο. Θὰ ἀποσπάσει ἓνα ἔνταλμα προσωποκράτησης (*lettre de cachet*) γιὰ νὰ στείλει τὴν Sophie στὴ φυλακή. Αὐτὰ τὰ ἐντάλματα ἀντιπροσωπεύουν μιὰ ἀπὸ τὶς πιὸ ἀποκρουστικές μορφές αὐθαιρεσίας στὸ γαλλικὸ ἀπολυταρχικὸ «παλαιὸ καθεστῶς». Ἀνάλογη μέθοδος θὰ χρησιμοποιήσει καὶ ὁ Ρονκάλας, ὁ ὁποῖος σύμφωνα μὲ τὴν τοπικὴ «παράδοση», θὰ βάλει τὸν μπράβο του Μπουσάκα νὰ ἐξολοθρευεῖ τὸν Φιλιππάκη.

Ἡ συνάρτηση τοῦ αὐταρχισμοῦ τῆς πατριαρχικῆς ἐξουσίας μὲ τὴν καταπίεση τοῦ κοινωνικοῦ συστήματος ἐμφανίζεται ἔμμεσα στὸν *Οἰκογενειάρχη*, κυρίως στὸ πρόσωπο καὶ στὴ συμπεριφορὰ τοῦ *Commandeur*, ἐνῶ στὸν *Βασιλικό* εἶναι ἀμεσότερη. Μιὰ χαρακτηριστικὴ ἐκδήλωση τέτοιου τύπου αὐθαιρεσίας εἶναι ἡ ἀπόφαση τοῦ Ρονκάλα νὰ κλείσει τὴ Γαρουφαλιά στὸ μοναστήρι.

Τὸ θέμα τοῦ μοναστικοῦ βίου ἀκούγεται καθαρά καὶ στὸν *Οἰκογενειάρχη*. Ἐκεῖ ἡ κόρη τοῦ «οἰκογενειάρχη», ἡ Cécile, δηλώνει κάποια στιγμή τὴν πρόθεσή της νὰ καταφύγει σὲ μοναστήρι. Ὁ πατέρας ἀπαντᾷ πῶς δὲν γέννησε, δὲν ἀνάθρεψε τὸ παιδί του γιὰ νὰ τὸ ἀφήσει «νὰ κατέβει ζωντανὸ σὲ ἓνα τάφο». ¹¹ Ὁ ἀπόηχος πού ἀκούγεται στὸν *Βασιλικό* εἶναι πολὺ καθαρός. Ἀντικρούοντας τὴν ἀπόφαση τοῦ Ρονκάλα νὰ κλείσει τὴν κόρη του στὸ μοναστήρι, ὁ Δραγανίγος (Ε' πράξη, 4η σκηνή) λέει πῶς γιὰ τὴ Γαρουφαλιά αὐτὸ εἶναι «σὰν νὰ τὴν ἔχωναν ζωντανὴν καὶ ν' ἀκούση νὰ κλεισθῆ ἑπάνω της ἡ πλάκα τοῦ τάφου της».

Ἄν δὲν εἴμαστε σίγουροι πῶς ὁ Μάτσης διάβασε τὰ θεατρικά τοῦ γάλλου συγγραφέα, μποροῦμε νὰ θεωρήσουμε σχεδὸν βέβαιο, πῶς θὰ γνώρισε ἓνα ἄλλο κείμενο, ὅπου τὸ θέμα τοῦ ἐγκλεισμοῦ στὸ μοναστήρι εἶναι κυρίαρχο, τὸ περίφημο μυθιστόρημα *Ἡ καλόγια* (*La Religieuse*), πού ὁ Ντιντερό ἄρχισε νὰ γράφει ἀμέσως μετὰ τὸν *Οἰκογενειάρχη*, γύρω στὰ 1760, ἀλλὰ πού θὰ δημοσιευθεῖ, ὅπως καὶ πολλὰ ἄλλα σημαντικὰ λογοτεχνικά του ἔργα, μετὰ τὸ θάνατο τοῦ συγγραφέα, τὸ 1796.

Τὸ μυθιστόρημα μεταφράστηκε καὶ κυκλοφόρησε, στίς

κυριότερες εὐρωπαϊκὲς γλώσσες, ὅπου τὸ ἐπέτρεπαν οἱ συνθήκες. Ἡ πρώτη ἰταλικὴ ἔκδοση πραγματοποιήθηκε μέσα στὰ θυελλώδη γεγονότα τοῦ 1797 στὸ Μιλάνο καὶ ἔχει στὴ σελίδα τίτλου τὴν ἱστορικὴ σφραγίδα: «Anno primo della libertà italiana». Ἡ ἐπιτυχία καὶ ἡ διάδοση τοῦ μυθιστορήματος πέρασαν ἀπὸ δύο φάσεις ἢ μᾶλλον εἶχαν δύο ὀψεις. Ἀρχικά, στίς περισσότερες χώρες καὶ στὸ λεγόμενο πλατὺ κοινό, ἐντύπωση ἔκαναν οἱ σκανδαλιστικὲς σκηνές πού περιγράφουν τὰ ἐκφυλιστικὰ φαινόμενα, τὶς διαστροφές καὶ ἄλλες συνέπειες τοῦ καταναγκαστικοῦ ἐγκλεισμοῦ, τῆς ἀπόσπασης τῶν νέων γυναικῶν ἀπὸ τὴ φυσικὴ ζωὴ. Πολὺ γρήγορα ὅμως, ἡ κριτικὴ ἀποκατέστησε τὸ οὐσιαστικὸ νόημα τοῦ μυθιστορήματος, πού εἶναι ἡ ἀμείλικτη καταγγελία μιᾶς πρακτικῆς, ἐνός καταπιεστικοῦ συστήματος τὸ ὁποῖο περιφρονοῦσε τὰ πιὸ στοιχειώδη ἀνθρώπινα αἰτήματα.

Εἶναι ἀξιοσημείωτο τὸ γεγονός ὅτι ἀπ' αὐτὴ τὴ σκοπιὰ θίγεται τὸ θέμα τοῦ μοναστικοῦ βίου στὸ ἔργο τοῦ Μάτση. Ἡ πρόθεση τοῦ Ρονκάλα νὰ κλείσει τὴν κόρη του στὸ μοναστήρι διαφαίνεται καὶ προετοιμάζεται ἀρκετὰ νωρὶς μέσα στὸ ἔργο, ἀλλὰ ἐκδηλώνεται στὴν πέμπτη πράξη καὶ ὀδηγεῖ στὴν κορύφωση τῆς σύγκρουσης. Ἡ ἀπόφαση τοῦ Ρονκάλα θὰ προκαλέσει τὴν ἐξέγερση τοῦ Δραγανίγου καὶ τὴν ἀντιπαράθεση πού θὰ καταλήξει στὴν ἦττα τοῦ Ρονκάλα. Δραματουργικά, ἡ ἀντίθεση πάνω σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ θέμα ἀποκτᾷ ἰδιαίτερο βάρος, γίνεται κομβικὸ σημεῖο γιὰ τὴν κορύφωση καὶ τὴ λύση τοῦ δράματος. Εἶναι ἐπίσης τὸ κομβικὸ σημεῖο ὅπου ὀλοκληρώνεται ἡ ἰδεολογικὴ ἀναμέτρηση μέσα στὸ ἔργο. Τὸ θέμα τοῦ ἐγκλεισμοῦ στὸ μοναστήρι θὰ δώσει τὴν ἀφορμὴ στὸν Δραγανίγο νὰ ἀναπτύξει τὸ κατηγορητήριό του, νὰ καταδικάσει τὴν ἀπαρχαιωμένη ταξικὴ φεουδαρχικὴ ἠθικὴ καὶ τὸ σύστημα ἀξιών στὸ ὁποῖο στηρίζεται ἡ ἐν γένει συμπεριφορὰ ἀλλὰ καὶ ἡ συγκεκριμένη ἀπόφαση τοῦ πατέρα του. Νὰ καταδικάσει τὶς «κακὲς πρόληψεις», αὐτὰ τὰ «μιαρὰ γεννήματα τῆς βαρβαρότητας» πού ἔχουν ὑποδουλώσει τὸ νοῦ τοῦ Ρονκάλα καὶ τὸν κάνουν νὰ θέλει τὴ δυστυχία τοῦ παιδιοῦ του. Ὁ Δραγανίγος κάνει ἐκκλήση στὸ πατρικὸ αἶσθημα γιατί, σὰν καλὸς μαθητὴς τοῦ Ντιντερό καὶ τοῦ Ρουσσώ, πιστεύει πῶς ὁ ἄνθρωπος (ἀκόμα καὶ ὁ Ρονκάλας!), ἀπὸ τὴ φύση του εἶναι καλός. («Ἐχει καλὴ διάθεσιν ἢ ψυχὴ σου», λέει τοῦ πατέρα του). Ἀρκεῖ, ἀφοῦ ἀπαλλαγεῖ ἀπὸ τὶς κοινωνικὲς προλήψεις καὶ τὶς καθυστερημένες ἰδέες, νὰ ἀφήσει τὴν καρδιά καὶ τὸ νοῦ του νὰ τὸν ὀδηγήσουν. Ἡ ἀξία τῶν ἀνθρώπων, συνεχίζει ὁ Δραγανίγος, δὲν ὀρίζεται ἀπὸ τὴ θέση τους στὴν κοινωνικὴ ἱεραρχία, ἀλλὰ ἀπὸ τὶς πράξεις τους. Δὲν εἶναι ἀτιμία νὰ κάνει ὁ Ρονκάλας γαμπρό του ἓναν νεὸ ἀπὸ τὰ «δεύτερα σπίτια». Ἀτιμία, τοῦ λέει ὁ Δραγανίγος, εἶναι «νὰ θέλῃς νὰ φυλακώσης τὸ παιδί σου».

Αὐτὴ ἡ ταύτιση, μοναστήρι-φυλακή, ἐπαναλαμβάνεται δύο φορές, ἐνῶ ἄλλη μία φορά παρομοιάζονται οἱ πόρτες τοῦ μοναστηριοῦ μὲ τὴν πλάκα τοῦ τάφου. Καὶ ἀπηχώντας

11. Στὸν *Οἰκογενειάρχη*, Β' πράξη, 2η σκηνή: «Je n' aurai point donné la vie à un enfant; je ne l' aurai point élevé [...] pour le laisser descendre tout vif dans un tombeau».

πιό άμεσα τις άπόψεις του Ντιντερό, σέ άλλο σημείο ο Δραγανίγος συνοφίζει: «Ή μοναστική ζωή έχει μόνον θέλγητρα για τούς ένθουσιασμένους, είναι καταφυγή των άπελπισμένων και άπορριμμένων, είναι άδιάφορη διά τόν φιλόσοφον».

Είναι καλή για τούς «ένθουσιασμένους», γι' αυτούς πού, όπως λέει ο Ντιντερό, έχουν «vocation», ή άλλως τήν αίσθηση του «προορισμού». Ή έκφραση «είναι άδιάφορη διά τόν φιλόσοφον» χρησιμοποιείται στην Έγκυκλοπαίδεια του Diderot, σέ περιπτώσεις πού άφορούν τή θρησκεία ή τήν εκκλησία, σέ άκανθώδη επίμαχα θέματα, όπου, για λόγους τακτικής, είναι προτιμότερη αυτού του είδους ή άποστασιοποίηση, χρωματισμένη άσφαλώς μέ κάποια έμμεση άποδοκιμασία. Και πράγματι ο Δραγανίγος δέν θέλει νά έμπλακει σέ δογματικές-θεολογικές συζητήσεις.¹² Αγώνίζεται νά άποτρέψει τήν άπόφαση του Ρονκάλα, θέλει νά μήν ύποταχθεί ή Γαρουφαλιά «εις μίαν ζωή, τήν όποίαν ή καρδιά της άποστρέφεται». Αυτή τήν κρίσιμη στιγμή πολεμά τήν αυθαιρεσία, διεκδικεί για τήν άδελφή του, και για κάθε νέα γυναίκα, τό δικαίωμα νά ζήσει φυσική ζωή, τό δικαίωμα της έλευθερης επιλογής, ή, πολύ άπλά, τό δικαίωμα της έλευθερίας. Μέ τήν παρέμβασή του, άποτρέποντας και δυναμικά τήν αυθαίρετη άπόφαση του πατέρα του, ο Δραγανίγος θά ύπογραμμίσει και θά ολοκληρώσει τό ευρύτερο νόημα του δράματος.

Λίγο-πολύ όλες οι κριτικές για τόν Βασιλικό δέν παραλείπουν νά σημειώσουν τις μακρηγορίες ή τή ρητορεία πού βαραίνει σέ όρισμένες σκηνές του έργου, κυρίως σ' αυτές όπου έμφανίζεται ο Δραγανίγος. Τό «βάρος» ήταν άναπόφευκτο για ένα κείμενο τέτοιας ιδεολογικής φόρτισης, γι' αυτό τό είδος του δράματος πού επιδιώκει νά ζωντανέψει μιά πολυδιάστατη εικόνα της κοινωνικής ζωής, τις σχέσεις άρχόντων και διοίκησης, άρχόντων και λαού, τις συγκρούσεις μεταξύ τους. Μολαταύτα θά ήταν παράλειψη νά μήν εκτιμήσουμε πόσο όργανικά έντάσσονται στη φυσική ροή του δράματος και πόσο λογικά, δικαιολογημένα, προκύπτουν ή εκδηλώνονται μέσα από τή δραματική εξέλιξη όλα τά στοιχεία πού μπορούμε νά όνομάσουμε περιγραφικά ή ρητορικά. Και σ' αυτά τά σημεία του έργου του ο έπτανήσιος συγγραφέας φρόντισε νά μείνει πιστός στον κανόνα της φυσικότητας και της άληθοφάνειας. "Όποιοι και άν ήταν οι δάσκαλοί του, είτε ο Ντιντερό είτε άλλοι κοντινοί ή μακρινοί, όμοιδατές ή συνεχιστές του γάλλου φιλοσόφου, είναι φανερό πώς ο Μάτεσης άφομοιώνει τις πιο ουσιαστικές πλευρές από τά διδάγματά τους, τά άφομοιώνει δημιουργικά, διαμορφώνοντας τελικά μιά δική του, έντελώς προσωπική, και πρωτοποριακή στό πλαίσιο της εποχής εκείνης, έκδοχή για τό ρεαλιστικό κοινωνικό δράμα.

Ή χρονική άπόσταση πού τόν χωρίζει α , οασκά- λους του αυτούς εύνοει φυσικά τόν Μάτεση οι δεκαετίες πού μεσολάβησαν, γεμάτες κοσμοϊστορικά γεγονότα, ζυμώσεις, αλλαγές και κατασταλαγμένες έμπειρίες, τροφодότησαν έναν ώριμότερο προβληματισμό. Άπ' αυτή τήν άποψη παρουσιάζει ένδιαφέρον νά προσέξει κανείς πόσο ο συγγραφέας του Βασιλικού έχει άποτινάξει τό φόρτο της αισθηματολογίας και του διδακτισμού, όπως έχει άποβάλει επίσης κάθε διάθεση έξιδανίκευσης της άστικής άρετης,

πού διακρίνεται στά δράματα του Ντιντερό ή όρισμένων συνοδοιπόρων του. Και νά προσέξει επίσης πόσο πιο έντονα ξεχωρίζει στο έργο του Μάτεση ο άξονας της άντιπαράθεσης ανάμεσα στις φιλελεύθερες νέες ιδέες και τό άπαρχαιωμένο φεουδαρχικό καθεστώς.

Άπό τις κριτικές ζυμώσεις και τις λογοτεχνικές έμπειρίες, πού τή μετάγγισή τους στο έργο του Μάτεση δέν μπορούμε νά άμφισβητήσουμε, κυρίαρχη θέση κατέχει και τό ρομαντικό κίνημα. Δέν μπορούμε νά παραβλέψουμε τό γεγονός ότι ο Μάτεσης έπωφελήθηκε από τις άναζητήσεις του ρομαντισμού, εκμεταλλεύθηκε τήν άποδέσμευση της δημιουργικής πρωτοβουλίας, τις έλευθερίες και δυνατότητες επιλογής πού πρόσφερε τό νέο ρεύμα. Έπωφελήθηκε αλλά δέν άκολούθησε τυφλά κανένα από τά γνωστά, ως τό 1830, παρακλάδια του ρομαντισμού. Τό γεγονός αυτό τό πιστοποιεί και τό ίδιο τό κείμενο του δράματος και ή «Προειδοποιήσεις» μέ τις προγραμματικές θέσεις του συγγραφέα.

Για νά χαρακτηρίσει τήν τεχνοτροπία του Βασιλικού ο Μάτεσης γράφει: «Ήκολούθησα μάλλον τήν γερμανικήν, ισπανικήν και άγγλικήν σχολήν ή τήν γαλλικήν και ιταλικήν. Διετήρησα όμως τάς δραματικές ένότητας, καιτοι παραβιασθείσας εις τό μέγιστον μέρος των γερμανικών, ισπανικών και άγγλικών δραμάτων. Ήπραξα δε τουτο ουχι εκ προμελέτης, άλλ' άφορών πάντοτε εις τήν πιθανότητα άπέφευγον αισθηματικώς πως εις τήν σύνθεσιν του ποιήματός μου πάν ό,τι ήδύνατο νά τήν άθετήση».

Ο χωρισμός του ευρωπαϊκού δράματος σέ δύο στρατόπεδα, τήν άγγλική-ισπανική-γερμανική «σχολή» από τή μιά μεριά, και τόν ιταλικό-γαλλικό κλασικισμό από τήν άλλη, είναι εφεύρεση της ρομαντικής κριτικής και επιβλήθηκε κυρίως από τούς άδελφούς Schlegel και τούς όμοιδατές τους. Μέ τόν τρόπο αυτό ή ρομαντική παράταξη μπορούσε νά διεκδικήσει και νά οικειοποιηθεί όποιοδήποτε κείμενο δέν ήταν σύμφωνο μέ τις άπαιτήσεις της κανονιστικής κλασικιστικής αισθητικής. Μέ τή δήλωσή του, ο Μάτεσης τοποθετεί μέν τό έργο του σ' αυτή τή διευρυμένη ρομαντική οικογένεια, από τήν άλλη μεριά όμως παίρνει τις άποστάσεις του, δείχνει πώς δέν συμμερίζεται τό μένος των ρομαντικών κατά του κανόνα των τριών ένότητων. "Ετσι διαχωρίζει τή θέση του σ' ένα καιρίο σημείο, πού ήταν βασικός στόχος της γερμανικής ρομαντικής κριτικής αλλά και στόχος του Μαντσόνι, του Σταντάλ, του Ούγκώ.

Ο Μάτεσης θεωρεί άναγκαίες τις δραματικές ένότητες γιατί έξυπηρετούν τό αίτημα της άληθοφάνειας, ή όπως λέει παρακάτω στο κείμενό του, είναι άπαραίτητες «πρός διατήρησιν της πιθανότητας, ίνα ο θεατής άπατάται όσον ένεστιν εκ των ένώπιον αυτού παριστανομένων και νομίζει ότι παρίσταται σχεδόν εις άληθές συμβάν».

Και στο θέμα αυτό αξίζει νά σημειώσουμε άλλη μιά σύμπτωση στις άντιλήψεις του Μάτεση και του Ντιντερό.

12. Ο Δραγανίγος δέν είναι άθεος, ούτε déiste. "Αν κρίνουμε από τά λόγια πού λέει για νά παρηγορήσει τή Γαρουφαλιά στο τελευταίο μέρος της 3ης σκηνής της Β' πράξης, μάλλον πιστεύει στο θεό του Ρουσσώ...

Ὁ γάλλος φιλόσοφος, πού τόσο δραστικά ὑπονόμευσε βασικῆς δογματικῆς ἀπόψεις τοῦ κλασικισμοῦ, ἀναγνώριζε, ἐν τούτοις, πῶς ὁ κανόνας τῶν ἐνοτήτων τοῦ τόπου καί τοῦ χρόνου εἶναι ἀναγκαῖος, γιά λόγους παραπλήσιους μ' αὐτούς πού προβάλλει ὁ Μάτεσης.¹³ Ὁ κανόνας γιά τόν Ντιντερό, ἀπορρέει ἀπό τήν ἀνάγκη συμπύκνωσης τοῦ δραματικοῦ ὕλικου καί στή συνέχεια ἀπό τίς ἀπαιτήσεις τῆς ἀληθοφάνειας καί τῆς θεατρικῆς πρακτικῆς. Τέλος, οἱ κανόνες, γενικά, ἔχουν λόγο ὕπαρξης σέ σχέση πάντα μέ τήν «ποιητική» (*raison poétique*) τοῦ ἔργου.

Μέ ὅλες τίς ἐπιφυλάξεις πού ἐπιβάλλει ἡ ἀβεβαιότητα τῆς χρονολόγησης, ἡ «Προειδοποιήσις» θά ἀξίζε λεπτομερέστερη ἀνάλυση καί σέ ἄλλα ἐπί μέρους σημεῖα.¹⁴ Στό μεγαλύτερο μέρος τοῦ κειμένου, ὁ συγγραφέας προσπαθεῖ νά ἐξειδικεύσει τίς θέσεις του, τίς ἀρχές τῆς ἀληθοφάνειας, τῆς φυσικότητας στίς ὁποῖες θέλει νά μείνει πιστός καί τή φροντίδα του γιά τήν ἐνότητα τοῦ δράματος. Ὡστόσο θά περιοριστῶ στό βασικό θέμα τῆς «Προειδοποίησης» πού ἀφορᾷ τόν ὀρισμὸ τοῦ εἶδους τοῦ θεατρικοῦ ἔργου.

«Κύριον σκοπὸν ἔλαβον εἰς τό δράμα τοῦτο τήν παραστασιν [...] εἰκόνας τοῦ τε χαρακτηῖρος καί τῶν ἠθῶν καί ἐθίμων τῆς ἐποχῆς, ἐν ἧ ὑποτίθεται ὅτι ἡ πράξις ἔλαβε χώραν. Τό παρὸν ὅθεν δύναται μᾶλλον νά ὀνομασθῆ ἱστορικὴ μυθιστοριογραφία δραματικῶς παριστανομένη ἢ κωμωδία καί τούτου ἕνεκα τῷ ἀπέδωκα τό γενικόν ὄνομα Δράματος· ὡς ἐπὶ τούτου ἠκολούθησα μᾶλλον τήν γερμανικὴν, ἰσπανικὴν καί ἀγγλικὴν σχολὴν [...].»

Στήν προσπάθειά του νά ὀρίσει τό εἶδος τοῦ δράματος ὁ συγγραφέας δύο φορές χρησιμοποιεῖ τή λέξη «μᾶλλον». Εἶναι φανερὴ ἡ ἀμηχανία του νά διατυπώσει ἕναν ὀρισμὸ, μιὰ ἀμηχανία, ὅμως, ἀπόλυτα δικαιολογημένη. Ἡ ἀμηχανία ὀφείλεται προφανῶς στό γεγονός ὅτι ὁ συγγραφέας, ἀνάμεσα στά ὑπάρχοντα ἀναγνωρισμένα πρότυπα ἢ τίς συγχροτημένες δραματουργικῆς τάσεις, δέν ἔβλεπε ἕναν τύπο δράματος μέ τόν ὁποῖο θά μπορούσε νά ταυτίσει ἀπόλυτα ἢ νά συνδέσει ἀνεπιφύλακτα τό δικό του ἔργο. Ἄν γνώριζε ἢ ἂν εἶχε συγκαταστήσει, τή στιγμή πού ἔγραφε τήν «Προειδοποίηση», τά λόγια τοῦ φίλου του καί συμπατριώτη του ἐθνικοῦ ποιητῆ, θά μπορούσε καί ὁ Μάτεσης νά ὑποστηρίξει πῶς τό ἔργο του εἶναι μιὰ πρωτότυπη σύνθεση, πού ἀνήκει σ' ἕνα εἶδος «μικτό ἀλλά νόμιμο». Γιατί καί τόν τύπο τοῦ ἀστικοῦ δράματος τοῦ 18ου αἰῶνα τόν ξεπερνᾷ, καί ἀπό τόν ρομαντισμὸ ἀξιοποιεῖ ἐπιλεκτικά καί ἀφομοιώνει δημιουργικά μόνο ὀρισμένες ἐλευθερίες ἢ καινοτομίες.

Ἡ δευτερεύουσα πλοκή πού εἰσάγει στό δράμα ὁ συγγραφέας (ἡ ἐπιχείρηση τῶν δύο γλεντζέδων, τοῦ Κοσμᾶ Καραπάτη καί τοῦ Θωμᾶ νά κλέψουν τή γλάστρα μέ τό βασιλικό) καί ἡ ἀνάμιξη κωμικῶν καί λαϊκῶν στοιχείων στόν κυρίαρχο σοβαρό τόνο τοῦ δράματος εἶναι οἱ δύο βασικῆς καινοτομίες, πού δραματουργικά ἐπιτρέπουν νά διευρυνθεῖ στόν μέγιστο δυνατὸ βαθμὸ ὁ κοινωνικὸς ὀρίζοντας τοῦ δράματος καί ἐπεκτείνουν τήν ἐμβέλεια τῆς δράσης, τῆς σύγκρουσης καί τῆς προβληματικῆς τοῦ ἔργου: ἀπό τό στενὸ πλαίσιο τοῦ ἀρχοντικοῦ, στόν πολύμορφο κοινωνικὸ χῶρο ὀλόκληρης τῆς πολιτείας. Μέ αὐτὴ τὴ σύνθεση ὁ συγγραφέας ὀλοκληρώνει τίς προθέσεις του, πετυχαίνει,

δηλαδή, νά δώσει μέ τὴ μορφή τοῦ δράματος (= οὔτε τραγωδία, οὔτε κωμωδία) μιὰ ἱστορικὰ πιστὴ εἰκόνα «τοῦ τε χαρακτηῖρος καί τῶν ἠθῶν καί ἐθίμων τῆς ἐποχῆς». Αὐτὸς ὁ στόχος, ἡ ἀποτύπωση τῆς «εἰκόνας τῶν ἠθῶν» ὡς ἐνσάρκωση τῆς ἐθνικῆς ἰδιομορφίας τῆς λογοτεχνίας, ξεκινᾷ ἀπὸ τοὺς προρομαντικούς τοῦ 18ου αἰῶνα καί ἀπὸ τόν Herder εἰδικότερα.¹⁵ Στὴ δραματολογία, ὡστόσο, αὐτὴ ἡ πηγὴ χρησιμοποιήθηκε σέ περιορισμένη ἔκταση, κυρίως γιά νά χρωματιστεῖ τό λαϊκὸ πλαίσιο σέ ἱστορικὰ δράματα ὅπως ὁ *Γκαίτς φόν Μπερλίχινγκεν* καί τό πρῶτο μέρος τῆς τριλογίας τοῦ *Βαλλενστάιν*, ἐνῶ ἀντίθετα ἀξιοποιήθηκε πολὺ γόνιμα στήν ἱστορικὴ πεζογραφία πού ὀδηγήθηκε ἀπ' αὐτό τό δρόμο στό ρεαλιστικὸ μυθιστόρημα. Περίπου ἀνάλογη εἶναι καί ἡ λειτουργία τῆς «ἠθογραφίας» στό δράμα τοῦ Μάτεση, ὅπου ἡ εἰκόνα καί ἡ περιγραφή τῶν ἠθῶν ζωντανεύει τίς κοινωνικῆς συνθήκες, ἀναδείχνει πειστικά καί φωτίζει σέ βάθος τίς κοινωνικῆς ἀντιθέσεις καί συγκρούσεις.¹⁶

Πρέπει νά προσέξουμε πῶς οἱ κωμικῆς-λαϊκῆς σκηνές, μέ ἥρωες τοὺς γλεντζέδες, τραγουδιστάδες, τίς μάσκαρες, τοὺς πραιματευτές, δέν παρεμβάλλονται ἀπλῶς γιά νά διανθίσουν τό κείμενο, γιά νά διασκεδάσουν τό θεατὴ ἢ γιά νά ἐκτονώσουν τὴ ζοφερὴ ἀτμόσφαιρα τῆς κύριας πλοκῆς. Ὁλος αὐτὸς ὁ κόσμος, ἅς ποῦμε ὁ λαϊκὸς χῶρος, εἶναι ἄλλος ἕνας καθρέφτης πάνω στόν ὁποῖο ἀντανακλάται τό πρόσωπο τοῦ δεσποτισμοῦ. Ἡ βαριά σκιά τοῦ Ρονκάλα πέφτει πάνω στά πρόσωπα πού ζοῦν μέσα στό σπίτι του, ἀλλά ἀπλώνεται καί σέ μεγάλη ἀκτίνα γύρω ἀπὸ τό ἀρχοντικό. Λίγο-πολύ ὅλοι εἶναι θύματα τῆς φεουδαρχικῆς νοοτροπίας καί τῆς αὐθαιρεσίας τοῦ ἄρχοντα ἢ τῶν μπρά-

13. «Les lois des trois unités sont difficiles à observer mais elles sont sensées». Βλ. «Entretiens sur le *Fils Naturel*» στήν ἔκδοση Diderot, *Oeuvres esthétiques*, ὁ.π., σ. 81 κ.έ.

14. Ὁ Γιάννης Σιδέρης εἶναι ὁ μόνος, ἀπ' ὅσο γνωρίζω, πού ἐπιχείρησε νά ἐξετάσει κάπως διεξοδικά τό κείμενο αὐτό. Ἡ ἀνάλυσή του ὅμως εἶναι πρόχειρη καί μέ πολλές παρανοήσεις. Βλ. «Ὁ Βασιλικὸς τοῦ Μάτεση. Ἕνα ἔξοχο νεοελληνικὸ ἔργο». περ. *Θέατρο*, ἀρ. 14/Μάρτιος-Ἀπρίλιος 1964, σ. 40.

15. Τό μόνο παράθεμα ἀπὸ ξένο θεωρητικὸ κείμενο, πού ὁ Μάτεσης περιέλαβε στήν ἔκδοση τοῦ *Βασιλικῶ* τοῦ 1859 εἶναι τό ἀπόσπασμα ἀπὸ τὴν ἰταλικὴ ἔκδοση *Della poesia tedesca* (1831) τοῦ W. Menzel, ἕνα συμπίλημα ἢ παράφραση τοῦ δευτέρου μέρους τῆς *Die deutsche Literatur* πού ὁ Menzel τύπωσε τό 1828. Ὁ ἰταλὸς διασκευαστὴς διάλεξε τά κεφάλαια πού εἶναι ἀφιερωμένα στίς διάφορες τάσεις τοῦ γερμανικοῦ ρομαντισμοῦ. Μία ἀπὸ τίς τάσεις αὐτές, ἡ πέμπτη (!) στήν ταξινόμηση τοῦ συντηρητικοῦ γερμανοῦ ἱστορικοῦ καί κριτικοῦ, εἶναι ἐκείνη πού ἔχει «ἰδρυτὴ» τόν Herder. Τό ἀπόσπασμα πού παραθέτει ὁ Μάτεσης γιά τὴν πιστὴ ἀναπαραστάση τῶν χαρακτηῖρων καί τῶν ἠθῶν εἶναι ἀπ' αὐτό τό κεφάλαιο. Στό κείμενο τοῦ Menzel ἐπαναλαμβάνεται πολλές φορές ὁ ὅρος ρομαντισμός καί ρομαντικός, πού ὁ Μάτεσης ἀποφεύγει νά χρησιμοποιήσει στήν «Προειδοποίηση». Πολλές πρόσφατες κοινὸχρηστες ἐκδόσεις τοῦ *Βασιλικῶ*, τό παράθεμα αὐτό, ἀπὸ τό βιβλίον τοῦ Menzel, ὡς μὴ ὄφειλαν, τό παραλείπουν.

16. Πρβλ. τίς καίριες παρατηρήσεις τοῦ Κ.Θ. Δημαρᾶ γιά τὸν χαρακτηῖρα τῆς ἠθογραφίας στόν *Βασιλικό*, στήν *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, 6η ἐκδ., 1975, σ. 290.

βων του, τῆς αὐθαιρεσίας τῶν χωροφυλάκων (ὅπως ὁ μαγαζάτορας Γέρο-Νικόλας), τῆς καταπίεσης καί τῆς μισαλλοδοξίας (ὅπως ἡ Ὁβρήα). Οἱ «ποπολάροι» τρέμουν νά περάσουν δίπλα ἀπ' αὐτό τό φρούριο τοῦ δεσποτισμοῦ πού εἶναι τό ἀρχοντικό τοῦ Ρονκάλα, ἀλλά οἱ πῖο τολμηροί τό ἀφηφοῦν. Μιά αἰσθησιελευθερίας μεταδίδει ὁ παλμός, ἡ ζωντάνια, τό κέφι αὐτῶν τῶν ἀνθρώπων.

Ἡ γλάστρα μέ τό βασιλικό, ποιητικό σύμβολο τῆς φυσικῆς ζωῆς καί τῆς ὁμορφιάς εἶναι καί τό ἰδιοφυές δραματογραφικό εὐρημα, ὁ κρίκος πού συνδέει τούς δύο χώρους τῆς δράσης, μέσα καί ἔξω ἀπό τό σπίτι, συνδέει τούς δύο κόσμους καί δίνει ἐνότητα ἐπίσης στή σύζευξη τῶν κωμικῶν μέ τά σοβαρά-δραματικά στοιχεῖα τοῦ ἔργου. Ἐδῶ, ἐπιβάλλεται νά θυμηθοῦμε, πῶς στά θεωρητικά του κείμενα καί στά ἔργα του ὁ Ντιντερό ἀπέκλειε αὐτοῦ τοῦ εἶδους τή σύνθεση πού πραγματοποιοῖ ὁ Μάτεσης. Καί στό ζήτημα τῆς ἀνάμιξης κωμικοῦ-δραματικοῦ, πού ἀπασχολοῦσε τούς θεωρητικούς τοῦ δράματος ἀπό τήν ἐποχή τῆς ἰταλικῆς ἀναγέννησης, καί στό ζήτημα τῆς δευτέρας πλοκῆς ἢ πολλῶν ἐπεισοδίων στό δράμα, ὁ γάλλος φιλόσοφος τηρεῖ στάση διστακτική ἢ ἐντελῶς ἀρνητική, γιατί ἀκριβῶς φοβόταν πῶς αὐτοῦ τοῦ εἶδους οἱ «μίξεις» διασποῦν τήν ἐνότητα τοῦ θεατρικοῦ ἔργου.¹⁷ Θά μπορούσαμε νά ποῦμε πῶς τό ἐπίτευγμα τοῦ Μάτεση ἦταν μία δημιουργική ἀπάντηση, ἰκανή νά ἀποδείξει πόσο ὑπερβολικοί ἦταν αὐτοί οἱ δισταγμοί. Στόν *Βασιλικό* ὅλα τά πρόσωπα συμμετέχουν καί συμβάλλουν μέ τόν τρόπο τους γιά νά ἀναδείξουν τό καίριο θέμα καί τή βασική ἰδέα τοῦ δράματος, τίποτε δέν διασπᾶ τήν ἐνότητα τοῦ ἐνδιαφέροντος πού εἶναι ἡ καθοριστική ἐνότητα γιά τά λογοτεχνικά ἔργα ὅλων τῶν ἐποχῶν.

Ἡ ποικιλία δραματικῶν καί κωμικῶν τόνων καί ἡ σύζευξή τους σέ μία ποιότητα σύνθεσης ὅπως αὐτή πού συναντᾶμε στόν *Βασιλικό* δέν ὑπάρχει οὔτε στήν «οἰκογενειακή τραγωδία» τῶν ἄγγλων προδρόμων τοῦ ἀστικοῦ δράματος (Lillo, Moore), οὔτε στά ἔργα τοῦ Ντιντερό καί τῶν συνεχιστῶν του, μέ ἐξαιρεση τόν Μερσιέ, ὁ ὁποῖος στό θεωρητικό ἐπίπεδο, ὑπερασπιζόμενος τό ἔργο τοῦ Σαίξπηρ, ἀφήνει κάποια ἀνοίγματα πρὸς τήν κατεύθυνση πού ἐξετάζουμε ἐδῶ. Ἀπό τήν ἄλλη μεριά, μέ ἐλάχιστες ἐξαιρέσεις, οὔτε στίς διάφορες ποικιλίες τοῦ ρομαντικοῦ δράματος βρῖσκουμε αὐτή τήν ποιότητα σύνθεσης, τουλάχιστον στούς κυριότερους συγγραφείς, πού μέ τόν ἕνα ἢ τόν ἄλλο τρόπο ἐντάσσονται στό στρατόπεδο τοῦ ρομαντισμοῦ, ἀπό τόν Γκαίτε ὡς τόν Κλάιστ καί ἀπό τόν Μπαίρον ὡς τόν Οὐγκώ. Καί ὅπωςδήποτε εἶναι σπάνιες οἱ περιπτώσεις ὅπου ἡ σύνθεση αὐτή πραγματοποιοῖται τόσο φυσικά, μέ τόσο αὐθεντικά χρώματα καί σ' αὐτή τή συνεπή ρεαλιστική κλίμακα. Στίς προγραμματικές τους διακηρύξεις οἱ ρομαντικοί εἶχαν ὑπερασπιστεῖ μέ πολύ πάθος τό δικαίωμα καί τήν ἀναγκαιότητα ἀνάμιξης τοῦ δραματικοῦ μέ τό κωμικό, τοῦ sublime μέ τό grotesque, ὅπως ὑποστήριξε ὁ Οὐγκώ. Στήν πράξη ὅμως τά ἀποτελέσματα, ἀπό καλλιτεχνική ἀποψη, ἦταν μᾶλλον ἰσχνά, γιά νά μήν ποῦμε πῶς ἦταν ἀντιστρόφως ἀνάλογα μέ τήν ἐνέργεια πού ξοδεύτηκε γιά τήν ὑπεράσπιση αὐτῆς τῆς θέσης.

Οἱ κωμικές σκηνές καί ἡ περιγραφή τοῦ λαϊκοῦ χώρου στόν *Βασιλικό* δέν εἶναι ἱστορική «σκηνοθεσία» ἀλλά ὁρ-

γανικό μέρος τῆς ἀναπαράστασης τοῦ κοινωνικοῦ τοπίου, τοῦ περιβάλλοντος μέσα στό ὁποῖο ἀναπτύσσεται ἡ κοινωνική σύγκρουση. Γιά τούς λαϊκοὺς τύπους, τὰ εὐτράπελα ὡς κωμικοτραγικά παθήματά τους, γιά τίς σατιρικές νότες πού εἶναι διάσπαρτες στό κείμενο ὁ συγγραφέας εἶχε ἀσφαλῶς πολλές πηγές ἐμπνευσης: Τίς δικές του ἄμεσες ἐμπειρίες, τὰ ζωντανά πρόσωπα καί τίς καταστάσεις πού διακωμωδεῖ καί στά σατιρικά του στιχογραφήματα· τή ζακυνθινή σατιρική παράδοση, μαζί φυσικά μέ τήν παράδοση τῆς ζακυνθινῆς κωμωδιογραφίας ἀπό τόν Ρούσμελη ὡς τόν Χάση τοῦ Γουζέλη· τήν παράδοση τῆς εὐρωπαϊκῆς κωμωδιογραφίας πού ὁ Μάτεσης ἔχει μελετήσει καί μάλιστα δύο ἀπό τούς πῖο σημαντικούς ἐκπροσώπους της, τόν Μολιέρο καί τόν Γκολντόνι τούς ἀναφέρει στίς ὑποσημειώσεις τῆς ἔκδοσης τοῦ 1859.

Γιά τό θέμα πού μᾶς ἀπασχολεῖ ἐδῶ, γιά τόν ὀρισμό τοῦ εἶδους τοῦ δράματος καί τή σύνθεση δραματικοῦ-κωμικοῦ, μᾶς ἐνδιαφέρει περισσότερο «ὁ περίφημος κωμωδιοποιός Ἐνετός Γολδόνης», ὅπως ἀναφέρεται στίς ὑποσημειώσεις τοῦ *Βασιλικοῦ*. Δέν εἶναι αὐθαίρετο νά ὑποθέσουμε πῶς ὁ βενετσιάνος κωμωδιογράφος ἦταν πῖο οἰκεῖος στούς ἐπτάνησιους καί θά ἔπαιξε κάποιο ρόλο στή διαμόρφωση τῆς θεατρικῆς παιδείας τοῦ Μάτεση.¹⁸ Στό πολυδιάστατο ἔργο τοῦ Γκολντόνι ὑπάρχουν πολλές πτυχές πού μᾶς ἐπιτρέπουν νά τόν θεωρήσουμε ὡς ἕναν ἀπό τούς δασκάλους —μέ τήν εὐρεία ἔννοια— τοῦ συγγραφέα μας.

Γιά τή σχέση αὐτή ὑπάρχουν πολλά θέματα πρὸς διερεύνηση, πού ἀπλῶς τὰ ἀναφέρω συνοπτικά. Ἀμφισβητώντας τὰ παλαιά τυποποιημένα παραδοσιακά κωμικά σχήματα, ὁ Γκολντόνι ἄνοιξε καινούριους δρόμους γιά τήν ἀνάπτυξη ὄχι μόνο τῆς κωμωδίας ἀλλά καί τοῦ δράματος τοῦ 18ου αἰῶνα. Στή θέση τῶν καθιερωμένων στερεοτύπων μεταφέρει στή σκηνή ζωτικά κοινωνικά προβλήματα, ζωντανούς χαρακτήρες, ἐπεξεργάζεται μία θεατρική γλώσσα πού στηρίζεται στό κριτήριο τοῦ φυσικοῦ καί τοῦ ἀληθινοῦ. Ἐνας ἀπό τούς πρώτους εἰσάγει δραματικούς τόνους στήν κωμωδία, ἐπιχειρεῖ μέ τή «σοβαρή κωμωδία» τή μίξη τῶν εἰδῶν, μέ τρόπο διαφορετικό ἀπό ἐκεῖνο τοῦ Μάτεση, ἀλλά πού ἀποδείχνει πῶς τὰ στεγανά δέν εἶναι ἀπαρβίαστα. Μέ τή θεματική καί τίς ὑφολογικές καινοτομίες του προετοιμάζει τό ἀστικό δράμα. Ἡ κριτική τῆς παρακμῆς καί τοῦ παρασιτισμοῦ τῆς ἀριστοκρατίας, κύριος στόχος

17. Βλ. τό τρίτο ἀπό τά «Entretiens sur le *Fils naturel*» καί τό κεφάλαιο V. Des drames simples et des drames composés στή μελέτη «De la Poésie dramatique». Στήν ἔκδοση Diderot *Oeuvres Esthétiques*, ὁ.π. στίς σελίδες 138 καί 200-201.

18. Ὅχι πολύ σαφεῖς ἀλλά ἐπίμονες μνείες γιά παραστάσεις ἔργων τοῦ Γκολντόνι στά Ἐπτάνησα, ἀπό ἰταλικούς θιάσους καί ἀπό ἑλληνες ἐρασιτέχνες, κάνουν λίγο-πολύ ὅλοι οἱ μελετητές τοῦ ἐπτανησιακοῦ θεάτρου. Μία πολύτιμη ἀθησαύριστη πληροφορία γιά παράσταση στή Ζάκυνθο τῆς κωμωδίας τοῦ Γκολντόνι Ὁ *Ψεύστης*, τό 1813, ἀπό ἑλληνικό ἐρασιτεχνικό θίασο («Ἐταιρεία τῶν φιλοθεάτρων») διασώζει τοπική ἐφημερίδα τῆς ἐποχῆς. Ἀναδημοσιεύθηκε πρόσφατα ἀπό τόν Ντ. Κονόμο στά *Ἐπτανησιακά φύλλα*, τ. IB', ἀρ. 2, Ἀθ. 1984, σ. 161-162.

τοῦ συγγραφέα, συνδυάζεται μέ τή συμπάθεια καί τό ἐνδιαφέρον γιά τούς λαϊκοὺς τύπους. Τό σύνολο τοῦ ἔργου τοῦ βενετσιάνου κωμωδιογράφου διαπνέεται ἀπό τό δημοκρατικό πνεῦμα τοῦ 18ου αἰώνα. Ὅλα αὐτά δέν εἶναι, νομίζω, ἄσχετα μέ τίς ἀναζητήσεις τοῦ Μάτεση.¹⁹

Ὁ Μάτεσης ἀφομοιώνει δημιουργικά τά διδάγματα τοῦ εὐρωπαϊκοῦ θεάτρου καί ἐπιχειρεῖ μιά δική του πρωτότυπη σύνθεση σέ μιά ἄλλη ἱστορική στιγμή, κρίσιμη καί γιά τήν Εὐρώπη καί γιά τόν τόπο του. Μιά ἱστορική στιγμή, πού τοῦ ἐπιτρέπει νά ἀντιμετωπίσει καί νά ἀφομοιώσει κριτικά, ἀπό θέσεις ὠριμότητας, τίς κατακτήσεις τοῦ διαφωτισμοῦ στό εἶδος τοῦ δράματος, ἀλλά καί νά τίς ἐμπλουτίσει μέ τίς γονιμότερες καινοτομίες τοῦ ρομαντισμοῦ. Ταυτόχρονα προβάλλει ἐντονότερα, καθαρότερα, τό ἰδεολογικό ἀντιαπολυταρχικό μήνυμα τοῦ 18ου αἰώνα, μήνυμα πού ἐξακολουθεῖ νά ἐμπνέει καί τίς φιλελεύθερες τάσεις τοῦ ρομαντικοῦ κινήματος. Γι' αὐτό τό λόγο τό ἔργο τοῦ Μάτεση διεκδικεῖ μιά ξεχωριστή θέση στό πλαίσιο τῶν ἐξελίξεων τοῦ εὐρωπαϊκοῦ θεάτρου. Στό μεταίχμιο τοῦ διαφωτισμοῦ καί τοῦ ρομαντισμοῦ ἀνοίγει τό δρόμο στό ρεαλιστικό κοινωνικό δράμα.

Βέβαια, μοναδική εἶναι ἡ θέση τοῦ Βασιλικῶ στό πλαίσιο τῆς ἐλληνικῆς δραματικῆς παραγωγῆς. Τό κείμενο τοῦ Μάτεση δέν ἔχει σχέση μέ τή γραμμή τοῦ διαφωτιστικοῦ κλασικισμοῦ τοῦ Ἴω. Ζαμπέλιου, πού στά μετεπαναστατικά χρόνια ἀκολουθεῖ μιά φθίνουσα πορεία καί ἀποδυναμώνεται ἰδεολογικά. Ἄλλο τόσο δέν ἔχει καμία σχέση, αἰσθητικῆς ἢ ἰδεολογικῆς, μέ τίς τάσεις τοῦ ρομαντισμοῦ ἔτσι ὅπως ἐμφανίστηκαν στό ἀνεξάρτητο ἐλληνικό βασίλειο, μέ τά κείμενα, εἴτε τοῦ Παν. Σούτσου, εἴτε τοῦ Δ. Βερναρδάκη, πού μέ πολλοὺς τρόπους, κάποτε καί μέ τίς διακηρύ-

ξεις τους, πραγματοποιοῦν μιά ὀλική ρήξη μέ τό Διαφωτισμό.²⁰

Ὅσο καί ἂν προσπαθεῖ ὁ συγγραφέας τοῦ Βασιλικῶ νά πείσει τόν ἀναγνώστη (μέ ὑποσημειώσεις, μέ τό φόρτο τῶν παραπομπῶν σέ ἱστορικές μελέτες καί μαρτυρίες) πῶς ἡ εἰκόνα «τοῦ χαρακτηῆρος, τῶν ἠθῶν καί ἐθίμων», πού θέλει νά παραστήσει, ἀναφέρεται στό 1712, στήν περίοδο παρακμῆς τῆς ἐνετοκρατίας, ἐν τούτοις τά πρόσωπα καί οἱ καταστάσεις τοῦ ἔργου ζωντανεύουν τή Ζάκυνθο τῆς ἐποχῆς πού γράφτηκε τό ἔργο. Ἡ κωμωδία του, ὅπως χαρακτηρίζει τό κείμενο ὁ Π. Χιώτης, «διασῦρει» ἀπό σκηνῆς «ἔθιμα καί ἰδέες τῆς ἀρχοντολογίας». ²¹ Ἡ κοινωνική σύγκρουση πού ἐνσαρκώνεται στό ρεαλιστικό τοῦ δράμα, ἔχει ἀξία διαχρονική. Τά θέματα, οἱ ἰδέες, τό νόημα τοῦ ἔργου παραπέμπουν στή Ζάκυνθο ἀλλά καί στήν Ἑλλάδα τοῦ 1830 καί τοῦ 1859. Τό κείμενο πάλλεται ἀπό τίς ἰδέες τῆς γαλλικῆς ἐπανάστασης ἀλλά καί ἀπό τίς ἰδέες τοῦ Ἀγῶνα. Αὐτή ἡ στιγμή ἀκριβῶς δίνει στόν συγγραφέα τό κίνητρο, τήν ἐμπνευση, τή δύναμη καί τήν τόλμη νά γράφει ἕνα ἔργο σάν τόν Βασιλικό. Συμμερίζεται τήν ἀγωνία καί τήν ἀνησυχία τῆς πνευματικῆς πρωτοπορίας τῆς ἐποχῆς του μπροστά στόν κίνδυνο νά διαφευστοῦν οἱ προσδοκίες, νά ἀντικαταστήσουν τούς παλιούς δυνάστες «χριστιανοί τουρκίζοντες», νά ἐπικρατήσῃ στήν ἀπελευθερωμένη χώρα τό ἀρχοντολόι τῶν προκρίτων καί κοτζαμπάσηδων μέ τίς φεουδαρχικές νοοτροπίες καί συμπεριφορές. Τό δράμα τοῦ Μάτεση ἐξακολουθοῦσε νά παραμένει ἐπαναστατικά ἐπίκαιρο καί στήν Ἑλλάδα τοῦ 1859. Γι' αὐτό τό λόγο ἀκριβῶς θάφτηκε καί ἔμεινε ἀγνοημένο γιά πολλές δεκαετίες.

19. Μιά ἀπό τίς ἐλάχιστες σημειώσεις, πού ἀπό τά κατάλοιπα τοῦ ἀτεση διέσωσε ὁ Δε Βιάζης καί πρόσθεσε στήν ἔκδοση τῶν Ἰπάντων τοῦ 1881, εἶναι ἐκεῖνη πού ἀναφέρεται στήν 6η σκηνή τῆς πράξης τοῦ Βασιλικῶ πού εἶναι καταχωρημένη στή σ. 178 τῆς δ. Δε Βιάζης καί στή σ. 348 τῆς ἔκδ. Ἔργα ἔμμετρα καί πεζά ὑ ἐπιμελήθηκα ἡ Γλυκερία Πρωτοπαπᾶ - Μπουμπουλίδου στή μίρα «Ἀπαντα τῶν Νεοελλήνων κλασικῶν». Ἡ ὑποσημείωση ἔς ἐπιτρέπει νά διαπιστώσουμε πῶς ὁ συγγραφέας συνεχίζει νά πακολουθεῖ τήν ἰταλική θεατρική παραγωγή ὡς τό τέλος τῆς ζωῆς του, ἀλλά παρουσιάζει καί εὐρύτερο ἐνδιαφέρον.

Ὁ Μάτεσης ἀναγράφει τόν τίτλο τῆς ἰταλικῆς κωμωδίας *Sciarmani per mestiere* τοῦ Francesco Albergati-Capacelli, πού διαφέρει στήν ἔκδοση Βενετίας 1801, καί ἡ προσοχή του στρέφεται τήν πρώτη σκηνή τῆς Γ' πράξης, ὅπου ἐμφανίζονται ἢ ἀκούγονται ἀ διαλαλοῦν τό ἐμπόρεμά τους, μαγαζάτορες, πρματευτάδες καί μικροπωλητές. Εἶναι εὐκόλο νά ὑποθέσουμε πῶς ὁ Μάτεσης διαπιτώνει ἐδῶ ἀναλογίες ἢ ὁμοιότητες μέ τό δικό του ἔργο (Α' πράξη, 6η σκηνή), ὅπου «περνοῦν διάφοροι πωλητάδες καί ἐργάτες φωνάζοντες» καί γι' αὐτό αἰσθάνεται τήν ἀνάγκη νά σημειώσει, στήν ἀντίστοιχη σελίδα τοῦ χειρογράφου του, τήν ἐξῆς φράση, πού μεταφράζω ἀπό τά ἰταλικά: «|τὴν κωμωδία| τὴν διάβασα τό ἔτος 1873, ἥτοι 43 ἔτη μετὰ τὴν συγγραφή τοῦ παρόντος δράματος».

Ἡ ἰταλική κωμωδία, πού ἀναφέρεται σέ ἕνα θίασο πλανόδιων ἠθοποιῶν καί θίγει θέματα αἰσθηματικά-οἰκογενειακά, δέν ἔχει ἄλλα κοινὰ σημεῖα μέ τό δράμα τοῦ Μάτεση. Ὁ ἑπτανήσιος συγγραφέας, ὅμως, ἔχει συνείδηση τῆς πρωτοτυπίας πού ἀποτελοῦν οἱ «σκηνές τοῦ δρόμου» καί θέλει νά ὑπογραμμίσει, νά κατοχυρώσει

γιά τήν ἱστορία, τήν αὐτονομία τῆς δικῆς του ἐμπνευσης.

Ὁ Albergati-Capacelli (1728 - 1804), θαυμαστής τοῦ Βολταίρου, φίλος καί ὁπαδός τοῦ Γκολντόνι, ἔγραψε κωμωδίες, προσπαθώντας νά μιμηθεῖ τόν βενετσιάνο κωμωδιογράφο, ἀλλά καί ἔργα πού δείχνουν ἐπίδραση ἀπό τὴ γαλλικὴ σχολή τοῦ ἀστικοῦ δράματος. Ἐνα ἀπό αὐτά ἀποτελεῖ διασκευή τοῦ *Philosophe sans le savoir* τοῦ Sedaine. Ἡ περίπτωση Albergati, καί ἡ τάση πού ἀντιπροσωπεύει στό ἰταλικό θέατρο, παρουσιάζει ἐνδιαφέρον γιά τό θέμα μας, ἀλλά μέ τά ὑπάρχοντα στοιχεῖα δέν ἐπιτρέπονται ὁποιοσδήποτε ὑποθέσεις γιά παλαιότερες ἐπαφές τῶν ἑπτανησίων μέ τό ἔργο του.

20. Ὑστερα ἀπό τά ἔργα τοῦ Παν. Σούτσου καί τίς θέσεις τοῦ Ἀ. Ρίζου Ραγκαβῆ, τό θέμα τοῦ ρομαντισμοῦ στό δράμα ἐπανερχεται στήν ἐπικαιρότητα μέ τὴ *Μαρία Δοξαπατρή* καί τά «Προλεγόμενα περὶ ἐθνικοῦ δράματος» τοῦ Δ. Βερναρδάκη, τό 1858. Ἄν εἶναι λίγο πολὺ ἀκριβῆς ἡ χρονολόγηση τῆς «Προειδοποίησης» τοῦ Μάτεση, δηλαδή τό ἔτος 1860, τότε μπορούμε νά ὑποθέσουμε πῶς ὁ ἑπτανήσιος συγγραφέας ἀποφεύγει νά κάνει χρῆση τοῦ ὄρου «ρομαντισμός» καί γιά τούς ἐξῆς πιθανοὺς λόγους. Δέν θέλει νά ἔχει σχέση μέ τίς ἐλλαδικές ρομαντικὲς τάσεις καί παράλληλα ἐνδιαφέρεται νά προφυλάξῃ τό ἔργο του ἀπό τίς ἐπιθέσεις κατὰ τοῦ ρομαντισμοῦ, πού κυφοροῦνται στό πλαίσιο τῆς Πανεπιστημιακῆς κριτικῆς.

21. Βλ. Παν. Χιώτου, *Ἱστορικά Ἀπομνημονεύματα Ἑπτανήσου*, τ. Ζ', νέα ἔκδ. συμπληρωμένη, Βιβλ. Ν. Καραβία, Ἀθ. 1981, σ. 130.

«Γιά νά τελειώνουμε μέ τήν ανεργία στήν Εὐρώπη»

Ἐκθεση τῆς Εὐρωπαϊκῆς Ἐπιτροπῆς γιά τήν ἀπασχόληση, προεδρευομένη ἀπό τόν Μπροῦνο Κράϊσκυ, (*Pour en finir avec le chômage en Europe*, ἐκδ. Decouverte, Παρίσι 1989).

Ἄν ἐπιχειροῦμε τήν παρουσίαση ἑνός ξενόγλωσσου βιβλίου, ἢ καλύτερα ἑνός συλλογικοῦ ἔργου, εἶναι γιατί ἐκτιμοῦμε ὅτι ἀποτελεῖ μιά ἀφορμή γιά νά κάνουμε γνωστό στόν Ἕλληνα ἀναγνώστη τό σημερινό προβληματισμό πού διαπερνᾶ τά πύρινα κομμάτια τῆς εὐρωπαϊκῆς σοσιαλδημοκρατίας. Μιάς σοσιαλδημοκρατίας, ἴσως τῆς μοναδικῆς πραγματικῆς σοσιαλδημοκρατίας, τῆς δυτικο-εὐρωπαϊκῆς, μέ τήν ἱστορικότητά της, τή συγκεκριμένη δηλαδή πολιτική καί θεωρητική τῆς ἀνάπτυξης, τήν ὁποία οἱ ἀρχές τῆς δεκαετίας τοῦ '80 τή βρῆκαν ἠττημένη σέ ὅλα τά ἐπίπεδα, τοῦ ἐκλογικο-κυβερνητικοῦ βέβαια συμπεριλαμβανομένου. Μιάς σοσιαλδημοκρατίας ἐντούτοις πού παρά τήν ἦττα της, τήν ὀλοκληρωτική της ἐνσωμάτωση τόσο στόν κοινωνικό κονφορμισμὸ ὅσο καί τήν ἐνταξί της στό διεθνές πλέγμα τῆς διπολικῆς ἱμπεριαλιστικῆς κυριαρχίας, φαίνεται νά συνεχίζει νά διεκδικεῖ τήν κύρια, ἂν ὄχι ἀποκλειστική, πολιτική ἐκπροσώπηση τοῦ κόσμου τῆς ἐργασίας καί τῆς κουλτούρας στήν Δ. Εὐρώπη. Ἐναντιωμένη ἀπό τήν ἀποτυχία τοῦ νεοφιλελευθερισμοῦ καί προσπαθώντας νά διδαχθεῖ ἀπό τίς νέες πραγματικότητες πού δημιουργοῦνται ἐπεξεργάζεται τά γενικά πλαίσια τοῦ ἀνανεωμένου πολιτικοῦ της λόγου σέ πανευρωπαϊκὸ ἐπίπεδο τουλάχιστον. Ὁ χῶρος τῆς ΕΟΚ παρέχει τίς ἀπαραίτητες πολιτικές καί κοινωνικές προϋποθέσεις πού ἐπιτρέπουν τό ριζωμα ἑνός «νέου ρεφορμισμοῦ».

Σέ αὐτά τά πλαίσια οἱ σκέψεις, οἱ προβληματισμοί καί τά συμπεράσματα πού διατυπώνονται στήν «Ἐκθεση τῆς ἐπιτροπῆς Κράϊσκυ γιά τήν ανεργία» ἀποκτοῦν ἐξαιρετική σημασία. Στόν πρῶν ἀυστριακό καγκελάριο, ἐπιφανή σοσιαλδημοκράτη, τό κόμμα τοῦ ὁποίου κουβαλᾷ μιά τεράστια αὐτόχθονη παράδοση σοσιαλιστικῶν ἰδεῶν, μέ πρωτοπόρο φορέα τους τόν Ὄττο Μπάουερ, ἀνατέθηκε ἕκ μέρους τῆς Ἐπιτροπῆς τῶν Εὐρωπαϊκῶν Κοινοτήτων ἡ ἐκπόνηση τῶν γενικῶν ἀρχῶν ἑνός σχεδίου γιά τό πρόβλημα τῆς ανεργίας στήν Εὐρώπη.

Εἶναι σημαντικό λοιπόν νά γνωρίσουμε ὄχι μόνο αὐτές καθεαυτές τίς γενικές ἀρχές τῆς ἐκθεσης (βλέπε διπλανές στήλες) ἀλλά καί τή βαθύτερη οὐσία τῆς πολιτικῆς τους νομιμοποίησης.

ΟΙ ΚΑΤΕΥΘΥΝΤΗΡΙΟΙ ΑΞΟΝΕΣ

ΤΗΣ ΕΙΣΗΓΗΣΗΣ ΚΡΕ·Ι·ΣΚΥ ΣΤΗΝ ΕΥΡΩΠΑ·Ι·ΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

1. Τό πύρινο σημαντικό μήνυμα τῆς ἐπιτροπῆς Κράϊσκυ εἶναι ὅτι ἡ Εὐρώπη μπορεῖ νά ἐξέλθει ἀπό τήν κρίση τῆς ανεργίας ἂν οἱ κυβερνήσεις καί οἱ κοινωνικοὶ εταῖροι θελήσουν νά συνεργασθοῦν. Οἱ Εὐρωπαϊκῆς κυβερνήσεις ὀφείλουν νά συντονίσουν τίς οικονομικές πολιτικές τους γιά νά διατηρηθοῦν τά ποσοστά ἐτήσιας ἀνάπτυξης ἀπό 3,5% ὡς 4%. Ἐτσι ὁ ἀριθμὸς τῶν θέσεων ἀπασχόλησης θά μποροῦσε νά ἀυξηθεῖ 1,5% κατ' ἔτος. Μιά τέτοια στρατηγική εἶναι οὐσιαστικῆς σημασίας γιά τήν ἐνιαία εὐρωπαϊκὴ ἀγορά.

2. Ἡ ἀνάπτυξη πρέπει νά εἶναι ποιοτική καί ποσοτική.

Ἡ οικονομική ἀνάπτυξη μπορεῖ καί πρέπει νά εἶναι «προσανατολισμένη» σέ τρόπο ὥστε τό περιβάλλον νά μὴ χειροτερέψει ἀλλά νά καλύτερεῖται ἐξασφαλίζοντας μιά καλύτερη ποιότητα ζωῆς καί πύρινο ἐξειδικευμένες θέσεις ἐργασίας...

α) Ἡ προστασία καί ἡ καλύτερη ἐκμετάλλευση τοῦ περιβάλλοντος πρέπει νά καταλάβει μιά σημαντικὴ θέση στό ἐθνικά καί εὐρωπαϊκά προγράμματα δημιουργίας νέων θέσεων ἐργασίας.

β) Οἱ δραστηριότητες γιά τήν ἔρευνα καί τήν ἀνάπτυξη τῆς τεχνολογίας πρέπει ὄλο καί περισσότερο νά ἐπικεντρώνονται στήν ἀνάδειξη τρόπων παραγωγῆς καί κατανάλωσης πού νά μολύνουν καί νά καταστρέφουν λιγότερο.

γ) Τά ἐκπαιδευτικὰ συστήματα πρέπει νά ἀναμορφωθοῦν ριζικά γιά νά πάψουν νά πύρινο φτωχὰ παιδιά καί οἱ νέοι νά ἐγκαταλείπουν τό σχολεῖο καί νά ἀρνοῦνται κάθε μεταγενέστερη ἐξειδίκευση.

3. Ἐπιβεβαιώνεται ἡ δυσπιστία τῶν κυβερνήσεων ὡς πρὸς τίς πολιτικές γενικῆς ἐνθάρρυνσης τῆς ζήτησης πού ἀποβλέπουν στήν ἐπιτάχυνση τῆς ἀνάπτυξης· αὐτό ὄμως δέν πρέπει νά ὀδηγεῖ στήν παραλυσία. Ἡ ἀνάπτυξη μπορεῖ νά στηρίζεται καί νά ἐνθαρρύνεται χωρὶς μεγάλους πληθωριστικούς κινδύνους μέ τήν πρόθεση ὅτι υἱοθετοῦμε τίς πύρινο κατάλληλες πολιτικές τόσο ἀπό τήν πλευρά τῆς προσφοράς ὅσο καί ἀπ' αὐτὴ τῆς ζήτησης.

α) Στό πρόσφατο παρελθόν ἑνα μεγάλο μέρος τοῦ πληθωρισμοῦ ὀφειλόταν, πρωταρχικά στήν ἄνοδο τῶν τιμῶν τῶν προϊόντων βάσης. Οἱ κυβερνήσεις τῆς Δυτικῆς Εὐρώπης ὀφείλουν ἀπὸ σήμερα νά ἐγκαινιάσουν καί νά ἀναπτύξουν τὴν συνεργασία τους μέ τίς κυβερνήσεις ὄλο τοῦ κόσμου γιά νά ληφθοῦν μέτρα πού θά ἐπιτρέπουν μέ πύρινο ἀποτελεσματικὸ τρόπο τήν παραγωγή τῶν προϊόντων καί τὴ σταθεροποίηση τῶν τιμῶν.

Περιγράφοντας τή μεταπολεμική ευρωπαϊκή πολιτική πραγματικότητα, στην εισαγωγή αυτού του συλλογικού έργου, ο Κράϊσκυ προβαίνει στη διαπίστωση ότι ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '70 «βρισκόμαστε μπροστά σε μία σηματοδοτική αποσταθεροποίηση των αξιών στη Δυτική Ευρώπη». Έχοντας ζήσει τον Β' Παγκόσμιο πόλεμο και τις καταστρεπτικές του συνέπειες είναι ιδιαίτερα στοχαστικός πάνω στα προβλήματα της οικονομίας, τους νόμους κίνησής της γι' αυτό και από τη πρώτη στιγμή σπεύδει να συνδέσει τό ζήτημα της ανεργίας με αυτό της ειρήνης. "Αν ο πόλεμος επέτρεψε να νικηθεί ή ανεργία, τί είδους ειρήνη έχουμε ανάγκη σήμερα για τήν οριστική εξάλειψή της; "Αν ή ανεργία αποτελεί κίνδυνο για τή δημοκρατία και συνιστά τόν ύπ' αριθμό ένα παράγοντα «αποσταθεροποίησης των δυτικών δημοκρατιών» πώς να αντιμετωπιστεί ή παθητικότητα των δυτικοευρωπαίων πολιτικών πού έψαψαν πλέον να πιστεύουν ότι ή ανεργία μπορεί να καταπολεμηθεί αποφασιστικά; Καί κυρίως αν είναι «οί οικονομικοί παράγοντες πού βρίσκονται στη βάση του Β' Παγκοσμίου πολέμου» θά πρέπει να αποφασίσουμε τί είδους οικονομία, τί είδους κοινωνία θέλουμε να συστήσουμε. 'Από τις διαπροσωπικές σχέσεις μέχρι τις σχέσεις ανθρώπου κράτους και ανθρώπου φύσης, μία θά πρέπει να είναι ή πολιτική κουλτούρα πού θά επιχειρεί να οργανώσει αρμονικά τή συμπεριφορά τους. Τώρα πού «ό μονεταρισμός αποδείχθηκε κενός περιεχομένου» ποιός είναι αυτός πού έτσι άβασάνιστα μπορεί να ισχυρίζεται ότι ό κεϋνσιανισμός έχει πεθάνει;

«Τό καθήκον μας —λέει ό Κράϊσκυ— δέν είναι να προτείνουμε μία νέα έρμηνεία για τήν ανεργία αλλά κυρίως να προτείνουμε λύσεις». Λύσεις πού επείγουν γιατί ό κίνδυνος μιās μεγαλύτερης εξάπλωσης τής άθλιότητας και τής φτώχειας αύξάνεται, ή κοινωνία των δύο τρίτων είναι πλέον γεγονός και πέρα από μία κοινοτοπή περιγραφή των δεδομένων πολλαπλασιάζονται εκείνοι οι κοινωνικοί παράγοντες πού οδηγούν στη γένεση των αποκαλούμενων από τόν ίδιο τόν Κράϊσκυ, «*νέων έγκληματογόνων πρακτικών του Κράτους*», δηλαδή στη νεανική, αλλά όχι μόνο, έγκληματικότητα, στα ναρκωτικά κ.λπ.

Γι' αυτό αποφασιστικής σημασίας είναι να απαντήσουμε τί είδους Κράτος θέλουμε, δηλαδή να όρίσουμε με τή μεγαλύτερη δυνατή σαφήνεια τις νέες κοινωνικές λειτουργίες του. Στο σημείο αυτό ή σχέση οικονομία - φύση τέμνει ουσιαστικά τήν όλη προβληματική του Κράϊσκυ: «...ή προστασία του περιβάλλοντος... πρόκειται για ένα πρόβλημα πού θά κυριαρχήσει στην πολιτική τά επόμενα χρόνια. 'Η προστασία του περιβάλλοντος θά είναι δαπανηρή με τό σημερινό νόημα του όρου, αλλά έχει μεγάλη σημασία σε σχέση με τήν ποιότητα ζωής. Οί προβλεπόμενες δαπάνες για τό περιβάλλον θά πρέπει να αντιπροσωπεύουν, στο επίπεδο των εθνικών προϋπολογισμών, τό ίδιο ποσοστό με αυτό πού ξοδεύεται για τούς έξοπλισμούς. "Αν οι άνθρωποι είναι έτοιμοι να δίνουν στο Κράτος τεράστια ποσά για έξοπλισμούς, γιατί να μήν κάνουν τό ίδιο και για τή διάσωση του περιβάλλοντος; "Οποια λύση κι αν δοθεί στο πρόβλημα του περιβάλλοντος θά δώσει τή δυνατότητα δημιουργίας νέων θέσεων εργασίας, ακόμα και στον παραδοσιακό τομέα άπα-

β) Σε όλες τις χώρες πρέπει να εγκαινιασθεί μία πιο εξειδικευμένη πολιτική άπασχόλησης για τόν πολλαπλασιασμό των θέσεων εργασίας και τή μείωση τής τάσης αύξησης των μισθών σε όλο και πιο ύψηλότερες κλίμακες άπασχόλησης.

γ) Οί κυβερνήσεις και οι βιομηχανικοί έταίροι πρέπει να έπεξεργασθούν πολιτικές πού να αποβλέπουν στην αύξηση του πραγματικού μισθού μέσα από τά έσοδα μιās αύξουσας παραγωγικότητας, θεωρώντας ότι ή όνομαστική αύξηση των μισθών δέν οδηγεί σε ένα πληθωρισμό σε μαζική κλίμακα.

4. Τά προγράμματα και οι επιμέρους πολιτικές πρέπει να λαμβάνουν υπόψη τους συνεχώς τις τεράστιες περιοχικές διαφορές τής Ευρώπης. Τά προγράμματα και τά μέσα στήριξης όφείλουν να έχουν ως διπλό στόχο τή δημιουργία θέσεων εργασίας στις παραμελημένες περιοχές και τήν ανάπτυξη τής γεωγραφικής κινητικότητας.

Πρόγραμμα έξι σημείων για τήν ανάπτυξη και τήν άπασχόληση

Τά παραπάνω μέτρα συμπυκνώνονται στο έξης πρόγραμμα:

α) Οί ευρωπαϊκές κυβερνήσεις πρέπει να αναπτύξουν από κοινού τήν αναγκαία ύποδομή για τήν ευώδοση των προσπαθειών τους ως προς τή δημιουργία τής ελεύθερης έσωτερικής αγοράς του 1992 και επέκεινα. Οί τηλεπικοινωνίες, οι όδικές και σιδηροδρομικές, ή ανανέωση τής πόλης και τής κατοικίας συνιστούν τά πεδία-κλειδιά πάνω στα όποια όφείλουν να επενδύσουν οι κυβερνήσεις.

β) 'Η προστασία και ή καλύτερευση του περιβάλλοντος πρέπει να γίνουν αντικείμενο μιās νέας, κοινά έπεξεργασμένης, προσέγγισης αν θέλουμε να έπανορθωθούν οι ζημιές πού έχουν συσσωρευθεί. Οί δαπάνες για τό περιβάλλον θά πρέπει, τό λιγότερο, να διπλασιασθούν...

γ) Τά Ευρωπαϊκά προγράμματα ως προς τήν έρευνα, τήν τεχνολογία και τήν ανανέωση πρέπει να πολλαπλασιασθούν όχι μόνο για τή διαχείριση των δομικών αλλαγών και τήν εξασφάλιση τής ανταγωνιστικότητας, αλλά και για τήν καλύτερευση του επιπέδου ζωής, των συνθηκών εργασίας και τής ποιότητας ζωής ενγένει...

δ) Τά εκπαιδευτικά και μορφωτικά προγράμματα πρέπει να χρησιμοποιούνται και ως αυτοσκοπός αλλά και ως ποιότητες, πού συμβάλουν στην πνευματική ανάπτυξη, στον πειραματισμό και στην ανακάλυψη, δηλαδή ποιότητες πού αποτελούν δομικά στοιχεία των οικονομικών και πού σήμερα άπαιτούν περισσότερη διανοητική παρά μυϊκή δύναμη.

σχόλησης, όπως για παράδειγμα στις εγκαταστάσεις φίλτρων, στην ανακύκλωση σκουπιδιών κ.λπ.».

Τά προβλήματα όμως του περιβάλλοντος δεν μπορούν να αντιμετωπισθούν μόνο από μία κυβέρνηση, από ένα Κράτος. Η οικουμενική διάσταση των προβλημάτων έγκλειει σε μία παγκόσμια συνεργασία για την αντιμετώπισή τους, η τουλάχιστον, όπως ο ίδιος ο Κράϊσκυ σημειώνει, πανευρωπαϊκή: «Τί διδάγματα μπορούμε να εξαγάγουμε από την εξέλιξη της Δυτικής και Ανατολικής Ευρώπης; Αν θέλουμε να αντιμετωπίσουμε τά προβλήματα άμεσα και να βρούμε λύσεις, οφείλουμε να αναπτύξουμε μία νέα αντίληψη για την εξωτερική πολιτική... Είμαι πεπεισμένος ότι μόνο σε παγκόσμια κλίμακα, ή τό λιγότερο σε ευρωπαϊκή, πρέπει να αντιμετωπίσουμε αυτούς τούς κινδύνους».

Στό πλαίσιο (έπανα)προσδιορισμού αυτής της νέας εξωτερικής πολιτικής εντάσσεται και ή νέα αντίληψη για τούς τρόπους βοήθειας προς τίς χώρες του Τρίτου Κόσμου. «Τό ιδανικό θά ήταν —προτείνει ο Κράϊσκυ— να τούς δοθεί μία αρχική βοήθεια καθώς και τά μέσα για να συνεχίσουν μόνοι τους».

Αλλά αν τό ένα μέρος του προβλήματος της ανεργίας αναλαμβάνει να τό διευθετήσει ή νέα αντίληψη για τή σχέση οικονομίας - φύσης, οί ύλικές βάσεις του εξακολουθούν να υπάρχουν και πέρα από αυτή τή σχέση. Έντονη είναι ή αγωνία του πρώην αυστριακού καγκελλάριου για τόν κόσμο που «αποδεδειγμένα» από τό κλεισιμο όλόκληρων, μη ανταγωνιστικών, βιομηχανικών συγκροτημάτων όπως για παράδειγμα τά τεράστια μεταλλουργικά συγκροτήματα πρίν μόλις μερικά χρόνια συνέβη στή Γαλλία. Είναι έπιτακτική ανάγκη αυτών τόν κόσμο να τό «ξανακερδίσουμε», σημειώνει ο Κράϊσκυ, «αν θέλουμε να αποφύγουμε απρόβλεπτες κοινωνικές εκρήξεις...».

Στό σημείο αυτό αναδύεται ή σπουδαιότητα της έπεξεργασίας νέων εκπαιδευτικών προγραμμάτων, προσανατολισμένων προς αυτών τόν κόσμο, κόσμο εκπαιδευμένο μέ τά στάνταρτς μιάς άλλης εποχής, καθώς έπίσης και προς τούς νέους. Η εκπαίδευση, ή συνεχής έπιμόρφωση αυτών των «νέων φτωχών», τόσο ύλικά όσο και μορφωτικά είναι απαραίτητη προϋπόθεση για τή διατήρηση της κοινωνικής ένότητας και συνοχής.

Αυτή ή εισήγηση της έπιτροπής Κράϊσκυ, που υιοθετήθηκε στό σύνολό της από τήν Έπιτροπή των Ευρωπαϊκών Κοινοτήτων, άς τό ξαναθυμήσουμε, αποτέλεσε και συνεχίζει να αποτελεί τή βάση ενός ευρύτατου διαλόγου μέσα στή σοσιαλδημοκρατία. Ηδη μερικά από τά προτεινόμενα μέτρα της εισήγησης γίνονται πραγματικότητα στή Γαλλία. Άς αναφερθούμε μόνο στή θεσμοθέτηση από τή γαλλική κυβέρνηση του «ελάχιστου κοινωνικού εισοδήματος» για κάθε πολίτη, που άνήκει στήν κατηγορία των «νέων φτωχών» και έπιθυμεί μέσω μιάς ταχύρρυθμης εκπαιδευτικής - επαγγελματικής διαδικασίας έξειδίκευσής του, να ένταχθεί στό παραγωγικό σύνολο. Προς τήν ίδια κατεύθυνση τείνει και ή θεαματική αύξηση του ποσοστού του προϋπολογισμού που ή Γερμανική Βουλή αποφάσισε πρόσφατα να διαθέσει για τήν προστασία του περιβάλλοντος.

Άνδρέας Πανταζόπουλος

ε) Πρέπει να απαντήσουμε στην όλο και αυξανόμενη ζήτηση των επιχειρήσεων για παροχή ενδιάμεσων πληροφοριών (λογιστικές - τράπεζες δεδομένων, συμβουλευτικά γραφεία, πράγμα που προϋποθέτει τήν ύπαρξη πολύ καλών τηλεπικοινωνιακών δικτύων και υπηρεσιών).

στ) Πρέπει να εκμεταλλευθούμε τίς ευκαιρίες που άνοίγονται από τήν γκλάσνοστ και τήν περσετρόϊκα για να αναπτυχθεί τό εμπόριο και ή συνεργασία ανάμεσα στην Ανατολή και τή Δύση. Έπίσης πρέπει να ένδυναμωθούν οί σχέσεις ανάμεσα στην Ευρώπη και τίς ύπο-ανάπτυξη χώρες.

Τά μέσα

6. Είναι προφανές ότι ή ύλοποίηση τέτοιου είδους προγραμμάτων άπαιτεί χρηματοδότηση. Ο γενικός κανόνας που πρέπει να ακολουθηθεί είναι: «Τόση ιδιωτική χρηματοδότηση, όση είναι δυνατή και τόση δημόσια χρηματοδότηση, όση είναι αναγκαία». Νέες θέσεις εργασίας πρέπει να δημιουργηθούν και οί εύρισκόμενοι μόνιμα σε ανεργία οφείλουν να εκπαιδευθούν κατάλληλα για να μπορέσουν να ανταποκριθούν στις ύποχρεώσεις τους.

Η διακριτική εχέρεια που διαθέτει ή κάθε φορολογική πολιτική πρέπει να συμβάλλει όχι μόνο στή μείωση του φόρου εισοδήματος αλλά και να χρηματοδοτεί μακρόπνοα οικονομικά προγράμματα. Πρόκειται για μία πίο αποτελεσματική και λιγότερο πληθωριστική στρατηγική.

7. Οί πολιτικές και τά αναπτυξιακά προγράμματα πρέπει να εδράζονται σε πίο ενεργητικές πολιτικές... Μιά δραστική πολιτική στό χώρο της αγοράς εργασίας πρέπει να ύπηρετεί τήν αύξηση της άπασχόλησης πάνω σε μη πληθωριστικές βάσεις. Τά μέτρα πρέπει να επικεντρώνονται σε εκείνες τίς περιοχές και τίς κατηγορίες που γνωρίζουν ένα ύψηλό επίπεδο άπασχόλησης...

8. Μιά μείωση του χρόνου εργασίας που λαμβάνει ύπόψη τήν ανταγωνιστικότητα σε διεθνή κλίμακα μπορεί να συμβάλλει στην αύξηση της άπασχόλησης. Μιά αύξουσα έλαστικότητα της αγοράς εργασίας είναι έπίσης απαραίτητη που να άφορα συγχρόνως και τούς εργοδότες και τούς εργαζόμενους.

9. Άκόμα κι αν ή ανεργία ύποχωρεί κατά μία μονάδα ετησίως φαίνεται ότι θά διατηρείται για κάποια χρόνια σε ένα ύψηλό και άπαραδέκτο επίπεδο. Έξοδ και ή αναγκαιότητα να όρισθεί τό ύψος ενός ελάχιστου εισοδήματος για όλους όσους δεν μπορούν να ανταπεξέλλουν τίς συνέπειες της ανεργίας, για τούς «φτωχούς εργαζόμενους» που άπασχολούνται προσωρινά και άμείβονται άσχημα όπως για τούς άνέργους που παίρνουν κρατικά έπιδόματα.

Μετάφραση: Α.Π.